

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNDE
MEKTEPLER

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Özcan TATAR

HAZIRLAYAN
Said OLGUN

2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNDE MEKTEPLER

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Özcan TATAR

HAZIRLAYAN
Said OLGUN

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini
oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1. Prof. Dr. Salim ÇÖHCE**
- 2. Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK**
- 3. Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR**
- 4. Prof. Dr. Zahir KIZMAZ**
- 5. Yard. Doç. Dr. Özcan TATAR**

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun. tarih
ve. sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler****Said Olgun****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2015, Sayfa: XIII+266**

1789 Fransız İhtilali ile önem kazanan Milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nin yıkılışındaki en önemli unsurlardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki topraklarında Hristiyan tebaa arasında baş gösteren milliyetçi düşünceler ve faaliyetler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Arnavutlar arasında da hız kazanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bulunan toprakları bir yandan Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsız birer devlet haline gelen Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ bir yandan da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve İtalya tarafından parçalanmak istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan toprakları parçalanırken Arnavutlar, hem millî varlıklarını hem de üzerinde yaşadıkları toprakları korumak amacıyla Arnavut milliyetçiliğini ön plana çıkarmaya başlamışlardır. Arnavut milliyetçiliği, farklı kabile, lehçe, din ve mezheplere ayrılmış Arnavutları ortak bir ideal etrafında toplamak amacıyla yürütülen siyasî ve kültürel faaliyetler şeklinde gelişmiştir.

Bu çalışmada Arnavut millî kimliğinin inşası sürecinde Arnavut milliyetçileri tarafından gerçekleştirilen eğitim ve kültür faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede farklı din ve mezheplere inanan Arnavutlar arasında millî birlik ve beraberliğin tesisi için Arnavutça eğitim veren mektepler açılması için yapılan çalışmalar; Yunanistan, İtalya, Avusturya gibi devletler ve misyonerler tarafından açılan mekteplerin Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine katkısı; Arnavutça için ortak bir alfabe oluşturulması çalışmaları; Arnavut diasporasının eğitim ve basın yayın faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Milliyetçilik, Eğitim

ABSTRACT**Doctorate Thesis****Mekteps in the Development of Albanian Nationalism in the Second Half of the 19th Century****Said Olgun****The University of Firat****The Institute of Social Science****The Department of History****ELAZIĞ – 2015, Page: XIII+266**

The nationalist movement which gained prominence with the 1789 French Revolution has been one of the most important factors in the collapse of the Ottoman Empire. The nationalist ideas and activities which began in the territory of the Ottoman Empire in the Balkans and among the Christian vassals began to gain momentum among the Albanians whose majority is made up of the Muslims after the San Stefano and Berlin Treaties which have been signed after the Russian-Turkish war in 1877-1878. The territories of the Ottoman Empire in the Balkans were intended to be broken down not only by the separated countries like Greece, Serbia and Montenegro, but also by Austro-Hungarian Empire Russia and Italy. While the territories of the Empire were disintegrating, Albanians began to emphasize the Albanian nationalism in order to protect both the land they live on and their national assets. Albanian nationalism was developed as political and cultural activities conducted in order to gather Albanians, who were separated into different tribes, dialects, religion and sects, around a common ideal.

In this study, the educational and cultural activities carried out by Albanian nationalists in the process of the construction of national identity of Albanian were focused. In this context, the following information is given. Studies for the opening of Albanian schools which provide education for the establishment of a national unity among the Albanians believing in different religions and sects; the contribution of the schools opened by the states such as Austria, Greece, Italy and by the missionaries to the development Albanian nationalism; attempts to create a common alphabet for Albanian language; education and media activities of the Albanian diaspora.

Key Words: Albania, Nationalism, Education

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR TABLOSU	VII
KONU ve KAYNAKLAR	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARNAVUTLAR ve ARNAVUTLUK’UN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ	9
1.1. Arnavutların Kökeni ve Türklerle İlk Temasları	9
1.2. Arnavutluk’ta Osmanlı Hâkimiyetinin Başlaması ve İslamiyet’in Yayılması	10
1.3. Osmanlı Dönemi Arnavutluk Coğrafyası ve İdarî Taksimatı.....	15
1.3.1. İşkodra Vilâyeti	17
1.3.2. Kosova Vilâyeti	18
1.3.3. Yanya Vilâyeti	19
1.3.4. Manastır Vilâyeti	20
1.4. Arnavutların İçtimai Yapısı	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ	27
2.1. 93 Harbi Öncesi Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri.....	27
2.2. Prizren Birliği ve Arnavut Millî Uyanışı	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNDE MEKTEPLER	55
3.1. Arnavutluk Coğrafyasında Okullaşma	55
3.1.1. Yanya Vilâyeti	58
3.1.2. İşkodra Vilâyeti	60
3.1.3. Kosova Vilâyeti	61
3.1.4. Manastır Vilâyeti	62
3.2. Arnavutların Ana Dilde Eğitim Verme ve Millî Okul Açma Çalışmaları.....	63
3.2.1. Arnavutça için Ortak Bir Alfabe Oluşturma Çalışmaları	67
3.2.2. İlk Arnavutça Eğitim Veren Okul: Görice Arnavut Zükur Mektebi	78
3.3. Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimine Ecnebi Mekteplerinin Etkisi	87

3.3.1. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Eğitim Faaliyetleri	90
3.3.2. Yunanistan'ın Eğitim Faaliyetleri.....	99
3.3.2.1. Arnavut Milliyetçiliğinin Yuvası: Zosimiai Rum İdadisi.....	102
3.3.3. İtalya'nın Eğitim Faaliyetleri.....	106
3.3.4. Amerikan Misyonerlerinin Eğitim Faaliyetleri	114
3.4. Okulların Zararlı Etkilerine Karşı Yapılan Çalışmalar.....	125
3.5. Arnavut Milliyetçiliğinin Dinî Eğitim Kurumları Üzerinden Gelişimi	132
3.5.1. Arnavutça İncil Basımı ve Arnavut Millî Kilisesi Kurulması Çalışmaları	132
3.5.2. Müslümanların Dinî Talepleri ve Bektaşî Tekkelerinin Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimine Katkıları	140
3.6. Arnavut Diasporasının Eğitim Faaliyetleri	146
3.6.1. İtalya'da Yaşayan Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri.....	147
3.6.2. Romanya'da Yaşayan Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri.....	150
3.6.3. Amerika'da Yaşayan Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri	159
3.7. Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişim Yıllarında Basın	161
3.7.1. Arnavut Milliyetçiliği Yönünde Faaliyet Gösteren Süreli Yayınlar.....	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ	171
4.1. II. Meşruiyetin İlanı ve Sonrasında Yaşanan Olaylarda Arnavutlar.....	171
4.2. Arnavut Başkim Kulüplerinin Eğitim Faaliyetleri.....	179
4.3. II. Meşrutiyyet Döneminde Düzenlenen Kongreler ve Alınan Kararlar	184
4.3.1. Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)	184
4.3.2. Debre Kongresi (23-28 Temmuz 1909).....	188
4.3.3. Elbasan Kongresi (2-8 Eylül 1909)	191
4.3.4. Manastır Arnavut Maarif Kongresi (1 Nisan 1910)	194
4.4. II. Meşrutiyyet Döneminde Harf Tartışmaları.....	195
4.4.1. Harf Tartışmaları Konusunda Meşihat Makamının Kararı.....	209
4.4.2. Harf Konusunun Meclis-i Mebusan'da Tartışılması	210
4.5. II. Meşrutiyyet Döneminde Okullaşma ve Arnavutça Eğitim	211
SONUÇ	219
KAYNAKLAR	223
EKLER	239
ÖZGEÇMİŞ	267

ÖNSÖZ

19. yüzyılın siyasî tartışmalarının temelinde yer alan milliyetçilik, bir yandan imparatorluklar çağına son verirken bir yandan da millî devletlerin doğuşunu sağlamıştır. Bu yönüyle her milletin kendi kaderini kendisinin tayin etmesi düşüncesini savunduğu için kutsanırken, yeni çatışma ve siyasî problemlere yol açtığı için lanetlenmiştir. Milliyetçilik her ne kadar çoğu zaman siyasî bir kavram olarak nitelendirilse ve siyasî hayatı etkiliyor olsa da hemen hemen her toplumda başlangıcı ve gelişimi bir kültür hareketi şeklinde gerçekleşmiştir.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, daha çok gayr-i Müslim unsurlar arasında gelişen milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle Rumeli coğrafyasındaki topraklarını kaybederken yüzyılın son çeyreğinde yine Balkan coğrafyasında çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Arnavutlar arasında milliyetçi hareketler kendisini göstermeye başlamıştır. Milliyetçilik çağında Arnavut millî kimliğinin oluşturulduğu veya uyandırıldığı en önemli alan Arnavutçanın kullanımının yaygınlaştırılması olurken en önemli mekân mektepler olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde yadsınamaz bir yere sahip olan Arnavutça eğitim çalışmaları, Arnavut milliyetçiler tarafından açılan okullar, Arnavutlara yönelik olarak açılan yabancı mektepler ve basın yayın faaliyetleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Çalışma konumuzun tespitinden tamamlanmasına değin hemen her aşamada yardım ve desteklerini gördüğüm danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. Özcan TATAR'a bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca varlıkları bana güç veren, maddî ve manevî destekleriyle her zaman yanımda olan annem ve babam ile kıymetli eşim ve oğlum Mustafa Kağan'a bu uzun süreç içerisindeki her türlü fedakârlıkları için en kalbî duygularıyla teşekkür ederim.

KISALTMALAR

A.AMD.	: Sadâret Âmedî Kalemi Defterleri
a.g.b.	: Adı geçen belge
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	: Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri
A.MTZ.(04)	: Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri (Bulgaristan)
B.	: Recep
BEO.	: Babıali Evrak Odası Evrakı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cemaziyühahir
Ca.	: Cemaziyülevvel
Çev.	: Çeviren
D:	: Devre
DH.EUM.KADL.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kısım-ı Adli Kalemi
DH.EUM.VRK.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı
DH.İD.	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	: Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.SYS.	: Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı
Drl.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HHPE	: Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (İSAM)
HR.HMŞ.İŞO.	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı
HR.SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
HSD.TFR1.	: Satın Alınan Evrak
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.DUİT.	: İrade Dosya Usulü
İ.HUS.	: İrade Hususi

İ.MF.	: İrade Maarif
İ:	: İn‘ikad
İS:	: İçtima Senesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
L.	: Şevval
M.	: Muharrem
MF.HTF.	: Maarif Nezareti Heyet-i Teftişiye Kalemi
MF.MGM.	: Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MF.THR.	: Maarif Nezareti Tahrirat Kalemi
MMZC	: Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	: Meclis-i Vala Evrakı
N.	: Ramazan
Nu.	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	: Rebiyülahir
Ra.	: Rebiyülevvel
S.	: Safer
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
Ş.	: Şaban
ŞD.	: Şura-yı Devlet Evrakı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TFR.I.A.	: Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı
TFR.I.İŞ.	: Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı
TFR.I.KV.	: Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR.I.MKM.	: Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı
TFR.I.MN.	: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.UM.	: Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Vol.	: Volume (Cilt)
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.KP.	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.GZT.	: Yıldız Perakende Evrakı Gazete
Y.PRK.MF.	: Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MŞ.	: Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı
Y.PRK.MYD.	: Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.TKM.	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umumi
Y:	: Yıl
Yay.	: Yayını, Yayınları
Z.	: Zilhicce
Za.	: Zilkade
ZB.	: Zabtiye Nezareti Evrakı

KONU VE KAYNAKLAR

Arnavut milliyetçiliği, Balkan coğrafyasında gelişen en geç milliyetçilik hareketi olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti içerisinde çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir topluluğun ilk uluslaşma süreci olarak belirlemektedir. Bu özelliği ile Arnavut milliyetçiliği, kendisinden önceki milliyetçi hareketlerden ayrılırken çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu diğer milletler için bir örnek olmuş ve Osmanlı Devleti'nin korkulu rüyasının başlangıcını oluşturmuştur.

Arnavut milliyetçiliği, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmasıyla 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsız bir Arnavutluk devletinin ilanı ile sonuçlanacak bir sürecin içerisine girmiştir. “Arnavut Millî Uyanışı” olarak nitelendirilen bu süreç içerisinde Arnavut milliyetçilerinin üzerinde yoğun bir şekilde durdukları konu, Arnavutça eğitim yapan millî Arnavut okullarının açılması olmuştur. Eğitim kurumları, akademik bilginin aktarıldığı yerler olmaktan öte millet olma bilincinin aşılandığı, yeni nesillerin bir takım ortak değer ve ideolojiler etrafında yetiştirildikleri ve eğitildikleri mekânlar olagelmıştır. Aralarındaki dinî ve mezhepsel farklılıkların yanı sıra lehçe, kültür ve alfabe farklılığı da bulunan Arnavutlar, tek ortak noktaları olan konuştukları Arnavutça vasıtasıyla millî birlik ve beraberliklerini tesis etmeye çalışmışlardır. Bu noktada hem Arnavutlar hem de yabancı devletler tarafından açılan mekteplerde farklı din ve mezheplere mensup Arnavut çocuklarının aynı sınıflarda eğitim görmesi oldukça dikkat çekicidir.

Çalışmamızda kullanmaya gayret ettiğimiz en önemli kaynak, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde konumuzla ilgili olarak ulaşabildiğimiz belgeler olmuştur. Bu çerçevede Bab-ı Ali Evrak Odası, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, İradeler, Maârif Nezareti, Meclis-i Vala, Meclis-i Vükela Mazbataları, Şura-yı Devlet, Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) ve Yıldız fonu altında bulunan arşiv belgelerinden istifade edilmeye çalışılmıştır. Bir diğer istifade ettiğimiz arşiv, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi arşivi olmuştur. İSAM bünyesinde bulunan arşivde muhafaza edilen Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı, konumuzla ilgili az sayıda da olsa önemli belgeler içermektedir.

Arnavutluk coğrafyası içerisinde yer alan Kosova, İşkodra, Yanya ve Manastır vilâyetlerine ait vilâyet salnameleri ile Maârif Nezareti tarafından yayımlanan maârif salnameleri yararlanılan önemli resmî kaynaklar arasında yer almaktadır. Erişilebilen

salnameler vasıtasıyla Arnavutluk coğrafyasını oluşturan vilâyetlerin idarî yapıları, eğitim kurumları ve demografik yapıları hakkında önemli verilere ulaşılmıştır.

İncelediğimiz konunun farklı yönlerini ortaya koyabilmek amacıyla araştırdığımız dönemde yayınlanmış süreli yayınların bir kısmı taranarak bunlardan da istifade edilmiştir. Arnavud, Besa-Başkim, Beyanü'l-Hakk, Doğru Söz, Mecmua-yı Ulûm, Sabah, Servet-i Fünûn, Sırat-ı Müstakim, Şehbal, Tanin, Tasvir-i Efkâr, The Missionary Herald, Yıldız, Yürek gibi süreli yayınlar az veya çok konumuzla ilgili haber ve makalelere ulaştığımız önemli kaynaklar olmuştur.

Çalışmamız esnasında kullandığımız bir başka kaynak gurubu anı ve hatıratlar olmuştur. İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Avlonyalı Süreyya Bey'in "Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)" adıyla basılan hatıratı, Avlonyalı Ekrem Bey'in "Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)" ismiyle basılan anıları araştırma konumuzla ilgili bir takım bilgiler içermektedir.

Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi ve Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olarak teşekkülü hakkında kaleme alınan ilk çalışmalardan biri Stavro Skendi tarafından kaleme alınan "The Albanian National Awakening 1878-1912" isimli eserdir. 1967 yılında Princeton Üniversitesi tarafından basılan çalışma, hem yurt içinde hem de yurt dışında Arnavutluk'un bağımsızlığıyla ilgili yapılan çalışmalarda ilk başvurulacak kaynaklardan biri haline gelmiştir. Başta Avusturya arşivi olmak üzere İtalya ve Fransa gibi farklı ülke arşivlerinden elde edilen belgelerin, anı ve hatıratların kaynak olarak kullanıldığı bu çalışma, Arnavut milliyetçilerinin siyasî ve sosyal faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Skendi'nin çalışmasıyla hemen hemen aynı dönemde yayınlanan "Die Albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)" isimli çalışma, Peter Bartl tarafından kaleme alınmıştır. 1998 yılında "Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavut Müslümanları (1878-1912)" ismiyle Türkçeye çevrilen bu kitapta öncelikli olarak Arnavutluk coğrafyasını oluşturan İşkodra, Manastır, Kosova ve Yanya vilâyetlerinin idarî taksimatı göz önünde bulundurularak nüfus ve dinî yapı hakkında istatistikî bilgiler verilmiştir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde Prizren Birliği, Arnavut asıllı Müslüman yazarlar ile 1909-1912 yılları arasında meydana gelen Arnavut isyanları hakkında bilgiler verilmiştir.

Yurtdışında Arnavut milliyetçiliği hakkında kaleme alınarak Türkçeye çevirisi yapılan son çalışma Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi (CNRS) bünyesinde

çalışmalarını sürdüren Nathalie Clayer tarafından hazırlanmıştır. “Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu” adıyla 2013 yılında Türkçe çevirisi yayınlanan bu kitap, uzun soluklu ve kapsamlı bir araştırmanın neticesinde hazırlanmıştır. İlk baskısı 2007 yılında Fransızca olarak yapılan çalışmada Osmanlı Devleti’nde meydana gelen siyasî ve sosyal değişimler ve bunların Arnavutlar üzerindeki yansımaları değerlendirilmiş, Arnavut milliyetçilerinin faaliyetleri oldukça geniş kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Türkiye’de ve yurtdışında Osmanlı İmparatorluğu ile Arnavutlar arasındaki ilişkileri inceleyen yüksek lisans ve doktora tezleri de çalışmamız esnasında incelenmiştir. Bu çerçevede Nuray Bozbora tarafından 1994 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora tezi olarak hazırlanan ve “Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi” ismiyle kitap olarak basılan doktora çalışması, Türkiye’de Arnavut ulusçuluğu hakkında hazırlanan ilk akademik çalışmalardan biridir.

Bilgin Çelik tarafından 2003 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi’nde doktora tez çalışması olarak “II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk” adıyla hazırlanıp daha sonra 2004 yılında “İttihatçılar ve Arnavutlar” adıyla basılan çalışma, İttihat Terakki yönetimi üzerinden Arnavutluk’un bağımsızlığına uzanan yolda meydana gelen gelişmeler oldukça geniş kapsamlı bir şekilde ortaya konulmuştur.

Banu İşlet Sönmez tarafından hazırlanan ve 2004 yılında Marmara Üniversitesi’nde “İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi” başlığı altında doktora tezi olarak sunulan çalışma, 2007 yılında “II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti” adıyla kitaplaştırılmıştır. Osmanlı ve Avusturya arşivleri kullanılarak kaleme alınan bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde yaşanan siyasî olaylar üzerinden İttihat Terakki yönetimi ve Arnavutlar arasındaki ilişkiler siyasî ve askerî olaylar üzerinde durulmuştur.

2010 yılında İhsan Burak Birecikli tarafından Gazi Üniversitesi’nde doktora tezi olarak hazırlanan “Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914” başlıklı çalışmada II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerin siyasî boyutları ele alınmış Arnavutluk’un bağımsızlığı ve konunun dış politikadaki yansımaları üzerinde durulmuştur.

Tüm bu çalışma ve eserlerde konu edinilen dönemde meydana gelen siyasî ve askerî olaylar ön plana çıkarılmış, eğitim ve kültür faaliyetleri üzerinde yeterince

durulmamıştır. Bundan dolayı çalışmamızın konuya dikkatleri çekmesini, bir noktada bizden sonraki araştırmacılara konu hakkında az da olsa bir fikir vermesini ümit ediyoruz.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreciyle ilgili yapılan değerlendirmelerde akla gelen ilk unsurlardan biri olan milliyetçilik, hem imparatorluk Türkiye'sini hem de Cumhuriyet Türkiye'sini dünde olduğu gibi bugün de meşgul etmektedir ve öyle görülüyor ki meşgul etmeye devam edecektir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında önemli bir yere sahip olan milliyetçilik, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundaki en temel ilkelerden biri olmuştur. Günümüzde de bir takım ayrılıkçı etnik unsurlar, takip ettikleri milliyetçilik politikasıyla Türkiye'deki sosyal, siyasî, askerî ve ekonomik hayatı derinden etkilemeye devam etmektedir.

“İki yüz senedir, kimi zaman manşetlere çıkan, kimi zaman da modasının geçtiği ilan edilen milliyetçilik, devrimlerde ve bağımsızlık mücadelelerinde önemli bir rol oynamıştır.”¹ Milliyetçiliğin dalga dalga gelen belirli dönemlerde ortaya çıkan, diğer dönemlerdeyse uykuya dalan bir akım olduğu düşüncesi ne kadar doğru bir düşüncedir? Oysa milliyetçilik, bilincimize şekil veren, dünyayı anlamamızı ve anlamlandırmamızı sağlayan, “toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı yönlendiren bir görme ve yorumlama, bir algılama biçimi”² olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milliyetçilikle ilgilenen kimi yazarlara göre Batı'dan tüm dünyaya yayılan millet ideali, özellikle de etnik ve dinî bakımdan karışıklıklar arz eden bölgelere “nifak, istikrarsızlık, kavga ve terör” getirmiştir. “Milleti her siyasî teşebbüsün nesnesi ve millî kimliği de her insanî değer ölçütü yapan bir doktrin olarak milliyetçilik, Fransız Devrimi'nden bu yana, tek bir insanlık, tek bir dünya topluluğu ve ahlaki birlik fikrine bütünüyle kafa tutmuştur. Milliyetçiliğin siyasî topluluğa kazandırdığının aksine, kültür topluluklarını kaçınılmaz şekilde birbirlerine düşüren ve sadece kültürel toplulukların miktar ve çeşitliliği düşünüldüğünde olsa olsa insanlığı siyasî girdaba sürükleyecek olan meşruiyet, dar ve çelişkilerle yüklü bir meşruiyettir.”³ Buna karşılık olarak Anthony D. Smith, “milliyetçiliğin mülayim etkilerinden” şöyle bahsetmiştir. “Azınlıkların kültürlerini savunuyor oluşu; “kayıp” tarih ve edebiyatların kurtarıcısı olması; kültürel yenilenmelere ilham vermesi; “kimlik krizine” getirdiği çözüm; topluluğu ve toplumsal

¹ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, Çev.: Bilgen Sütçüoğlu, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Ekim 2012, s. 1.

² Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, 4. Baskı, Doğu Batı Yay., Ankara, Ocak 2013, s. 11.

³ Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, Çev.: Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 37.

dayanışmayı meşrulaştırması; tirana karşı direnişin ilham kaynağı olması; halk egemenliği ve kolektif seferberlik ideali; hatta kendi gücüne dayalı bir ekonomik gelişmeye kaynaklık etmesi gibi...”⁴

Sadri Maksudi Arsal, millet kelimesini “aynı dili konuşan, aynı millî seciyeye, müşterek millî emellere mâlik olan kütle”⁵ olarak tanımlamıştır. Ona göre milliyet duygusunun kaynağı, “yaşayabilmek için mücadele ve mücadele için gruplaşma mecburiyeti” ve “insanın çevresindekilerle barış içinde yaşamak ihtiyacı ve insiyakıdır. Milletlerin, millet olarak yaşamasını temin eden, diğer milletler içinde erimesine, yok olup gitmesine mani olan da işte bu şuurdur, yani millî histir.” Arsal, millet ve milliyet kavramlarını bu şekilde tarif ettikten sonra milletlerin var olmak azim ve iradesini millî şuur, milliyet duygusu veya milliyetçilik olarak tanımlamıştır⁶.

Eskilcilere (Daimiciler) göre günümüz milletleri, yüzyıllardan beri var olan bir birlikteliğin günümüzdeki uzantısıdır. “Milletlere Orta Çağ’da, hatta antik çağlarda bile rastlamak mümkündür. Değişen tek şey milletlerin büründüğü biçimdir; ‘millî öz’ aynı kalır. Bu görüşü savunan yazarlara göre millet, ortak bir kültürü, tarihi, dili ve toprağı paylaşan insanların oluşturduğu topluluktur. Milletleri yöneten seçkinlerin ellerindeki araçlar, kontrolleri altındaki teknoloji farklılaşsa veya gelişse de milleti oluşturan temel özellikler değişmez. Eskilciler, milletlerin hayatında tarihin ayak oyunlarından kaynaklanan gerileme dönemleri olabileceğini kabul ederler. Ancak ‘kötü talih’ millî özü yok edemez: yapılması gereken milletlerin ‘uyandırılması’, milliyetçilik ateşinin ‘yeniden’ yakılmasıdır. Bu görüşü anlatmak için “uyuyan güzel” benzetmesi kullanılır. Millet, uyuyan prensistir, milliyetçilerse öpücüğüyle prensesi uyandıracak olan prens.”⁷ Siyasî ve toplumsal bir örgütlenme aracı olarak “millet” ortaya çıktığından beri bireyden ve insan hayatından daha değerli olmuştur. Ve öyle görülüyor ki yakın gelecekte de değişeceğı benzemiyor⁸.

Anthony D. Smith’e göre milliyetçilik terimi beş değişik şekilde kullanılır. 1. Milletlerin oluşma ya da gelişme süreci; 2. Bir millete ait olma duyarlılığı ya da bilinci; 3. Bir milletin dili ve simgelerle temsili; 4. Bir milleti temsil eden toplumsal ve siyasî

⁴ Smith, **Millî...**, s. 37.

⁵ Sadrî Maksudî Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1979, s. 37.

⁶ Arsal, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁷ Özkırmı, **a.g.e.**, s. 85.

⁸ Özkırmı, **a.g.e.**, s. 11.

hareket; 5. Hem genel hem de özel bir millet öğretisi ve/veya ideolojisi⁹. Smith'e göre bunlar arasında en önemlileri dördüncü ve beşinci tanımlardır. Buradan hareketle Smith, milliyetçiliği, “bazı üyelerinin hal-i hazırda ya da potansiyel bir millet olarak gördükleri bir topluluk adına özerklik, birlik, özdeşlik arayan ve bunu korumaya çalışan ideolojik bir hareket” olarak tanımlar. Ona göre milliyetçilik ideolojisi dört önermeden oluşur: “1. Dünya birbirlerine benzemeyen, her biri farklı bir tarih ve karaktere sahip milletlerden oluşmuştur. 2. Millet, her türlü siyasî ve toplumsal gücün kaynağıdır. Millete duyulan bağlılık diğer tüm bağlardan üstündür. 3. İnsanlar özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa, bir milletle özdeşleşmek zorundadırlar. 4. Dünyada barışın ve adaletin egemen olması isteniyorsa, milletler özgür ve güvencede olmalıdır.”¹⁰

Calhoun, ulusun oluşumunda hiç biri kesin olarak tanımlayıcı olmayan ve her biri farklı uluslarda farklı derecelerde etkili olan bir takım unsurlar sıralamıştır. Bunlar:

“1. Sınırları olan toprak veya belirli bir nüfus ya da her ikisi, 2. Bölünmezlik – ulusun bir bütün olduğu kavramı, 3. Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer uluslarla şekli eşitlik, 4. ‘Üstün’ bir meşrutiyet kavramı – örneğin hükümetin ancak halkın iradesi tarafından desteklendiği veya en azından ‘halkın’ ya da ‘ulusun’ çıkarlarına hizmet ettiği sürece adil olduğu düşüncesi, 5. Halkın kolektif olaylara katılımı – ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus (ister savaşa, ister sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için), 6. Doğrudan üyelik – her bireyin, ulusun ivedi parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi, 7. Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek bir kültür, 8. Zamansal derinlik – ulusun geçmiş ve gelecek nesilleri içerdiği ve ortak bir tarihi olduğu haliyle zaman içinde var olduğu anlayışı, 9. Ortak mezhep veya ırk özellikleri, 10. Belli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bir bağ.”¹¹

Sıralan bu unsurlar dikkate alınarak “millet” kavramı en basit şekilde şöyle tanımlanabilir. Millet, sınırları belirlenmiş ve vatan haline getirilmiş bir toprak parçası üzerinde kederde ve kıvançta kader birliği yapan, birlik ve beraberliğini tesis etmiş, ortak tarihi geçmişe, dil, kültür ve inanca sahip olan ve bunu gelecek nesillere aktaracak olan halktır. A. Smith ise milletin “anavatan olarak kabul edilen yerde ikamet eden,

⁹ Anthony D. Smith, **Milliyetçilik (Kuram-İdeoloji-Tarih)**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yay., Ankara, 2013, s. 15.

¹⁰ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 219-220.

¹¹ Calhoun, **a.g.e.**, s. 5-6.

ortak mitlere ve paylaşılan bir tarihe, farklı bir kültüre, tek bir ekonomiye, bütün üyeleri için ortak yasalara ve göreneklere sahip olan, adlandırılmış insan topluluğu”¹² olarak tanımlanmasını önermiştir.

Anthony D. Smith, milliyetçiliği, “milleti kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir ideoloji” olarak tanımlar ve milliyetçiliğe özgü üç amaç sıralar. Bunlar: millî özerklik, millî birlik ve millî kimliktir. Smith, milliyetçiliği “üyelerinin bazıları fiili ya da potansiyel bir ‘millet’ oluşturmayı düşünen bir nüfus adına özerkliğe, birliğe ve kimliğe ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan ideolojik hareket” olarak tanımlar ve milliyetçilerin millî özerklik, millî birlik ve millî kimlik amacına yeterince ulaşamayan milletlerin varlıklarını sürdüremeyeceğini düşüncesinde olduklarını ifade eder¹³.

Milliyetçiliğin varlığını sürdürebilmesi her gün yeniden üretilmesine bağlanmıştır. Soyut bir topluluk olarak hayal edilen millet, var olduğunu kendine sürekli hatırlatmalıdır. Bu hatırlatma eylemi, şarkılar, danslar, lehçeler, töreler, alışkanlıklar, batıl inançlar, ön yargılar ve hatta korkular, kaygılar ve sıkıntılardan beslenir. İnsanlara gayet basit ve doğal gelen bu hatırlatmalar, millî bilincin dünyayı algılama biçimine, millî kimliğinse yaşam tarzına dönüşmesini sağlar¹⁴.

Milletin tarihinin yeniden keşfedilmesi, milletin ana dilinin dilbilim ve sözlük bilim gibi disiplinler aracılığıyla yeniden canlandırılması, özellikle drama ve şiir olmak üzere edebiyatının yeşertilmesi, yerel dans ve halk şarkıları dâhil olmak üzere müziğinin, yerel sanatlarının ve zanaatlarının eski konumuna getirilerek “milliyetçilik ideolojilerinin, millet kültürüyle vaftiz edilmesi gerekir.” Çünkü bir milliyetçi hareket, genellikle bir protesto mitingiyle, bir bildiriyle ya da silahlı bir direnişle değil, edebî çevrelerin, tarihî araştırmaların, müzik festivallerinin ve kültür dergilerinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Bundan dolayı, tarihçiler, dilbilimciler, sanatçılar, besteciler, şairler, romancılar ve film yönetmenleri milliyetçi hareketlerde ve uyanışlarda önemli roller üstlenmişlerdir¹⁵.

Tarihî birikimin, kültürel değerlerin, örf ve adetlerin yaşatılması, muhafaza edilmesi ve sonraki nesillere aktarılması için yadsınamaz bir öneme sahip olan dil,

¹² Smith, **Milliyetçilik...** s. 25.

¹³ Smith, **Milliyetçilik...**, s. 20.

¹⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 235-236.

¹⁵ Smith, **Milliyetçilik...**, s. 17.

millet oluşumunun en öncelikli unsuru olarak belirlemektedir¹⁶. Johann Gottfried Herder’e göre “insanı insan yapan dildir. Dilden önce insandan söz etmek anlamsızdır çünkü dil, aynı zamanda düşüncedir. Ortak bir dil konuşan insanlar, milletin ilk aşamasını oluştururlar. Millet ise ailenin doğal bir uzantısı sayılabilir çünkü dilin paylaşıldığı en küçük grup ailedir. İnsan olmak demek bir dile sahip olmak ve bir topluluk içinde yaşamak demektir ama herhangi bir dil ya da topluluk değil. Her insan bir dilin ve topluluğun ürünüdür. Bu da her topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı olduğu anlamına gelmektedir. Elbette bu mantık yalnızca dil için değil, her biri bir tür dil olarak algılanabilecek gelenek ve görenekler, kanunlar, törenler vb. için de geçerlidir.”¹⁷

Max Weber, milliyet duygusunun biçimlenmesinde en önemli kültürel öğelerin başında dilin geldiğini belirtir. Weber’e göre “dil ve dolayısıyla ona dayanan edebiyat, kültür sürecine katılmaya başlayan kitlelerin ilk ve bu gün için ulaşabildikleri tek kültürel değerdir.”¹⁸ Eli Kedourie’e göre ise “Dil, bir milleti diğerinden ayıran farkların haricî ve görülebilen alametidir. Dil, bir milletin mevcudiyetini ve kendini kurmak hakkına sahip olduğunu gösteren en mühim ölçüdür. Millet adını almaya layık olan bir topluluk her şeyden önce kendi saf dilini, ancak en iptidai köylerde rastlansa, hatta asırlardır kullanılmamış, kaynakları cılız, edebiyatı fakir bile olsa, canlandırmak, geliştirmek ve yaymakla mükelleftir. Ancak böyle saf bir dil, bir milletin benliğini idrak etmesine imkân verir.”¹⁹

On sekizinci yüzyıldan itibaren Avrupa’da dil alanında yapılan araştırmaların sayısında önemli miktarda artış yaşanmıştır. Bu durum Latince, Yunanca ve İbranice gibi “kutsal dillerin” üstünlüklerini kaybetmesine “halk dillerinin” önem kazanmasına sebep olmuştur. Araştırmacılar yerel dillere karşı daha meraklı hale gelmiş yapılan çalışmalar neticesinde o dillerde gramer kitapları ve sözlükler yayınlanmıştır. Yerel dillerde yapılan yayınlar, geniş bir okuryazar kitlesine ulaştırılmış ve bu durum kitlesel destek peşinde koşan milliyetçilerin işini kolaylaştırmıştır²⁰. İncil gibi kutsal kitapların yerli dillere çevrilmesi, genelde Hristiyanlığın özelde ise Protestanlık mezhebinin yayılmasını kolaylaştırıcı bir etmen olarak görülmüştür. Bu tercümeler, matbaacılığın

¹⁶ Calhoun, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁷ Johann Gottfried Herder (1744-1803)’den aktaran, Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁸ Max Weber, “Millet”, **Milletler ve Milliyetçilik**, Der.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 67.

¹⁹ Elie Kedourie, “Milliyetçilik ve Self-determinasyon”, **Milletler ve Milliyetçilik**, Der.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 119, 121.

²⁰ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 183.

gelişmesi ve kitlesel eğitimin yaygınlaşmasıyla beraber anadile verilen önemin artmasına katkı sağlamıştır²¹. 19. yüzyıl, Avrupa ve yakın çevresindeki halk dilleri üzerinde çalışmalar yapan leksikograflar, gramerciler, filologlar ve ediplerin en parlak dönemleri olmuştur²². Lügatçiler, dilbilimciler ve halkbilimciler, Doğu Avrupa ve Asya milliyetçiliklerinin ilk evrelerinde merkezî bir rol oynamışlardır. Bu araştırmacıların halkın geçmiş ve bu günkü kültürüyle ilgili yapmış oldukları lengüistik ve etnografik araştırmalar, dildeki canlanmanın hüsrarla sonuçlandığı yerlerde bile, “millet olmak” amacına hizmet etmiştir²³.

Kentleşme, artan toplumsal hareketlilik ve okuma yazma oranları, gelişen iletişim teknolojisi, milletlerin oluşumunu kolaylaştırmıştır. Bu açıdan kitle iletişim araçları, topluma yeni bakış açıları sunmak ve bireyleri ortak idealler etrafında toplamak için önemli bir araç olmuştur²⁴. Bu nedenle geniş bir kitleye ulaşarak millet olma bilincinin geliştirilmesi, okurlara tarihî, sosyal ve siyasî meseleler üzerinden milliyetçilik düşüncesinin aşılması için ana dilde yayımlanan dergi ve gazeteler büyük bir rol üstlenmişlerdir.

Tarih ve milliyetçilik arasında iç içe geçmiş bir ilişki söz konusudur. Milliyetçilik, ulusun tarihine dair hikâye/yorum üretimini teşvik ederken; modern tarih disiplini, öğrenci ve okurlarda ortak bir millî kimlik duygusu uyandırmayı amaçlayan ulusal tarih yazımı geleneğince biçimlendirilmiştir²⁵. Toplumlar, kendi kolektif hatıralarına dayanarak efsanevi şekilde olsa da geçmişleri ve kimlikleri hakkında bir fikre sahiptirler ve bu bilgiler kuşaktan kuşağa aktarılır. Modern zamanlarda eğitim, iletişim ve haberleşme imkânlarının yaygınlaşması ve bilhassa basın yayın faaliyetlerinin artması bu kolektif hatıraların daha düzenli ve ulaşılabilir hale gelmesini sağlamıştır²⁶.

Batı'nın yeni millet anlayışı ve milliyetçilik kavramları, 18. ve 19. yüzyılda Balkan coğrafyasında görülmeye başlamış ve bunun etkisiyle gayrimüslim entelektüeller mensubu bulundukları milletin geçmişlerini araştırmaya başlamışlardır. Her ne kadar günümüzde var olan millî devletlerin büyük bir çoğunluğu, 18. yüzyıl

²¹ Hans Kohn, “Milliyetçilik Fikri”, **Milletler ve Milliyetçilik**, Drl.: Mümtaz'er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 135.

²² Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev.: İskender Savaşır, 7. Baskı, Metis Yay., İstanbul, Ocak 2014, s. 87.

²³ Smith, **Millî...**, s. 29.

²⁴ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 62.

²⁵ Calhoun, **a.g.e.**, s. 71.

²⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Çev.: Recep Boztemur, 1. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, Şubat 2011, s. 24.

sonlarında ekonomik, siyasî ve sosyal koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da yazılan millî tarihlerinde kökenleri, yüzlerce hatta binlerce yıl öncesinde aranmıştır²⁷. Ernest Renan, tarih bağlamında millet kavramını şu şekilde değerlendirmiştir: “Bir millet bir ruhtur, mânevi varlıktır. Bu ruhu, bu mânevi varlığı, hakikatte bir olan iki şey teşkil eder. Biri mazide, öteki haldedir. Biri müşterek olarak zengin bir hatıralar mirasına konmadır. Öteki, bugünkü birlikte yaşama rızası, tüm olarak elde edilen mirası değerlendirmeye devam etme iradesidir. İnsan, eti, kemiği ve ruhu ile bir anda yaratılan bir şey değildir. Millet de fert gibi, cehtler, feragatler, fedakârlıklarla dolu bir mazinin muhassalasıdır. Ecdada tapma en meşru bir ibadettir; bizi olduğumuz hale getiren ecdattır. Kahramanlıkla dolu bir mazi, büyük adamlar, şan ve şeref (gerçek şan ve şerifi muradediyorum), işte üzerine bir millet fikri kurulabilecek cemiyet sermayesi! Geçmişte müşterek şanlar, şerefler idrak etmiş olmak, halde müşterek bir iradeye sahip bulunmak, birlikte büyük işler başarmış olmak, gene böyle işler başarmak istemek, işte millet olmak için ana şartlar! İnsan, katlandığı fedakârlıklar, çektiği ıstıraplar nispetinde sever...”²⁸

18. yüzyılın ikinci yarısında dünyevileşme ve laikleşmenin bir sonucu olarak, modern merkezi devletlerin gelişmesi sürecinde, yönetici seçkinler eğitimin değiştirici ve dönüştürücü rolünü keşfetmişlerdir. 1789 Fransız İhtilali, “Aydınlanma” olarak adlandırılan laik ve modern düşünce yapısının ulus-devlet fikriyle birleşerek egemenliğini kurmasını sağlamıştır. Fransız İhtilaliyle eğitim, devlet kontrolüne girmeye başlamış, egemenlik kavramının ulus egemenliğiyle tamamlanmasıyla da ulusal eğitimin amacı “tam bir yurttaş yetiştirmek” olarak belirlenmiştir. 19. yüzyıl, okullaşmanın hız kazandığı ve eğitimin kitlesel bir hal aldığı dönem olmuştur²⁹.

Okul veya mektep, ortak anılardan ve ortak değerlerden oluşan ulusal tarih bilinci oluşturulması için oldukça önemli bir yere sahiptir. Okul, teknik bilgilerin öğretildiği, akademik bilginin aktarıldığı bir mekân olmanın ötesinde “vatandaş yetiştirilen” bir kurumdur. Namık Kemal, İbret gazetesindeki bir yazısında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “İnsanlar beyninde imtizaç, ülfetle olur. Çocuklukta ve bhusus mektepte husule gelir. Şimdi şu imtizaç maksadınca bize lazım olan her cinsten, her mezhepten

²⁷ Karpat, **Osmanlıdan Günümüze...**, s. 26.

²⁸ Ernest Renan, “Millet Nedir?”, **Milletler ve Milliyetçilikler**, Drl.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 56-57.

²⁹ Ercan Uyanık, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 42/2 Haziran/2009, s. 67.

*çocuk kabul eder mektepler yapmağa çalışmaktır.”*³⁰ Namık Kemal, bu ifadeleriyle Osmanlı ittifadını ve Osmanlı vatandaşlığı bilincini oluşturma yönündeki düşüncesini dile getirmiş olsa da aynı dönemde farklı din ve etnik kökene sahip unsurlar tarafından açılan mekteplerde uzun süredir ayrılıkçı fikirlerin tohumları atılmıştır. Bu nedenle okul, devlet için örnek ve sadık vatandaş yetiştirme mekânı olurken ayrılıkçı milliyetçiler, misyonerler ve ideologlar için ulaşılması amaçlanan hedefler için ihtiyaç duyulan insan kaynağının sağlandığı mekân olmuştur.

Farklı kültürel niteliklere sahip halk çocuklarını aynı pota içerisinde eritecek ortak bir dil, ortak bir hafıza ve ortak bir bilinç³¹ oluşturabilecek tek bir mekân söz konudur o da okuldur. “Bir halkın yeteneğini, karakterini, zevklerini ve adetlerini biçimlendiren... ondaki ateşli yurt sevgisini ilham eden millî kurumlardır”³² ifadeleriyle Rousseau’da eğitim kurumlarının millî kimlik inşasında milliyetçiler için ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Okullar ve üniversiteler, milliyetçiliğin en bilinçli taraftarları oldukları gibi, okul ve üniversitelerin gelişmesi de milliyetçiliğin gelişmesinin bir ölçüsü olmuştur³³. Milliyetçi “eğitmen-entelektüellerin” amacı, halkı saflaştırmak ve etkin hale getirmek olmuştur. Bu yönüyle amaçları akademik olmaktan ziyade toplumsal ve siyasî niteliklere sahip olmuştur³⁴.

³⁰ Taner Timur, “Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923”, **Mülkiye Dergisi**, C. 33, S. 265, Ankara, 2009, s. 184.

³¹ Taner Timur, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed.: Sina Akşin vd., 1. Baskı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ekim 2010, s. 47.

³² Smith, **a.g.e.**, s. 55.

³³ Anderson, **a.g.e.**, s. 87.

³⁴ Smith, **Millî...**, s. 109.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARNAVUTLAR ve ARNAVUTLUK'UN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ

1.1. Arnavutların Kökeni ve Türklerle İlk Temasları

“Arnavut” kelimesinin kökeni, Arnavutların Arnavutluk’a verdikleri asıl isim olan ve Kuzey Arnavutluk’ta yaşayan Kigaların “Arbanya”, Güney Arnavutluk’ta yaşayan Toskaların “Arberya” şeklinde telaffuz ettikleri kelimeye dayanmaktadır. (b) sesini telaffuz edemeyen Rumlar, Arnavutların yaşadıkları yeri, “Arvanya”, burada yaşayan halkı da “Arvanit” olarak isimlendirmişlerdir. Osmanlılar ise Rumlarla temasları neticesinde (n) ve (v) seslerinin “takdim ve tehiriyle” “Arvanit” kelimesini öncesi “Arnavit” daha sonra da “Arnavut” şeklinde kullanmışlardır. Şemseddin Sami’ye göre “Arban” kelimesinin kökeni Arnavutçada tarla anlamına gelen “ar” ve Farsçada olduğu gibi “yapıcı” anlamına gelen “ban” kelimelerinin birleşimine dayanmaktadır ve “çiftçi” anlamına gelmektedir³⁵.

Arnavutların kökeni ile ilgili çok çeşitli görüşler vardır. Bunlardan birine göre, Arnavutlar Pelasgların torunları ve Balkanların en eski yerleşimcileridir. Şemseddin Sami, bu görüşü desteklemekte ve Pelasgların dört ana kola ayrıldığını, bunların da İliryalılar, Makedonyalılar, Trakyalılar ve Frikyalılar olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada Arnavutların İliryalılardan mı yoksa Trakyalılardan mı geldikleri konusu tartışmalıdır. Arnavutların kökenleriyle ilgili olarak en yaygın görüş, Balkan yarımadasına erken dönemlerde gelip yerleşmiş bulunan ve Hind-Avrupa kökenli eski bir toplum olan İliryalılar’a kadar dayandığı şeklindedir³⁶. Ayrıca Arnavut isminin İlirya kabilelerinden biri olan Albonoi’lerden geldiği ve Herodot’un İliryalıları, siyasi birlik sağlayamamış ve birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan kabileler topluluğu şeklinde tanımladığı belirtilmektedir³⁷. İliryalılar, tarihte İlirya olarak bilinen günümüz Arnavutluk’unun kuzey ve güney bölgelerinde dağınık bir biçimde yerleşmişlerdir. Herodot, Livy, Pliny ve Strabo’nun eserlerinde İliryalılar, patriarkal topluluklar halinde yaşayan ve bir birleriyle devamlı bir çatışma içerisinde bulunan bağımsız kabileler

³⁵ Şemseddin Sami, “Arbanya”, **Kâmûs’ü-l-Âlâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 86. Şemseddin Sami, “Arberya”, **Kâmûs’ü-l-Âlâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 87.

³⁶ Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu’nun Gelişimi**, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, Ocak 1997, s. 23

³⁷ Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 1. Baskı, Büke Kitapları, İstanbul, Ağustos 2004, s. 17.

topluluğu olarak tanımlanmıştır. Bu bağımsız kabileler, soy birliğinin yanı sıra konuştukları Arnavutça ile dil birliğine de sahip olmuşlardır³⁸.

Arnavutluk'un güneyi, 9. yüzyılda Türk kökenli Bulgarlar tarafından istila edilmiş, 11. yüzyılda ise tekrar Bizans hâkimiyeti sağlanmış ve Bizans yönetiminin merkezi Albanon (Arbanon veya Elbanon) şehri olmuştur. 1204 yılında Bizans toprakları ve İstanbul'un Haçlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, Bizans'tan kovulmuş olan hükümdar ailesinin bir üyesi Epir despotluğunu kurmuştur. Epir bölgesinde yaşayan Arnavutlar, Ortodoksluğu benimserken kuzeydekiler ise Katolik mezhebine girmişlerdir³⁹. 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönem içinde Kuzey Arnavutluk'ta, Sicilya Kralı I. Charles Anjou yönetiminde "Arnavut Krallığı" ilan edilmiştir. I. Charles Anjou tarafından kendilerine toplumsal özerklik ve kabilelerin kendi kendini yönetme hakkı sözü verilen Arnavut kabileler, hem verilen sözün yerine getirilmemesi hem de Fransız ve İtalyan feodallerin kendilerine karşı güçlenmesi karşısında ayaklanarak, Kral I. Charles Anjou'yu yönetimden indirmişlerdir. Bundan sonraki dönemde, "Kralı bir Arnavut Krallığı" içinde tüm bölge yerli ve yabancı toprak sahipleri arasında paylaşılmıştır. Daha sonraki gelişmelerle Thopia, Muzuka, Dukagjin, Skuraj gibi büyük toprak sahibi güçlü aileler ortaya çıkmıştır. Kendilerine ait para ve bayrakları bulunan bu aile reisleri, hem kendi aralarında hem de yabancı toprak sahipleriyle sürekli olarak çatışmışlardır⁴⁰.

Anadolu Türkleri, Arnavutları ilk defa 1337'de Bizans İmparatorluğuyla yaptıkları bir ittifak neticesinde tanımışlardır. Bizans'ta başlayan iç savaşlar sırasında Arnavutluk'taki dağlıların isyan etmesi ve pek çok yeri yağmalaması üzerine III. Andronikos, Aydın beyi Umur Bey'den yardım istemiştir. Türk kuvvetlerinin desteğiyle harekete geçen Bizanslılar Dıraç'a kadar bölgede yeniden hâkimiyet sağlamışlardır⁴¹.

1.2. Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Başlaması ve İslamiyet'in Yayılması

Arnavutluk'ta Osmanlı yönetiminin yerleşmesi, her ne kadar 15. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olsa da daha 14. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kurulmaya başladığı görülmektedir. Osmanlı orduları, Arnavutluk'a

³⁸ Nuray Bozbora, "Arnavutların Kökeni", **Balkanlar El Kitabı**, C. I: Tarih, (Drl.: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), KaraM&Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 261.

³⁹ Çelik, **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁰ Bozbora, **a.g.e.**, s. 28-29.

⁴¹ Mesut L. Bilge, "Arnavutluk", **TDVİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s. 385.

girdiklerinde karşılarında güçlü feodal beyler bulmuşlardır. Bu feodal beylerden Arnavutluk'un en güçlü feodal beyi olma unvanını elde etmiş bulunan II. Balsha'nın, Osmanlılara direnişi, çatışmaya yol açmıştır. 1385 Voissa (Viyose) Savaşı olarak tarihe geçen bu çatışmada II. Balsha'nın gücü kırılmış ve izleyen dönemde, Balshalar, Thopialar, Dukagjinler, Coia Zacarialar, Musakiler, Zenebissiler, Aranaitiler ve Kastriotalar gibi feodal beyler, Osmanlı hâkimiyetini tanımışlardır⁴². Daha sonra ise Arnavut feodal beyleri, diğer Balkan güçleriyle işbirliği yaparak Osmanlı devletine karşı hareket etmişlerdir. 1389 I. Kosova Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden Arnavut beyleri, bu savaştan sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını iletmışler, vergi vermeyi ve çocuklarını rehin olarak Osmanlı sarayına göndermeyi kabul etmişlerdir⁴³.

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra birçok Arnavut beyi, Venedik hâkimiyetini tanımıştır. Osmanlı taraftarı olan İşkodra Beyi Georgj Stratsimiroviç öldüğünde İşkodra'yı ele geçirmiş olan Venedik, ayrıca Ülgün, Bar ve Budua'yı da hâkimiyeti altına almıştır. Fakat Stefan Lazareviç ve Sırbistanlı Vuk Brankoviç tarafından desteklenen Stratsimiroviç'in oğlu Balsha, Venedik'e karşı uzun soluklu bir mücadele başlatmıştır. Nihayet duruma müdahale eden Osmanlılarla Venedikliler arasında çıkan savaşta Osmanlılar galip gelmiş ve Arnavutluk'un tamamını ele geçirerek Arvanid-İli adıyla bilinen sancağı kurmuşlardır⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin bölgede yaptığı en önemli değişikliklerden biri, ziraat arazisinin devlete mal edilerek şahıslara tımar olarak dağıtılması olmuştur. Böylece önceleri beylere bağımlı olan halk, yeni idareyle kendini devlete bağlı görmeye başlamıştır. Musaki, Thopia, Aranaiti ve Kastriota gibi Arnavut ailelerin beyleriyle uzlaşılarak sahip oldukları topraklar üzerinde tımar sahibi olarak kalmaları sağlanmıştır. Ancak yapılan bu düzenlemelerden memnun olmayan Aranaiti ve Kastriota aileleri Venedik'in kışkırtmasıyla isyan etmişlerse de Evrenos İsa Bey, isyanı bastırarak beyleri itaat altına almıştır. İlerleyen yıllarda tımar sistemi uygulamaları nedeniyle elindeki büyük toprakları kaybeden Aranaiti, kendisi gibi memnuniyetsiz Arnavut beyleriyle isyan ederek toprakları üzerinde "tımar tasarruf eden sipahileri" katletmişlerdir. Olası bir Venedik ve Macar müdahalesinden çekinen Sultan Murad, Serez'e kadar gelerek duruma vaziyet etmiş, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa, uç komutanları Turahan Bey,

⁴² Bozbora, **a.g.e.**, s. 53-54.

⁴³ Çelik, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁴ Bilge, **a.g.m.**, s. 385.

İshak Bey ve Evrenosoğlu Ali Bey'in yaptıkları büyük seferlerle isyan bastırılarak sükûnet sağlanmıştır. Osmanlı idaresi, Venedik ve Napoli'nin mahallî beylere sunduğu alternatif teklifler karşısında feodal beylere tımar tahsis ederek sisteme dâhil etmiş, tımarların babadan oğula geçmesi hususundaki kurallarda gevşek davranılmıştır⁴⁵.

Rumeli coğrafyasının tümünde olduğu gibi Arnavutluk topraklarında da İslamiyet'in yayılmasında başta "Bektaşiliğin Sarışın Havarisi" olarak nitelendirilen Sarı Saltuk ile "Alp-eren" ve "Gazi-dervişlerin" yadsınamaz bir yeri vardır⁴⁶. Akçahisar'da bulunan Sarı Saltuk külliyesiyle günümüzde Tiran'ın "Dünya Bektaşiler Merkezi" olması bunun en büyük kanıtıdır⁴⁷. Arnavutluk coğrafyasında özellikle Kosova'da İslamiyet'in yayılmasında önemli bir yeri olduğu görülen tekke ve türbelerin sayısı azımsanacak gibi değildir. 1530'lardan başlamak üzere Halvetî, Melamî, Bektaşî ve Nakşibendî gibi çeşitli tarikatlara ait tekke sayısı, 131 olarak tespit edilmişken yine XVI. yüzyıla kadar giden 129 adet türbenin varlığı bilinmektedir⁴⁸. Arnavutlar arasında İslamiyet'in yayılması hiç şüphesiz Osmanlı fethiyle başlamıştır. Feodal beylerin İslamlaşması, Arnavut nüfusun İslamlaşmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Feodal asiller, yeni hâkim unsurla bütünleşmek ve şimdiye değin sahip oldukları siyasî ve iktisadî ayrıcalıkları devam ettirmek için en güvenilir yolu Müslüman olmakta bulmuşlardır. Bunun yanı sıra feodal beylerin çocuklarının iç oğlan veya gulam olarak padişah ve bey sarayına gönderilmesi ve bunların burada İslam akidesi üzerine yetiştirilerek Osmanlı askerî sınıfında görevlendirilmeleri de İslamiyet'in Arnavutlar arasında yayılmasında etkili olmuştur⁴⁹. Arnavutlar arasındaki dinî istikrarsızlık ve XII.

⁴⁵ Bilgehan Pamuk, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", **Balkanlar El Kitabı**, C. 1: Tarih, (Dr.l.: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), KaraM&Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 342-343.

⁴⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Sarı Saltuk'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü", **Toplumsal Tarih**, S. 97, Ocak 2002, s. 25-30.

⁴⁷ Mehmet Demirci, "Balkan Müslümanlığında Gazi-Dervişlerin Roller ve Sarı Saltuk Örneği", **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlararası Sempozyumu Tebliğleri (21-23 Nisan 2000, Sofya)**, Ed.: Ali Çaksu, IRCICA Yay., İstanbul, 2002, s. 75-78. Mehmet Z. İbrahimgil, "Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar) Sarı Saltuk Külliyesi", **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlararası Sempozyumu Tebliğleri (21-23 Nisan 2000, Sofya)**, Ed.: Ali Çaksu, IRCICA Yay., İstanbul, 2002, s. 93-95. 30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan "Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Seddine ve Türbedarlar ile Bazı Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" ile Bektaşî tekkeleri kapatılırken Bektaşî dedelerinden Salih Niyazi, Arnavut asıllı olduğu için Türkiye'den ayrılarak 1930 yılında Arnavutluk'taki Bektaşîlerin başına geçmiştir. II. Dünya Savaşı'nda işgalci İtalyanlar ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle 28 Kasım 1941'de Arnavutlar tarafından öldürülmüştür. Süsseim, **a.g.m.**, s. 576.

⁴⁸ Halide Aslan, "Osmanlı Son Döneminde Kosova'da İhtidâ (İslâmlaşma Süreci) Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 52: 1 (2011), s. 171-172.

⁴⁹ Ferit Duka, "XV. – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler", **OTAM Dergisi**, S. 2, Ankara, 1991, s. 64. Ferit Duka, "XV – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", **XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)**, Kongreye Sunulan Bildiriler C. IV, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 1691-1699.

yüzyılda başlayan Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki mücadele, iktisadî yapının bir kriz halinde bulunması, halkın Katolik ve Sırp yöneticilerin zulmüne maruz kalması da İslamiyet'in Arnavutlar arasında yayılmasında etkili olmuştur. Metin İzeti, Arnavut topraklarında Osmanlı hâkimiyetinin genişlemesi ve Arnavutların İslamiyet'i toplu şekilde benimsenmesindeki kolaylaştırıcı faktörler arasında Bogomilizm ve bu hareketin yapısındaki mistik anlayış ile Osmanlı öncesi bölgeye yayılan seyyah dervişlerin de etkinliğinden bahsetmektedir⁵⁰. Bogomillerin tek tanrı inancına saip olması, Hz. İsa'nın Tanrının oğlu değil de peygamber olduğuna inanmaları İslam'ın ve tasavvuf anlayışının kabul görmesinde etkili olmuştur⁵¹.

Arnavutluk tarihinde önemli bir yere sahip olan İskender Bey (1405-1468) ve onun Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü yirmi beş yıllık mücadele, Arnavut milliyetçileri için önemli bir ilham ve Osmanlı Devleti karşında oldukça zor duruma düşen Avrupa ülkelerine karşı da bir iftihar kaynağı olmuştur⁵². İvan (Yuvan) Kastriyota'nın oğlu olan ve asıl adı Gergi (Gjerj, Georges) olan İskender Bey, 1405 yılında doğmuştur. Dokuz yaşında babası tarafından II. Murat'ın Edirne'deki sarayına rehin olarak verilmiş ve burada İslamiyet'i kabul ederek İskender ismini almıştır. Osmanlı ordusunun İzadi Savaşını (24 Kasım 1443) kaybetmesi, Türklerin Balkanlardan atılacağı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Kargaşa ortamından istifade eden İskender Bey, Osmanlı ordusundan kaçarak Kuzey Arnavutluk'ta babasının topraklarının bulunduğu Kocacık Hisarı (Svetigrad) ve Akçahisar'ı ele geçirerek isyan etmiştir. İskender Bey'in 28 Kasım 1443'te Akçahisar'a diktiği çift başlı kartal, Arnavutluk'un sembolü haline gelmiştir. İrtidat ederek isyan eden İskender Bey, Osmanlı Devleti tarafından "Hain İskender" olarak anılmaya başlarken; Napoli ve Venedik krallarıyla Papalığın desteğini almış ve Papa V. Nicolas tarafından Osmanlı Devletine karşı ayaklanması dolayısıyla "Mesih'in Savunucusu" olarak selamlanarak

⁵⁰ Metin İzeti, "Arnavutlar ve Bektaşilik", **Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler ve Müzakereler**, Süleyman Demirel Üniversitesi (28-30 Eylül 2005), I. Baskı, Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi, Isparta, Kasım 2005, s. 517-525.

⁵¹ Qani Nesimi, "Küreselleşme, Din ve Arnavutlar", **Uluslararası Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve Canik Belediyesi, Samsun, 26-28 Kasım 2010, s. 101.

⁵² Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)**, TTK Yay., Ankara, 2002, s. 373. Şemseddin Sami, İskender Bey'in ayaklanmasının Papa ve Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı bir siper olarak kullanıldığını, İskender Bey'in kendisinin bir maşa gibi kullanıldığını fark ettiğini ancak yapılan vaatlerle isyanına devam ettiğini ve bu durumun Arnavutluk'u yarım asır ateş ve kan içinde bıraktığını ifade etmiştir. Şemseddin Sami, "Arnavud", **Kâmûs'ü-l-Âlâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 146

“Papalığın Generali” ilan edilmiştir⁵³. İskender Bey, ölümcül bir hastalığın pençesine düşüp 17 Ocak 1468’de ölünceye kadar Osmanlı fetihlerinin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde 1463 Osmanlı-Venedik savaşlarında daha önce elden çıkmış yerler tekrar geri alınmış, 1478’de Akçahisar, Drivasto, Leş ve Jabyak, 1479’da İşkodra fethedilerek Arnavutluk’un büyük bir kısmı Osmanlı idaresi altına girmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde idari düzenlemeler yapılarak Arvanid ilinin yanı sıra Elbasan, Avlonya, Ohri ve İşkodra sancakları kurularak Konya yöresinden Kocacık Yörükleri bölgeye iskân edilmişlerdir. Buna karşılık olarak da kendisine tımar verilmiş bazı eski bey aileleri, Trabzon’a nakledilmiştir. Venedik’le olan mücadele neticesinde 1571’de Bar ve Ülgün’ün fethedilmesiyle Arnavutluk’taki Osmanlı hâkimiyeti tamamlanmıştır⁵⁴.

Arnavutluk’un Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonraki süreç içerisinde devletin mülkî ve askerî birçok üst makamına Arnavut asıllı kişiler atanmış ve böylece Arnavutlar, devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. İçlerinden otuzdan fazla veziriazam ve sadrazam çıkaran Arnavutlar, Osmanlı toplumunda özel bir konuma sahip olma imkânına erişmiştir⁵⁵. Aralarında Gedik Ahmed, Koca Davud, Dukakinzade Ahmed, Lütfi, Kara Ahmed, Koca Sinan, Nasuh, Kara Murad, Tarhuncu Ahmed ve Avlonyalı Ferid paşaların da bulunduğu en az otuz iki sadrazam, Arnavut asıllı kişilerden atanmıştır. Kapıkulu askerleri arasında da Arnavutlar çoğunluğu oluşturmuşlardır. Bunun başlıca sebebi Bosna’da olduğu gibi Arnavutluk’ta da devşirme sisteminin uygulanması olmuştur. Ancak tımar sisteminin bozulması ve malî sistemin zayıflaması, diğer bölgeleri olduğu gibi Arnavutluk’u da olumsuz yönde etkilemiştir. Tımar sisteminin bozulması ve merkezi otoritenin zayıflaması, XVI. yüzyılın sonlarında vilâyetlerde geniş malikânelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Maliyenin zayıflaması, yeni vergiler ihdasına ve cizyenin artırılmasına yol açmış bu da Hristiyan nüfusu olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu hoşnutsuzluğun tepkileri 17. ve 18.

⁵³ Halil İncalcık, “İskender Bey”, **TDVİA**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 561-563. İskender Bey’in Osmanlı Devleti’ne başkaldırısı, 20. yüzyılın başlarında Manastır İdadisinde okuyan Türk ve Arnavut öğrenciler arasında dahi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Türk öğrenciler, İskender Bey’in “Sultana ihanet” ettiğini söylerken Arnavut öğrenciler de vatanına zarar verene hain denilebileceğini ifade ederek İskender Bey’in vatanına hizmet etmekten öte başka bir şey yapmadığını dile getirmişlerdir. Nathalie Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa’da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu**, Çev.: Ali Berktaş, 1. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Haziran 2013, s. 418.

⁵⁴ Pamuk, **a.g.m.**, s. 345-346.

⁵⁵ Christophoros Psilos, “Albanian Nationalism and Unionist Ottomanization, 1908 to 1912”, **Mediterranean Quarterly: A Journal of Global Issues**, Vol.: 17, Nu.: 3, Washington, 2006, s. 27.

yüzyıllarda Katolik dağlıların düşman kuvvetlerle işbirliği yapması şeklinde kendisini göstermiştir⁵⁶.

1.3. Osmanlı Dönemi Arnavutluk Coğrafyası ve İdarî Taksimatı

Ahmet Cevdet Paşa, 1861 yılında İşkodra Sancağı hakkında hazırladığı lâyihasının ilk satırlarında Arnavutluk’la ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “*Arnavudluk küt’ası gayet sarp ve sengistân sa’bû’l-mürûr ve ahalisi vahşi ve cesur olup hîn-i fetihten beri her tarafı bilâd-ı sâire gibi tamamıyla taht-ı inzibata alınamamıştır. Lâkin ondan evvel Devlet-i Aliyye kadar da hiçbir devlet Arnavudluk’ta hükûmet edememiştir. Cihangirlikle nâmdâr olan Büyük İskender kıta’ât-ı ma’mûre-i âlemin çok yerlerini istilâ etmiş ve Hind’e kadar gitmiş iken Arnavudluk’u taht-ı tahakkümüne alamamış idi. Ba’delhû Roma Devleti zuhur ile Avrupa ve Asya ve Afrika’nın ekser kıta’ât-ı meşhuresini istila etmiş iken Arnavutluk’u zabt edememiş idi ve Roma Devleti şark ve garb imparatorlukları unvanıyla ikiye mümkasım oldukda Arnavudluk bu iki devlet arasında hadd-i fâsıl olarak sebest kalmış idi.*”⁵⁷ Ahmed Cevdet Paşa, biraz da mübalağalı olarak zorlu coğrafyası, “vahşi ve cesur” ahalisiyle ne Büyük İskender’e ne de Roma imparatorluğuna boyun eğmeyen Arnavutluk topraklarının Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetine girdiğinden bahsetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar, kendisinden önceki imparatorlukların başaramadığını gerçekleştirmiş olsa da topraklarının diğer kısımlarında olduğu gibi Arnavutluk coğrafyasında tam bir hâkimiyet tesis ettiğinden bahsetmek pek de mümkün değildir. Buna rağmen Arnavutluk coğrafyası beş asra yakın bir süre Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında kalmıştır.

15. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan Arnavutluk toprakları ilk etapta Arvanid-ili sancağı adı altında toplanmıştır. Ancak güneyde ve doğuda bulunan Premedi, Görice ve Konica ayrı bir idarî birlik içerisinde yer almıştır. 1466’da Elbasan kalesinin yapılmasından sonra Ohri’ye bağlı olarak Orta Arnavutluk ayrılmıştır. 1530’larda Elbasan sancağı, Elbasan, Dıraç, İşbat kazalarından; Ohri sancağı, Ohri, Debre, Akçahisar ve Mat nahiyelerinden oluyordu. Fatih Sultan Mehmet devrinde Güney ve Bat Arnavutluk’ta oluşturulan Avlonya sancağı 16. yüzyıl sonlarında Avlonya, Muzakiye, Belgrat (Berat), Timorince, Premedi, Ergirikası (Argiri

⁵⁶ Pamuk, **a.g.m.**, s. 346. Türk – Arnavut ilişkilerinin tarihî seyri için bkz. Necla Atalay, “Arnavutlar ve Türk Arnavut Münasebetleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 125, Mayıs 1997, s. 46-51.

⁵⁷ **BOA, Y.EE., 79/8, 6 R 1327** (27 Nisan 1909).

Kasrı) ve Tepedelen nahiyelerini içine almaktaydı. 1479'da İşkodra'nın fethinden sonra Kuzey Arnavutluk'ta Sırbistan'ın bir kısmını içine alan İşkodra (İskenderiye) sancağı oluşturulmuştur. 16. yüzyıl başlarında İskenderiye sancağı, İskenderiye, Potgoriça, Bihor, İpek, Vulçitrin, Prizren, Priştine, Novaberda ve Karadağ kazalarından oluşuyordu⁵⁸. Zaman içerisinde bir takım idarî değişikliğe uğrayan Arnavutluk coğrafyası genel itibarıyla İşkodra, Kosova, Yanya ve Manastır vilayetlerinden oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutluk ismi hiçbir zaman siyasî veya idarî bir bölgenin adı olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde Arnavutluk olarak adlandırılan bölgenin sınırları etnik bir temele göre tespit edilmiş değildir. Az veya çok Arnavut topluluklarının bulunduğu yerler, Arnavutluk olarak kabul edilmiştir⁵⁹. Süleyman Külçe, Arnavutluk'un sınırlarını şu şekilde tespit etmiştir: “*Arnavutluk, Preveze, Ülgün ve Niş mevkilerinin birbirine bağlanması ile olacak üç köşeli alandır; çünkü Arnavutça konuşan, yapılışı, huy ve kültürü birlik teşkil eden kısım burasıdır.*”⁶⁰

Şemseddin Sami, Kamus'ü-l-âlâm isimli ansiklopedisinde Arnavutluk'un sınırlarını “*Arnavutluk, Balkan şebe-i ceziyesinin yani Rumeli denilen Avrupa-yı Osmaninin garp tarafında ve Adriyatik denizinin sahil-i şarkisinde bir kıtadır, ki tûlen Narda Körfezi'nden ve hudud-ı Yunaniye'den Karadağ'ın hudud-ı sabıkasıyla Bosna ve Sırbıye hududuna ve arzen Adriyatik ve Yunan Denizleri sevâhil-i şarkiyyesinden Bulgaristan hududuna, Vardar nehrinin aşağıki mecrasına ve Yunan hudud-ı cedidesine kadar*”⁶¹ uzanır şeklinde vermiştir. Buna göre Arnavutluk, Rumelinin batı tarafında ve Adriyatik denizinin doğu sahilinde, Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilâyetlerini içine alan bölgeyi ifade eder⁶².

İşkumbi Nehri, Arnavutluk'u coğrafi olarak ayırmakla kalmaz aynı zamanda sosyal ve kültürel olarak da toplumu ikiye ayırır. İşkumbi nehrinin kuzeyinde yaşayan halka “Kiga”, güneyinde yaşayan halka “Toska” ismi verilmiştir⁶³. Dolayısıyla Arnavutluk toprakları, Gegalık ve Toskalık olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İşkodra

⁵⁸ Halil İnalçık, **Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 1.

⁵⁹ Hale Şıvgın, “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Süreci”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 147 Kasım-Aralık 2003, s. 133.

⁶⁰ Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir, 1944, s. 9.

⁶¹ Şemseddin Sami, “Arnavudluk”, **Kâmûs'ü-l-Alâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 149.

⁶² İhsan Burak Birecikli, **Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 29.

⁶³ Bedii Nuri, “Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyesi: Şimâlî ve Cenubî Arnavutluk”, **Şehbâl**, Nu: 65, 15 Teşrinisani 1328 (28 Kasım 1912), s. 328.

vilâyetini oluşturan tüm kaza ve nahiyelerle beraber Manastır ve Kosova vilâyetleriyle birlikte Elbasan, Debre-i Zir, Debre-i Bala, Mat, Kalkandelen, Malisyalar, Prizren, İpek, Yakova, Üsküp ve Priştine sancağına bağlı Luma nahiyesi Gegalık kısmını oluşturur. Yanya, Berat, Ergiri sancaklarıyla Naslic, Kolonya ve Kesriye tarikleri Toskalık kısmını oluşturmaktadır⁶⁴. Toskalık, Kigalık’a nazaran daha küçük olmakla beraber halkı devlete daha bağlı iken Kigalık, daha geniş ve kalabalık olmakla beraber tarıma oldukça elverişlidir⁶⁵.

Şemseddin Sami, Arnavutluk’taki şehirleri üçe ayırmıştır. Buna göre: İşkodra, Prizren, Manastır, Yanya birinci derecedeki şehirlerdir ve nüfusları 30 binden fazladır. İpek, Yakova, Priştine, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Tiran, Elbasan, Berat, Ohri, Görice, Kesriye, Ergiri ve Preveze ikinci derecedeki şehirlerdir ve nüfusları 10 bin ila 20 bin arasındadır. Üçüncü derecedekiler ise Leş, Gusine, Pleve, Mitroviçe, Kumanova, Gostivar, Köprülü, Pirlepe, Resne, Akçahisar, Dıraç, Kavaye, Avlonya, Tepedelen, Pirmedi, Delvine, Koniçe, Miçova, Filat, Aydonat, Margiliç, Parga kasabalarıdır ve nüfusları 3 binden fazladır⁶⁶.

1.3.1. İşkodra Vilâyeti

Rumeli kıtasının kuzey batısında yer alan İşkodra vilâyeti, Kuzey’de Karadağ, Doğuda Kosova, Güneyde Manastır ve Yanya, Batıda Adriyatik deniziyle çevrilidir. Merkezi İşkodra şehri olan vilâyet, İşkodra ve Dıraç sancaklarından oluşturulmuştur. İşkodra sancağı, İşkodra, Tuz, Leş, Akçahisar, Gruda, Puka ve Mirdita kazalarından oluşurken; Dıraç Sancağı, Dıraç, Pelkin, Tiran, Kavaye ve Şayak kazalarından oluşmuştur⁶⁷. İşkodra vilâyeti, her ne kadar coğrafi olarak geniş bir alan kaplamasa da içerisinde bulundurduğu ormanlar, nehirler, göller ve doğal kaynaklar ile oldukça mühim bir yere sahip olmuştur. Vilâyet arazisinin büyük bir kısmı dağlık olsa da İşkodra gölü, Rumeli’nin en büyük gölü olma özelliğine sahiptir⁶⁸. İşkodra Vilâyetinin 1878-1879 yılındaki erkek nüfusunun toplamı 161.613’tür. Bunun 81.642’si Müslüman, 75.663’ü Katolik, 4.308’si Rumlardan oluşmuştur⁶⁹. 1880 yılında İşkodra vilâyeti hakkında kaleme alınan bir rapora göre 35 bin hânenin bulunduğu vilâyette halkın 2/3’si Malisörlerden oluşurken, 1/3’i ova köylerinde, kasaba ve şehirlerde yaşamaktadır. 2 bin

⁶⁴ BOA, Y.EE., 12/17, 29 Z 1298 (22 Kasım 1881).

⁶⁵ BOA, Y.PRK.ASK., 30/97, 29 Ra 1303 (5 Ocak 1303).

⁶⁶ Şemseddin Sami, “Arnavudluk”, *Kâmûs’ü-l-Âlâm*, C. 1., Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 151.

⁶⁷ 1310 İşkodra Vilâyet Salnâmesi, s. 56-57. Ayrıca bkz. 1312 İşkodra Vilâyet Salnâmesi, s. 62-63.

⁶⁸ “İşkodra”, *Servet-i Fünûn*, Nu: 893, 22 Mayıs 1324 (4 Haziran 1908), s. 76.

⁶⁹ BOA, Y.PRK.UM., 1/179, 30 Z 1296.

600 hanenin bulunduğu Vilâyet merkezi İşkodra’da halkın yarısı Müslümanlardan yarısı da Katolikliklerden oluşurken Ortodokslar ise 130 hanelik bir nüfusa sahiptir. Malisör olarak nitelendirilen “cibâl halkının” 2/10’si Müslümanlardan geri kalanı ise Katoliklerden oluşmaktadır⁷⁰. 1902 tarihli bir belgede İşkodra vilâyetinin genel nüfusunun 259.619 olduğu bunun 173.590’ının Müslüman, 86.029’unun da gayr-i Müslim nüfusu oluşturduğu kaydedilmiştir⁷¹. 1908 yılında vilâyetin genel nüfusu 300 bini aşmıştır⁷². Vilâyet merkezi İşkodra’nın 1895 yılındaki nüfusunun, henüz bir nüfus sayımı yapılmadığı için, yaklaşık 41 bin olduğu tahmin edilirken⁷³, 1908 yılına gelindiğinde de rakamda belirgin farklılık meydana gelmemiş ve şehrin nüfusu, 40 bin olarak tespit edilmiştir⁷⁴.

Bölgedeki nüfusun dinî dağılımı konusunda taraflar arasında büyük bir anlaşmazlık ve ortaya koyulan rakamlarda büyük farklılıklar söz konusudur. Katolik din adamlarına göre İşkodra’da halkın %70’i Katoliklerden, %30’dan azı da Müslümanlardan oluşurken Osmanlı makamlarına göre ise Katolikler %50’den Müslümanlar da %48’den biraz daha fazladır. 1910 tarihli bir Osmanlı istatistiğine göreyse nüfusun %62’si Katolik, %26’sı Müslümandır. Katolik ve Müslümanların yanı sıra, farklı etnik kökene ve dile sahip olan küçük bir Ortodoks Hristiyan cemaat de İşkodra’da bulunuyordu⁷⁵.

Ahmet Cevdet Paşa, Arnavutluk’u Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki “suru” olarak nitelendirirken; İşkodra sancağını da “Arnavutluk’un en büyük bölümünü oluşturan Geg ülkesinin kilidi” olarak nitelendirmiştir. “Müstesna statüye sahip” olduğu söylenen İşkodra sancağı, birçok verginin ödenmediği ve zorunlu askerlik hizmetinin yapılmadığı bir yer olarak önemli bir konuma sahip olmuştur⁷⁶.

1.3.2. Kosova Vilâyeti:

Kosova Vilâyeti, kuzey ve kuzeydoğusunda Sırbistan ve Bulgaristan ile güneyde Manastır, İşkodra ve Selanik vilâyetleriyle, kuzeyde Selanik, kuzeybatıda İşkodra vilâyeti, Karadağ ve Bosna ile çevrilir⁷⁷. Zaman zaman bir takım mülkî ve idârî

⁷⁰ BOA, Y.EE., 12/15, 3 Ca 1297 (13 Nisan 1880).

⁷¹ BOA, Y.PRK.BŞK., 68/74, 29 Z 1320 (29 Mart 1903).

⁷² “İşkodra”, *Servet-i Fünûn*, Nu: 893, 22 Mayıs 1324 (4 Haziran 1908), s. 76.

⁷³ “İşkodra”, *Servet-i Fünûn*, Nu: 239, 28 Eylül 1311 (10 Ekim 1895), s. 69-70.

⁷⁴ “İşkodra”, *Servet-i Fünûn*, Nu: 893, 22 Mayıs 1324 (4 Haziran 1908), s. 76.

⁷⁵ Clayer, a.g.e., s. 46 – 47.

⁷⁶ Clayer, a.g.e., s. 46.

⁷⁷ 1300 Kosova Vilâyet Salnâmesi, s. 141.

değişikliklere uğrayan Kosova vilâyeti, 1882/1883 yılında Priştine, Üsküp, Yenipazar, Taşlıca ve İpek sancaklarından oluşurken zaman içerisinde bunlara Prizren ve Seniçe sancakları da eklenmiştir⁷⁸. 1893/1894 yılında Kosova Vilâyetinin idârî ve mülkî taksimatı şu şekildedir: Üsküp Sancağı: Üsküp, İştîp, Koçana, Kumanova, Radovişte, Palanka, Kratova, Maleş ve Kaçanik kazaları. Priştine Sancağı: Priştine, Gilan, Preşova, Vulçitrin ve Mitroviçe kazaları. Prizren Sancağı: Prizren, Kalkandelen ve Luma kazaları. Yeni Pazar Sancağı: Seniçe, Yeni Pazar, Akova, Yeni Varoş ve Kolaşin-i Zîr kazaları. Taşlıca Sancağı: Taşlıca ve Propol kazaları. İpek Sancağı: İpek, Yakova, Tirgovişte, Gosine ve Berane kazaları⁷⁹. Kosova vilâyeti, merkez kazalarında bulunan az sayıdaki Türk ile Yenipazar ve Taşlıca sancaklarındaki Boşnaklardan başka genel olarak Arnavutlardan oluşmuştur⁸⁰.

1891 yılında Almanlar tarafından yapıldığı kaydedilen bir araştırmaya göre Kosova’da halkın % 52.98’sini Müslüman Arnavutlar, % 2.86’sını Katolik Arnavutlar, % 6.77’sini Müsüman Türkler, % 20.62’sini Ortodoks Makedonlar, % 15.10’unu Ortodoks Sırp ve kalan kısmını da ateistler ve diğer inançlara mensup kişiler oluşturmuştur⁸¹. Kosova vilâyetinin 1902 yılındaki nüfusunun genel toplamı, 846.414 olarak tespit edilmiştir bunun 496.422’si Müslümanlardan, 349.992’si gayr-i Müslim’den oluşmaktadır⁸².

1.3.3. Yanya Vilâyeti:

II. Murat zamanında Osmanlı topraklarına katılan Yanya’nın sınırları, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile yeniden belirlenmiş ve 1867’de vilâyetin 28 kaza ve 22 nahiye den oluşması kararlaştırılmıştır. 1875 yılında Yanya vilâyeti, merkez sancakla birlikte beş sancaktan ve yirmi kazadan meydana geliyordu⁸³. Yanya vilâyeti, Yanya, Ergiri Berat Preveze ve Lekovik sancaklarından meydana geliyordu. Yanya sancağı, Aydonat, Filat, Miçova; Ergiri sancağı, Delvine, Tepedelen, Himare, Fiyorleş; Berat

⁷⁸ **1300 Kosova Vilâyet Salnâmesi**, s. 140. Kosova Vilâyetinin mülkî taksimatı ve bu taksimatta meydana gelen gelişmeler hakkında bkz. Mucize Ünlü, **Kosova Vilâyeti (1877-1912)**, 1. Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara, Nisan 2014, s. 68-83.

⁷⁹ Ünlü, **a.g.e.**, s. 75-76.

⁸⁰ **1314 Kosova Vilayet Salnâmesi**, s. 668.

⁸¹ Halide Aslan, “Osmanlı Son Döneminde Kosova’da İhtidâ (İslâmlaşma Süreci) Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 52: 1 (2011), s. 170.

⁸² **BOA, Y.PRK.BŞK., 68/74, 29 Z 1320** (29 Mart 1903).

⁸³ Yüksel Nizamoğlu, “Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, **OTAM Dergisi**, S. 33, Bahar 2013, s. 199.

sancağı, Ayaserendi, Avlonya, İskrapar; Preveze sancağı, Timoriçe, Margiliç; Leskovik sancağı, Lorus, Koniçe, Permedi, Pogan kazalarından oluşuyordu⁸⁴.

Doğusundan ve güneyinden Yunanistan, batısında Adriyatik denizi, kuzeyinde Manastır ve İşkodra ile çevrili olan Yanya, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında hem çevre vilâyeti hem de Doğu Akdeniz'de önemli bir geçiş noktası olmuştur. Yanya ve limanı Preveze ve Narda (Arta), Doğu Akdeniz ve özellikle Yunan Krallığı, İtalya ve Osmanlı Devleti arasında iktisadî ve siyasî bir bağlantı noktası olmuştur⁸⁵. Genel olarak vilâyet ahalisinin büyük çoğunluğu Müslüman olmakla beraber Rum ve Ortodoks Arnavut ve Ulahlar ile yoğun olarak Yanya'da yaşayan bir miktar Yahudi de bulunuyordu⁸⁶. 1901/1902 yılında Yanya Vilâyetinin genel nüfusu 650.000'e ulaşmıştır⁸⁷.

1.3.4. Manastır Vilâyeti:

Manastır vilâyeti, Rumeli coğrafyasının ortasında Makedonya'nın güneybatısında, Arnavutluk'un doğu kısmında yer alır. Kuzeyde Kosova ve İşkodra vilâyetleriyle, doğuda Kosova ve Selanik vilâyetleriyle, güneyde Selânik vilâyeti ve Yunanistan ile batıda Yanya ve İşkodra vilâyetleriyle çevrilmiştir⁸⁸. Manastır, Serfice, Debre, Görice, Elbasan olmak üzere beş sancaktan oluşmuştur⁸⁹.

Çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Debre, Elbasan ve Görice sancaklarıyla⁹⁰ beraber vilâyetin 1892/1893 yılındaki nüfus dağılımı şu şekildedir: İslam: 283.022; Rum ve Ulah: 225.535; Bulgar: 224.999; Ermeni: 26; Protestan: 34; Yahudi: 5.038 olmak üzere toplam 738.354'tür⁹¹. Vilâyetinin 1902 yılındaki nüfusu 687.420 olarak tespit edilirken bunun 327.046'sı Müslüman, 450.374'ü ise gayr-i Müslimlerden oluşmuştur⁹².

20. yüzyılın başlarına doğru Manastır şehri, bölgesel metropolitliğin merkezi olması, 3. Ordu merkezinin burada bulunması ve 1894'te demiryolu ağına bağlanarak

⁸⁴ 1305 Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, s. 37.

⁸⁵ İlber Ortaylı, "Yanya Vilâyetinin Liman Olarak 19. Asrın İkinci Yarısında Preveze", *Belleten*, C. LXII, S. 233, Nisan 1998, s. 137.

⁸⁶ 1308 Yanya Vilâyet Salnâmesi, s. 118.

⁸⁷ 1319 Salnâme-i Maârif, s. 930.

⁸⁸ 1311 Manastır Vilâyet Salnâmesi, s. 152.

⁸⁹ 1311 Manastır Vilâyet Salnâmesi, s. 152.

⁹⁰ 1310 Manastır Vilâyet Salnâmesi, s. 170.

⁹¹ 1310 Manastır Vilâyet Salnâmesi, s. 169. Ayrıca bkz. 1311 Manastır Vilâyet Salnâmesi, s. 153. 1312 Manastır Vilâyet Salnâmesi, s. 163.

⁹² BOA, Y.PRK.BŞK., 68/74, 29 Z 1320 (29 Mart 1903).

Selanik ve İstanbul'a yaklaşmış olması nedeniyle siyasî ve ekonomik olarak büyük bir önem kazanmıştır⁹³.

1.4. Arnavutların İctimai Yapısı

Şemseddin Sami, mensubu olduğu Arnavut milletinin fitrî bir takım özelliklerinden bahsederken hissedilen bir milliyetçilik duygusuyla ve belki de biraz kendinden bahsedercesine: *“Arnavutlar umumiyet üzere uzun boylu, iri kemikli ve sinirli adamlar olup; Alelhusus kafalarının büyüklüğü ve (...) genişliği ile fark olunabilirler ki bu da zekâvet-i fitriyelerinin kesretine delâlet eder. Hakikaten tahsil ve terbiyeye sevk olunan Arnavut çocukları, kendilerince meçhul lisânlarda tedris olundukları hâlde pek az vakit zarfında terakki ettikleri görülmüş ve bu kavmin efradından pek çok âlim adamlar yetişmiş ise de, ekserisi okuyup yazdıkları lisânın sâhibi olan akvâmın efradından zan olunmaktadırlar...”* ifadelerini kullanmıştır⁹⁴.

İşkumbi (Shkumbi) nehri, Arnavutluk'u coğrafi olarak ayırmakla kalmaz aynı zaman da sosyal ve kültürel olarak da toplumu ikiye ayırır. İşkumbi nehrinin kuzeyinde yaşayan halka “Kiga” veya “Geg” güneyinde yaşayan halka “Toska” veya “Tosk” ismi verilmiştir⁹⁵. Kuzeyli Arnavutların, Karadağ sınırında bulunan Klementi, Hoti, Skreti ve Pulati adı verilen dört kabilesi “Malisör” olarak adlandırılırken yaşadıkları yere “Malisya” denilmiştir. Bu bölgede “Mirdit” adıyla anıyla bir başka kabile daha vardır ve bunların başında bulunan reisleri “Prink” adıyla anılmıştır. Toskların yaşadığı güney Arnavutluk'ta Aydonat, Filat Marghiç kazalarında yaşayanlara “Çam”, yaşadıkları bölgeye “Çamlık” denilmiştir. Ergiri ve Avlonya kazalarında yaşayanlara ise “Lap” veya “Liyap” adı verilmiştir⁹⁶.

Arnavutluk'ta lisan itibariyle bir birlik söz konusu olsa da coğrafi şartlar nedeniyle çeşitli lehçeler ortaya çıkmıştır. Kuzeyde yaşayan Kigalar ile güneyde yaşayan ve Yunancanın etkisine maruz kalan Tosklar arasında lehçe bakımından büyük farklılıklar oluşmuştur⁹⁷. Arnavut milliyetçiler tarafından Avrupa'nın en eski dillerinden biri olarak nitelendirilen Arnavutçanın, konuşulduğu geniş arazi dolayısıyla, farklı

⁹³ Clayer, **a.g.e.**, s. 91.

⁹⁴ Şemseddin Sami, “Arnavud”, **Kâmûs'ü-l-Âlâm**, C. 1., Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 147.

⁹⁵ Bedîi Nuri, “Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyesi: Şimâlî ve Cenubî Arnavutluk”, **Şehbâl**, Nu: 65, 15 Teşrin-i Sani 1328 (28 Kasım 1912), s. 328.

⁹⁶ Bozboru, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁹⁷ İsmâil Hâmî, “İstiklâl”, **İctihad**, Nu: 66, 16 Mayıs 1329 (29 Mayıs 1913). Bu iki kısım kendi içinde de bir takım farklılıkları barındırmaktadır. Kigalık bölgesindeki halkın dili 1. İškodra, 2. Elbasan, Tiran, Kavaye ve Dıraç, 3. Debre ve Mat, 4. Yakova ve İpek olmak üzere dört farklı şekilde görülmüştür. **BOA, Y.PRK.MYD.**, 6/92, 9 Ca 1305 (23 Ocak 1888).

lehçelere sahip olması gayet doğal karşılanırken bu farklılığın Gegler ve Tosklar arasında bir güçlüğü sebebiyet vermediği ifade edilmiştir⁹⁸.

Gegler ve Tosklar arasında görülen lehçe farklılığı erkeklerin kıyafetlerinde, müzikte, dinî inançlarda da kendini göstermiştir. Geglerde erkekler yünlü pantolon; Tosklarda fistan giyerlerken; Geglerde “qelehja” adı verilen Tosklarda da “takiya” adlı başlık kullanmışlardır. Gegler tek sesli müzik yaparlarken; Toslar çok sesli müzik yapmışlardır. Gegler arasında Sünni Müslümanlık ve Katolik Hristiyanlık yaygınken Tosklarda Bektaşilik ve Ortodoksluk daha yaygın olmuştur. Gegler arasında İtalyan ve Slav kültürü etkiliyken, Tosklar arasında Yunan kültürü daha etkili olmuştur⁹⁹.

Ahmet Cevdet Paşa, Gegler ve Tosklar hakkında mukayeseli bir şekilde şu bilgileri vermiştir: *“Gegalar, Toskalara nisbetle daha kaba iseler de sözlerinde sebatları ve ulüvv-i cenâbları vardır. Asla yalan söylemezler. Hetk-i ırz eylemezler. Toskalar her hizmete girerler. Gegalar ise hayvan güder, boza ve kokoroz [mısır] satar ama hizmetkârlığa tenezzül etmez. Hele kahveci tâbi’i ya hamam tellâğı hiç olamaz. Irzlarına pek kavidirler... Toskalık’taki Hristiyanlar ekseriyet üzere Ortodoks mezhebindedir ve çoğu Rumca dahi bilirler... Yunanlılar Toskalık’taki Hristiyanları dahi celbe çalışmakta iseler de lisanca ittihâd olmadığından Arnavudluk Hristiyanları ‘Biz Arnavuduz’ diyerek henüz Yunanlılara müncezib olmamışlardır... Gegalık’ta olan Hristiyanların ekseri Katolik mezhebinde bulunan Latin taifesidir ve Ortodokslar cizyegüzâr oldukları halde Latinler cizyeden muaftırlar. Bu cihetle hâlâ bedel-i askerî dahi vermezler ve ehl-i İslâm ile müttehid olup onlar ile birlikte azm-i sefer ederler. İhtilâf-ı din onların kavmiyetçe ittihâdlarına asla mâni olmamıştır ve cümlesi Ortodoks mezhebinde bulunan Hristiyanlara düşmandırlar...”*¹⁰⁰

Uzun süre Arnavutlar arasında görev yapan Süleyman Külçe ise Gegler ve Tosklar hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Gega ve Toskaların kullandıkları dil birbirinden çok ayrı değilse de vücutları, huyları hiç de birbirine benzemez. Toskalar çokluk kara gözlü ve kara saçlı oldukları halde Gegalar sarı saçlı ve mavi gözlüdürler. Toskalar daha anlayışlı, Gegalar daha mutaassıp ve atılgandırlar. Gegalara göre Toskalar çok kısa boylu olurlar. Bu farkın sebebi Gegaların İslavlarla, Toskaların Helen ve Makedonya ve Romalılarla daha fazla kaynaşmalarına delâlet edebilir.”*¹⁰¹

⁹⁸ M. Konitza, **The Albanian Question**, Williams Lea, London, 1918, s. 3-4.

⁹⁹ Clayer, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁰⁰ **BOA, Y.EE.**, 12/15, 29 Z 1297 (2 Aralık 1880).

¹⁰¹ Külçe, **Osmanlı...**, s. 11.

Kuzey Arnavutluk'ta dağlık ve kırsal alanda yaşayan halk “Malisör” olarak isimlendirilmiştir. Arnavutçada “mal” dağ anlamına gelirken; “Malisya” dağlık, “Malisör” dağ ahalisi anlamına gelmektedir¹⁰². Arnavutluk'un bu kısmında on bini Müslüman, seksen bini Katolik olmak üzere yaklaşık doksan iki bin kişi yaşıyordu. Bu bölgede yaşayan halk, arazilerinin dağlık olması nedeniyle emlak vergisi ve öşürden muaf tutulmuşlardır. Askere alma kanununa tabi tutulmamış olsalar da savaş zamanında “başıbozuk” asker çıkarmışlardır¹⁰³. İşkodra şehrinin kuzey ve kuzeydoğusunda bulunan dağlık arazinin idaresi çeşitlilik göstermiştir. Birincisi “Cibâl-i Sitte” olarak isimlendirilen Hot, Gruda, Kastrat, İşkrel, Reç, maa-Loha dağlarından oluşan bölgenin idaresidir. Bu altı dağın her birinin başında Müslüman halktan itibarlı bir kişi “bölükbaşı” unvanıyla bulunmuş ve bölükbaşının riyâseti altında bölgenin nüfuz sahiplerinden oluşan bir heyet “cibâl ahalisine mahsus olan usul-i kadime tevfiikan rü‘yet-i mesâlih” etmişlerdir. Bu heyetlerin de üstünde altı üye ile bir başkan ve kâtipten oluşan “Cibâl Komisyonu” faaliyet göstermiştir. “İkincisi Şale ve Şoş cebeli” olup yine bölükbaşı tarafından idare edilmiştir. Üçüncüsü de kaza olsalar da “cibâl usulü” geçerli olan Puka ve Mirdita kazalarıdır¹⁰⁴.

Arnavutça “Fis” olarak isimlendirilen kabileler bayraklara ayrılmıştır ve bayraktar adı verilen bayrak reisleri kabile beyine tabidirler¹⁰⁵. Bir iftihar vesilesi olarak görülen bayraktarlık, babadan oğula geçen önemli bir görev olarak nitelendirilmiştir. Bayrağın şân ve şerefine korunması, bayrağa bağlı bulunan halkın ırz ve namusu olarak görülmüştür. Bayraklar meydana çıkartıldığında Müslim ve gayr-i Müslim herkes, mensubu olduğu bayrağın altında toplanarak Bayraktarın Müslüman veya gayr-i Müslim olduğuna bakmaksızın “kavmiyet ve asabiyyet” duygusuyla “ittihâd ve ittifak” tesis ederler¹⁰⁶.

İpek, Yakova, Prizren, Debre-i Bâlâ ve Debre-i Zîr Malisörlerinin büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşurken içlerinde az sayıda Katolik Hristiyan bulunmaktadır. Mat ahalisinin büyük çoğunluğu Müslüman olsa da Kısila gibi bazı nahiyeler, Latinlerden oluşmaktadır. İşkodra malisörlerinin çoğu Katolik olsa da “ehl-i İslâm ile yek dîl ve yek cihettirler”. Bunun da en büyük sebebi, İşkodra kasabasındaki

¹⁰² “İşkodra”, **Servet-i Fünûn**, Nu: 239, 28 Eylül 1311 (10 Ekim 1895), s. 69-70.

¹⁰³ Edouard Philippe Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev.: Ali Reşad, 1. Baskı, Kaknüs Yay., İstanbul, Kasım 1999, s. 426-427.

¹⁰⁴ **BOA, Y.EE., 12/15, 29 Z 1297** (2 Aralık 1880).

¹⁰⁵ Karl Süssenheim, “Arnavutluk”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., s. 575. Bedî Nuri, “Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyyesi”, **Şehbâl**, Nu: 61, 15 Eylül 1328 (28 Eylül 1912), s. 250-251.

¹⁰⁶ **BOA, Y.EE., 79/8, 6 R 1327** (27 Nisan 1909).

Müslümanların “asabiyet-i kadîmelerini zâyî etmeyip” ara sıra çocuklarıyla beraber malisyelerini ziyaret etmeleri olmuştur. Buna karşılık malisörler de İşkodra’ya geldiklerinde kendi malisyelerine mensup olan Müslümanların evlerine “teklif ve tekellüften ârî olarak gelip misafir” olmuşlardır¹⁰⁷.

Malisörlerin dinî hayatları hakkında Ahmet Cevdet Paşa, şu ilginç bilgileri vermiştir: “*Malisörlerin ne Müslümanları sair Müslümanlara benzer ve ne de Latinleri tam Hristiyan’dır. Müslümanların içinde mahtûn [sünnet] olmayanları çoktur. Latinler ise dörde kadar karı alırlar. Birincisinin nikâhını papaz akideyeler. Diğerlerinin nikâhları imam efendi ma’rifetiyle icra olunur. Bu suretle Latinlerin imamlara ihtiyacı vardır. Binâen âlâ-zâlik muhtelit karyelerde gerek imamlara gerek papazlara iâne toplandığı vakit, Müslim ve Latin bi’l-iştirak verirler.*”¹⁰⁸ Süleyman Külçe de Ahmet Cevdet Paşa ile aynı doğrultuda bilgiler vermiş, Katolik Arnavutlar ile Müslüman Arnavutlar arasındaki ilişkileri şu şekilde ifade etmiştir: “*Arnavut Katolikler... Müslüman ırkdaşlarıyla şehirler haricinde köylerde, dağlarda yine bir arada yaşadıklarından kültürel görüşleri çok değişmemiş hatta yüksek İslamiyet’ten Hristiyanlığa uymayan bazı esasları almaktan da geri çekinmemişlerdir.(Hristiyan Mirditalıların birkaç karısı olması gibi)... Şu halde Arnavutlardan İslamiyet’i kabul edenlerle, etmeyen Katoliklerin milliyetlerini muhafaza etmelerinden ırklarına ait realiteyi ilk plana aldıkları daha doğrusu millî vicdanın, İslam dininden aldığı ahkâmı o menşurdan geçirdikten sonra kabul ettiği ve anane; din karşısındaki salabetini muhafaza edebildiği görülür. Bunun için bir İslâm Arnavut’la, Katolik Arnavut arasında anane, lisan, musiki, görüş farkı yoktur. Onların milliyet esaslarındaki birleşmeleri biraz da her iki tarafın dinlerinde yaptıkları bazı fedakârlıklarla var olmuştur.*”¹⁰⁹ Osmanlı devleti, Malisörleri çok da başıboş bırakmamış zaman zaman bölgeye imamlar ve vaizler göndererek dinî konularda eğitilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Yakova kazasında bulunan malisya halkının “cehaletlerinin izâlesi ve mezhep ve i’tikâdca bir takım a’dât-ı muavvecelerinin tashih ve ıslâhı” ve “akâid-i diniyelerinin talimi” amacıyla 1865 yılında bölgeye üç hoca tayin edilmiştir¹¹⁰.

Arnavutluk, Avrupa coğrafyasında dinî farklılığın her hangi bir çatışmaya sebebiyet vermediği ender ülkelerden biri olmuş ve böylece tarih boyunca birlik ve

¹⁰⁷ BOA, Y.EE., 79/8, 6 R 1327 (27 Nisan 1909).

¹⁰⁸ BOA, Y.EE., 79/8, 6 R 1327 (27 Nisan 1909).

¹⁰⁹ Külçe, *Osmanlı...*, s. 33.

¹¹⁰ BOA, MVL., 1011/20., 19 Z 1281 (15 Mayıs 1865).

beraberliklerini muhafaza etmişlerdir. Çoğu zaman sosyal hayatta din ikinci planda kalmış Müslüman ve Hristiyanlar dinî kurallara aykırı olmasına rağmen evlilik yapmışlardır. Aynı ailenin farklı dinlere mensup bireyleri aynı çatı altında yaşamış kabile şefleriyle halkın farklı dinlere inanıyor olması da her hangi bir sorun ortaya çıkarmamıştır. İslamiyet’i kabul eden Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlılar, çoğu zaman millî kimliklerini kaybederken Arnavutlar, millî kimliklerini muhafaza etmiş ve bağımsızlık süreci içerisinde farklı dinlere, farklı mezheplere mensup oldukları ve farklı lehçeleri konuştukları için millî birliklerini sağlamaları mümkün görülmezken tam aksine millî birliklerini tesis edebilmişlerdir. Bu durum Arnavutlar arasında asabiyet duygusunun her şeyin üstünde olduğunun açık bir göstergesidir¹¹¹.

Coğrafyanın insanoğlu üzerindeki tesirinin en bariz örneklerinden biri de Arnavutluk’tur. Arnavutluk arazisinin arızalı olması ve ikliminin sertliği, insanların tabiatlarını da şekillendirmiş ve özellikle kuzeyde yaşayan Arnavutlar, sert bir mizaca sahip olmuşlardır. Bu nedenle “en ufak bir sözün ebedî bir husumete, en manasız bir tavrın intikama vesile” olması yaşanmamış olaylardan değildir¹¹². Arnavutlar arasında herhangi bir meseleden ötürü meydana gelen münakaşa ve münazaa neticesinde bir kişiyi öldürmek, âdet ve cesaret olarak nitelendirilirken bunun bir neticesi olarak aileler arasında kan davaları başlamış ver her yıl binlerce insan ölürken yine binlerce insan evine hapsolmak zorunda kalmıştır¹¹³. Kan davalarının temel dayanağı, 15. yüzyıldan kaldığı düşünülen ve çoğu zaman dinî inançların önüne geçen “Lek Dukakin Kanunu” denilen eski örf ve adetlerdir¹¹⁴. Bu kanun Arnavutluk’ta çok yıkıcı etkiler göstermiş, Arnavutlar, bu kanundan kurtulmanın çarelerini aradıkları gibi Osmanlı hükümeti de zaman zaman Arnavutları bu yıkıcı kanunlardan kurtarmaya çalışmıştır¹¹⁵. İskender Bey’in düşmanlarından Leka tarafından düzenlendiği veya toplandığı düşünülen Lek Dukakin Kanununa göre ceza işlerinde kan davasından daha yüksek bir hak yoktur. Bu hak kadın ve çocukları kan davasının dışında tutsa da diğer bütün akrabaları kapsar ve düşman aileleri bir birine karşı yıllarca süren mücadeleye hazır bulunurlar¹¹⁶.

¹¹¹ M. Konitza, **a.g.e.**, s. 2-3.

¹¹² “Arnavutluk – Elbasan Kongresi”, **Tasvir-i Efkâr**, Nu: 109, 17 Eylül 1909, 4 Eylül 1325, s. 8-9.

¹¹³ **BOA, Y.PRK.ASK., 30/97, 29 Ra 1303** (5 Ocak 1886).

¹¹⁴ Durham, **a.g.e.**, s. 32-38.

¹¹⁵ Külçe, **Osmanlı...**, s. 3

¹¹⁶ Süsseim, **a.g.m.**, s. 576-577. Dukakin Kanununun oldukça ilgi çekici hükümleri için bkz. Bedî Nuri, “Arnavutluk’ta “Kan Gütme âdeti””, **Şehbâl**, Nu: 59, 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912), s. 208-209. Bedî Nuri, “Arnavutluk Teşkilât-ı İctimâiyyesi: Cibal Kanunu”, **Şehbâl**, Nu: 64, 1 Teşrinisani 1328 (14 Kasım 1912), s. 304-305.

William M. Sloane, Arnavutları ve sahip oldukları asabiyet duygusunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Anlamsız ölçülere varan bir onur kavrayışları vardır ve her biri silah ve mühimmat bakımından üstünde adeta küçük bir cephanelik taşır. Kafalarını sıfır numara kazıyarak tepelerinde küçük bir daire bırakırlar, bu saçlar onların milli işaretleridir. Süslü püslü ve işli, ancak çoğunlukla pek temiz olmayan giysiler giyerler ve küçük dağları kendileri yaratmışçasına cakalı yürürler. Avrupa’nın silahlı çocukları denmiştir kendilerine.*”¹¹⁷

Arnavutlar arasında “kan kardeşliği” kavramına büyük bir önem ithaf edilmiştir. Bir Müslüman ile Hristiyan kan kardeşliği ilan ederken her iki tarafın kesilen parmaklarından akıtılan birkaç damla kan birer şeker parçasının üzerine damlatılarak karşılıklı olarak yenilirken Hristiyanlar arasında rakı veya şarap içerisine damlatılan kan içilir. Böylece kardeşlik akdi gerçekleştirilirken taraflar bir birlerinin kardeşleriyle kardeş, çocukları da bir birleriyle kuzen haline gelmiş ve evlenmeleri kesinlikle yasaklanmıştır¹¹⁸.

Arnavutlar arasındaki dinî, mezhepsel, sosyal ve kültürel farklılıklar ve çatışmalar Engelhardt gibi o dönemi gözlemleyen birçok Avrupalı tarafından Arnavutların gerçek bir millete dönüşmeleri önündeki en büyük engel olarak görülmüştür. Ancak Arnavut aydınlar, almış oldukları eğitim ve yaşamış oldukları kültürel çevrenin etkisiyle bu engelleri aşmayı başarmış ve Arnavut millî kimliğinin muhafazası ve inşası için millî birlik ve beraberliklerini sağlamaya çalışmışlardır.

¹¹⁷ William M. Sloane, **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, Çev. Sibel Özbudun, 1. Baskı, Süreç Yay., İstanbul, Eylül 1987, s. 67.

¹¹⁸ Durham, **a.g.e.**, s. 24. Aynî, **a.g.e.**, s. 326-327.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ

2.1. 93 Harbi Öncesi Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri

Siyasî yönden karışık, yaşayanların farklı ırk, din, mezhep ile kültür ve medeniyet dünyalarına ayrılmış olmaları nedeniyle aralarında kanlı mücadeleler verdikleri kriz bölgelerini tanımlamak için kullanılan, “Balkanlaşma” kelimesi¹¹⁹, bölme, parçalama, birbirine düşürme anlamında Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Balkanlarda yaşanan kanlı çatışmalar ve parçalanmaya izafeten kullanılmaya başlamıştır¹²⁰. 19. yüzyılda gelişen milliyetçi fikir ve hareketler, Balkan coğrafyasını ilk fethedildikleri günlerdeki çatışma ortamına sürüklenme eğilimi göstermiştir. Rumeli coğrafyasında Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Sırp, Rum, Hırvat, Bulgar, Arnavut ve diğer unsurlar, Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce büyük bir mücadele içerisinde olup, Osmanlı hâkimiyeti ile bu çatışma dindirilmişse de gelişen milliyetçi akımların etkisiyle tekrar alevlenmeye başlamıştır¹²¹. Bu nedenle ulusalcılık, Balkan coğrafyasında Osmanlı egemenliğinin başlangıcından itibaren özü var olan ve zamanla gelişerek güçlenen bir olgu olmuştur¹²².

Fransa ve Almanya üzerinden yayılan milliyetçilik akımı, 19. yüzyılın başlarında Balkan yarımadasında hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Milliyetçilik akımının ilk etkileri daha çok kültürel alanda görülmüştür. Entelektüeller, Balkanlarda konuşulan yerel dilleri standardize etmek ve bu dillerin halka mal olmasını sağlamak için büyük bir gayret sarf etmişlerdir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için takip ettikleri yol, Osmanlı hâkimiyeti öncesi Balkanlardaki Ortaçağ devletleriyle bağlantılar kurmak olmuştur. Bunun neticesi olarak kısa süre içerisinde milliyetçilik, siyasî bir mahiyet kazanmaya başlamıştır. Millî birlik ve beraberliklerini tesis etmek isteyen Balkan milletleri, Osmanlı Devleti’ne karşı harekete geçmeye başlamışlardır. Liderlerin; devletlerin ancak ulusal birliklerini elde ettikten sonra gelişebilecekleri düşüncesini

¹¹⁹ Kemal Beydilli, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes‘eles-i’ne Dâir”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. IX, İstanbul 1989, s. 78.

¹²⁰ “Balkanlaşma” kelimesini ilk olarak Alman sanayici, siyasetçi, yazar ve devlet adamı Walther Rathenau 1918 yılının Eylül ayında New York Times dergisine verdiği röportajında kullanmıştır. Ahmet Kavas, “Modern Devletlerin Yüreğini Ağzına Getiren Kelime: Balkanlaşma”, **Kültür**, S. 14 Bahar 2009 (Rumeli Özel Sayısı), s. 15.

¹²¹ Beydilli, **a.g.m.**, s. 78.

¹²² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 15. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 59.

yaymaları, Balkan halklarını milliyetçilik düşüncesine yöneltmiştir¹²³. Hristiyanların kendi orta sınıflarını yaratmaları, Patrikhanenin Helen kimliğini ön plana çıkararak Bulgarları, Sırları, Arnavutları ve diğer etnik grupları Helenleştirmeye çalışarak Helenist bir milliyetçiliğe yönelmesi, Rum olmayan Hristiyan elitler tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu durum Ortodoksluk birliğini bozarken Osmanlı Devletinde de kopuşlara yol açmıştır¹²⁴. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulan Sırp ve Bulgar kiliseleri, Fener Rum Patrikhanesinin talebi doğrultusunda 1767 yılında kapatılmıştır. Patrikhane, Bulgar, Sırp, Ulah ve diğer piskopos ve rahiplerin çoğunu görevden alarak yerlerine Rumları atamış ve ibadetlerde Yunancanın kullanılmasını zorunlu hale getirmiş, kilise hizmetleri için halktan topladığı miktarı artırmıştır. Bu durum sıradan insanlar tarafından pek önemsenmemişse de dinî konumlarını kaybeden Rum asıllı olmayan ruhbanlar tarafından millî varlıklarına ve dinî dayanışmaya karşı bir tehdit olarak nitelendirilmiştir. Artan tepkiler karşısında Osmanlı yönetimi millî kiliselerin tekrar kurulmasına izin verirken bu kurumlar ilk etapta büyük etnik grupların her birinin sözcüsü olmuş 1878 yılından sonra ise yeni devletlerin siyasal aygıtları haline dönüşmüştür¹²⁵.

Balkan halkları arasında ulusçuluk hareketi ve ulusalcılığın gelişimi, herhangi bir Batı Avrupa ülkesindeki ve “çağdaş dünyanın koloni ülkelerindeki” gelişiminden oldukça farklı olmuştur. Bölgede Osmanlı Devleti’nin sosyo-ekonomik ve hukukî yapısı nedeniyle ırsî bir aristokrasi gelişmemiş ve 14. yüzyıldan önceki yerli aristokrasi de hemen hemen yok olmuştur. Balkan Slavları arasında ulusçu hareketler kilisenin, 18. yüzyıldan itibaren gelişen ticaret burjuvazisinin ve zaman içerisinde köylülerin katılımıyla gelişmiştir. Buna karşı olarak, ilk etapta bir yaşam tarzı ve toplum düzeni olarak zamanla hilafet ve resmî ideoloji tarafından beslenen ve bir ideoloji haline gelen “Osmanlılık” düşüncesi belirlemiştir. Ancak Osmanlılık düşüncesi kısa bir süre sonra Türk-Arnavut, Suriye-Lübnan örneğinde olduğu gibi etkinliğini kaybetmiştir¹²⁶.

Arnavutların ulusal tarihlerini yeniden inşaları sürecinde 15. yüzyılda gerçekleşen İskender Bey isyanına büyük önem atfedilmiş ve İskender Bey, yabancı istilasına karşı direnen ilk ulusal kahramanlardan biri olarak gösterilmiştir. Oysa 15. yüzyılda

¹²³ Richard C. Hall, **Balkan savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası**, Çev.: M. Tanju Akad, 1. Baskı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 1-2.

¹²⁴ Karpas, **Osmanlıdan Günümüze...**, s. 14.

¹²⁵ Kemal H. Karpas, **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev.: Recep Boztemur, 2. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, Şubat 2012, s. 33.

¹²⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 62.

Arnavutluk'ta gerçekleşen isyanların temelinde feodal haklarını korumak isteyen beylerin Osmanlı yönetimine karşı direnmeleri etkili olmuştur. Beyler, Osmanlı Devleti'nin mülkiyetine geçmiş bulunan topraklar üzerinde, tımar koşullarına tabi bir asker veya memur durumuna düşerek varlıklarını koruyabilmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin beylerin durumunu değiştirmek ve babalarından intikal eden toprakları başka birine tımar olarak verme hakkı bulunuyordu. Bu şekilde tımarlarını ve feodal haklarını kaybeden beylerin hoşnutsuzlukları isyanlara sebebiyet vermiştir. Bu isyanlardan en büyüklerinden biri olan İskender Bey isyanı da Osmanlı tımar sisteminin uygulanması sonucu yerleşen merkezî otoriteyle yerli Arnavut beylerinin çatışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak bu isyanlar bölgesel kalmış Osmanlı Devleti, yerel aristokrasi ile uzlaşarak hâkimiyet ve idaresini tesis etmiştir¹²⁷.

Tımar sisteminin en iyi uygulandığı yerlerden biri olan Arnavutluk, 17. yüzyılın sonunda sistemin çökmeye başlamasından en çok etkilenen yer olmuştur. Tımar arazileri zamanla yerel beylerin eline geçmeye başlamış ve bu gelişmelerin sonucu olarak paşalık yönetimleri ortaya çıkmıştır. Bölgedeki küçük paşalıklar zamanla birleşerek iki büyük paşalık haline gelmişlerdir. Bunlardan biri, Kuzey Arnavutluk'ta merkezi İşkodra olan ve Buşatlılar tarafından yönetilen paşalıktır, diğeri ise Güney Arnavutluk'ta merkezi Yanya olan ve Tepedelenli Ali Paşa tarafından yönetilen paşalıktır¹²⁸. Ortaya çıkan bu yeni güçler karşısında Osmanlı Devleti; güce başvurarak, bunlar arasındaki rekabetten istifade ederek ve ödüllendirme yoluna başvurarak yerel beylerin bağlılığını sağlamayı ve merkezî otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır. 1822'de Tepedelenli Ali Paşa'nın, 1831'de ise Buşatlı paşalığının ortadan kaldırılmasının ardından Osmanlı yönetimi Arnavutluk'ta merkezî denetimini kuvvetlendirebilmek için bir takım siyasî, sosyal ve askerî tedbirler almıştır. Paşalık yönetimleri, örgütlü bir muhalefet hareketine dönüşmemiştir. Bunun nedeni olarak paşalık yönetimlerinin doğrudan Osmanlı yönetiminin politikasından kaynaklanan etkenler sonucunda değil, tımar sisteminin çökmesi sonucunda ortaya çıkması, kabileler şeklinde örgütlenme yapısının Osmanlı yönetimi tarafından da devam ettirilmesi ve yabancı devletlerin desteğinin olmaması ifade edilebilir. Buşatlı ailesi ve Tepedelenli Ali Paşa, kontrolleri

¹²⁷ Sönmez, a.g.e., s. 48.

¹²⁸ Yusuf Akçura, 19. yüzyıla hâkim olan milliyetçilik düşüncesinin kabile hayatı yaşayan Arnavutlar arasında görülmesinin imkân dâhilinde olmadığı görüşündedir. Ancak, "insiyakî bir surette" millî his ve millî gururun varlığını kabul ederek, XVIII. yüzyıl sonlarında gerçekleşen Kara Mahmud ve XIX. yüzyıl başlarında yaşanan Tepedelenli Ali Paşa olaylarını "millî vasıflara haiz olan hadiseler olarak" göstermiştir. Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 32-33.

altında özerk yapılar oluşturmak için mücadele etmişlerse de bu mücadeleleri ulusçu bir harekete dönüşemeyecek kadar yerel ve kişisel menfaatler üzerine kurulu girişimlerden ibaret kalmıştır. Ulusçu bir hareketin başlangıcını oluşturduklarını ifade etmek mümkün olmamasına rağmen bu iki Paşalık, uzun bir süre Arnavutluk'un büyük kısımlarını kendi yönetimleri altında birleştirmeyi başarmış, yerel liderler ve kabileler arasında birlik sağlayabilmişlerdir¹²⁹.

Osmanlı yönetimi, Tanzimat reformlarını, Arnavutluk'ta genel nitelikli bir isyana sebebiyet vermemek için, aşamalı bir şekilde uygulamış ve bu çerçevede 1843'te Kosova'da, 1844'te İşkodra'da, 1845'te Yanya'da uygulanmaya başlanmıştır. Ancak reformlar köylülerin, dağlı kabilelerin ve beylerin direnişiyle karşılaşmıştır. Reformların uygulanmasında güçlüklerle karşılaşan Osmanlı yönetimi, dağlık bölgeleri kontrol etme girişiminden vazgeçerek, kabileleri kendi liderleri yönetiminde yerel kanun ve geleneklere göre yaşamalarında serbest bırakmıştır. Osmanlı Devleti tarafından Arnavutluk'ta gerçekleştirilen merkezileştirmeye yönelik reformlar, toprak sahipleri, tüccarlar ve din adamlarından destek görmüştür. Yerel ileri gelenler, siyasî nüfuzlarını; lonca liderleri ise ekonomik çıkarları ve güçlü konumlarını muhafaza etmek amacıyla reformlara karşı çıkmışlardır. Dağlı kabileler, geleneksel ayrıcalıklarını sürdürmek isterken, köylüler ve şehirliler ise vergi ve askerlik uygulamalarıyla geleneklerine uygun olmayan mahkemelere karşı çıkmışlardır. Muhalefetin yerel ayrıcalıklarını korumak düşüncesi dışında siyasî bir gayesi söz konusu olmamıştır. Tanzimat döneminin sonlarına doğru, yerel ölçekteki bu dağınık ayaklanmaları, ulusçu bir düşünce etrafında örgütlenmeye çalışan Arnavut aydınların faaliyetleri takip etmiştir¹³⁰.

19. yüzyıl boyunca Balkan coğrafyasında bulunan tüm unsurlar, milliyetçi düşüncelerle bağımsızlıklarını kazanmak için Osmanlı Devleti'ne isyan etmişlerken Arnavutlar, yerel bir takım nedenlerin dışında bir ayaklanmaya kalkışmamışlardır. Bunun en büyük nedeni, Arnavutlar ile Türkler arasındaki karşılıklı güven duygusu olmuştur. Bunu sağlayan ise halkın üçte ikisinin Müslümanlardan oluşması ve önde gelenlerinin hükümete bağlılığı, Arnavutların mülkî ve askerî üst düzey görevlerde bulunmaları ve Arnavutluk'un Osmanlı topraklarını sınır komşularına karşı koruması olmuştur. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve sonrasında yapılan Berlin Kongresi ile Arnavutların yaşadıkları toprakların Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'a verilmesi ve

¹²⁹ Sönmez, **a.g.e.**, s. 49-50.

¹³⁰ Sönmez, **a.g.e.**, s. 51.

kurulan “Prizren Birliği” Arnavut milliyetçiliği için bir dönüm noktası olmuştur¹³¹. Bu nedenle Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde Arnavutların Osmanlı devletine karşı besledikleri dinî veya siyasî düşmanca fikirlerden ziyade bölgede her geçen gün artan yayılmacı Balkan milliyetçilikleri etkili olmuştur. Osmanlı Devletine muhalif olarak gelişen ve ayrılıkçı hareketler arasında yer alan Arnavut milliyetçiliği, Osmanlı Devleti içerisinde gelişen diğer ulusçuluklarda olduğu gibi tek bir liderlik tarafından yönetilmiş veya genel nüfusu harekete geçirerek kitlesel destek sağlayabilmiş bir hareket değildir. Arnavutluk’un bağımsızlığı süreci, tamamıyla ulusçu nitelikli bir hareket olmayıp uluslararası konumundan kaynaklanan dış gelişmeler ve özellikle Avusturya-Macaristan ve İtalya’nın kendi çıkarlarına ve önceliklerine göre verdikleri destekle şekillenmiştir¹³².

Arnavut milliyetçiliği, diğer Balkan milliyetçilikleriyle mukayese edildiğinde, kendine has bazı özelliklere sahiptir. Arnavut milliyetçiliği, Balkan coğrafyasında ortaya çıkan en geç milliyetçilik hareketi olmakla beraber, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan milletler arasında görülen ilk milliyetçilik hareketi olarak ön plana çıkmaktadır. Arnavut milliyetçiliğini Osmanlı topraklarında görülen “en ilginç milliyetçilik” olarak nitelendiren İlber Ortaylı, Şemseddin Sami üzerinden yaptığı değerlendirmede, onun hem Arnavut hem de Türk dil ve edebiyatı alanında verdiği eserlere dikkat çekmekte ve yazdığı ansiklopedi maddelerinde Arnavut ve Türk milliyetçiliğinin en abartılı örneklerinin verildiğini ifade etmektedir. Ortaylı’ya göre gerçek bir ulusçuluktan uzak olan Arnavut milliyetçiliği, Sultan Reşad’ın Rumeli gezisiyle bertaraf edilmiştir ve Arnavutlar 19. yüzyılda attıkları ulusalcı kültürel temeller sayesinde Balkan Savaşı sonunda varlıklarını koruyabilmek için bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir¹³³.

19. yüzyılın ortasından itibaren Arnavut toplumunun kültürel ve iktisadî gelişimi hız kazanmış, Arnavut şehirleri oluşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin İtalya ile gerçekleştirmiş olduğu ticarî faaliyetler neticesinde İşkodra, Berat ve Elbasan’da “yeni bir burjuva sınıfı” ortaya çıkmıştır¹³⁴. Bu sınıftan meydana gelen Arnavut entelektüel ve aydınları, her ne kadar Batı kültürüne açık tutumlarıyla Osmanlılık düşüncesine karşı bir tavır takınmışlarsa da kendilerini bu düşünceden tamamen sıyırmaları mümkün olmamıştır. Arnavutların birbirine düşman birçok kabileye ayrılmış olması ve feodal

¹³¹ Stavro Skendi, “Albanian Political Thought and Revolutionary Activity, 1881-1912”, **Südost Forschungen**, C. 13, Münih, 1954, s. 159.

¹³² Sönmez, **a.g.e.**, s. 15.

¹³³ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, **XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, TTK Yay., Ankara, 2002, s. 1.

¹³⁴ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara, Ocak 1995, s. 103.

beylerin Bâbîâli ile menfaat birlikteliği içinde bulunması Arnavut milliyetçiliğinin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir¹³⁵. Dinî ve coğrafi bir merkezden yoksunluk, Arnavut milliyetçiliğinin gelişimini oldukça yavaşlatmıştır. Arnavutlar için en önemli birleştirici unsurun Arnavutça olması beklenirken; farklı şive ve alfabeler ile kendi içinde dahi bir birliktelikten oldukça uzak kalmıştır¹³⁶. Ancak ne var ki Arnavutların çok dinliliği, Arnavut milliyetçiliğinin diğer milliyetçilikler gibi din temelli değil; dil temelli gelişmesine sebebiyet vermiştir. Bu da Arnavut milliyetçiliğinin bir başka özgünlüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçilik asrında Arnavutların “herhangi bir büyük gücün daimi desteğini almayan tek Balkan halkı olması”¹³⁷ Arnavut milliyetçi hareketinin bir başka dikkat çekici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyıla değin Arnavutlar, siyasî veya kültürel gayelerle bir faaliyet içerisinde olmamışlardır. Ancak Balkan coğrafyasındaki diğer etnik unsurların bu yöndeki çalışmaları, zamanla onları da harekete geçirmiştir. Özellikle Yunan, Sırp ve Bulgar propagandalarının Avrupa kamuoyu tarafından dikkatle izlenmesi ve bunun sonucunda millî hareketlerinin desteklenerek millî varlıklarının tanınması Arnavut aydınlarını da harekete geçirmiştir¹³⁸. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alman bilim adamları, Arnavutların dili, kökeni ve tarihine yönelik araştırmalara yoğunluk vermişlerdir. Arnavutçular tarafından sağlanan kaynaklar vasıtasıyla yapılan araştırma sonuçları, yine onlar tarafından kullanılmıştır¹³⁹. 19. yüzyılda Arnavutluk’u egzotik ve romantik bir bölge olarak nitelendiren Avrupalı entelektüeller, büyük bir merakla bölgeyle ilgili çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Yurt dışında yaşayan Arnavutlar, tarihlerine büyük bir ilgi gösterirlerken; Avrupalı tarihçiler, Arnavut milliyetçiler için bir övünç kaynağı olarak, Arnavutların Balkanların bilinen en eski sakinleri olan İliryalıların torunları olduklarını ifade etmeye başlamışlardır¹⁴⁰. Arnavutların Türk, Rum veya Slav değil, kendine özgü dili ve kültürü olan etnik bir topluluğun üyeleri olduklarını ortaya koymaya çalışan bir takım araştırmalara dayanarak Arnavutlar arasındaki millî duygular canlandırılmak istenmiştir¹⁴¹.

¹³⁵ Kuzucu, “Layihalar Işığında...”, s. 316.

¹³⁶ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl**, Çev.: Zehra Savan, Hatice Uğur, 2. Baskı Küre Yay., İstanbul, Aralık 2009, s. 89.

¹³⁷ Dritan Egro, “Arnavut Milliyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Avrupa’nın Algılanışı”, **OTAM Dergisi**, S. 33 Bahar 2013, s. 32.

¹³⁸ Çelik, **a.g.e.**, s. 203.

¹³⁹ Clayer, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁴⁰ Jelavich, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁴¹ Sinno, **a.g.e.**, s. 161.

3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve arkasından gelen reform hareketleri, Arnavutların yaşantılarında büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Sahip oldukları özel statüyü kaybetmek istemeyen Arnavut beyleri ve halk, bir yandan reformlara karşı çıkarlarken bir yandan da kendi millî okullarını kurma talebinde bulunmaya başlamış ve millî tarihleri, kökenleri, Arnavut alfabesi gibi konularda kafa yormaya başlamışlardır¹⁴². 1840’lardan itibaren Osmanlı ülkesi dışında gelişen Arnavut kültür ve millî uyanış hareketi, bir yandan Arnavut kültür ve diliyle ilgili çalışmalar yapan yazarlar yetiştirirken bir yandan da millî hisleri dinî inançların önünde tutan fikir adamları yetiştirmiştir.

Sadri Maksudî Arsal’ın “mâşeri ruhun ve millî seciyeinin teşekkülü, milletin kültür ve medeniyet sahasında ilerlemesi, milliyet duygusunun derinleşmesi, büyük şair, yazar, âlim ve mütefekkirler sayesinde”¹⁴³ gerçekleşir şeklindeki düşüncesi ve İlber Ortaylı’nın, Balkan coğrafyasındaki milliyetçilerin “şair ve din adamı” oldukları yönündeki kanaati¹⁴⁴, Arnavut milliyetçileri için ziyadesiyle doğrudur. Çünkü Arnavut milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden Naum Veqilharxhi, Girolamo de Rada, Naim Frasheri, Şemseddin Sami Frasheri, Thimi Mitko ve Vasa Efendi aynı zamanda Arnavut edebiyatının da önemli isimleri olmuştur¹⁴⁵. Şair ve yazarları ön plana çıkaran ise dilin millet oluşumundaki yeriyle ilgilidir. Eğer dile kimlik sağlayıcı bir işlev yüklenir ve dil, belirli bir grubun siyasî alamet-i farikası haline getirilirse siyasî bilinci sağlayıcı bir işlev üstlenir. Bu nedenle Balkanlarda dil, bir gecede etnisitenin daha sonrada milliyetin ayırıcı bir simgesi olarak önemli bir rol oynamıştır¹⁴⁶.

Hristiyan Arnavutların fikir öncüleri arasında en önde Naum Veqilharxhi (1797-1854), Girolamo De Rada (1814-1846) ve Kostandin Kristoforidhi (1827-1895) gelmektedir. Veqilharxhi’ye göre millî dilin ihmali ve yabancı dillerin kullanımı Arnavutların kültürel ve siyasî çehresini bulanıklaştırmıştır. Ona göre Arnavutçanın ihyasıyla milliyet fikri aşılana bilecektir¹⁴⁷. Ortodoks bir Arnavut entelektüeli olan

¹⁴² Agata Biernat, “Albanian Political Activity in Ottoman Empire (1878-1912)”, **World Journal of Islamic History and Civilization**, Vol: 3, Nu.: 1, 2013, s. 1.

¹⁴³ Arsal, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁴⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik...”, s. 6.

¹⁴⁵ Arnavut edebiyatı gelişimi ve yukarıda ismi geçen yazarlar ve eserleri hakkında kısa bilgiler için bkz. Robert Elsie, **Albanian Literature A Short History**, I. B. Tauris, New York, 2005.

¹⁴⁶ Karpat, **Balkanlarda...**, s. 36.

¹⁴⁷ Abdurrauf Sinno, **Osmanlı’nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881**, Çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2011, s. 165.

Veqilharxhi¹⁴⁸, Arnavutluk’la ilgili fikirlerini ilk kez 1840’lı yıllarda açıklamaya başlamış; 1844 yılında ilk Arnavut millî alfabesini yayınlamıştır¹⁴⁹. “Evetor”¹⁵⁰ ismiyle 8 sayfalık küçük bir alfabe kitabı olarak yapılan bu yayını ertesi yıl 48 sayfalık, Kitab-ı Mukaddes tarihinden alıntılar içeren, “İlkokul Çocukları için Çok Yeni Bir Heceleme Kitabı” adıyla bir okuma kitabı takip etmiştir¹⁵¹. Veqilharxhi, Arnavutlar arasında dinsel bölünmeyi sonlandırmak amacıyla tamamen özgün bir alfabe geliştirmişse de 33 harften oluşan bu alfabe, karmaşık yapısı nedeniyle matbaacılık için pek de kullanışlı olmamıştır¹⁵². Veqilharxhi, Arnavut milliyetçiliğinin gelişmemesini Osmanlı eğitim sistemindeki dinî ağırlığa bağlayarak Yunanca, Latince ve Arapçadan başka Arnavutça eğitim veren okulların açılması gerekliliğini savunmuştur. Veqilharxhi, Arnavut dil ve kültürünün gelişimine yönelik olarak 1850 yılında Romanya’da “Arnavut Kültür Derneği” ni kurmuştur. Bu faaliyetleri Fener Rum Patrikhanesi ve Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılanan Veqilharxhi, 1854 yılında Fener Rum Patrikhanesi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür¹⁵³.

Jeronim De Rada adıyla da tanınan Girolamo De Rada’nın (1814-1903)¹⁵⁴ çalışmalarıyla Arnavutların dil ve siyasî bağımsızlık alanındaki faaliyetleri hız kazanmıştır. Girolamo De Rada, Batılı ülkelerin dikkatini, Arnavutların millî bir dilinin ve millî geleneklerinin bulunduğunu belirterek, Arnavutlara özgürlük ve bağımsızlık hakkı verilmesi gerektiği noktasına çekmeye çalışmıştır. İtalyan basını vasıtasıyla Arnavutlar hakkında kaleme aldığı yazılarla Arnavutların ve Arnavutçanın kökenini oluşturan Pelasglar hakkında yazılar kaleme almıştır. De Rada, 1848 yılında “L’Albanese d’Italia” ismiyle İtalyanca ve Arnavutça yayımlanan bir gazete çıkarmaya başlamıştır. De Rada, gazeteciliği vasıtasıyla Arnavutların millî varlığını dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Bu yüzden Arnavut asıllı Romanya Prensesi Elena

¹⁴⁸ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, Çev.: Osman Yener, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 262.

¹⁴⁹ Bozbora, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁵⁰ Stavro Skendi, **The Albanian National Awakening 1878-1912**, Princeton University Press, Princeton, 1967, s. 139.

¹⁵¹ Robert Elsie, **A Biographical Dictionary of Albanian History**, I. B. Tauris, London, 2013, s. 462.

¹⁵² Clayer, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁵³ Bozbora, **a.g.e.**, s. 160.

¹⁵⁴ Girolamo De Rada, İtalya’nın Cosenza (Calabria) eyaletinde San Demetrio Kolejinde Yunanca ve Latince öğretmenliği yapan bir babanın oğlu olarak 1814 yılında doğmuştur. 1834 yılında hukuk eğitimi almak üzere Napoli’ye gitmiş ve edebiyata yönelmiştir. 1836 yılında ilk denemesini Arnavutça ve İtalyanca olarak yayımlamıştır. 1836’da yayınladığı **Poesi albanesi del secolo XV . Canti di Milosao, figlio del despota di Scutari** isimli kitabından sonra 1838 yılında İtalyanca ve Arnavutça olarak **Canti storici albanesi di Serafina Thopia, moglie del principe Nicola Ducagino** yayınlanmıştır. Clayer, **a.g.e.**, s.136.

Gjika, De Rada'nın çıkardığı gazeteyi “Arnavut millî hareketinin prognozu” olarak isimlendirmiştir¹⁵⁵. İskender Bey'in XV. yüzyılda Osmanlı devletiyle olan mücadelesini övmek amacıyla “Skanderbeg” adını verdiği ve 1866'da yayınladığı şiirleri ve halk şarkılarıyla Arnavutların millî duygularını canlandırmıştır¹⁵⁶. 1883 yılında “Arnavut Bayrağı” ismiyle aylık olarak yayımlanan bir gazete çıkartan De Rada, 1895 yılında Corigliano Calbro ve 1897'de Lungro'da düzenlenen Arnavut kongrelerine katılmıştır¹⁵⁷.

Arnavut dilinin, Arnavut varlığının ve haklarının ifadesi için son derece önemli olduğu görüşünde bulunan Kostandin Kristoforidhi (1827-1895), bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmiştir: “*Eğer Arnavut diliyle yazılmayacaksa, kısa süre sonra yeryüzünde Arnavutluk diye bir şey olmayacak ve dünya haritasında Arnavutluk adı hiç yer almayacak.*”¹⁵⁸ Yanya'da bulunan Zosimaia lisesinde eğitim gören Kristoforidhi, British and Foreign Bible Society ile işbirliği yaparak 1857-1861 yılları arasında İncili Arnavutçaya çevirmiştir. Yaptığı bu çeviri çalışmaları neticesinde 1872'de Latin alfabesiyle Geg lehçesinde, 1879'da Yunan alfabesiyle Tosk lehçesinde Yeni Ahit'in Arnavutça baskıları yapılmıştır. Kristoforidhi'nin bu çevirileri, modern Arnavut edebiyatının oluşumuna zemin hazırlarken onun “Arnavut Luther” olarak anılmasını sağlamıştır. Kristoforidhi, Arnavutçayı diriltmek amacıyla İncil'i Arnavutçaya tercüme etmekle beraber çocuklara yönelik olarak 1870'te İstanbul'da “Çocuklar İçin Kutsal Metinler Tarihi” ve 1884'te “Dağcıların Avı” isimlerinde çocuk kitapları yazmıştır. 1882'de Yunan dilinde Arnavutça gramer kitabı, 1904'te ise Arnavutça bir sözlük yayınlamıştır¹⁵⁹. Kristoforidhi'nin hazırladığı alfabe Richard Lepsius tarafından hazırlanan ve 180 harften oluşan pek de kullanışlı olmayan “Standart Alfabe”ye dayanmaktadır¹⁶⁰.

¹⁵⁵ Majlinda Peza (Perriu), Andriola Kambo, “The Italian Arberesh And Albanian National Case”, **Mediterranean Journal of Social Sciences**, C. 5, S. 19, Ağustos 2014, s. 652. Elena Gjika (1828-1888), Romanya'da Helena Ghica veya Dora d'Istria isimleriyle tanınır. Prag'da doğan Gjika'nın amcası IV. Grigore, Eflak voyvodasıydı. Gjika, 1849-1855 yılları arasında Prens Alexander Masalsky ile evli kalmış ve 1855 yılında İsviçre'ye taşınmıştır. Jungfrau dağına tırmanan ilk kadın olmuş ve 1888 yılında Floransa'da ölmüştür. 1873 yılında “Romanya'da Arnavutlar: 17. 18. ve 19. Yüzyıllarda Ghica Prenslerinin Tarihi” isimli kitabı yayınlanmıştır. Robert Elsie, **Historical Dictionary of Albania**, Scarecrow Press, Plymoth, 2010, s. 165-166.

¹⁵⁶ Sinno, **a.g.e.**, s. 166.

¹⁵⁷ Elsie, **Biographical...**, s. 104.

¹⁵⁸ Sinno, **a.g.e.**, s. 165-166.

¹⁵⁹ Elsie, **Biographical...**, s. 257-258.

¹⁶⁰ Trix, **a.g.m.**, s. 258.

1865'te Mısır'a göç eden Thimi Mitko¹⁶¹, 1878 yılında halk şarkıları, hikâyeler ve atasözleri içeren bir kitap yayımlamıştır. “L'Abeille albanaise” (Arnavut Arısı) adını verdiği eserinin girişinde, amacının Arnavut halkının kökenini, kimliğini ve geleneklerini ortaya çıkarmak olduğunu belirtmiş; vatandaşlarından “Arnavut halkını diriltmek için birinci ortak gıda” olarak nitelendirdiği ana dillerini öğrenmelerini istemiştir¹⁶². 505 halk şarkısı, 39 öykü ve güney Arnavutluk'ta kullanılan atasözlerini derlediği bu kitabı, alanında özgün ve bilimsel ilk çalışma olarak nitelendirilmektedir. Mitko, bu çalışmasının yanı sıra Arnavutça-Yunanca bir sözlük de kaleme almışsa da bu çalışması yayınlanmamıştır¹⁶³.

Yürütmüş oldukları misyonerlik faaliyetleri neticesinde İncil'in yerel dillere tercüme edilmesi ve bu dillerin edebiyat diline dönüşmesinde önemli bir yere sahip olan Protestanlar, Arnavutçanın da edebî bir dil haline gelmesinde önemli bir rol oynamışlardır. British and Foreign Bible Society'nin Moskova temsilcisi Robert Pinkerton'un girişimleri neticesinde Yeni Ahit'in Arnavutçaya tercümesini yapacak olan Vangjel Meksi (1770-1821) ile 19 Ekim 1819'da İstanbul'da bir sözleşme imzalanmıştır. Meksi tarafından hazırlanan Arnavutça Yeni Ahit'in ilk baskıları, 1824 ve 1827 yıllarında Yunan harfleriyle yapılmıştır¹⁶⁴.

Prizren Birliği öncesi Naum Veqilharxhi, Girolamo De Rada, Kostandin Kristoforidhi ve Thimi Mitko tarafından yapılan çalışmalar, kaleme alınan eserler, Prizren Birliği sonrası artan Arnavut milliyetçiliğinin temel kaynakları ve yol göstericisi olmuştur.

2.2. Prizren Birliği ve Arnavut Millî Uyanışı

1878-1918 yılları arasındaki yaklaşık kırk yıllık süreç, Arnavutlar arasındaki millî uyanışın başladığı ve geliştiği dönem olmuş ve bu dönem Arnavut milliyetçileri tarafından “Arnavut Millî Uyanışı” veya “Millî Rönesans” olarak adlandırılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası bir korku ve endişenin sonucu başlayan Arnavut millî uyanışı, bölge, din, dil ve sosyoekonomik farklılıklardan kaynaklanan bir takım nedenlerden dolayı bir birlikten ve liderlikten yoksun olarak ortaya çıkmıştır¹⁶⁵.

¹⁶¹ Elsie, **Biographical...**, s. 313.

¹⁶² Sinno, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁶³ Elsie, **Biographical...**, s. 313.

¹⁶⁴ Clayer, **a.g.e.**, s. 137-139.

¹⁶⁵ Agata, “Albanian Political...”, s. 1-2.

Prizren Birliği, Arnavut tarihçileri tarafından çok farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Marksist tarihçilikte Prizren Birliği, ekonomik, sosyal ve politik gelişmelerin bir neticesi olarak dışarıdan gelen tehlikeyi yekvücut olarak karşılamak için kurulan bir müessese olarak görülmüştür. Prizren Birliği, Arnavut millî devletinin kurulması doğrultusunda atılan ilk adım olarak değerlendirilmiş, özerk bir Arnavut vilâyeti, özerk bir Arnavut prensliği ve nihayet bağımsız ve millî bir Arnavut devletinin kurulması için siyasî bir ortamın oluşturulmasında önemli bir rol oynadığı görüşü benimsenmiştir. Arnavut millî hareketinin “en gelişmiş ve örgütlenmiş biçimi” olarak değerlendirilen Prizren Birliği, programının temeline “etnik prensibi” koymuştur¹⁶⁶. Prizren Birliği, Arnavut siyasî mücadelesinin ve Arnavut milliyetçiliğinin gelişimin dönüm noktalarından biri olmuş, kuruluşunu takip eden sonraki otuz yıl boyunca Arnavut milliyetçiler, topraklarının çevrelerindeki ülkeler tarafından parçalanacağı endişesiyle siyasî ve kültürel faaliyetlere önem vermişlerdir¹⁶⁷.

1875’ten itibaren başlayan Balkan karışıklıklarının, Avrupa diplomasisinin de işe karışmasıyla meydana getirdiği gelişmelerin bir sonucu olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi meydana gelmiştir. 3 Mart 1878’de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile savaş sona ererken Balkan coğrafyasında ortaya çıkan yeni durum, Rusya’nın Panslavizm düşüncesine hizmet ediyordu. Yirmi dokuz maddeden oluşan Ayatefanos Antlaşmanın toprak meseleleriyle ilgili başlıca hükümleri şunlardır:

Karadağ, bağımsız bir devlet olarak kabul edilerek, sınırları genişletilmiştir. Bu arada Spezzia ve Antivari limanları Karadağ’a terk edilmiştir. Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında arazi anlaşmazlığı meydana gelirse iki devlet, ihtilafın çözülmesini Rusya ve Avusturya devletlerine bırakacaktır. Sırbistan, bağımsız bir devlet olarak tanınmış; sınırları genişletilerek Niş sancağı Sırbistan’a bırakılmıştır. Romanya’nın bağımsızlığı, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir. Bulgaristan, Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir prenslik haline getirilmiş; Bulgaristan’ın sınırları, Rus ordusunun Rumeli’den çekilmesinden önce Rus ve Osmanlı üyelerden oluşan bir komisyon tarafından tespit edilecektir. Ancak Tuna’dan Ege Denizi’ne kadar olan

¹⁶⁶ Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları...”, s. 392.

¹⁶⁷ Psilos, **a.g.m.**, s. 27.

Osmanlı topraklarıyla Kosova ve Manastır vilâyetleri tamamen, Batı Trakya ile Selanik vilâyetlerinin de bir kısmı Bulgaristan'a ait olacaktır¹⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin toprakları parçalanırken Tuna'dan Ege Denizi'ne ve Karadeniz'den Drin ırmağına kadar uzanan Bulgaristan, Arnavutlarla meskûn Kumanova, Preşova, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Reka, Voskopoya, Pogradec, Opari, Bilist ve Görice'ye ait yöreleri ilhak ediyordu. Sırbistan, Niş, Vranja, Kurşunlu, Leskofça ve Prokuplye gibi yerleri alıyordu. Karadağ da yine Arnavutlarla meskûn Plava, Gusine, Vermoš, Tuzi, Kelmend, Triepş, Gruda, Hoti ve Adriyatik kıyısında Bar ve Ülgün kesimlerini alıyor ve sınırı İşkodra Gölü ile Boyana ırmağına kadar uzanıyordu¹⁶⁹.

Ayastefanos Antlaşması gereğince Arnavutların meskûn olduğu toprakların büyük bir kısmının yeni kurulan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'a verilmekte olduğunu gören Arnavutlar, İstanbul'da bir araya gelerek¹⁷⁰ "Arnavut Milletinin Haklarını Müdafaa İçin Merkez Komite" adıyla bir komite kurmuşlardır¹⁷¹. İstanbul'da 1878 ilkbaharında Arnavut aydınları Ziya Priştina, Abdül ve Sami Fraşeri, Jani Vreto gibi kişiler tarafından oluşturulan bu komite, "Arnavut Merkezi Devrim Komitesi" adıyla da anılmıştır. Bu komitenin amacı, emperyalist emellere karşı Arnavutluk'ta bir direniş örgütlemektir. Mayıs ayının ikinci yarısında Kosova eyaletinin Prizren kentinde Arnavutluk'un tüm kesimlerinden gelen Arnavut delegeler toplanarak, 30 Mayıs'ta Arnavutluk'un Arnavutlara bırakılması talebini dile getirmişlerdir¹⁷². Arnavut aydınlar Kuzey Arnavutluk'un merkezi sayılan Prizren'de bir kongre toplanmasına karar vermişlerdir. Bu arada İşkodra'da Müslüman Arnavutlar, antlaşma gereği Bulgaristan'ın Prizren, Prata, Debre, Ohri ve hatta Manastır'a girmesi konusunda Rusya ile Osmanlı devleti karar birliğine varırlarsa bölgedeki Bulgar erkekleri öldürme kararı almışlardır¹⁷³.

Yanyalı bir bey ailesinden olan ve Yanya'da maliye müdürlüğü görevini yaparken Osmanlı Meclis-i Mebusanına Yanya mebusu olarak seçilen Abdül Frasherî'nin girişimi

¹⁶⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 65.

¹⁶⁹ Necip P. Alpan, **Kuruluşunun 100. Yıldönümünde Prizren Birliği ve Arnavutlar**, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1978, s. 40.

¹⁷⁰ Bozbora, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁷¹ Çelik, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁷² Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi**, Çev.: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Kasım-2001, s. 90.

¹⁷³ Bozbora, **a.g.e.**, s. 190.

ile¹⁷⁴ Berlin Kongresi toplanmadan üç gün önce “Arnavut Haklarını Müdafaa Komitesi” Arnavutluk’un her tarafından yani Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova vilâyetlerinden üç yüzü aşkın Müslüman, Ortodoks ve Katolik delege ile 10 Haziran 1878 günü Prizren’de toplanmıştır¹⁷⁵. Kongre, Abdül Frasheri’nin açılış konuşması ile başlamıştır. Balkanların içinde bulunduğu siyasî, askerî ve diplomatik durum hakkında konuşan Abdül Frasheri, kongrenin amacını şöyle ifade etmiştir: “...Kongremizin amacı; merhametsiz düşmanlarımızın topraklarımıza karşı beslediği iştah hızını kesmek ve Arnavut Besası üzerine yemin ederek, atalarımızdan ve dedelerimizden bize emanet edilen bu aziz yurdumuzu öz kanımızla savunmaktır!..” Kongrede Müslüman, Ortodoks ve Katolik tüm Arnavut delegeler ettikleri yeminde şu ifadeleri kullanmışlardır: “Vatan bizleri hizmete çağırdığı zaman, kendi öz çıkarlarını düşünenlere lanet olsun. Biz, antlarımızda din ve mezhebin söz konusu olmadığına ve her şeyden önce Arnavut olduğumuza ittifakla karar verdik.” Bu sözlerle, vatani kurtarma yolunda Arnavutlar arasında “Besa Andı” verilmiştir. Bundan dolayı bu kongrede alınan kararlara ve kurulan birliğe “Beselidhja Shqipëtare” (Arnavut Besa, Şeref Sözleşmesi) veya “Ulusal Arnavut Birliği” adı verilmiştir. Prizren Kongresi’nde öncelikle bir Merkez Yönetim Kurulu oluşturulmuştur. Altmış kişiden oluşan bu kurulun başkanlığına Debreli İlyas Paşa seçilmiştir. Ergirili Abdül Frasheri, Gusinyeli Ali Paşa, Mirditalı Prenk Bib Doda, Tetovalı Şeyh Mustafa, Prizrenli Müderris Osman Efendi, Debreli İlyas Paşa, Yakup Ferri, Mustafa Vlora, Mehmet Doshlaku, Yakovalı Süleyman Vakshi, Dhimiter Kolea

¹⁷⁴ Bozboru, **a.g.e.**, s. 191. “Abdül Hüsnü’nün (Fraşheri) adı Osmanlı belgelerinde “Fraşharlı Halid oğlu Abdül Hüsnü” olarak da geçmektedir. Yanya ilinin Fraşheri köyünde 1839’da doğmuştur. Bir süre ticaretle uğraştıktan sonra, Yanya’da devlet hizmetine girmiş ve Mal Müdürü iken 1876’da Meşrutiyetin ilanı ile parlamento Yanya Milletvekili olarak girmiştir. Abdullah Hüsnü Fraşheri, ünlü yazar Şemseddin Sami’nin ağabeyi ve Ali Sami Yen’in amcasıdır. Arnavutluk’un ulusal kahramanı olan Abdullah Hüsnü Fraşheri 1892’de İstanbul’da ölmüştür. Merdivenköy-İçerenköy’deki mezarlıkta bulunan na’şı, 86 yıl sonra 16 Mart 1978’de Türkiye’den alınarak, Fraşheri köyüne nakledilmiştir.” Selda Kılıç, “Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk’a Dair Görüş ve Düşünceleri”, **OTAM Dergisi**, S.: 19, Ankara, 2006, s. 258-259.

¹⁷⁵ Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 49. Kongrenin Prizren’de toplanmasının nedenleri olarak şunlar ifade edilebilir: “Öncelikle Prizren Kuzey Arnavutluk’un merkeziydi. Ayastefanos Antlaşması gereğince daha çok Kuzey Arnavutluk toprakları pay ediliyordu. Bunun farkında olan Arnavut ileri gelenleri, sorunun olduğu yerde çözüm arama girişimini benimsemişlerdir. Vakit ve ulaşım sıkıntısı yüzünden kongreye Güney Arnavutluk temsilcileri katılmamıştır. Cemiyeti oluşturanların büyük bir kısmı Müslümandı. Farklı iki dine mensup Arnavutlar için Prizren, toplantı için biçilmiş bir kaftandı. Çünkü Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilişkiler daha sağlam bir temele yaslanıyordu. Yine Prizren, kültürel açıdan ve nüfus bakımından daha avantajlıydı. Dolayısıyla iyi fikirlerin çıkabileceği uygun bir zemin vardı. Ayrıca İşkodra’daki Katolik Arnavutların Osmanlı devletiyle o sıralar arasının iyi olmaması Prizren’i toplantı için en uygun yer haline getirmiştir.” Yücel Yiğit, “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 4/8 Fall 2009, s. 2467-2468.

gibi kişiler de kurulun danışman üyeliklerinde bulunuyorlardı¹⁷⁶. Toplantının ikinci oturumunda cemiyetin teşkilatı ve vazifesiyle askerî yapısı hakkında bir de tüzük hazırlanmıştır. Hazırlanan tüzüğe göre:

1. Prizren, tüm Arnavutluk'ta il ve ilçe merkez idare kurullarının bağlanacağı makam olacaktır.
2. İdare Kurulu üyeleri ancak delegelerden oluşacaktır.
3. Merkez İdare Kurulunun Arnavutluk'un her yanında şubeleri bulunacak, şube üyeleri bu bölgenin ahalisi tarafından seçilecektir.
4. Prizren'de kalacak olan Merkez İdare Kurulu üyeleri dışındaki diğer üyeler derhal kendi bölgelerine dönecekler ve bir an evvel bölgelerinde ittihat şubelerinin teşkili için gayret göstereceklerdir. Bu şubelerde on-on beş gün içinde, askeri birlikler tesis edilecek ve merkezden haber bekleyeceklerdir.
5. Kurulacak askerî birliklerin komutan ve subayları halk tarafından seçilecektir. Eli silah tutan bütün Arnavutlar, derhal vatan hizmetine koşacaklar davaya ihanet edenler ise cezalandırılacaktır.
6. Bölgelerin ileri gelenleri ve din görevlileri, asker olabilecek Arnavutları derhal merkeze bildirecektir¹⁷⁷.

Kongre esnasında birçok tartışmalar olmuştur. Abdül Frasheri'nin başında bulunduğu grup, millî bir karaktere sahip olan İttifakın Arnavutların yaşadıkları bölgelerin parçalanmasına karşı savaşmasını savunurken; Bosna-Hersek'ten gelen bazı temsilcilerin bulunduğu grup ise bu ittifakın İslâmcı bir karaktere sahip olmasını savunmuşlardır. Onlara göre İttifak, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesine karşı da direniş göstermeliydi. Kongre, tartışmalardan sonra, Padişaha itaatlerini belirterek Müslüman bir örgüt olarak şeriata dayandığını ilan eden bir kararnameyi kabul etmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 50. Yücel Yiğit, kongre katılımcılarının sayısı, kongrenin toplandığı yer ve kongre başkanı hakkında farklı tespitler yapmıştır. Yiğit, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunduğu bir belgeye istinaden kongreye 33 kişinin katıldığını, kongrenin 2 Ekim 1879 tarihinde Müderris Hacı Ömer Efendinin başkanlığında Prizren Maraş tekkesinde yapıldığını ifade etmektedir. Yiğit, **a.g.m.**, s. 2466-2467.

¹⁷⁷ Yiğit, **a.g.m.**, s. 2468-2469.

¹⁷⁸ Hasan Bello, **Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 10. Ayrıca, Kurultay esnasında oluşturulan İcra Kurulu on sekiz maddelik bir kararname kaleme alarak; birliğin öngördüğü iç ve dış siyasî, diplomatik, sosyal, ekonomik, askerî ve kültürel hedefler ve faaliyetleri belirtilmiştir. Alınan kararların bazı maddelerini Necip Alpan şu şekilde ifade etmiştir:

"Prizren, tüm Arnavutluk'la il ve ilçe Merkez Yönetim Kurullarının bulunduğu makam olacaktır.

Prizren Birliği, İşkodra ve İstanbul şubeleri, Berlin Kongresine ve bu kongreye katılan Berlin, Viyana, Londra, Paris, Roma ve İstanbul hükümetlerine muhtıralar göndermiştir¹⁷⁹. Bu çerçevede birlik, 13 Haziran 1878 günü Berlin Kongresi'ndeki İngiliz temsilcisi Lord Beaconsfield'e bir muhtıra göndermiştir. Bu muhtırada Arnavutların Berlin'de temsil edilmeyen tek Balkan halkı olduğunu, bağımsız bir hükümete sahip olmadıklarını, Osmanlı Devleti'nin de Arnavutların haklarını savunmada yetersiz kaldığını, Arnavutların ayrı bir millet olduklarını, bağımsız bir Arnavut devletinin Slav istilasına karşı bir set oluşturacağını ve Batı Avrupa'nın savunulmasında yararlı olacağını ifade etmişlerdir. Bu muhtıra, Arnavut bağımsızlığının uluslararası alanda ilk kez ciddi bir şekilde dile getirilmesi açısından önemlidir. Ancak, Arnavut temsilciler daha Berlin'e gitmeden kongrenin başında Alman başbakanı Bismark'ın Arnavut ulusal varlığını inkâr etmesi, Arnavut aydınları arasında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır¹⁸⁰.

18 Haziran 1878 günü, Prizren Birliği tarafından bir kararname kabul edilmiştir. Kararnamenin ilk bölümünde Arnavutların padişah-halifeye bağılılıkları ifade edilmiştir¹⁸¹. Toplantıya katılanların ittifakla kabul ettikleri kararnamede 1. Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a hiçbir toprak parçası bırakılmamalıdır. 2. Sırbistan ve Karadağ'a verilmiş olan, Arnavutların oturdukları bölgeler geriye verilmelidir. 3. İttifak, Berlin Kongresi'ne bir heyet yollayacaktır. 4. Arnavutluk'a geniş bir otonomi verilmelidir. 5. Merkezî hükümete hiçbir şekilde vergi ödenmemelidir şeklinde kararlar alınmıştır¹⁸². Birliğin iç ve dış hedeflerini gösteren bu kararname, bağımsızlık yolunda

Bu Yönetim Kurulu üyeleri, ancak delegelerden seçilecektir. Merkez Yönetim Kurulunun Arnavutluk'un her kent ve kasabasında şubeleri bulunacak ve şube üyeleri de vatandaşlar, özellikle büyük köylerdeki halk tarafından seçilmiş olacaktır. Şubelerdeki kurullar da Birlik kararına göre çalışacaklardır ve resmi başlık ve mühürlerini kullanacaklardır. Prizren'de kalacak olan Merkez Yönetim Kurulu üyeleri dışındaki diğer delegeler derhal kendi bölgelerine dönecekler ve bir an önce kentlerdeki Şube Yönetim Kurullarını kurma ödevi ile yükümlü olacaklardır. Bu şubelerde on – on beş gün zarfında askerî birlikleri kurup hazır duruma getirecekler ve bu askerî birlikler şubelerden emir alacaklardır. Kurulacak olan askerî birliklerin komutan ve subayları halk tarafından seçilecektir. Bölge sakinlerinden askerî hizmete yatkın olanlar derhal savaş meydanlarına koşacaklardır. Bu hizmete katılmayanlar ya da katıldıktan sonra geri dönenler, savaşı terk edenler ve halka kötülük yapanlar, suç durumlarına göre ceza göreceklər, evleri yakılacak veya kendileri öldürülecektir. Bölgenin ileri gelenleri, kasaba ve köylerin din görevlileri ve diğer mahalle yöneticileri, eli silah tutan kimseleri saklamaksızın şubelere bildireceklerdir. Prizren Birliği süresince, Şube Kurulları işbu kararnamedeki esaslar içerisinde asker toplayacaklardır. Herhangi bir nedenle ya da suç kabahat yüzünden askerî birlik komutanı veya amir subaylar uzaklaştığı takdirde subaylar kendi aralarında yeni komutanlar seçeceklerdir.” Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 50-51.

¹⁷⁹ Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 51.

¹⁸⁰ Çelik, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁸¹ Adanır, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁸² Peter Bart, **Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, Çev.: Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 202-203.

atılan önemli bir adımı oluşturmaktadır. Özellikle otonomi talebi ve merkezî hükümete vergi ödenmemesi talebi oldukça dikkat çekicidir. Bu iki talep bağımsız bir Arnavut devletinin temellerinin atılmaya çalışıldığının en bariz göstergesidir. Ancak bunların Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi mümkün değildi.

İstanbul'daki "Arnavut Haklarını Savunma Komitesi" de Prizren Birliği üyelerinden Vali İşkodralı Vasa Paşa'nın kalemıyla 20 Haziran 1878'de İstanbul'da bulunan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı Kont Andrassy'ye bir muhtıra göndermiştir. Muhtırada özetle şunlar ifade edilmiştir: *"Arnavut ulusu, Berlin Kongresi'ne kendi dileklerini sunarak, kendi bağrından koparılıp başka uluslara hediye edilmek istenen topraklarını ve diğer ulusal ve hayatî haklarını bizzat askerî güç ve olanakları ile savunmak üzere hazır ve nazır bulunduğunu bildirmek şerefine naildir..."*¹⁸³ Bu ifadelerle topraklarını ve millî haklarını savunmak için silahlı mücadeleye kararlı olduklarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

Bu çalışmalar esnasında kurultay üyeleri arasında bazı görüş farklılıkları da ortaya çıkmıştır. Büyük bir kısmı muhafazakâr paşa, bey ve din adamlarından oluşan ve arkasında padişahın güçlü desteği bulunan muhafazakârlar, Birliğe Arnavut olmayan Müslüman Balkan milletlerini de kapsayan İslamî bir kimlik kazandırılmasını talep etmişlerdir. Hatta bu kesimin kongreye Bosnalı, Bulgar ve Hersekli Müslüman delegeleri de davet etmiş olmaları, bu yönde atılmış önemli bir adımdır. Kongredeki muhafazakâr kesimin varlığı ve birliğe İslamî bir karakter kazandırılması girişimi, II. Abdülhamid'in de oldukça işine gelmekteydi. Böylelikle bir yandan Arnavut ulusçuluğu gölgelenecek bir yandan da Bosna Hersek'in Avusturya'ya karşı savunulmasında bu birlik üyesi Arnavutlar kullanılacaktır. Muhafazakâr kesim temsilcilerinin karşısında yer alan Abdül Frasheri'nin temsil ettiği Arnavut milliyetçisi kesime gelince bunlar da Prizren Birliği'ni hiçbir dinsel ayrım gözetmeksizin bütün Arnavutların yer aldığı bir Arnavut hareketi olarak görmek istemişlerdir. Bu kesimin görüşlerine göre Prizren Birliği, yalnızca ülkeyi parçalanmaktan korumakla kalmayacak aynı zamanda Arnavutluk'un özerkliği için mücadele edecekti. Bu görüş ayrılıklarına ve Birliğin diğer bölgesel şubelerinde yer alan üyelerin çoğunlukla Arnavut ulusçu kesimlerden oluşmasına rağmen muhafazakârların görüşleri daha ağırlıkta olmuştur. Bu durum, Frasheri ve taraftarı ulusçuları Birlikten ayrılmak yerine Birliği ulusçu bir yapıya dönüştürmek üzere faaliyete geçmeye sevk etmiştir. Bu amaçla Abdül Frasheri, Birliğin

¹⁸³ Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 52.

şubelerini açmak üzere Güney Arnavutluk'a giderek orada ulusçu fikirlere daha eğilimli olan Bektaşî tekkeleri ile bağlantıya geçmiştir¹⁸⁴.

Prizren Kurultayı, 25 Haziran'a değin devam etmiştir. Fakat Merkez Yönetim Kurulu üyeleri çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bölgelerine dağılan delegeler, Prizren'e bağlı şubeler kurmaya başlamışlardır. Bu şubelerin sayısı 1880 yılında Prizren, İpek, Yakova, Kaçanik, Kumanova, Üsküp, Kalkandelen, Debre, Priştine, Firzovik, Mirdita, İşkodra, Elbasan, Ohri, Manastır, Starova, Görice, Berat, Fraşer, Konitsa, Ergiri, Filat ve Yanya gibi yerlerde açılanlarla beraber otuz üçe ulaşmıştır¹⁸⁵.

18 Haziran'da alınan kararlar doğrultusunda Berlin Kongresi'ne Prizren Birliği'ni temsilen Abdül Frasheri ve Jani Vreto gönderilmiştir. Fakat kongre esnasında Arnavut halkının talepleri kabul edilmemiştir. Hatta Kongre başkanı Prens Bismark, Arnavut isminde bir milletin varlığını reddederek Arnavutları dinsel kimliklerine göre, Müslüman Arnavutları Türk olarak, Ortodoksları da Yunanlı olarak, tanımlamıştır. Böylelikle kongrede bir kısım Arnavutluk topraklarının yeni Balkan devletleri arasında paylaştırılması karara bağlanmıştır. Berlin Kongresi kararlarının uygulanması için Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasındaki sınırları belirlemek amacıyla oluşturulan komisyonlar faaliyete geçmeden, Arnavutlar arasında büyük bir tepki doğmuş ve Prizren Birliği tarafından bu kararlar reddedilmiştir. Arnavut milliyetçi liderler, Berlin Kongresi kararları karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı büyük devletlerin çatışan çıkarlarına göre oluşturulmuş Avrupa güç dengesi içindeki hassas konumunun farkına varmışlar, imparatorluğun parçalanmasından en fazla zarar görecektiklerinin Arnavutlar olacağını anlamışlardır. İmparatorluğun parçalanması durumunda herhangi bir birliğe sahip olmayan Arnavutluk'un yabancı devletler arasında paylaşılması kaçınılmazdı. Nitekim Berlin Kongresi, Arnavutları ya Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşamak ya da yabancı devletler arasında paylaşılacak gibi iki seçenek arasında bırakmıştır. Arnavutların siyasî birlik düşüncesinden uzak olmalarının yanı sıra, aralarındaki dinsel bölünmüşlük bu paylaşımı kolaylaştıracaktı. Bu koşullar altında, Arnavutların birliğini ve bütünlüğünü sağlamanın tek yolu, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde kalmak, fakat bölgenin özerkliği için mücadele vermektir. Bu amaçla Prizren Birliği, bir yandan Arnavut topraklarını yabancı devlet işgallerine karşı savunmak için silahlı mücadeleye hız verirken, bir

¹⁸⁴ Bozbora, a.g.e., s. 192-193.

¹⁸⁵ Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 52.

yandan da Osmanlı İmparatorluğu içinde Arnavutluk'a özerk bir konum kazandırmak amacıyla siyasî faaliyetlerini sürdürmüştür. Birliğin bu faaliyetleri, Arnavutluk bölgesine dağılmış olan ve sayıları otuzun üstünde bulunan yerel şubeler eliyle sürdürülmüştür. Üyeleri her kazanın kabile ve yerel ileri gelenlerinden oluşan ve sayıları kazanın büyüklüğüne göre on ile kırk arasında değişen bu şubeler Birliğin Prizren merkezinden gelen emirler doğrultusunda hareket etmişlerdir¹⁸⁶.

Birlik, en büyük silahlı mücadelesini Berlin Kongresi kararınca Karadağ'a bırakılan toprakların savunulmasıyla gerçekleştirmiştir. 1878 yılı ortalarında Avusturya-Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i işgalinden sonra Karadağ'a bırakılacak toprakların sınırlarının belirlenmesi için uluslararası bir komisyonun bölgeye gönderilmesi, Arnavutlar arasındaki huzursuzluğu artırmıştır. Bosna-Hersek'in ilhakını protesto etmek amacıyla büyük gösteriler yapılmış, Berlin Kongresi ile Karadağ'a bırakılan Plava, Gusine ve Ülgün'ün savunulması için halktan toplanan para ve malzeme yardımı ile milis Arnavut birlikleri oluşturulmuştur¹⁸⁷.

Karadağ'ın Plava ve Gusine'nin sorunsuz olarak teslimi konusundaki artan talepleri üzerine II. Abdülhamit, Berlin Kongresi'nde delege olarak yer alan Serasker Mehmet Ali Paşa'yı Prizren'e göndermiştir. 25 Ağustos 1878'de Prizren'e ulaşan Mehmet Ali Paşa, çok soğuk karşılanmıştır. Bu soğukluğun arkasındaki neden Paşanın Berlin Kongresi'nde Arnavut topraklarını gereği gibi koruyamadığı düşüncesi idi¹⁸⁸. Mehmet Ali Paşa, Prizren Birliği üyesi muhafazakâr paşaları ikna etmiş olsa da Birlik liderlerinin çoğu padişahın emrini dinlememiş ve Arnavut hareketi durdurulamamıştır¹⁸⁹. Diğer taraftan 27 Ağustos akşamı Mehmet Ali Paşanın postacısı öldürülmüştür. Güç durumda kalan ve Arnavutlara söz dinletemeyen Mehmet Ali Paşa, Manastır'dan yardım isteyerek 31 Ağustos günü Yakova'ya gitmiştir. Kosova Malisörlerinin kalbi olan Yakova'da Mehmet Ali Paşa daha sert karşılanmıştır. Dağlardan inen üç bin beş yüz silahlı Arnavut, kenti abluka altına alarak paşayı adım adım takip etmeye başlamışlardır. Mehmet Ali Paşa, 2 Eylül'de daha önce tanıdığı Birlik üyesi olan Abdullah Paşa'nın evinde birliğin ileri gelenleriyle görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Abdullah Paşa'nın konağını çeviren silahlı Arnavutlar, Mehmet Ali Paşa'nın konaktan çıkarak geri dönmesini istemişlerdir. Mehmet Ali Paşa'nın

¹⁸⁶ Bozbora, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁸⁷ Bozbora, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁸⁸ Alpan, **Kuruluşunun...**, s. 54.

¹⁸⁹ Bozbora, **a.g.e.**, s. 195.

gitmemesi üzerine taraflar arasında çatışmalar başlamış ve 6 Eylül'de Arnavutlar, konağı ateşe vermişlerdir. Meydana gelen çatışmada çok sayıda birlik üyesiyle beraber Mehmet Ali Paşa da hayatını kaybetmiştir¹⁹⁰.

Bu olay, Osmanlı hükümeti ile Prizren Birliği arasındaki ilişkileri daha da germiş olay sonrası Arnavutların meskûn bulunduğu birçok yerde patlak veren ayaklanmalar, birlik içerisindeki muhafazakâr paşaların etkinliğinin gittikçe azalmasına sebep olurken milliyetçi kesimin ağırlığının artmasına sebebiyet vermiştir¹⁹¹. Bu durum, Prizren Birliğinin durumunu da kuvvetlendirmiştir¹⁹².

Bu arada 27 Eylül 1878'de Şemseddin Sami Frasheri, Tercüman-ı Şark gazetesinde, İstanbul Arnavut İhtilal Komitesi tarafından hazırlanan, Arnavut vilâyetlerinin bağımsızlık taleplerini içeren bir program yayınlamıştır. Bu programda şunlar ifade edilmiştir: “Üç Arnavut vilâyeti “Arnavut Vilâyetleri” adı altında toplanmalı; Osmanlı memurları Arnavutçaya vâkıf olmalı; Arnavut vilâyetlerinde yılda iki kez umumî toplantı tertip edilmeli; Okul ve resmî dairelerdeki resmî dil Arnavutça olmalı, Türkçe yalnız İstanbul'daki merkezî hükümetle olan ilişkilerde kullanılmalı; bu vilâyetler için müstakil Arnavut milis teşkilatı teşkil edilmeli.”¹⁹³ Şemseddin Sami tarafından yayınlanan bu talepler ile açık ve net bir şekilde Arnavutlara özerklik verilmesi istenmiştir.

Yakova Olayından sonra Prizren Birliği'nin ulusçu liderleri Arnavutluk'un özerkliği taleplerini yinelemek üzere bir program hazırlamaya karar vermiştir. Bu amaçla Birliğin Toskalık Şubesini temsilen Debre'ye giden Abdül Frasheri ile Debre şubesi arasında yapılan görüşmelerde, Babıali'ye sunulmak üzere alınmış bir takım kararları ve bu kararların gerekçesini içeren bir program hazırlanmıştır. Bu programda alınan kararların gerekçesi olarak şunlar ifade edilmiştir: “İşkodra, Yenipazar, Priştine, Üsküp, Manastır, Debre, Berat, Ergiri, Preveze ve Yanya sancaklarında bulunan ve toplam iki milyon olan nüfusun üçte ikisi Müslümandır. Arnavutluk bölgesi kötü yönetim

¹⁹⁰ “Konakta kuşatılanlar bilhassa Mehmet Ali Paşa, bizzat silah kullanarak kendini müdafaa etmiş, ilk gün akşama kadar ateş sürmüştür. Ertesi gün, konağın harem dairesi yanmıştır. Bu aralık küçük çarşıdaki cami minaresinden bir Malisör tarafından atılan bir kurşun ile Abdullah Paşa yaralanarak ölmüştür. Bundan çok kederlenen Mehmet Ali Paşa, göğsünde nişanları olduğu halde konağın üstüne çıkarak: - Ey ahali müdafaasız bir misafire böyle alçakça mı muamele yapılır, diye bağırırken sırada üzerine çevrilen bir yaylım ateşten üç kurşun aldığından, cansız vücudu sokağa yığılmıştır... Yaralı Müşirin başı vücudundan ayrılmıştır. Sonra baş bir sırığa geçirilmiş ve üç gün davul zurna çalınarak sokak sokak teşhir edilmiştir...” Külçe, **Osmanlı...**, s. 256-259. Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 54-55.

¹⁹¹ Bozbora, **a.g.e.**, s. 195.

¹⁹² Alpan, **Prizren Birliği...**, s. 55.

¹⁹³ Çelik, **a.g.e.**, s. 71.

nedeniyle yokluk ve cehalet içerisinde. Halife-sultana bağlı kalmak isteyen Arnavutların yaşadığı bu bölge Osmanlı devletinin Avrupa'daki en sağlam kalesidir. Bu nedenle dış düşmanların en fazla dikkatini çeken bu bölgede dış kaynaklı tahrikler çok yoğundur ve bu tahriklere kanak cahil insanların sayısı gittikçe artmaktadır. Berlin Kongresi neticesinde bu bölgeden birkaç parça toprağın düşman eline verilmesi hem bütün bölgenin tehlikeye atılmasına hem de Osmanlı devletinin Avrupa'daki en sağlam kalesinin elden çıkmasına sebep olacağı gibi Arnavutların ırz ve mezhepleriyle ortadan kaldırılarak İslamiyet'in hilafet merkezi de büyük bir tehlikeye atılacaktır. Arnavutların ve Arnavutluk'un geleceği bölgede başlatılacak bir ıslahata bağlıdır." Alınan kararlar ise şu şekilde sıralanmıştır: "Arnavutluk kıtasının bir vilâyette toplanması ve her tarafa yakın olan bir kasabanın merkez seçilmesi; Arnavut kıtasında bulunacak tüm memurların yerel dili bilmesi; vilâyet merkezinde senede dört kez toplanacak Meclis-i Umumi'nin devlet ve millete faydalı ıslahat konusunda vereceği kararların geçerli olması; eğitimin yaygınlaştırılarak Arnavutçanın eğitim dili olarak kullanılması; eğitim ve bayındırlık işlerine harcanmak üzere vilâyetin bütün gelirlerinden belirli bir miktarın ayrılması"¹⁹⁴

Bu talepler Birlik başkanı Debreli İlyas Paşa başkanlığındaki dokuz kişilik bir heyet ile 1879 yılının Ocak ayında II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Müslüman, Katolik ve Ortodoks üyelerden oluşan heyetin taleplerine Sultan II. Abdülhamid, ne olumlu bir cevap vermiş ne de karşı çıkmıştır¹⁹⁵. II. Abdülhamid, bir yandan Prizren hareketinin ulusçu içeriğinden rahatsızlık duyarken öte yandan bu harekete muhafazakâr Arnavut liderler aracılığıyla dinsel bir görünüm vererek hareketin hem ulusal içeriğini zayıflatmak hem de bu hareketi yabancı işgallere karşı bir direniş unsuru olarak kullanmak istemiştir¹⁹⁶. Hükümet tarafından Prizren Birliğine karşı ilk etapta askerî müdahalede bulunmamış, ikaz ve nasihat siyasetiyle durum idare edilmeye çalışılmıştır. Birlik, daha önce Sırp ve Yunanlılarda olduğu gibi Arnavutların bağımsızlığına kapı aralayabilirdi. Ancak Arnavutların çoğunlukta bulundukları yerlerin Balkan ülkeleri arasında pay edilmesine karşı çıkması Osmanlı Devleti'ni bu oluşumu desteklemeye yöneltmiştir. Sultan II. Abdülhamit, cemiyetin kurulmasından hemen sonra Prizren, Yakova ve Debre'de bulunan askerî yetkililere Prizren Birliği'ne mani olmamalarını

¹⁹⁴ Bozbora, **a.g.e.**, s. 196. Alpan'ın eserinde başkent olarak Ohri'nin seçilmesinin talep edildiği belirtilmektedir.

¹⁹⁵ Alpan, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁹⁶ Bozbora, **a.g.e.**, s. 197.

emretmiştir. Hükümet, Arnavutların tepkilerinden istifade ederek Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının hükümlerini sürünceme de bırakmak istemiş ve Birliği istediği yöne kanalize ederek Boşnaklarla iş birliği yaptırıp Avusturya'yı durdurmayı planlamıştır¹⁹⁷.

Arnavutluk'un özerklik taleplerine Babıali'nin karşı çıkmasında iki neden etkili olmuştur. Bir yandan, padişah-halifenin imparatorlukta Müslümanlara ırk farkı gözetmeksizin hükmetmesini içeren teokratik ilkeyi ihlal ediyordu ve özerk bir Arnavutluk, Suriye ve Irak için örnek olabilirdi. Diğer yandan özellikle Manastır'da en büyük etnik gurubu oluşturan Slavlar, talep ettikleri bölgede bir Arnavut devleti kurulmasını kesinlikle protesto ediyordu. Dikkate alınması gereken bir diğer husus da Rum Ortodoks Patrikliği idi. Patrikhane, Arnavut millî eğitiminin Güney Arnavutluk'ta uzun süredir devam eden Yunanlılaştırma faaliyetlerine karşı etkili olabileceğinden ve böylece Helen davasına zarar vereceğinden endişe ediyordu¹⁹⁸.

Berlin Kongresi üyesi devletlerin kongrede alınan karar gereğince Arnavutluk'a ait Gusine ve Plava'nın Karadağ'a terkedilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapması üzerine burada bulunan askerî birlikler geri çekilmiş ve Karadağ birlikleri söz konusu toprakları işgale başlamıştır¹⁹⁹. Fakat Birlik, Berlin Antlaşması hükümlerini hiçe sayarak halkının çoğunluğu Müslüman olan Plava, Gusine ve Epir'i Karadağ ve Yunanistan'a teslim etmeyi reddetmiştir. İtilaf devletlerinin II. Abdülhamid üzerindeki baskılarının artması üzerine Birlik, padişahın emirlerine kulak asmayarak bölgedeki yeni durumu kabul etmemiştir. Birliğin padişah iradesine itaat etmemesi padişahla olan ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Aynı sıralarda padişahın Arnavutluk'taki şöhreti "kâfirlere karşı savaşmayan; aksine onlarla anlaşılan" durumuna düşmüştür²⁰⁰. II. Abdülhamid, Arnavut direnişinin kırılması için Ahmet Muhtar Paşa'yı bölgeye göndermiştir. Ancak Ahmet Muhtar Paşa'nın bölgeye gönderilmesinin gerçek nedeni, Plava ve Gusine'nin Karadağ'a kan dökülmeden teslimi için bölge Arnavutlarının ikna edilmesi ve bura halkına bölgeyi terk etmeleri durumunda gerekli maddî ve manevî yardımın yapılacağı konusunda garanti verilmesiydi. Ahmet Muhtar Paşa'nın bölgeye gönderildikten kısa bir müddet sonra geri çağırılmış olması, II. Abdülhamid'in Avrupa diplomasisinin baskılarına karşı göstermelik bir girişimde bulunmakla birlikte gerçekte Arnavut direnişinin bastırılması konusunda yeterince istekli olmadığını göstermektedir.

¹⁹⁷ Yiğit, **a.g.m.**, s. 2472.

¹⁹⁸ Adanır, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁹⁹ Bozbora, **a.g.e.**, s. 199.

²⁰⁰ Abdurrauf Sinno, **Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881**, Çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2011, s. 183.

II. Abdülhamid'in Arnavut direnişine karşı yumuşak olan bu tavrı, bölgede Karadağ orduları ile Birlik orduları arasında kanlı çatışmaların meydana gelmesine yol açmıştır²⁰¹. Plava ve Gusine ahalisinin çoğunluğu Müslüman olduğu için Arnavut çetelerle Karadağ arasında başlayan çatışma bir cephe savaşına dönüşmüştür. Arnavutlar, adı geçen iki bölgeyi teslim zorlamak amacıyla düzenlenen birkaç Osmanlı saldırısını da püskürtmüşlerdir. Karadağ'ın işgal için gerçekleştirdiği mücadeleyi tek başına yürütmek istemesi üzerine 1880 yılı başlarında biri Pepic ve Velika'da diğeri Nisan ayı sonlarında Rzanitsa Köprüsü'nde olmak üzere ağır yenilgiler almasına sebep olmuştur²⁰².

Prizren Birliği kuvvetleri, Karadağlılara karşı direnip topraklarını savunurken, büyük devletlerin sefirleri 2 Nisan 1880'de toplanarak Karadağlıların şikâyetlerini gözden geçirmişlerdir. Avusturya-Macaristan'ın güdümüne giren İtalya temsilcisi Kont Corti, Plava ve Gusine'nin yerine Gruda, Hoti ve Kelmendi yörelerinin verilmesini önermiştir. Zira Katolik İtalyan mantığına göre sözü geçen yerlerin sakinleri Katolik olduklarından Karadağ'a karşı direnmeyeceklerdi. Babıali'nin de kabul ettiği bu karar neticesinde Hoti ve Gruda'nın 22 Nisan 1880'de Karadağ'a teslim edilmesi kararlaştırılmıştır²⁰³. Corti Planı, II. Abdülhamid'in ümmetçilik politikasıyla uyuşuyordu. Bundan dolayı padişah tarafından uygun bulunmuş ve Babıali, iki Hristiyan bölgesinin iki Müslüman bölgesiyle değiştirilmesi konusunda Karadağ'la müzakerelere başlamıştır. Yabancı diplomatlar ve onlarla beraber Osmanlı hükümeti, Katoliklerin Ortodoks yönetimine itaat etmeyi reddedeceklerini bir türlü düşünmemişlerdir. Babıali'nin Karadağ'la müzakereleri esnasında, kuzeydeki Katolik kabilelerin temsilcileri İşkodra'daki itilaf devletleri konsoloslarıyla 5 Nisan 1880'de bir araya gelerek Katoliklerin "Slav olmaktansa ölmeyi tercih edeceklerini ve Yunan ayin usullerine göre ibadet eden insanların yönetimine boyun eğmeyi reddedeceklerini" bildirmişlerdir²⁰⁴.

Bu yeni pazarlık, Arnavutlar tarafından tepkiyle karşılanmış; Katolik, Ortodoks ve Müslüman Arnavutlar birleşerek "besa andı" içerek savunmaya geçmişlerdir²⁰⁵. Bu savunma yalnızca Karadağ'a değil aynı zamanda Osmanlı birliklerine karşı da olacaktır. Bu amaçla İşkodra'da olağanüstü bir kongre toplanmıştır. Bu kongrede Arnavutluk'un

²⁰¹ Bozbora, **a.g.e.**, s. 199.

²⁰² Sinno, **a.g.e.**, s. 184.

²⁰³ Alpan, **a.g.e.**, s. 63

²⁰⁴ Sinno, **a.g.e.**, s. 184-185.

²⁰⁵ Alpan, **a.g.e.**, s. 63.

özerk bir vilâyet haline getirilmesi isteği, bir bildiriyle II. Abdülhamid'e iletilmiştir. 17 Nisan 1880'de Albay Hodo Sokoli ve B. Şala ile toplantıya katılan yüz elli kadar Arnavut subayla bir gösteri yapılmasına ve padişahla olan ilişkilerini kestiklerinin duyurulması kararlaştırılmıştır. İşkodra'da alınan bu karara ulusçu Arnavut guruplar destek verirken Birliğin muhafazakâr kesimi buna muhalefet etmiş, İpek ve Piriştine'de Arnavutlar arasında çatışmalar meydana gelmiştir²⁰⁶.

Karadağlıların Hoti ve Gruda'daki yenilgileri, 1880 yılının Haziran ayında buraların Osmanlı'ya bırakılarak Ülgün'ün Karadağ'a verilmesini gündeme getirmiştir²⁰⁷. 26 Haziran 1880'de büyük devletler, Osmanlı Devleti'nden ya 18 Nisan tarihli kararları yerine getirmesini ya da Boyana'ya kadar olan sahil şeridiyle Ülgün'ün Karadağ'a bırakılmasını istemişlerdir²⁰⁸. Avrupa diplomasisinin, Ülgün'ün Karadağ'a verilmemesi durumunda İzmir limanının işgal edileceği şeklindeki tehdidi²⁰⁹, II. Abdülhamid'i bu konuda harekete geçmek zorunda bırakmıştır. Babıali, bu uyarıyı geçiştirmek amacıyla, itilaf devletlerine Ülgün'ün Karadağ'a tesliminin Balkanlarda büyük karışıklığa sebep olacağını bildirmiştir. Bununla birlikte Ülgün'de yaşayan Hristiyanların ve Müslümanların canlarına zarar gelmemesinin garanti edilmesini, itilaf devletlerinin deniz gösterisini durdurmasını, Hoti ve Gruda'nın Osmanlı yönetiminde kalmasını şart koşarak, gelecekte Karadağ'a Osmanlı topraklarından bir karış bile yer verilmemesinin teminini istemiştir. Fakat itilaf devletleri, Ülgün'ün kayıtsız şartsız teslim edilmesi konusunda ısrar etmişlerdir²¹⁰. Öte yandan Prizren Birliği'nin Arnavutluk'un özerkliği konusunda bölge genelinde artırarak sürdürdüğü faaliyetler ve bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti'nin fazla hoşgörülü davranması nedeniyle artık kontrolden çıktığı konusunda çeşitli vilâyetlerden gelen şikâyetler Abdülhamid'in Osmanlı-Karadağ sınır meselesine son vermek konusundaki kararında etkili olmuştur. II. Abdülhamid, Ülgün'ün teslim edilme yönündeki kararını gizli bir şekilde uygulamaya koymuştur. Ülgün'ün Karadağlılarca işgali durumunda Arnavutların çok kısa sürede büyük bir askerî gücü harekete geçirebilecek olması ve bu işgalin Babıali'nin bilgisiyle yapıldığını anlayacaklarından hükümet aleyhinde de bulunacakları konusunda İşkodra Valisinin endişesi, bölgeye çok sayıda askerî birlik gönderilmesi

²⁰⁶ Bozbora, **a.g.e.**, s. 200.

²⁰⁷ Bozbora, **a.g.e.**, s. 201.

²⁰⁸ Bart, **a.g.e.**, s. 206.

²⁰⁹ Külçe, **Osmanlı...**, s. 263.

²¹⁰ Sinno, **a.g.e.**, s. 186-187.

durumunda bile başarısız olma ihtimalini düşünecek kadar ileri gitmiş ve söz konusu askerî hazırlıklar büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmüştür²¹¹.

Ülgün'ün Karadağ'a teslimi için harekete geçen Osmanlı Devleti, burada bulunan birliklerini geri çekerken Ülgün'e yakın kıyılar Batılı devletlerin donanmaları tarafından abluka altına alınmış ve karadan da Osmanlı birlikleri tarafından kuşatılmıştır²¹². Çatışmaların uzaması ve büyük devletlerin baskısı üzerine 21 Ekim 1880'de bölgeye gönderilen Müşir Derviş Paşa²¹³, 23 Kasım 1880'de ittifak birliklerine karşı dört saatlik bir çarpışmanın ardından Ülgün'e girmiş ve 26 Kasım günü Ülgün, Karadağlılar tarafından işgal edilmiştir²¹⁴. Böylece iki yıldır devam eden ve devleti çok zor duruma düşüren Karadağ sınır meselesi halledilmiş ve büyük devletlerin donanmaları tarafından yapılan nümayişler sona ermiştir. Bu olay, Prizren Birliği yöneticileri üzerinde çok derin izler bırakırken Ülgün'ün teslimi Babıâli ile Prizren Birliği arasındaki ilişkileri daha da germiştir. Bunun bir sonucu olarak birlik şubeleri Prizren Birliği merkez komitesini otonomi yönünde zorlamaya başlamıştır²¹⁵.

Birlik, 1880 yılının Aralık ayında yapmış olduğu tarihî bir toplantıda "Geçici Arnavut Hükümeti"ni ilan etmiştir. Geçici hükümetin ilanından hemen sonra gönüllülerden oluşan yirmi bin kişilik bir ordu oluşturulmuştur²¹⁶. Birliğin mali işlerinden sorumlu olan Süleyman Vokş, bu gönüllülerle 1881 yılının Ocak ayı içerisinde Üsküp, Priştine ve Mitroviçe'ye girerek bu şehirleri kontrol altına almıştır. Bir diğer taraftan da birlik adına vergi toplayarak hükümet otoritesini sarsarken bir yandan da Arnavutluk'un siyasî bağımsızlığını sağlayabilmek için Arnavutluk'un farklı yerlerinden gelen delegeleri Debre'de toplamıştır²¹⁷.

Prizren'de geçici Arnavut hükümetinin kurulması karşısında II. Abdülhamid, hemen harekete geçmemiştir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sınır meselelerinin henüz halledilmemiş olması, II. Abdülhamid'i geçici bir süre için

²¹¹ Bozbora, **a.g.e.**, s. 201.

²¹² Bozbora, **a.g.e.**, s. 201.

²¹³ Emine Altunay Şam, "Arnavut Birliği'nin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Lâyihası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.: 149 Nisan 2004, s. 204. Ülgün'ün Karadağ'a teslimi için İşkodra'ya gönderilen Derviş Paşa, 26 Aralık 1880 tarihli telgrafında bir layiha sunmuştur. Derviş Paşa bu layihada bölgedeki Osmanlı nüfuzun güçlendirilmesi, Mehmet Ali Paşa Olayına iştirak edenlerin yakalanarak cezalandırılması, ittihat liderleri ve muhtariyet yanlılarının yakalanması, askeri tedbirlerin alınması konularındaki fikirlerini açıklamaktadır.

²¹⁴ Bartl, **a.g.e.**, s. 209. Ayrıca bkz. Külçe, **Osmanlı...**, s. 263.

²¹⁵ Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 147 Kasım-Aralık 2003, s. 144.

²¹⁶ Alpan, **a.g.e.**, s. 70.

²¹⁷ Külçe, **Osmanlı...**, s. 263-264.

Arnavutlara karşı askerî güç kullanmaktan alıkoymuştur. Ancak, bu arada II. Abdülhamid, Arnavut toprak beylerini kendi tarafına çekerek, Birliği zayıflatmaktan da geri kalmamıştır. II. Abdülhamid'den aldıkları destekle harekete geçen muhafazakâr Arnavut beyleri, Birliğe karşı açıkça tavır almışlar, hatta Debre'de Abdül Frasherî'ye karşı bir suikast dahi tertip etmişlerdir. Ancak bu girişim amacına ulaşmamıştır²¹⁸.

II. Abdülhamid, 1881 yılının ilkbaharında Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'la olan askerî ve diplomatik sorunları çözmüştür. 25 Mart 1881'de İstanbul ile Atina arasındaki sınır anlaşmazlığının çözüme kavuşturulmuş, Teselya ve Epir'in stratejik önemi büyük olan Narda körfezi Yunanistan'a verilmiştir. II. Abdülhamid, Bu gelişmeler üzerine her geçen gün artan bir tehdit unsuru haline gelen Prizren Birliğini ortadan kaldırmaya karar vermiştir²¹⁹. Müşir Derviş Paşa, 1881 yılının Mart ayında Arnavutluk'a doğru sefere çıkmış²²⁰ ve 25 Mart 1881'de Üsküp'e gelerek burada on iki kişiyi Rodos'a sürgüne göndermiştir²²¹. Derviş Paşa, Üsküp-Mitroviçe hattını tutarak on bin asker, iki top ile Firzovik'ten Birliğin merkezi olan Prizren'e yürümüş²²², 21 Nisan 1881 sabahı Prizren'e ulaşıldığında büyük bir çatışma başlamıştır. İki gün iki gece devam eden çatışma sonunda Osmanlı askerleri, 23 Nisan'da Prizren'e girmiş ve sıkıyönetim ilan edilmiştir²²³. Bunu 5 Mayıs'ta Yakova, takip etmiş ve bir müddet sonra da İpek alınmıştır²²⁴.

Birliğin esas kurucularından Abdül Fraşeri, Derviş Paşa Dıraç'a yaklaşırken kaçmıştır. Başına beş yüz lira ödül konulan Abdül Bey, 16 Mayıs 1881'de Elbasan'da yakalanmıştır. Prizren'e götürülen Abdül Bey²²⁵, yapılan yargılamanın sonunda müebbet hapse mahkûm edilerek üç yıl Prizren kalesinde kalmıştır. Daha sonra Anadolu'ya sürgüne gönderilmiş; 1887 yılına kadar Balıkesir ve Bandırma'da göz hapsinde kaldıktan sonra affedilerek İstanbul'a gelmiş ve öldüğü 1892 yılına kadar İstanbul Şehremaneti üyeliğinde bulunmuştur²²⁶.

²¹⁸ Bozbora, **a.g.e.**, s. 204.

²¹⁹ Şıvgın, "Arnavutların...", s. 145.

²²⁰ Alpan, **a.g.e.**, s.70.

²²¹ Külçe, **Osmanlı....**, s. 265. Avlonyalı Ekrem Bey, tutuklanarak sürgüne gönderilen on altı kişi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Avlonyalı Ekrem Bey [Vlora], **Osmanlı Arnavutluk'unda Anılar (1885-1912)**, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 172.

²²² Bart, **a.g.e.**, s. 216.

²²³ Alpan, **a.g.e.**, s. 70-71

²²⁴ Bart, **a.g.e.**, s. 216-217.

²²⁵ Avlonyalı Ekrem Bey, **a.g.e.**, s.173.

²²⁶ Alpan, **a.g.e.**, s. 71.

Güney Arnavutluk'ta da Birliğin radikal liderleri, bir top gemisiyle Preveze'ye gelen Yanya Valisi Mustafa Asım Paşa tarafından, görüşmek üzere çağrıldıkları gemide tutuklanmışlardır. Tutuklanan Avlonyalı Mustafa Paşa, Ömer Bey Vrioni, Süleyman Bey Dino, Mustafa Efendi, Yanya'dan Mustafa Pasho, Kazım Bey Konitza Çanakkale'ye götürülerek burada üç yıl tutuklu kalmışlardır²²⁷.

Ülgün'ün Kardağ'a terkiyle bu bölge halkının Osmanlı Devleti aleyhine kurdukları birlik ve çıkardıkları kargaşa sona erdirilmiş, fakat Prizren, İpek, Yakova, Debre-i Bala, Debre-i Zir ve Mat bölgesindeki ittihat fikri tamamıyla söndürülememiştir²²⁸. Askerî harekât sonucunda hareket bastırılmış, aydınlar tutuklanmış ve Birliğe bağlı tüm örgütler dağıtılmıştır. Ancak dağlı Arnavutların isyanları ve küçük çetelerin verdikleri mücadele küçük ölçekte de olsa sürmüştür. Prizren Birliğinin başarısız olması üzerine Arnavut liderler bir beyanname yayımlayarak durumu 30 Nisan 1881'de Osmanlı Devletine bildirmişlerdir. Beyannamede yabancı güçlerin kışkırtması ile birliğin amacından saptığı ve bazı art niyetlilerin silaha sarılıp isyan ettikleri; asayişin sağlanmasıyla bunların yola getirildiği, ahalinin vergi ve asker toplanmasına ses çıkartmayacağı ve “tevhid-i vilâyet” fikrinden vazgeçildiği duyurulmuştur²²⁹.

Osmanlı idaresi, başlangıçta “Arnavut Ligi”ni Yunan ve Sırp yayılmacılığına karşı bir direnç unsuru olarak görmüşse de aradan geçen birkaç yıllık süre sonunda Prizren Birliğini, devlet politikalarına zarar verdiğini düşünerek, kaldırmaya karar vermiştir. Arnavut Ligi'ni dağıtmak üzere Preveze'ye gelen Selanik Valisi Derviş Paşa, olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak geldiği Arnavut topraklarında 93 Harbi'nden bu yana görülen otorite boşluğuna da son vermeye kararlı bir şekilde hareket etmiştir. Kabile reislerini uzun zamandır ödemedikleri vergileri ödemeye ve orduya asker vermeye ikna ederken silah taşımayı da yasaklamıştır²³⁰.

Prizren Birliği, Arnavut milliyetçi hareketi içerisinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Birlik, ilk zamanlarda Sünni Müslümanlardan ve yerel kabile liderlerinden oluşan muhafazakârların etkisindeyken zaman içerisinde özerk bir Arnavutluk'un kurulmasına yönelerek laik bir yapı ve yerel çıkarların üstünde milliyetçi bir nitelik kazanmıştır. Birliğin girişimleri, Arnavutluk'un toprak bütünlüğünün korunmasına katkı

²²⁷ Avlonyalı Ekrem Bey, **a.g.e.**, s.173-174.

²²⁸ Şam, **a.g.m.**, s. 206.

²²⁹ Yiğit, **a.g.m.**, s. 2476.

²³⁰ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 60.

sağlamış, Arnavut ulusunun varlığı konusunu büyük güçlerin gündemine getirmiş ve Arnavut hareketi içerisinde ilk kez ulusal ve uluslararası koşulları değerlendirebilen bir liderler kesiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır²³¹. Birliğin dağıtılmasından sonra Arnavut aydınlar, Arnavutlar arasında ulusal bilincin geliştirilmesi için, faaliyetlerini ulusal dil ve edebiyat konularına yoğunlaştırmışlardır.

1881 yılında Prizren Birliği dağıtılmış olsa da Arnavut Milliyetçiliği eğitim ve kültür alanlarında çalışmalarını sürdürmüştür. Çoğunluğunun Müslümanlardan oluşması nedeniyle Osmanlının Rumeli'deki temel dayanaklarından biri olan Arnavutlar arasında gelişen bu milliyetçilik, devletin Balkanlardaki varlığını devam ettirmesi karşısında büyük bir tehdit olarak belirmiştir²³². Sultan Abdülhamid, "kıpırdanmaya başlayan milliyetçilikleri boğmaya" ve yabancı devletlerin etkinliklerini ortadan kaldırarak, hem Arnavutların hem de Arapların devlete bağlılıklarını kuvvetlendirmeye yönelik tedbirler almaya çalışmıştır. Bu çerçevede ilk almış olduğu tedbirlerden biri, İstanbul'un dışında ilk idadilerin Yanya ve Beyrut'ta açılması olmuştur²³³.

II. Abdülhamid, Makedonya'daki ıslahat çalışmalarını Avrupa devletleri arasında giderek artan rekabetten yararlanarak engellemeye çalışırken, diğer taraftan Makedonya'daki Hristiyan yanlısı reformların Müslüman Arnavutları düşman hale getirmesinden de oldukça büyük endişe duymaktaydı²³⁴. Öte yandan, Makedonya'da artan huzursuzluklar, II. Abdülhamid'in eninde sonunda patlak vermesinden endişe duyduğu Müslüman tepkiyi de beraberinde getirmiştir. Berlin Antlaşmasının Makedonya için öngördüğü ve Arnavutları bunun dışında bıraktığı reform programına karşı öteden beri tepki duyan Arnavutlar, Makedonya'daki yeni gelişmeler karşısında Arnavutluk'un özerkliği meselesini yeniden gündeme getirmişlerdir. Bu amaçla Kasım 1897'de İpek'te (Peja) beş yüz delegenin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Prizren Birliği'nin eski üyelerinden olan Hacı Molla Zeka'nın ağırlıklı olarak yer aldığı bu toplantıda, Arnavutluk'un özerkliği meselesi gündeme getirilmişse de bu öneri II. Abdülhamid'e bağlı delegeler tarafından pek sıcak karşılanmamıştır. 1898 yılında Peja/İpek'te yapılan ikinci toplantıda Prizren Birliği'nin Peja Birliği adı altında yeniden kurulması ve başkanlığına Hacı Molla Zeka'nın getirilmesi kararı alınmıştır. Ancak

²³¹ Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yay., Nisan 2007, s. 55.

²³² Somel, "Arnavut Milliyetçiliği...", s. 332.

²³³ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 62-63.

²³⁴ Gül Tokay, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yay., İstanbul, Ocak 1996, s. 43.

Arnavut sorununun çözümü için izlenecek yol konusunda ortaya çıkan fikir ayrılıkları iki farklı öneriyi gündeme getirmiştir. Bunlardan ilki, II. Abdülhamid yanlısı ılımlı kesimin önerisi olmuştur. Buna göre İşkodra, Manastır, Yanya ve Selanik'in tek bir vilâyet altında toplanarak sınırlı sayıda reformların uygulanmaya konulmasıydı. Bu reformlar çerçevesinde vilâyet dâhilinde kurulacak okullarda resmi dil olarak Türkçenin yanı sıra Arnavutçanın da kullanılması isteği dile getirilmiştir. İkinci öneri ise radikal kesimlerden gelmiştir. Buna göre Selanik dışındaki dört vilâyet birleştirilecek ve Arnavutça resmî dil olarak kabul edilecekti. Peja Birliği içinde ortaya çıkan bu fikir ayrılıkları üzerine Şemseddin Sami, iç ve dış koşullar göz önünde tutularak, Arnavutluk'ta gerekirse silah gücüyle bir devrim yapılması gereğini dile getirmiştir. Ancak Şemseddin Sami'nin bu düşünceleri Peja Birliği'nin hareket planına temel oluşturamamış, bu konuda muhafazakâr kesimin görüşleri ağır basmıştır. Yine 1899 yılında Prizren ve civarı ileri gelenleri tarafından yapılan toplantıda alınan kararda kurulması planlanan Prizren Hükümetinin programı belirlenmiştir. On iki maddeden oluşan bu programda “Prizren hükümetinin bölgenin askerî, idarî, malî ve asayişe ilişkin bütün meselelerinde kanunlara uygun olarak faaliyet göstereceği ve Osmanlı devletine sadakatlerinin eskiden olduğu gibi süreceği konusunda garanti verilmekle birlikte, yönetiminden memnun olmadıkları Kosova Valisi Hafız Mehmet Paşa ile bütün bağların koparılmasına ve kendisinin kanunen yargılanana kadar bunun böyle devam edeceğine”²³⁵, “dört vilâyetin tek bir Arnavut birimi olarak ele alınması ve asayişî koruyup şeriat ile görenek hukukunun uygulanmasından sorumlu olacak yerel Müslüman komiteler kurulmasına” karar verilmiştir²³⁶.

Arnavutların Prizren Birliği'ni yeniden canlandırma girişimleri, II. Abdülhamid tarafından engellenmiş, Birlik bünyesinde kurulan cemiyetler dağıtılmış liderleri tutuklanmış ya da yurt dışına kaçmışlardır²³⁷.

²³⁵ Bozbora, **a.g.e.**, s. 218.

²³⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 77.

²³⁷ Bozbora, **a.g.e.**, s. 218.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİNDE MEKTEPLER

3.1. Arnavutluk Coğrafyasında Okullaşma

Millî devletlerin inşası sürecinde ortak kültürel değerler ve simgeler oluşturulması, millî bir dil ve eğitim sistemi meydana getirilmesi en önemli aşamalardan biri olarak nitelendirilebilir. Arnavut milliyetçiliğinin ve Arnavut bağımsızlık hareketinin gelişimi sürecinde de ortak bir alfabe oluşturmak ve eğitime millî bir nitelik kazandırmak öncelikli amaçlar olmuştur. Siyasî olmaktan daha çok kültürel bir niteliğe sahip olan bu milliyetçiliğin esas gayesi, toplumda geçerli olan manevî değerleri millî temeller üzerinden yeniden inşa etmektir. Bu milliyetçilik türü için bağımsız bir devlete sahip olmak ikinci sırada yer alırken öncelikli olarak amaç, millî topluluğu diğerlerinden ayırt edici bir unsur olarak dilin yaygınlaştırılması ve eğitim aracılığıyla millî tarih ve coğrafya dersleri vasıtasıyla bireylere ve yeni nesillere millî bir bilinç kazandırmak olmuştur²³⁸.

Balkan coğrafyasında milliyetçilik bilincinin ve hareketinin oluşması ve bunun başarıya ulaşmasındaki en önemli unsurların başında XIX. yüzyılda bölgedeki eğitim faaliyetleri yer almıştır²³⁹. Bu yüzyılda eğitim kurumlarının ve eğitim faaliyetlerinin milliyetçiliğin gelişiminde ne kadar ve nasıl bir etkiye sahip olduğu soruları cevaplanması gereken sorular olarak belirmektedir. XIX. yüzyılda bütün modernleşen ülkelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da siyasî gelişmeler eğitim alanındaki gelişmelerle iç içe geçmiş bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim tarihi, adeta siyasî tarihin bir alt başlığı gibi yaşanmış; siyasî alanda meydana gelen değişimler eğitime yansımakta gecikmemiş, eğitim kurumları yalnızca sosyalleşme, bilgi ve beceri kazandırma mekânları olmanın ötesinde ideolojilerin aktarıldığı ve benimsetildiği mekânlar haline gelmiştir²⁴⁰. Eğitim, bir yandan imparatorluklar bünyesindeki hâkim unsurun ulusçuluk bilincini teşvik ederken, öte yandan geleneksel toplumun cemaat yapısını dünyevileşme yönünde değişime uğratıp, ulusçuluk hareketlerini teşvik ederek

²³⁸ Kemal Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, **Balkanlar’da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003)**, Ed. Ali Çaksu, IRCICA Yay., İstanbul, 2006, s. 29.

²³⁹ Arzu M. Nurdoğan, “II. Abdülhamit Döneminde Kosova’daki Gayrimüslim Okullaşma ve Babıali’nin Bu Okullara Yönelik Politikası”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi (KUYEB)**, 13/1 Kış 2013, İstanbul, 2013, s. 558.

²⁴⁰ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 6, S. 12, 2008, s. 9.

imparatorlukların dağılışını hızlandırmıştır. Bu süreç içerisinde yabancı devletlerin açmış oldukları okullar “cemaatten ulusa” geçiş sürecinin hızlanmasında önemli bir yere sahip olmuş, Sırp larla başlayan süreç Rum, Bulgar, Ermeni, Arnavut ve Arap larla devam etmiştir²⁴¹.

Balkan coğrafyasında ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin bölgeye nüfuz etme yöntemlerinden biri din olurken diğ eri eğitim kurumları olmuştur²⁴². Balkan Milliyetçiliğ i, Fransız İhtilali, Hristiyanlık ve Panslavizm gibi birçok faktörün etkisiyle gelişmiş; azınlık ve yabancı okullar tarafından yönetilmiştir. Etnik ve dinî mensubiyetin bir gereğ i olarak, gayr-i Müslim tebaanın çocukları, devam ettiğ i gayr-i Müslim mekteplerinde aldığ ı eğitim ve öğrendiğ i yabancı diller sayesinde Müslüman tebaaya karşı büyük bir avantaj sağlamış, böylece Türklerden ve Müslümanlardan daha üstün bir konuma gelmişlerdir. Bu tablo gayr-i Müslim halkın fikrî ve kültürel açıdan gelişmesini sağlamış ve aydın bir grubun doğmasına neden olmuştur. Söz konusu aydın grup, gazete, dergi ve kitaplar vasıtasıyla halka ulaşmış ve millî emeller doğrultusunda halkın eğitilmesini sağlamıştır. Balkan milletlerinin eğitim ve kültür alanındaki yoğun faaliyetlerinin sonucunda millî kimlik duygusu güçlenmeye başlamış ve her milletin kendi kaderini belirleme yeteneğ ine sahip olduğ u fikri yayılmıştır. Balkan milletleri, Balkan Savaşlarıyla beraber eğitim ve kültür alanındaki faaliyetlerinin meyvelerini toplamaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti için hemen her alanda büyük bir yıkım olan I. Balkan Savaşında Bulgar ordusunun üstünlüğ ü, askerî nedenlerden daha çok eğitim alanındaki üstünlüklerine bağlanmıştır²⁴³.

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devletinde okullaşmanın en yoğun olduğ u dönemlerden biridir. Burada açılan hem devlet okulları hem de gayr-i Müslim okulları milliyetçiliğ in şekillenmesinde ve gelişmesinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Devlet tarafından açılan okullar vasıtasıyla; bir yandan devletin geri kalmışlığına son vererek, sosyal, siyasî ve iktisadî ilerleme amaçlanırken, bir yandan da “Osmanlılık” düşüncesi ile ülke topraklarındaki çok farklı etnik ve dinî unsurların birlik ve beraberliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Buna karşılık gayr-i Müslim ve yabancı mektepler ise hem ırkî hem de dinî ayrışmanın en önemli kaynaklarından biri olmuş ve Osmanlı Devleti’ne karşı milliyetçi düşüncesinin gelişimine büyük katkıda

²⁴¹ Alkan, **a.g.m.**, s. 21.

²⁴² Nurdoğan, “... Gayrimüslim Okullaşma...”, s. 575.

²⁴³ Zafer Yılmaz, Kemal Bakır, “Balkan Milliyetçiliğ inin Türk Eğitim Düşüncesine Etkileri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y: 13, S. 1, Nisan 2009, s. 55-56.

bulunmuştur²⁴⁴. Her millet, açtıkları okullar vasıtasıyla kendi düşünce ve ideolojilerini işleyerek ayrılıkçı bir tutum ve faaliyet içerisinde olmuşlardır. Bu okulların açılmasına izin verilmesinde Balkan milletlerinin Osmanlılık fikri etrafında birleşmelerini sağlamak düşüncesi etkili olsa da buralarda Osmanlı Devletini güçlendiren kadrolardan ziyade ayrılıkçı ve Osmanlı Devletinin sonunu getiren kadrolar yetişmiştir²⁴⁵.

II. Abdülhamid döneminde eğitime verilen önem, ilk olarak anayasaya yansımıştır. 23 Aralık 1876 tarihinde ilan olunan Kanun-ı Esasi’de eğitimle ilgili konulara 15. 16. ve 114. maddelerde yer verilmiştir. Buna göre: “*Madde 15 – Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet şartıyla her Osmanlı umûmî ve husûsî tedrise mezundur. Madde 16 – Bircümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Teb’a-yı Osmaniye’nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktizâ eden esbâba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umûr-ı itikadiyelerine müteallik olan usûl-ü talimiyeye hâlel getirmeyecektir. Madde 114 – Osmanlı efradını kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecât ve teferrûatı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*”²⁴⁶.” ifadeleri kullanılmıştır. Böylece bir yandan ilköğretim zorunlu kılınırken bir yandan da devletin kontrolü altında kimsenin inancına müdahale edilmeksizin belirli bir düzen içerisinde Osmanlı vatandaşlarının eğitilmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca Meclis-i Mebusan’ın açılışında yapılan konuşmalarda yapılacak her türlü ıslahatın ve memleketin her alanda ilerlemesinin “*ancak ulûm ve maârif kuvvetiyle*” olacağı üzerinde ısrarla durulmuş ve kısa süre içerisinde maârifle ilgili kanun tasarılarının meclise sevk edilmesi istenmiştir. Görülüyor ki, eğitim ve öğretim işleri Kanûn-i Esâsi emri olarak, devletin görevleri arasına girmiş ve Meclis-i Mebusan’da dahi maârifî düzenlemedikçe diğer alanlarda yapılacak ıslahatın başarıya ulaşamayacağı gerçeği kabul edilmiştir²⁴⁷.

Osmanlı Devleti’nin eğitim meselesi hakkında Meclis-i Mebusan’da konuşanlardan biri, Arnavut milliyetçiliğinin önemli simalarından Abdül Fraşeri (Abdullah Hüsnü) olmuştur. Yanya mebusu Abdül Bey, meclisteki uzun konuşmasında Osmanlı devletinin geri kalmasının sebeplerini cehalet, istibdat ve muktedirlerin dirayetsizliği olarak sıralamış; mektep ihtiyacını Rumeli ve Arnavutluk üzerinden şu

²⁴⁴ Uğur Özcan, “1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilâyeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerine Etkisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, C. II, S. I, İstanbul, 2013, s. 415.

²⁴⁵ Özcan, “1878-1912 Yılları...”, s. 359.

²⁴⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999, s. 28.

²⁴⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s. 28.

şekilde değerlendirmiştir: “*Hele Rumeli ve Arnavutluk bölgesinde hiçbir kariye yoktur ki, mektebi olsun ve ne bayram namazı kıldırarak ve hiç olmazsa Cumadan Cumaya bir ezan için imamları bulunsun. Şu biçare ahaliden Müslüman olduklarına dair senet aranılrsa maarifsizlik sebebiyle isimlerinden başka gösterecek senetleri yoktur. Artık insaf. Bu cehaletle biz nasıl medenî olabiliriz? Nasıl terakki edebiliriz... Bu gaflet uykusundan ne vakit uyanabileceğiz. İnsaf. Bir yerde kızlara mahsus, yalnız İstanbul’da yeniden açılan bir iki mektepten başka, taşrada hiçbir kız mektebi yoktur. Şu kadın tائفesini insan sırasına koyduğumuz yok ki, terbiyelerine dahi çalışmış bulunalım. Bilmiyoruz ki, erkek terbiyesi, kadının terbiyesine bağlıdır. Anne cahil olursa çocuk ne derecede terbiyesiz ve ahlakları ne derecede bozuk olacağı tefekkür buyurulsun. Mevcut bulunan medreseler ve mekteplerin öğretim usullerini ve kaidelerini tamamen kaldırıp erkek ve kızlara mahsus ayrı ayrı köylere varıncaya kadar sıbyan ve rüşdiye okulları kurulmalıdır. Sancak merkezlerinde birer idadi açılmalıdır. İstanbul’da ilim ve fennin her dalı için Avrupa’da olduğu gibi, büyük bir darülfünun tesis edilmelidir...*”²⁴⁸

Abdül Beyin bu konuşması, kimi mebuslar tarafından hoş karşılanmamış ve genel kurulu terk edenler olmuşsa da kalanlar bu konuşmaya iştirak ederek Abdül Bey’i alkışlamışlardır. Abdül Bey’in konuşması, II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarında Osmanlı devletinin eğitim durumunu ortaya koyması ve ihtiyaçlarını tespit etmesi açısından oldukça önemlidir. II. Abdülhamid döneminde Abdül Bey’in tavsiyelerinin ne kadar dikkate alındığını ortaya koymamız pek mümkün olmasa da II. Abdülhamid döneminde Arnavutluk coğrafyasında gerçekleşen okullaşma oranını Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova vilâyetleri üzerinden tespit etmek mümkün olmuştur.

3.1.1. Yanya Vilâyeti

1898 (1316) yılında hazırlanan maârif salnâmesinde 1892/1893 yılı istatistiklerine göre verilen rakamlarda Yanya vilâyetinde 66’sı usûl-ü cedit, 61’i usûl-ü atika olmak üzere toplam 127 okul bulunuyordu ki 1877 yılında ülke genelinde usûl-ü cedide ile eğitim yapan okul sayısı 200’ü dahi bulmuyordu²⁴⁹. 1905-1906 ders yılında Yanya vilâyetinde resmî iptidailerin toplam sayısı 130’dur. Bunların 124’ü erkek, 4’ü kız, 2’si de karışık olarak faaliyet göstermiştir. Hususi iptidailerin toplam sayısı 40 iken bunların 33’ü erkek, 4’ü kız ve 3’ü karışık iptidai olarak faaliyet göstermiştir²⁵⁰.

²⁴⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. VIII**, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 380-383.

²⁴⁹ Kodaman, **a.g.e.**, s. 86.

²⁵⁰ Kodaman, **a.g.e.**, s. 89-90.

1855/1856 yılında İstanbul'da bulunan Müslüman çocuklarının sahip olduğu haklara Rumeli'de yaşayan Müslüman çocuklarının da sahip olmasını sağlamak için Mekâtib-i Umumiye Nezâreti Muavini Vehbi Efendinin gayretleri neticesinde İşkodra, Yenişehir, Delvine ve Manastır'da rüşdiyeler açılırken Yanya'da da bir rüşdiye açılmıştır²⁵¹. 1876 yılında Yanya'da rüşdiye derecesinde 13 okul bulunuyordu. Abdülhamid döneminde bunlara 5 yeni rüşdiye eklenmiş ve sayı, 18'e ulaşmıştır²⁵².

İstanbul dışında ilk idadinin açıldığı yer olması açısından da Yanya'nın ayrı bir önemi vardır. 1875 yılında Yanya'ya bağlı Yenişehir'de İstanbul dışındaki ilk idadi açılmıştır. 1875 yılında Yanya'da farklı derecelerde 12 mektep bulunuyordu ve mekteplerde 577 öğrenci eğitim görüyordu²⁵³. 1898/1899 yılında Yanya vilâyetinde bir mekteb-i idâdi, bir darülmuallimin şubesiyle ikisi inâs olmak üzere on bir mekteb-i rüşdiye bulunuyordu²⁵⁴, 1901/1902 yılında idâdi, darülmuallimin ve rüşdiye sayısında bir değişiklik olmazken²⁵⁵; 1903/1904 yılına gelindiğinde ise bunlara yeni bir idâdi ve bir idâdi ziraat şubesinin eklendiği görülmektedir²⁵⁶.

1899/1900 yılı ile 1903/1904 yılları arasında Yanya vilâyeti genelinde farklı derecelerde yetmiş sekiz gayr-i Müslim mektebi bulunuyordu, bu mekteplerden birer tanesi Ulah ve Musevi mektebiyken ve yetmiş altısı Rum mektebiydi²⁵⁷. Yanya'da belirgin bir şekilde Rum mekteplerinin sayısı oldukça fazladır. 1882 yılında Yanya'da 665 tane Rum mektebi bulunuyordu ve bu mekteplerde 23.368 öğrenci eğitim görüyordu²⁵⁸. 1902/1903 yıllarında yaklaşık olarak 532.775 kişinin yaşadığı Yanya'da devlete ait 115 okul bulunurken; Rum, Ulah ve Musevilere ait 732 mektep bulunuyordu²⁵⁹. 1909 yılının Temmuz ayında Yanya vilâyetinde devlete ait 122 iptidai, 13 rüşdiye ve 4 idadi bulunurken; Rumlara ait 620 iptidai, 43 rüşdiye ve 1 idadi bulunuyordu. Okul sayılarında bu büyük fark, eğitime ayrılan maddî kaynaklara da yansımıştır. 1909 yılında Yanya'da devlet okullarına ayrılan bütçe 867.623 kuruşken,

²⁵¹ Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi', **Maârif-i Umumiye Nezareti Târihçes-i Teşkilât ve İcrââtı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Hzl.: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s. 57.

²⁵² Kodaman, **a.g.e.**, s. 95, 103.

²⁵³ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 141-145.

²⁵⁴ **1316 Salnâme-i Maârif**, s. 1212-1216.

²⁵⁵ **1319 Salnâme-i Maârif**, s. 930.

²⁵⁶ **1321 Salnâme-i Maârif**, s. 698-701.

²⁵⁷ **1317 Salnâme-i Maârif**, s. 1436-1443. **1318 Salnâme-i Maârif**, s. 1608-1615. **1319 Salnâme-i Maârif**, s. 934-939. **1321 Salnâme-i Maârif**, s. 702-704.

²⁵⁸ Isa Blumi, "Teaching Loyalty in the Late Ottoman Balkans: Educational Reform in the Vilâyet of Manastir and Yanya, 1878-1912", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Vol. XXI No. 1&2 (2001), s. 17.

²⁵⁹ **BOA, MF.MKT., 924/32, 23 S 1324** (18 Nisan 1906).

Rum okullarına yapılan masraf yaklaşık olarak 1.700.000 kuruş civarında olmuştur²⁶⁰. 1910 yılına gelindiğinde vilâyet genelinde Rumlara ait her biri oldukça donanımlı 650 iptidai bulunuyordu. Buna karşılık 360 Müslüman köyünün bulunduğu vilâyetteki iptidai sayısı kasabalarda bulunanlar çıkartıldığında ancak 70'i bulmaktadır ve 260'tan fazla köyde de hiçbir eğitim kurumu bulunmuyordu²⁶¹. Bunun yanı sıra 1907 yılında Yanya, Preveze ve Avlonya'da İtalyanlara ait birer iptidai bulunmaktaydı²⁶². 1899/1900 ile 1903/1904 yılları arasında Yanya vilâyetinde dokuzu Yanya'da, ikişer tanesi Berat ve Ergiri'de ve biri Preveze'de olmak üzere on dört medrese bulunuyordu²⁶³.

II. Abdülhamid'in cülusundan 1904 yılına kadar geçen süre zarfı içerisinde Yanya vilâyetinde çeşitli derecelerde toplam 50 mektep açılmıştır. Açılan mekteplerin derecelerine göre sayıları şu şekilde sıralanabilir: Hamidiye İdadi: 1; İdadi: 1; Rüşdi: 1; İnas Rüşdi:1; Hamidiye İnas Rüşdi: 1; İptidai ve Rüşdi: 2; İptidai: 43²⁶⁴.

3.1.2. İşkodra Vilâyeti

1892/1893 ile 1894/1895 yılları arasında İşkodra vilâyetinde 2 medrese, 17 Müslüman mektebi, 1 Rum mektebi ve 5 Katolik mektebi bulunuyordu²⁶⁵. 1898/1899 ve 1899/1900 yıllarında İşkodra vilâyetinde İşkodra, Akçahisar, Dıraç, Tiran ve Kavaye'de birer tane olmak üzere 5 tane rüşdiye²⁶⁶, biri İşkodra'da üçü Dıraç'ta olmak üzere 5 Rum mektebi²⁶⁷ ve 3'ü İşkodra'da 3'ü Dıraç'ta olmak üzere 6 tane medrese bulunuyordu²⁶⁸. 1899 yılında vilâyette bulunan 5 rüşdiyede toplam 343 talebe bulunurken²⁶⁹, 1903/1904 yılına gelindiğinde bu sayı 309'a gerilemiştir²⁷⁰.

1900/1901 – 1903/1904 yılları arasında İşkodra vilâyetine bağlı İşkodra, Dıraç, Tiran, Kavaye ve Şiyak kazalarında gayr-i Müslimlere ait 12 mektep bulunuyordu. İşkodra ve Dıraç kazalarında bulunan 11 yabancı okuldan ikisi Cizvitlere, dokuzu

²⁶⁰ Mustafa Suphi, "Yanya Vilâyetinin Ahval-i Umumiyesi", **Tanin**, Nu: 325, 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909), s. 2. Ayrıca bkz. Yüksel Nizamoğlu, "Yanya Vilâyetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları", **OTAM Dergisi**, S.: 33, Bahar 2013, s. 197-228.

²⁶¹ **BOA, MF.HTF.**, 1/55, 1 B 1328 (9 Temmuz 1910).

²⁶² **BOA, Y.PRK.MF.**, 5/20, 2 Ra 1325 (15 Mayıs 1907).

²⁶³ **1317 Salnâme-i Maârif**, s. 1436-1437. **1321 Salnâme-i Maârif**, s. 729.

²⁶⁴ **1321 Salnâme-i Maârif**, s. 705-706.

²⁶⁵ **1310 İşkodra Vilâyeti Salnâmesi**, s. 62. **1312 İşkodra Vilâyeti Salnâmesi**, s. 68.

²⁶⁶ **1316 Salnâme-i Maârif**, s. 824-825. **1317 Salnâme-i Maârif**, s. 920-921.

²⁶⁷ **1317 Salnâme-i Maârif**, s. 922-923.

²⁶⁸ **1317 Salnâme-i Maârif**, s. 922-923.

²⁶⁹ **1317 Salnâme-i Maârif**, s. 920-921.

²⁷⁰ **1321 Salnâme-i Maârif**, s. 317-318.

Katoliklere aitti ve bu dokuz Katolik mektebinden dördü İtalyan mektebi olarak isimlendirilmiştir²⁷¹.

1901/1902 yılında İşkodra vilâyetinin nüfusu 200.000 iken okula devam eden öğrenci sayısı 5164 olmuştur. İşkodra vilâyetine bağlı İşkodra, Akçahisar, Dıraç, Tiran ve Kavaye’de birer tane olmak üzere 5 rüşdiye bulunuyordu. İşkodra rüşdiyesi dışında bu okullara 228 öğrenci devam etmekteydi. Aynı dönem içerisinde ikisi İşkodra’da birer tane de Akçahisar, Dıraç, Tiran ve Kavaye’de olmak üzere 6 tane medrese bulunuyordu. Dıraç, Tiran ve Kavaye’de gayr-i Müslimlere ait 3 rüşdiye bulunurken İşkodra, Dıraç, Tiran, Kavaye ve Şayak’ta 8 iptidai bulunuyordu ki bunların 4’ü İşkodra kazasındaydı. İşkodra kazasında bulunan 6 ecnebi mektebinin 1’i idadi derecesinde Cizvitlere 2’si rüşdiye derecesinde Katoliklere, 1’er rüşdiye ve iptidai olmak üzere 2’si İtalya’ya ve 1’i iptidai derecesinde Avusturya’ya aitti. Leş kazasında Cizvitlere ait bir iptidai, Dıraç kazasında Katoliklere ait bir iptidai bulunuyordu. Böylece 1901/1902 yıllarında İşkodra vilâyetinde toplam 8 tane ecnebi mektebi bulunuyordu²⁷².

1907 yılında İşkodra’da İtalya tebaası adına bir ticaret, bir sanat mektebi ve bir gurabahane ile erkek ve kızlar için iki rüşdiye ve bir iptidaiye bulunuyordu. Avusturya tebaası namına Cizvitlere mahsus olarak aynı bina içerisinde iptidaiye, rüşdiye ve ticaret mektebi bulunuyordu. Fransiskan rahip ve rahibelerine mahsus olarak bir iptidaiye ve rüşdiyeyle beraber nakkaşlık ve el işlerine mahsus bir yetimhane bulunuyordu. Ortodokslar namına kız ve erkeklere mahsus bir mektep bulunmaktaydı²⁷³. II. Abdülhamid’in cülusundan 1904 yılına değin geçen süre içerisinde vilâyet genelinde 40’i iptidai ve 1’i rüşdiye olmak üzere toplam 41 mektep açılmıştır²⁷⁴.

3.1.3. Kosova Vilâyeti

1893/1894 yılında tüm Kosova vilâyetinde 22 zükur mekteb-i rüşdiyesi, 1 inâs mekteb-i rüşdiyesi, 342 zükur mekteb-i iptidaisi, 46 inâs mekteb-i iptidaisi, 35 medrese ve 7 kütüphane bulunuyordu²⁷⁵.

1900 yılında Kosova vilâyetinde gayr-i Müslim mektepleri Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Katolik, Yahudi ve Protestan mektebi olmak üzere yedi farklı isim altında etnik ve dinî kökene bağlı olarak adlandırılmıştır. 193’ü köyde, 62’si kasabada olmak üzere

²⁷¹ 1318 Salnâme-i Maârif, s. 1022-1025. 1321 Salnâme-i Maârif, s. 319-320.

²⁷² 1319 Salnâme-i Maârif, s. 350-352.

²⁷³ BOA, Y.PRK.MF., 5/20, 2 R 1325 (15 Mayıs 1907).

²⁷⁴ 1321 Salnâme-i Maârif, s. 321-322.

²⁷⁵ 1311 Kosova Vilâyet Salnâmesi, s. 224-227.

toplam 255 iptidai, 12 rüşdiye ve 1 idadi bulunuyordu. Bu okullarda 493 muallim ve muallime görev yaparken bunların 19'u Sırbistan, 2'si Romanya vatandaşıydı ve diğerleri ise bir kısmı Bulgaristan, Almanya ve Rusya'da eğitim görmüş Osmanlı vatandaşlarından oluşuyordu²⁷⁶.

1901/1902 yılında Kosova vilâyetinin nüfusu 257.867 iken öğrenci sayısı 31.067'dir. Aynı yıl içerisinde vilâyet genelinde 23 rüşdiye, 1 askerî rüşdiye, 1 idadi bulunuyordu. 17 gayr-i Müslim mektebinin 10'u Bulgarlara, 4'ü Ortodokslara, 2'si Musevilere ve 1'i Rumlara aitti. 39 medresenin bulunduğu vilâyette II. Abdülhamid döneminde büyük bir eğitim seferberliği başlatılarak çeşitli derecelerde çok sayıda okul açılmıştır. II. Abdülhamid'in tahta cülusundan 1901/1902 yılına değin geçen süre zarfı içerisinde 198 iptidai, 42 inas iptidai, 22 zükur iptidai, 1 sanayi, 82 sıbyan, 1 inas sıbyan ve 35 zükur sıbyan olmak üzere toplam 381 mektep açılmıştır²⁷⁷.

1907 yılında Üsküp'te İtalya ve Avusturya'ya ait birer mektep bulunurken Priştine'de de bir Latin mektebi bulunuyordu.²⁷⁸

3.1.4. Manastır Vilâyeti

1896 yılında Manastır vilâyetinde bulunan Manastır, Serfice, Debre ve Görice sancaklarında resmi ruhsata sahip olmak üzere Bulgar, Protestan Musevi ve Arnavut gayr-i Müslimlere ait olmak üzere rüşdiye ve iptidaiye derecelerinde toplam 194 mektep bulunuyordu. Bu mekteplerin 169'u Bulgar, 2'si Protestan, 21'i Ulah, 1'i Rum ve 1'i de Musevilere aitti²⁷⁹. 1896 yılında Manastır Maârif Müdürlüğü tarafından hazırlanan resmi ruhsata sahip Rum okullarının miktarını gösteren bir tabloda 350'si iptidai, 29'u rüşdiye ve 1'i idadi derecesinde olmak üzere toplam 380 Rum okulunun varlığı ifade edilmiştir²⁸⁰.

1901/1902 yılında 838.354 kişinin yaşadığı Manastır vilâyetinde 51.286 öğrenci eğitim görmekteydi. Manastır, Görice ve Serfice'de birer idadi, Manastır'da bir darülmualimin, Nasliç, Alasonya, Debre-i Bâlâ ve Elbasan'da birer rüşdiye ve Manastır'da bir inas rüşdiyesi bulunuyordu. Gayr-i Müslimlere ait farklı derecelerdeki 67 mektebin 1'i Musevi, 2'si Ulah, 51'i Rum, 11'i Bulgar ve 2'si Sırlara aitti. Manastır vilâyetinde 1877/1878 yılında açılarak 28 Haziran 1892'de ruhsata bağlanan

²⁷⁶ BOA, MF.MGM., 6/56, 15 M 1320 (24 Nisan 1902).

²⁷⁷ 1319 Maârif Salnâmesi, s. 770-829.

²⁷⁸ BOA, Y.PRK.MF., 5/20, 2 Ra 1325 (15 Nisan 1907).

²⁷⁹ BOA, MF.MGM., 5/66, 3 Ca 1314 (10 Ekim 1896).

²⁸⁰ BOA, MF.MGM., 5/66, 3 Ca 1314 (10 Ekim 1896).

Protestanlara ait bir mektep bulunuyordu ve burada 36 kız öğrenci eğitim görmekteydi. Buna ek olarak II. Abdülhamid'in tahta çıkışından 1901/1902 yılına değin çeşitli derecelerde 192 mektep açılmıştır²⁸¹.

3.2. Arnavutların Ana Dilde Eğitim Verme ve Millî Okul Açma Çalışmaları

Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretim kurumlarını açma ve yönetme hususunda Türk ve Müslümanları serbest bıraktığı gibi azınlıkları da serbest bırakmıştır. İstanbul'un Türkler tarafından fethiyle siyasî bağımsızlıklarını kaybeden Rumlara, Fener Rum Patriği başkanlığında cemaat halinde yaşama hakkı verilmiştir. Böylece bu cemaate din, dil, gelenek ve göreneklerinde tamamen serbest hareket etme hakkı tanınmıştır. Devletin cemaatle ilgili her konuda muhatap olduğu Patriğe Rum cemaatinin eğitim ve kültür kurumlarını, kiliselerini, hastanelerini yönetme yetki ve sorumluluğu verilmiştir. Rumlara verilen bu haklar, daha sonra Ermeni ve Yahudilere de tanınmıştır. Böylece imparatorluğun yönetiminde bulunan gayrimüslimlere de Müslümanlar gibi eğitim ve kültür kurumları açma ve yönetme hakkı verilmiştir. Bu okullar ve kurumlar aynı Türk-İslam okulları ve kurumları gibi devlet tarafından değil, zenginler, hayırseverler ve cemaatler tarafından kuruluyor ve destekleniyordu. Yine nasıl ki, her camiin yanında bir mektep ve medrese bulunuyorduyorsa her kilisenin yanında da azınlık okulları vardı. Hatta mektep ve medreselerde öğretim nasıl hocalar tarafından yapılıyorduyorsa, azınlık okullarındaki eğitim ve öğretim de papazların elindeydi²⁸².

Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler gibi azınlıklar anadilleriyle ve kendi harfleriyle çocuklarını istedikleri gibi okutma hakkına sahipken Müslüman fakat Türk olmayan ve imparatorluğun belirli bölgelerinde yaşayan Arap ve Arnavutlar, böyle bir hakka sahip değildiler. Özellikle Suriye, Lübnan ve Kudüs'te yaşayan Hristiyan Araplar, Arap harfleriyle Arapça olarak ilköğretim derecesinden yükseköğretim derecesine tüm eğitim kurumlarında eğitim yaptıkları halde Müslüman Araplar yalnız sıbyan mektebinde bu hakka sahiptiler. Bundan dolayı Müslüman Arap çocukları ya Hristiyanların açtıkları okullara devam ederek anadillerinde eğitim alıyorlar ya da hükümet tarafından açılmış olan okullara devam ederek Türkçe eğitim alıyorlardı²⁸³.

²⁸¹ 1319 Maârif Salnamesi, s. 886-905.

²⁸² Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, Kayseri, 2001, s. 13.

²⁸³ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1292-1293.

Fener Patrikhanesi, Yunancayı Hazreti İsa'nın dili olarak ilan ettiği için Ortodoks Arnavutların, Tanzimat Fermanı'na rağmen, Arnavutça eğitim veren okul açmaları, Arnavutça kitap ve dergi çıkarmaları ve hatta İncil'i Arnavutça okuyup yazmaları mümkün olmamıştır. Buna karşılık Katolik Arnavutlar, XVI. yüzyıldan itibaren İncil'i Arnavutça okudukları gibi, İşkodra'da Latin harfleriyle Arnavutça eserler yayınlanmıştır. İncil'i Arnavutçaya çeviren veya Arnavutça öğreten papazlar, hain ilan edilmiştir. Yanya, Prizren, Manastır, Üsküp ve Makedonya'da yaşayan Ortodoks Arnavutlar, Yunanca öğrenmeye zorlanmışlardır²⁸⁴. Fener Rum Patrikhanesi, Latin alfabesinin Arnavutçada kullanılarak Rumcanın yerini almasından, Arnavutlar arasındaki millî hareketliliğin çıkarlarına zarar vermesinden ve Ortodoks Arnavutların kendi nüfuz dairesinden çıkmasından endişe etmiştir. Bu nedenle Rum kilisesi Arnavutluk'taki okul sayısını artırarak Ortodoks Arnavutlar üzerinde kültürel ve etnik baskı uygulayarak Arnavutların Rum asıllı oldukları görüşüne dayanarak onları Rumlaştırmaya çalışmıştır. Hatta bu doğrultuda Yanya (Epir) ve diğer bölgelerde Rumcayı yaygınlaştırmak için bir kültür cemiyeti de kurmuşlardır²⁸⁵. 1870'lerin başından itibaren Fener Rum Patrikhanesi, Arnavut Ortodoksları Sırp, Bulgar ve Ulahların "tehlikeli yörüngesinden"²⁸⁶ uzak tutmaya çalışmış, onlarla yaşadığı acı tecrübeleri Arnavutlarla yaşamamak için büyük gayretler sarf etmeye başlamıştır.

Tanzimat döneminin eğitim anlayışı içerisinde ilköğretimin millî dillerde yapılması öngörülmüşse de Arnavutların meskûn olduğu yerlerde milliyet anlayışının din temelli varlığını sürmesi buna engel olmuştur. Bundan dolayı devlet tarafından açılan ve Müslümanların gittiği okullarda Türkçe; Ortodoks Hristiyan Arnavutlar, Rumca; Katolikler, İtalyanca eğitim almışlardır. İtalyanca eğitim veren Katolik misyoner okullarında açılan bazı sınıflarda ise Arnavutça eğitim yapılmıştır²⁸⁷. Tanzimat Fermanının ilanını takip eden süreç içerisinde Arnavutluk'un muhtelif yerlerine ilk etapta rüşdiyeler, askerî idadiler ve daha sonra da mülkiye idadileri açılmıştır. Bu okullarda eğitim dili her ne kadar Türkçe olsa da Rum Patrikhanesi, sahip olduğu imtiyazlardan istifade ederek Güney Arnavutluk'ta açmış olduğu okullarda

²⁸⁴ Necip P. Alpan, **Prizren Birliği ve Arnavutlar**, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1978, s. 23.

²⁸⁵ Sinno, **a.g.e.**, s. 164-165.

²⁸⁶ İsa Blumi, "Teaching Loyalty in the Late Ottoman Balkans: Educational Reform in the Vilâyet of Manastir and Yanya, 1878-1912", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Vol. XX1 No. 1&2 (2001), s. 15.

²⁸⁷ Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", **Balkanlarda İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003**, IRCICA Yay., İstanbul, 2006, s. 57.

Rumca eğitim yapmış ve Arnavutların dinî eserler de dâhil olmak üzere Arnavutça okuyup yazmalarını yasaklayarak Rumlaştırma politikası izlemiştir²⁸⁸. Özellikle Yanya vilâyetinde Rum okullarının yaygınlığının bir sonucu olarak halk Arnavutçadan ziyade Rumca konuşmaya başlamıştır²⁸⁹.

Balkanlar'da milliyetçilik akımının hız kazanmasına paralel olarak Arnavutlar, Arnavutça eğitim hakkı talebinde bulunmaya başlamıştır. Anadillerinde eğitim talebinde bulunurken en fazla dile getirdikleri ve eleştirdikleri Araplar, Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar ve Ermeniler kendi dilleriyle eğitim yapma hakkına sahipken Arnavutların neden böyle bir haktan mahrum bırakıldığı sorusu olmuştur²⁹⁰. Önce Sırbistan'ın daha sonra da Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında ana dillerinde eğitim yaptıkları millî okullar önemli bir yere sahiptir. Arnavutlar, millî bağımsızlık için eğitimin kıymetini genç fark etmiş oldukları için millî okul talebinde de gecikmişlerdir. Arnavutların geç fark ettiği bu durumu onlarla beraber fark eden Osmanlı yönetimi, bu kez Arnavutların millî okul ve ana dilde eğitim taleplerine karşı çıkmıştır²⁹¹. Arnavutlara değin Balkan coğrafyasında milliyetçi hareketlerin temellerinin atıldığı yerlerin büyük devlerin desteği ile açılan okullar olduğunu fark eden Osmanlı Devleti, aynı kaderi Arnavutlarla da yaşamamak amacıyla bir takım tedbirler almıştır. Bu çerçevede ilk olarak Arnavutça okuma yazma öğretimini yasaklamış; Arnavutları milliyetçi hislerden uzaklaştırmak için Müslüman çocuklarına devlet eliyle mektepler açılırken, Yunanlılara da Hıristiyan tebaanın çocukları için okullar açmalarına izin vermiştir. Yunanlılar tarafından açılan okullarda Yunan öğretmenler, öğrencilere Arnavutçayı unutturarak Rumcayı benimsetebilmek amacıyla Arnavutça dua etmelerinin hiçbir manası olmadığını çünkü Arnavutça bilmeyen Hazreti İsa'nın kendilerini anlayamayacağı telkinlerinde bulunmuşlardır²⁹². Arnavutlar arasında ayrılıkçı düşüncenin ve milliyetçi hislerin yaygınlaşmasını önlemek amacıyla millî okullar açmalarının ve ana dilde eğitim yapmalarının yasaklanması, buna karşılık olarak bölgede Rum ve Yunan okullarının yaygınlaşmasına göz yumulması istenilen sonucu vermemiştir. Aksine Arnavut milliyetçilerinin birçoğu başta Yunanlılar olmak üzere yabancı devletler tarafından açılan okullarda yetişmişlerdir. M. Konitza, The Albanian

²⁸⁸ Mehmet Ali Aynî, **Milliyetçilik Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik**, Hzl.: İsmail Dervişoğlu, 1 Baskı, Kurtuba Kitap, İstanbul, Mayıs 2011, s. 334.

²⁸⁹ **BOA, MF.HTF., 1/55, 1 B 1328** (9 Temmuz 1910).

²⁹⁰ **BOA, TFR.I.MKM., 32/3101, 26 Ş 1326** (23 Eylül 1908).

²⁹¹ Durham, **a.g.e.**, s. 10.

²⁹² M. Konitza, **a.g.e.**, s. 14-15.

Question isimli eserinde, bir Yunanlının ortaya çıkan sonucu şu şekilde değerlendirdiğini ifade etmektedir: “Biz koynumuzda yılan besledik. Yunan okulları, Arnavutluk’ta Yunan taraftarı yaratmaktan ziyade kendisi için en büyük düşmanı yaratmıştır.”²⁹³

II. Meşrutiyete doğru gidilirken Arnavut milliyetçileri, Arnavutluk’ta Bulgar, Sırp ve Rum mektepleri kurulmasına izin verilirken Arnavutların bu haktan mahrum bırakılmasını sert bir dille eleştirmişler ve bu eleştirilerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Arnavutluk’ta Bulgar, Sırp, Rum mekâtibi tesis ve küşadına müsaade edildiği halde Arnavutlar bu müsaadeden mahrum edilmektedir. Türkiye’nin tahribine hadim bir avuç Bulgar’a beratlar ihsan buyrulduğu halde Devlet-i Aliyyenin şan ve satveti için her zaman fedâ-yı can etmiş olan Arnavutlara her türlü ıslahat ret olunuyor. Neden? Bizim terk-i silah etmekliyimiz lazım imiş? Bu da acaba Bulgarların tamamıyla bizim ülkemizde yerleşmelerini temin için midir? Zât-ı şevketmeab hazretleri bütün berevâtı fesh buyurarak bi’l-cümle Slav, Rum, Bulgar mekteplerinin seddini ferman buyursunlar o vakit biz de istenildiği gibi hareket ederiz.”²⁹⁴

II. Meşrutiyetin ilanı süreci içerisinde Arnavutların İttihat ve Terakki yönetimini desteklemesinin en önemli sebeplerinden biri, İttihatçıların devlet daireleri ve okullarda Arnavutçanın kullanılmasına müsaade edileceği yönündeki vaadi olmuştur. Bu açıdan II. Abdülhamid döneminde Arnavut milliyetçilerinin okullaşma faaliyetleri yürütürken gütmüş oldukları amaçlarıyla karşılaştıkları zorlukları ve engelleri özetlemesi nedeniyle Tasvir-i Efkâr gazetesinin 2 Aralık 1909 tarihli nüshasında yayımlanan makale dikkat çekicidir. Times gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından kaleme alınan makalede Müslüman “Arnavut vatanperveran” tarafından “neşr-i maârif ve edebiyât suretiyle vatandaşlarını tenvire matuf olan” tüm hareketlerin II. Abdülhamid tarafından engellendiği ve Arnavutların daha iyi bir “idâre-i hükûmet talep veyahut hissiyât-ı milliye takip eylemelerine sebep olacak her türlü” faaliyetin bir tehlike olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Söz konusu makalede Müslüman Arnavutların II. Abdülhamid tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulurken aynı şekilde Fener Rum Patrikhanesinin de Ortodoks Arnavutları kontrol etmeye çalıştığından bahsedilmiştir. Bu çerçevede Arnavut mekteplerine devam eden çocukların büyük

²⁹³ M. Konitza, a.g.e., s. 14.

²⁹⁴ Albanya ismiyle Arnavutça ve Fransızca olarak yayınlanan risâle-i muvakkatenin Fransızca kısmının 214. sayfasında bu ifadelerin yer aldığı Heyet-i Teftiş ve Muâyene Azasından Mekâtib-i Rumiye ve Ecnebiye Müfettişi tarafından 13 Şubat 1906 tarihinde Maarif Nezaretine bildirilmiş. BOA, MF.MKT., 911/15, 20 Z 1323 (15 Şubat 1906).

çoğunluğunu Ortodokslar oluştururken Rum Patrikhanesi ve Rum kiliseleri uzun süreden beri takip ettikleri Helenizm politikasıyla Arnavut çocuklarını “Yunanperest” hale getirmeye çalışmışlardır. Arnavut okullarında çocukların kendilerini Rum olarak değil de “Shqiptar” olarak ifade etmeleri, muallimlerin Rum olmaması Patrikhaneyi fazlasıyla kızdırmış, tehdit ve aforoz etme yöntemleriyle kendisine karşı bir tehdit unsuru olarak gördüğü bu okullardan kurtulmanın çarelerine bakmıştır²⁹⁵.

İstanbul’da bulunan Arnavut milliyetçiler, Arnavutlar için anadilde eğitim yapacak okullar isteyerek millî bilinci daha da yükseltmeyi amaçlamışlardır²⁹⁶. Vasa Paşa ve onun çizgisindeki Arnavut aydınlar, ana dillerinde eğitim hakkı talebiyle yoğun bir çalışma içerisine girmişlerdir. Onlara göre Ortodoks Arnavutların Yunanistan ve Ortodoks kilisesi; Katolik Arnavutların ise Avusturya tarafından himaye edilmek istenmesi büyük bir tehlikeydi. Kurtuluş yolu olarak eğitimi işaret eden aydınların eleştirdikleri bir diğer nokta, Katolik ve Ortodoks Arnavutlar, iyi bir eğitim alırken Müslüman Arnavutların eski usulle eğitilmesi olmuş ve bu durumu geri kalmışlığın en büyük nedeni olarak değerlendirmişlerdir²⁹⁷.

3.2.1. Arnavutça İçin Ortak Bir Alfabe Oluşturma Çalışmaları

1855 yılında telgrafın Osmanlı Devletinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte devletin resmî dili Türkçe’nin hangi alfabe ile yazılması gerektiği hususunda 1928 yılına kadar sürecek bir tartışma da başlamıştır. Tartışmalar esnasında kullanılan Arap alfabesinin “Kur‘an-ı Kerim” alfabesi olduğu bu yüzden bu alfabeden vaz geçilmesinin dinen çok da uygun olmayacağı düşüncesi en fazla dile getirilen hususlardan biri olmuştur²⁹⁸. 1879 yılında Osmanlı alfabesi üzerinde bir takım düzenlemeler yapılması amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyon çalışmaları esnasında harflerin birleştirilmesi, ayrılması ve gruplanması konusunda tartışmalar yaşanırken teklifler arasında Latin alfabesine geçilmesi de yer almıştır. Ancak 13 asırdan beri kullanılan alfabenin birden bire kaldırılarak yerine yeni bir alfabe konulması pek mümkün

²⁹⁵ “Arnavutlar ve Rumlar”, *Tasvir-i Efkâr*, Nu: 183, 2 Kânunuevvel 1909, 19 Teşrinisani 1325 (2 Aralık 1909), s. 7.

²⁹⁶ Şaban Çolaku, “İstanbul’daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine”, *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990)*, C. 4, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 1740.

²⁹⁷ Kemalettin Kuzucu, “Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk’un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 2 (Kış 2012), s. 314.

²⁹⁸ Ali Cin, “Avram Galanti’nin “Türkçede Arabî ve Lâtîn Harfleri ve İmlâ Meseleleri” Adlı Çalışması”, *Turkish Studies*, Vol.: 4/3 Spring 2009, s. 445-449.

görülmeyerek mevcut alfabe üzerinde bir takım düzenlemeler yapılması daha uygun bulunmuştur. Bu doğrultuda Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde haritalardaki yer adlarının doğru bir şekilde okunması maksadıyla bir takım düzenlemeler yapılması için çalışmalar başlatılmış, Maârif Nezaretinde Münif Efendi'nin başkanlığında bir encümen toplanmışsa da bir sonuca ulaşılması mümkün olmamıştır²⁹⁹. İslâmî gelenekte Kur'an-ı Kerim, yakın zamana kadar, çevrilmez olarak görülmüş ve çevrilmemiştir. Çünkü hakikate ancak Arapça yazılmış işaretlerle ulaşmak mümkündü ve bunların yerine bir başka harfin konulması uygun değildi³⁰⁰.

Türkçenin hangi alfabe ile yazılması gerektiği hususundaki tartışmalar sürerken aynı şekilde çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Arnavutlar arasında da Arnavutçanın hangi alfabeyle yazılması gerektiği tartışmaları çok yoğun bir şekilde yaşanmıştır. İlkçağlardan beri bir birine rakip kültürel etkilerle yaşayan farklı din ve mezheplere mensup Arnavutlar arasında dil dışında her şey ayrıştırıcı bir içeriğe sahip olduğu için Arnavut milliyetçilerinin öncüleri, Arnavut kültürel kimliğini dilde aramış ve bu alanda çok yoğun çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Millî dillerin kuruluşundaki esas sorunların başında “standart ve homojenleştirilmiş” dilin temeli olarak hangi lehçenin seçileceği tartışmaları olmuştur. Bu seçimin yapılmasından sonraki millî gramer ve imlayı standartlaştırma ve homojenleştirme, sözcük dağarına yeni unsurlar ekleme sorunları tali sorunlar olarak kalmaktadır³⁰¹. Arnavutlar da Tosk ve Geg lehçeleri arasında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır.

Sırpların, Bulgarların ve Rumların dilleri gibi ayrı bir alfabeleri olduğu halde Lisân-ı Osmanîden tamamen başka bir dil olan Arnavutçanın ayrı bir alfabesi bulunmuyordu. İtalya'nın güneyine yerleşen Arnavutlar, Latin alfabesiyle; Yunanistan'da kalmış ve yerleşmiş Arnavutlar, Yunan harfleriyle³⁰²; ve çoğu zaman da Arap alfabesiyle kendi dillerini yazmışlardır. Bu sadece farklı ülkelerde yaşan farklı din ve mezhebe mensup Arnavutlar arasında görülen bir farklılık değildi; aynı topraklar üzerinde yaşayan farklı din ve mezhebe mensup Arnavutlar arasında da görülmüştür³⁰³. Arnavutlar arasındaki dinî farklılıklar kullanmış oldukları alfabelerde de kendini

²⁹⁹ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 168.

³⁰⁰ Bededict Anderson, **a.g.e.**, s. 28. Aynı dönemde İran uleması okuma yazmayı kolaylaştırmak amacıyla yazının değiştirilmesi ve ıslahının caiz olacağı yönünde fetva vermiştir. Ve bu fetva o tarihlerde İstanbul'da Farsça yayımlanan Ahter gazetesinde yayınlanmıştır. Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 178-179.

³⁰¹ Eric J. Hobsbawn, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit ve Gerçeklik”**, Çev.: Osman Akinhay, 4. Baskı, Ayrını Yay., İstanbul, 2010, s. 72-73.

³⁰² Aynî, **a.g.e.**, s. 334.

³⁰³ Bilâl N. Şimşir, **Türk Yazı Devrimi**, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 39.

göstermiştir. Arnavutların %70'ini oluşturan Müslümanlar, Arap alfabesini; %20'sini oluşturan Ortodokslar, Yunan alfabesini; %10'unu oluşturan Katolikler, Latin alfabesini kullanmışlardır³⁰⁴. Bu durumu Arnavut edebiyatının ilk yazarlarından kabul edilen Pjetër Bogdani³⁰⁵, 1675'te Vatikan'a gönderdiği bir raporunda, birazda ulusunun geleceğinden endişe ederek, şöyle ifade etmiştir: “Öz alfabesinde kitapları olmayan Arnavutluk, büyük engellerle karşı karşıyadır. Bir yanda Osmanlılar ve diğer yanda Yunanlılar ve İslavlar arasında sıkışarak yaşayan bu ulus gittikçe yok olma yolundadır...”³⁰⁶

17. yüzyılın sonlarından itibaren Arnavutça için özgün yeni bir alfabe oluşturma çalışmalarının başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda Elbasanlı “Anonim” olarak tanınan Papa Tasi, 17. yüzyılın sonunda kırk harften oluşan bir alfabe oluşturmıştır. Orta Arnavutluk'ta yaygınlaşan bu alfabeden esinlenen Kostantin Beratî 1764'te glagolitik işaretleri esas alan 37 harfli yeni bir alfabe oluşturmıştır. Dhaskal Todri olarak tanınan Teodor Hacı Filip tarafından 1795 yılında 52 harfli, 1801 yılında ise Jan Vellaria tarafından 30 harften oluşan bir alfabe hazırlanmıştır³⁰⁷.

1840'lerden itibaren Arnavutça için çeşitli alfabelerin kullanılması teklif edilmiş veya yeni alfabeler hazırlanmıştır. Bu dönem içerisinde Arnavutça için hazırlanan en önemli alfabelerden biri Naum Veqilharxhi tarafından hazırlanmış ve hatta bir alfabe kitabı da kaleme alınmıştır. Veqilharxhi, bir yandan Arnavutlar arasında dinî nedenlerle yaşanan Latin, Yunan ve Arap alfabesi ayırımına bir son vermeyi bir yandan da Arnavutça için tamamen müstakil bir alfabe hazırlayarak yabancıların politik etkilerinden emin olmayı amaçlamıştır³⁰⁸. Naum Veqilharxhi tarafından “Fort i Perdorshem Evetori Shqip (Çok Kullanışlı Arnavut Alfabesi)” adıyla hazırlanarak 1844 yılında Bükreş'te sekiz sayfalık bir kitapçık olarak basılan 32 harfli alfabe, Orta Arnavutluk'ta özellikle Görice, Berat ve Elbasan'da yaygın bir şekilde kullanılmıştır³⁰⁹.

³⁰⁴ Frances Trix, “The Stamboul Alphabet Of Shemseddin Sami Bey: Precursor To Turkish Script Reform”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 31, No. 2 (May, 1999), Cambridge University Press, pp. 255-272.

³⁰⁵ Pjetër Bogdani (1630- Aralık 1689), İtalya'da Pietro Bogdano ismiyle tanınan Bogdani, erken dönem Arnavut edebiyatının en eski yazarı olarak kabul edilir. Kaleme aldığı Cuneus prophetarum (The Band of the Prophets) isimli kitap Arnavutça ilk nesir kitabı olarak kabul edilir. Elsie, **Historical Dictionary...**, s. 54-55.

³⁰⁶ Alpan, Arnavut Alfabesi..., s. 8.

³⁰⁷ Glagol alfabesi, Kiril alfabesinden önceki Slav alfabesidir. Alpan, Arnavut Alfabesi..., s. 8.

³⁰⁸ Trix, **a.g.m.**, s. 258.

³⁰⁹ Alpan, **Arnavut Alfabesi**, s. 8-9.

Ayrılıkçı Arnavutlar, istiklâllerinin temini için Arnavutça okuyup yazmayı en öncelikli unsur olarak görmüş³¹⁰; kabile, din ve mezhep ayrılıklarını bu yolla aşıp millî birlik ve beraberliklerini tesis edebileceklerini düşünmüşlerdir. 1869 yılında İstanbul’da Arnavutçaya mahsus bir alfabe olmaması nedeniyle Arnavutların yaşadıkları zorluklara bir son vermek amacıyla Arnavut ileri gelenlerinden ve eğitimcilerinden bir “cemiyet-i maarif” oluşturulmuştur. Cemiyetin amacı, Arnavutçaya mahsus yeni bir alfabe oluşturmak, bir matbaa kurarak kitap ve risaleler yayınlamak ve okullar açmak olarak belirlenmiştir. Bu gayelerin gerçekleştirilebilmesi için ilk etapta beş bin lira toplanmakla beraber gelir getiren akarlar da cemiyete bağlanmıştır³¹¹. Cemiyetin düzenlediği toplantılara Konstantin Kristoforidhi, Girit eski valisi Mustafa Paşa Pojani, Tiranlı Süleyman Paşa, Tiranlı Said Bey Toptani, Leskovikli Rüstem Paşa, İsmail Kemal Bey Vlora, Kestorathı meşhur banker Kristak Zografi, İşkodralı Paşko Vasa, Hasan Tahsin, Ergirili Şevki Efendi, Paramithialı Yahya Dino, Staroveli Hekim İbrahim Bey ve Şemseddin Sami katılmışlardır. Yapılan toplantılarda Arap, Yunan, Latin ve özel bir alfabe seçeneği üzerinde tartışmalar yaşanmıştır³¹². 1870 yılına gelindiğinde ise Rumeli coğrafyasında açılacak mekteplerde kullanılacak kitapların yazılması için Maârif Nezâretiyle ortaklaşa “Arnavut lisanına mahsus” bir alfabenin “icad ve tanzimi” amacıyla üç kişilik bir komisyon kurulmuş ve söz konusu komisyonun çalışmaları neticesinde Latin alfabesine daha uygun bir alfabe oluşturulmuştur³¹³. Ancak hem yeni mekteplerin açılması hem de Arnavutça ders kitaplarının hazırlanması için yapılan çalışmalar sonuçsuz kalmıştır³¹⁴.

1869/1870 yılında İşkodra Rüşdiyesi muallimi Davut Boriçi tarafından Arap harfleriyle yeni bir Arnavut alfabesi oluşturularak yayınlanmıştır. Boriçi, eserinin giriş bölümünde “Arnavutlar, Müslümanlar tarafından kullanılan Arap elifbasıyla eğitim gördükleri için, Arnavut alfabesi için yeni harfler bulma gereğini duymadım ve bu nedenle, söz konusu alfabeyi Arap elifbasına dayanarak geliştirdim, ama Arnavutçanın

³¹⁰ BOA, Y.PRK.AZJ. 11/66, 10 Zilhicce 1303 (9 Eylül 1886).

³¹¹ Mümeyyiz, Nu: 79, 8 Şaban 1286 (13 Kasım 1869).

³¹² Clayer, a.g.e., s. 170-171.

³¹³ Basiret, Nu: 35, 7 Zilhicce 1286 (10 Mart 1870). Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasıyla ilgili en ilginç bilgilerden birine Sabah Gazetesinin 12 Mart 1876 tarihli nüshasında rastlıyoruz. Gazetede yazıda İşkodra’da bir yüzü Türkçe diğer yüzü İtalyanca olmak üzere “İşkodra” adıyla bir gazetenin çıkarılmaya başlanacağı haberlerine eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştirilerde Hristiyan ve Müslüman halkın anadilleri olan Arnavutçayı Latin harfleriyle okuyup yazdığı kendi aralarında da bu şekilde mektuplaştıkları ve haberleştikleri bundan dolayı da çıkartılması planlanan gazetede İtalyancanın yerine Arnavutçanın kullanılmasının daha faydalı olacağı ifade edilmiştir. Sabah, Nu: 17, 12 Mart 1876 (28 Safer 1293).

³¹⁴ Clayer, a.g.e., s. 169.

gerektirdiği bazı değişiklikler yaptım”³¹⁵ ifadeleriyle neden Arap harfleriyle yeni bir Arnavut alfabesi hazırladığını izah etmiştir.

Arnavut ulusçuluğunun gelişim gösterdiği dönemlerde dil ve alfabe konularında fikir beyan eden Namık Kemal, Midilli’den Menemenli Rıfat’a yazdığı mektuplarında ulus inşasında dilin dinden daha önemli bir yere sahip olduğu yönündeki görüşünü Arnavutça, Kürtçe ve Lazca üzerinden değerlendirmiştir. Namık Kemal, 30 Ağustos 1878 tarihinde Menemenli Rıfat’a yazdığı mektubunda şu ifadelere yer vermiştir: *“Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçeden maada kâffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim?... Lisan, bir kavmin diğerine inkılabını men için belki diyanetten bile daha metin bir seddir.”*³¹⁶. Namık Kemal, Menemenli Rıfat’a yazdığı 13 Eylül 1878 tarihli ikinci mektubunda ise şu ifadelere yer vermiştir: *“Vakıâ Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kabil değildir; fakat Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara tamim etmek pek kabildir. Oralarda, münasip yolda idare olunur mektepler yapılır ve hatta bizim o nakıs maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur.”*³¹⁷

Namık Kemal, Arnavut, Laz ve Kürt dilleri için alfabeler oluşturulmasına karşı çıkarak bu dillerin unutulmasını sağlamak ve Türkçenin daha da yaygınlaştırılması için mektepler açılmasını önerirken İstanbul’da bulunan Arnavutlar, Arnavutluk’ta Arnavutça eğitim yapılması yönündeki taleplerini artırmışlardır. Prizren Arnavut Birliği’nin İstanbul’daki uzantısı olan “Arnavut Halkının Haklarını Savunma Komitesi” tarafından 27 Eylül 1878’de hükümete sunulan beş maddelik bir programda Arnavutluk coğrafyasında görev yapan memurların Arnavutçaya vakıf olmaları, devlet dairelerinde ve okullarda resmî dilin Arnavutça olması gibi taleplerde bulunmuşlardır³¹⁸. Ancak bu talep, Prizren Arnavut Birliğinin diğer talepleri gibi herhangi bir şekilde karşılık bulmamıştır.

Berlin Kongresi’nde Arnavut ulusunun varlığının kabul edilmemesi ve Arnavutların isteklerinin reddedilmesi, Arnavut aydınlarını ulusal bilincin geliştirilmesi gerçeğiyle karşı karşıya getirmiştir. Arnavutlar arasında çeşitli nedenlerle ortaya çıkan

³¹⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 172.

³¹⁶ Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev.: Tansel Demirel, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 17-18.

³¹⁷ Arai, **a.g.e.**, s. 17-18.

³¹⁸ Alpan, **Arnavut Alfabesi...**, s. 10. Çelik, **a.g.e.**, s. 70.

bölünmüşlük dikkate alınarak Arnavut ulusunun varlığının bir göstergesi olarak tek ortak unsur olan dilin geliştirilmesine büyük önem verilmiştir. Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi süreci içerisinde ortak ve standart bir dil oluşturma, dinî bölünmüşlüğün etkilerini azaltma ve bir birlik anlayışı oluşturma yönünde önemli girişimler gerçekleştirilmiştir. Okuma kitapları, dili standart hale getirmek için gramer kitapları ve sözlükler kaleme alınmıştır. Aynı zamanda diğer ulusçu hareketlerde olduğu gibi tarihe dönülerek Arnavutların kökenlerine ilişkin çalışmalar vasıtasıyla millî kahramanlar yaratılmış ve Arnavutlara geçmişlerinden kaynaklanan ulusal bir gurur aşılarmaya çalışılmıştır³¹⁹.

Bu çerçevede 1879 yılın ilk aylarında Prizren Birliği'nin teşvikiyle "Arnavut Halkının Haklarını Koruma Komitesi" tarafından üyeleri arasında Hasan Tahsin, Vasa Paşa, Jani Vreto, Koto Hoxhi ve Şemseddin Sami'nin bulunduğu beş kişilik bir heyet kurularak Arnavut alfabesi üzerinde çalışmaları sağlanmıştır³²⁰. Heyet, Arnavutçanın hangi alfabe ile yazılması gerektiği konusunda çok yoğun bir çalışma yapılmıştır. Tartışmaların sonucunda, Yunanistan'ın Arnavutluk coğrafyasındaki yayılmacı ve Rumlaştırmacı politikası göz önünde bulundurularak Yunan alfabesinin kullanılması uygun görülmemiştir. Aynı şekilde Arap alfabesini de Müslümanlar ve Osmanlılık taraftarlarınca desteklendiği için Müslüman ve gayr-i Müslim Arnavutlar arasında bir ayrılığa sebebiyet verdiği düşüncesiyle uygun görülmemiştir. Nihayet tartışılan alfabeler arasında yalnızca Latin alfabesinin, Arnavutlar için doğrudan bir tehdit unsuruyla irtibatlı olmadığına karar verilmiştir. Esasen tartışılan alfabeler içerisinde yalnızca Veqilharxhi (1844) ve Hoca Tahsin (1878) tarafından hazırlanan alfabeler özgünken, bu ikisinin öğrenilmesinin zor ve basımının pahalı olması tercih edilmemesine sebebiyet vermiştir³²¹.

Heyet, 19 Mart 1879 tarihinde yapılan son toplantı neticesinde Şemseddin Sami tarafından hazırlanan ve "İstanbul Alfabesi" adıyla anılan alfabeyi Arnavutça için ortak alfabe olarak kabul etmiştir. Latin alfabesi temeline dayanan İstanbul alfabesi, 25'i Latin, 5'i Yunan, 6'sı Slav alfabesinden alınarak oluşturulmuş; 7'si sesli, 29'u sessiz olmak üzere 36 harften meydana getirilmiştir³²². İstanbul alfabesi, 1879 yılında Arnavut Dilinin Alfabesi (Allfabetare e Gjuhese Shqip) adıyla İstanbul'da basılan bir kitapta ilk

³¹⁹ Sönmez, **a.g.e.**, s. 59.

³²⁰ Alpan, **Arnavut Alfabesi...**, s. 10.

³²¹ Trix, **a.g.m.**, s. 259-260.

³²² Alpan, **a.g.e.**, s. 10. Bilmez, "Ölümünün...", s. 41.

kez kullanılmıştır. İlk on sayfasında İstanbul alfabesinin tanıtıldığı kitap, Şemseddin Sami, Vasa Paşa ve Jani Vreto tarafından kaleme alınan okuma parçalarından oluşmuştur. Şemseddin Sami, “Arnavut Dili ve Arnavut Coğrafyası” başlıklı; Vasa Paşa, “Pelasglar Döneminden İskender Bey’e Kadar Arnavutluk’un Tarihçesi (1405-1468)” başlıklı; Jani Vreto, “Felsefî, Pedagojik Moral ve Kimi Sorunlar” başlıklı okuma parçasını kale almıştır³²³.

Arnavutlar arasındaki ulusal kimliğin inşası ve millî birliğin tesisi için önemli bir unsur olarak görülen İstanbul alfabesi, hazırlanmasından sonraki süreç içerisinde başta Bükreş ve Sofya olmak üzere diasporada yayımlanan Arnavutça gazetelerde kullanıldığı gibi, aynı dönem içerisinde orta ve güney Arnavutluk’ta oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır³²⁴. İstanbul alfabesiyle basılan kitapların ilk veya son sayfalarında bu alfabeyle ait bir tabloya yer verilmiştir. Söz konusu tablolarla yeni hazırlanan Arnavut alfabesindeki harflerin Fransızca ve Yunancada hangi seslere karşılık geldiği gösterilirken devletin resmî dili Osmanlı Türkçesine yer verilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar o günlerde tablolarla kendisine yer bulamasa da 1909’dan sonra halkın alfabeler etrafında politize olmasıyla beraber Osmanlı Türkçesine de yer verilmeye başlanmıştır³²⁵.

Arnavut Halkının Haklarını Savunma Komitesi tarafından düzenlenen konferans ve danışma toplantısının neticesinde³²⁶ 12 Ekim 1879 tarihinde İstanbul’da “Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye” adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye, Arnavutça telif ve tercüme eserler basmak, gelir kaynaklarının artması durumunda haftada iki kez yayımlanacak bir gazete neşretmek ve Arnavutluk’un muhtelif yerlerinde okullar açmak amacıyla kurulmuştur. Nizamnâmesinde ifade edildiği şekliyle, kendi lisanlarıyla yazıp okuyan kavimlerin medeniyete ulaşırken; kendi lisanını yazıp okumayan kavimlerin cehalet içinde kalmaları ve Arnavutların da kendi lisanlarıyla okuyup yazamamaları, Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye’nin kuruluşunda etkili olmuştur³²⁷.

Cemiyet, ilk kurulduğunda onu Müslüman, dördü İşkodralı Katolik ve on dördü de Ergiri ve Görice’den olmak üzere toplam yirmi sekiz üyeden meydana gelmiştir. Paško Vasa, Noç Xhuxhi, Nikolla, Gjon Bonati, İbrahim Starova, Ferid Vlora, Mehmet

³²³ Alpan, **Arnavut Alfabesi...**, s. 10. Bilmez, “Ölümünün...”, s. 41.

³²⁴ Trix, **a.g.m.**, s. 256-257.

³²⁵ Trix, **a.g.m.**, s. 260.

³²⁶ Alpan, **Arnavut Alfabesi...**, s. 11.

³²⁷ “Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye Nizâm-nâmesi”, **Mecmua-i Ulûm**, Nu: 3, 1 M 1297, s. 217-219

Ali Vrioni, Prevezeli Veysel ve İbrahim Dino kardeşler, Abdül Frasheri, Şemseddin Sami Frasheri, Mustafa Yanya, Seyfullah Zavalani, Ergirili Ahmed Şevki gibi isimler cemiyet üyeleri arasında yer almışlardır³²⁸.

Basın yayın faaliyetlerinde de bulunan “Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye”, millî duyguları uyandırarak Arnavutlar arasında millî birlik ve beraberliğin oluşumuna katkı sağlayacak eserlerin basılması ve yayılmasına gayret göstermiştir. Cemiyetin ilk bastırdığı kitaplardan biri, “Edirne Vilâyet Müsteşarı Vasa Efendi” tarafından Fransızca yazılan daha sonra “A. D.” tarafından Türkçeye çevrilen “Arnavutluk ve Arnavutlar Hakkında Mütâlaât” isimli kitabın 1879/1880’de Mihrân Matbaası’ndaki baskısı olmuştur³²⁹. İlerleyen yıllarda Arnavut milliyetçileri, Vasa Efendi tarafından kaleme alınan ve Arnavutlara gerektiğinde vatan uğruna feda-yı can etmelerini nasihat eden risaleleri, Arnavutlar arasındaki millî birlik ve beraberliğin sağlanması noktasında önemli eserler olarak nitelendirmiş ve bu eserlerin Arnavutça nüshaları Romanya’da basılarak Arnavutluk’ta dağıtılmıştır³³⁰.

Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye üyeleri, 1880 yılında İstanbul’da yaşayan Göriceli Arnavutlar vasıtasıyla Romanya ve Mısır’daki Ortodoks Arnavutlarla iletişime geçerek bu ülkelerde cemiyetin şubelerini açmış ve faaliyetleri için bağış toplamışlardır. Toplamış oldukları bağışlar vasıtasıyla 1884-1885 yılları arasında önce Drita adıyla daha sonra da Dituria adıyla yayınlanan Arnavutça bir dergi çıkarmışlardır³³¹. Bu derginin çıkarılmasında Şemseddin Sami ve kardeşi Naim Bey’in büyük katkısı olmuştur. Dergi, ilk üç sayı Drita (Aydınlık/Işık) ismiyle yayınlanmış 10 Kasım 1884 tarihli dördüncü sayısından itibaren Dituria (Bilgi/Bilim) ismiyle yayınlanmaya başlanmıştır. Yayın hayatı çok uzun sürmemiş ve 11 Temmuz 1885 tarihli on ikinci sayısıyla yayın faaliyeti sona ermiştir³³². Tamamen Arnavutça kaleme alınan yazılardan oluşan bu derginin yayınlanması, Arnavut milliyetçiliği hareketinin büyük bir başarısı olarak nitelendirilir. Dergi, her ne kadar eğitici ve öğretici bir içeriğe sahip olsa da bilinçli bir şekilde okuyucularının zihinlerinde ve gönüllerinde bağımsız bir Arnavutluk düşüncesini oluşturmak gibi politik bir amaca hizmet etmiştir³³³. Cemiyet tarafından Bükreş’te yaşayan Arnavut milliyetçileri ile kurulan temaslar neticesinde kurulan

³²⁸ Clayer, **Arnavut Milliyetçiliğini...**, s. 209.

³²⁹ Vasa Efendi, **Arnavutluk ve Arnavutlar**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1297.

³³⁰ **BOA, Y.PRK.ASK., 68/46, 15 Ca 1308** (27 Aralık 1890).

³³¹ Clayer, **a.g.e.**, s. 238.

³³² Bülent Bilmez, “Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frashëri Paylaşılmayan Aydın”, **Toplumsal Tarih**, S. 126, Haziran 2004, s. 43.

³³³ Kristo Frasheri, **The History of Albania (A Brief Survey)**, Tirana, 1964, s. 148-149.

matbaa vasıtasıyla Naim Fraşeri, Sami Fraşeri ve Jani Vreto tarafından kaleme alınan Arnavutça ders kitapları basılmıştır³³⁴.

Bu dönemde Arnavutça konusunda en ateşli yazıları kaleme alan kişi, Şemseddin Sami (Fraşeri) Bey olmuştur. Şemseddin Sami, vatan kavramını “vatan-ı umumî” ve “vatan-ı hususî” olmak üzere ikiye ayırmış, kendisi için vatanın ne anlama geldiğini “Arnavutluk vatan-ı hususîyemdir. İnsan için vatandan aziz, milliyet ve cinsiyetten mukaddes şey yoktur. İnsan vatan-ı umumîsini bir derece severse, vatan-ı hususîsini iki derece sever.”³³⁵ sözleriyle ifade etmiştir. Şemseddin Sami’nin 1899 yılında Bükreş’te yayımlanan “Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak? Vatan-ı Maksadımız Olan Arnavutluk’u İhâta Eden Tehlike ve Muhâtaradan Tahlisine Dâ’ir Efkâr ve Mütâlaât” isimli kitabında yer alan ifadeler oldukça dikkat çekicidir³³⁶. 1899 yılında Bükreş’te Arnavutça olarak yayınlanan bağımsızlık yanlısı ayrılıkçı Arnavut milliyetçiliğinin

³³⁴ Clayer, a.g.e., s. 238.

³³⁵ Abdülhamit Kırmızı, “Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk’ta Meşrutiyete Karşı Bir İsyan Teşebbüsü”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 14, S. 26 (2009/1), s. 15.

³³⁶ Kitap, ilk olarak Bükreş’te Arnavutça olarak Arnavut alfabesiyle 1899 yılında basılmıştır. 1905 – 1906 yıllarında Drita isimli Arnavutça gazetede Arnavut alfabesiyle Türkçe olarak fasılalar halinde yayımlanmıştır. Daha sonra Filibe’de tekrar basımı yapılarak 5 kuruş bedelle satışa çıkarılmışsa da bu bedel göstermelik olarak kalmış ve daha çok ücretsiz olarak dağıtılmıştır. **İSAM, HHPE, 13/787**. Kitabın Türkçe ve Rumca nüshaları İşkodra vilâyeti postalarında yakalanmış ve Dâhiliye Nezareti tarafından yurda girişi 15 Aralık 1907 tarihinde yasaklanmış ve ülkeye sokulan nüshalar varsa bunların toplattırılarak imha edilmesi istenmiştir. İşkodra vilâyetinin kanaatine göre kitabın Rumca nüshasının basılması, İsmail Kemal Bey ile Yunanistan hükümetinin itilafının bir mahsulüdür. **BOA, DH.MKT., 1218/39, 11 Za 1325** (16 Aralık 1907). **BOA, ZB., 599/62, 3 Kanunuevvel 1323** (16 Aralık 1907). **BOA, DH.MKT., 1224/50, 9 Z 1325** (13 Ocak 1908). Ağâh Sırrı Levend, kitabın Şemseddin Sami’ye ait olmadığını, kardeşi Naim tarafından yazıldığını, Şahin Kolonya tarafından kitabın Türkçeye çevrilerek eklemeler yapıldıktan sonra yazarı Ş. Sami Fraşeri gösterilerek basıldığını ifade etmektedir. Ağâh Sırrı Levend, **Şemsettin Sami**, 2. Baskı, Can Yay., İstanbul, Mart 2010, s. 110. 1943 yılında Çınarlatı Dergisinde Orhan Seyfi Orhon tarafından “Koynumuzda Beslediklerimiz” ve “Bir Hıyanet ve Nankörlük Vesikası” başlıklarıyla yayınladığı makalelerde Şemseddin Sami ve söz konusu kitap hakkında kullanılan ifadeler bir tartışma başlatmıştır. Orhan Seyfi Orhon’un ifadelerine karşı, Vâlâ Nurettin, Akşam gazetesinde yayınlanan makaleleriyle buna karşı çıkmış, risalenin Şemseddin Sami’ye ait olamayacağını, onun şöhretinden istifade edilerek çok okunmasını sağlamak amacıyla risalenin yazarı gösterildiğini sekiz madde halinde ifade etmiştir. Vâlâ Nurettin, “‘Şemseddin Sami Sinsi Bir Türk Düşmanı mıydı?’ – ‘Hâşa!’”, **Akşam**, Nu: 8973, 15 Ekim 1943. Vâlâ Nurettin, “Şair Orhan Seyfi’nin Cevabına Dair Düşüncelerim”, **Akşam**, Nu: 8980, 20 Ekim 1943. Bülent Bilmez, Şemseddin Sami’nin bir Türk milliyetçisi mi yoksa Arnavut milliyetçisi mi olduğu konusunda bu güne değin en ciddi tartışmayı 2003 yılında yayımlanan makalesinde yapmaktadır. Şemseddin Sami hakkında Türkiye’de ve Arnavutluk’ta yazılan kitap, makale ve ansiklopedi maddelerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren Bilmez, her iki tarafın da Sami’yi kendi zaviyelerinden ve eksik bir şekilde değerlendirdiklerini bunun da en büyük nedenin “entelektüel tembellik” olduğunu ifade etmiştir. Bülent Bilmez, “Sami Fraşeri or Şemseddin Sami? Mythologization Of An Ottoman Intellectual In The Modern Turkish And Socialist Albanian Historiographies Based On « Selective Perception »”, **Bakanologie**, Vol.: VII, Nu: 2, December 2003, s. 19-46. Şemseddin Sami’nin Lisan-ı Türki, Kamus-ı Türki’nin İfade-i Meram başlıklı önsözü ve Arnavutluk Ne idi, Nedir Ne Olacak? isimli eserleri üzerinden yapılan bir değerlendirme için bkz. Bülent Bilmez, “Şemseddin Sami Fraşeri’nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk ‘Biz’inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri”, Çev.: Veysel Öztürk, **Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı İstanbulu’nda Modern Edebi Kültür**, Yay. Hzl.: Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Haziran 2014, s. 385-421.

manifestosu ve “Türk düşmanlığının”³³⁷ kanıtı olarak nitelendirilen ve hâlâ Şemseddin Sami’ye ait olup olmadığı tartışılan bu kitapta Şemseddin Sami şu ifadelerle yer vermiştir:

“Kendi lisanını okuyup yazmaya nasıl Arnavut’un hakkı olmasın? Bütün milletler, en miskin ve en zayıfları bile, bu hakka malik ve hiç kimse mani olmaz iken! Küre-i arzın bütün akvamı malik oldukları bir haktan neden Arnavutlar mahrum edilsin? Kendi lisanlarını okumasınlar da varsın hariçten akvam-ı ecnebiye gelip mektepler açarak kendi lisanlarını tedris ve Arnavutların lisanını ve milliyetini değiştirsinsinler. Hayır! Bin kere hayır! Arnavutlar Balkan şeb-i ceziresinde bulunan akvamın hepsinden daha kuvvetlidirler... Bu güne kadar Arnavutlar her vakit kuvvet ile muharebe ettiler fakat hiçbir vakit hukuk-ı meşruları için muharebe etmediler. Bu gün ise kendi menfaat-i milliyeleri ve hukuk-ı mukaddeseleri için harb etmeleri günüdür. Bir millet için milliyetten, lisan ve vatandan daha mukaddes şey olamaz...[Arnavutları] elleri bağlı olarak düşmanlara karşı tutan “Türk’tür”, ve bunun yardımıyla ve kuvvetiyle akvâm-ı ecnebiyye Arnavutları mahvetmektedir! Lakin Türk bu kadar kuvvetli midir ki bir eliyle Arnavutların ellerini bağlasın diğer eliyle Arnavutların düşmanlarına yardım etsin? Hayır, pekâlâ biliriz ki Türk kuvvetli değildir, lakin “tilki” dir.

“Evvel emirde Türkiye’ye bir kere dış göstererek demeli ki: ‘Sen çekil, def ol, karışma; çünkü sana yaptığım iyiliklere karşı, bana yaptığın denâetkârâne fenalıkları görüyorum; beş yüz seneden beri seni muhafaza etmekteyim sen ise elimi bağlı tutup başkalarına parçalamak istiyorsun.’ Türkler Nedir? Elllerinde birer dilenci sopasıyla Asya-yı Şimali ve vustadan gelme vahşi bir kavimdir. Bunlar, vahşilikleriyle dünyanın en güzel ve en mütemeddin yerlerini elde ettiler ve soyarak soğana çevirdikten sonra tahrip ve ihrak ettiler ve hala bu güne kadar vahşilikle fakr u zaruret içinde ve zulüm altında tutarlar ki bütün dünyaya dehşet gelmektedir... Türkler, tufan ve dolu gibi yer üzerinde gelmiş geçmiş olan akvam-ı vahşidendir. Yakmakla, yıkmakla, kan dökmekle küre-i arzın nısfını zapteden: Hunlar, Vandallar, Mongollar, Avarlar, Gotlar ve diğer bunca akvam-ı vahşi nerededirler?... Bizim Türkler ile nemiz var? Biz de onlar ile beraber mi geldik? Hiçbir vakit! Biz ne Türk’üz ne de Asya viranelerinden gelmeyiz; biz Avrupa’nın en eski kavmiyiz; her kavimden ziyade Avrupa toprağında hakkımız vardır. Bu hakk-ı mukaddesi Arnavutlar ellerinde silah olduğu halde de aramaya ve muhafaza

³³⁷ Bilmez, “Ölümünün Yüzüncü...”, s. 40. Bülent Bilmez, “Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemseddin Sami Frasheri İmaji”, **Balkanlarda İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri**, (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003), IRCICA Yay., İstanbul, 2006, s. 71-125.

*etmeye muktedirler. Hak kuvvet ile birleşirse bir takat hâsıl olur ki karşısında hiçbir şey duramaz. Binaenaleyh Arnavutlar kendi haklarını, yani milliyet, lisan ve vatanlarını her düşmana karşı muhafazaya muktedirler, yalnız istemeleri yeter... Hürriyetlerini kazanmak için akvam-ı sairenin yaptığı gibi, Arnavutlar dahi silaha sarılmaya dağlara, kayalara çekilmeye, vuruşmaya, bozulmaya iktiza etmez. Arnavutların yapacağı, beynlerinde söz verip ittihat ve ittifak etmek, mertçesine birbirlerine Besa verip Besa almak, sözlerinde sabit durmak ve Avrupa ve Türkiye'den haklarını istemektir, Türkiye dinleyecek ve istediklerini ister istemez verecektir. Avrupa akvam-ı saireye yardım ettiği gibi Arnavutlara dahi muavenet edecek ve bunlara da haklarını vermek için Türkiye'yi sıkıştıracaktır.”*³³⁸ İfadelerden de anlaşıldığı üzere Şemseddin Sami, Türkleri Asya'dan gelen vahşi ve tilkiler olarak nitelendirip Arnavutları yabancılara parçalatmak istemekle itham ederken bir yandan da Arnavut halkının haklarının savunulması için Avrupa'dan yardım talep edilmesi gerekliliğini belirtmiştir.

Arnavutça için bir alfabe oluşturma çalışmalarına Katolik din adamları da katılmıştır. 1899 yılında Arnavut Başrahip Prenk Doçi, 16. yüzyıldan beri bölgede faaliyette bulunan Katolik misyonerler tarafından kullanılan hantal bir alfabeyi Arnavutça için yeniden düzenleme çalışmaları yapmıştır. Prenk Doçi tarafından yapılan çalışmalar neticesinde “Bashkimi Alfabeti” adıyla yeni bir alfabe oluşturulmuştur. Latin alfabesine dayanan bu alfabede bulunmayan sesler için “h” harfi kullanılarak yeni harfler oluşturulmuştur³³⁹. Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından maddî olarak desteklenen Bashkimi alfabesi ile kaleme alınan bazı ders kitapları, Katolik mekteplerinde okutulmuştur³⁴⁰.

1901 yılında İşkodra'da bir Katolik olan Dom Ndre Mjeda tarafından Latin alfabesi temelli yeni bir alfabe oluşturulmuştur. “Agimi Alfabeti” olarak isimlendirilen alfabe bu yeni alfabede İstanbul alfabesinde olduğu gibi “her bir ses için bir harf” esası benimsenmiş, ihtiyaç duyulan sesler için Hırvat alfabesi ve Lepsius sisteminden yararlanılmıştır³⁴¹. Mjeda tarafından hazırlanan Agimi alfabesi, 1902 yılında Hamburg'ta toplanan Uluslararası Oryantalistler Kongresinde beğeniyle karşılanmış ve

³³⁸ Şemseddin Sami, *Arnavutluk Ne idi...*, s. 98-101. BOA, TFR.I.MKM., 28/2742, 29 Ra 1326 (13 Ocak 1908).

³³⁹ Trix, *a.g.e.*, s. 265.

³⁴⁰ Skendi, *a.g.e.*, s. 141.

³⁴¹ Trix, *a.g.e.*, s. 265.

Bashkimi alfabesinde olduğu gibi bu alfabe de Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından maddî olarak desteklenmiş ve bu alfabeyle kitaplar basılmıştır³⁴².

1902 yılının Nisan ayında İşkodra’da Latin Ser piskoposhanesinde bir araya gelen Katolik piskoposları Arnavut dilini “sühuletle okuyup yazmak ve tamim etmek maksadıyla” yeni bir alfabe oluşturmak için çalışmalar yapmışlardır. Yapılan çalışmalar neticesinde üzerinde fikir birlikteliğine ulaşılan alfabe Cizvit mektebi bünyesinde bulunan matbaada basılarak çoğaltılmış ve Romanya, İtalya ve Belçika’ya gönderilerek Arnavutça basılacak kitapların bu alfabe ile basımının sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmeleri merkeze bildiren İşkodra valisi Mehmed Şakir, oluşturulan yeni alfabenin ve bu alfabe ile yazılan “evrak-ı muzırrın” hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar arasında yaygınlaşmasını engellemek için bazı önerilerde bulunmuştur. Buna göre yabancı dil öğrenmek isteyen Müslüman çocukları için rüşdiyelerde Fransızca veya ticarî hayatta kullanılan Almancanın ders olarak okutulması ve o tarihlerde idadisi bulunmayan vilâyette bir askerî idadinin açılması tavsiye edilmiştir³⁴³.

II. Meşrutiyete kadar Arnavutça için İstanbul, Agimi ve Bashkimi adıyla üç farklı alfabe önerilmiş ve farklı kesimler tarafından bu alfabeler kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Arap alfabesi de kullanılmaya devam etmiştir. Dolayısıyla meşrutiyetin ilanı ile başlayan kısmî özgürlük ortamıyla Arnavutça eğitim ve basın yayın faaliyetleri yürütülürken karşılaşılan en büyük problem alfabe birliğinin tesis edilmemesi olmuştur. Bu büyük engeli aşmak için 1908 yılından sonra Arnavut milliyetçiler tarafından bazı kongreler düzenlenmiş ve böylece lehçe ve alfabe birliği sağlanmaya çalışılmıştır.

3.2.2. İlk Arnavutça Eğitim Veren Okul: Görice Arnavut Zükur Mektebi

Balkan coğrafyasında milliyetçiliğin gelişimiyle eğitim ve mektepler siyasî olarak büyük bir ehemmiyet arz etmeye başlamıştır. Devletin ve toplumun değişimi ve dönüşümü amacıyla modernleşme yolunda izin verilen okullaşma faaliyetleri, millî bilincin kökleşmesinde yadsınamaz bir yere sahip olmuş ve Balkanlar’da “millet inşası” sürecinde Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletine karşı kullandıkları bir araç haline gelmiştir³⁴⁴. Balkan coğrafyasındaki gayr-i Müslimlerin yoğun siyasî ilişkilerle beraber eğitim ve kültür merkezlerinde ayrılıkçı hareketlere güç ve destek veren faaliyetlerin

³⁴² Skendi, a.g.e., s. 141.

³⁴³ BOA, Y.MTV., 230/26, 6 S 1320 (6 Temmuz 1902).

³⁴⁴ Özcan, “1878-1912...”, s. 353.

içerisinde bulunmaları aynı zamanda kendilerine tanınan serbestiden ne denli istifade ettiklerinin de bir göstergesidir³⁴⁵.

Modernleşme öncesi eğitim, esas itibariyle dine dayalı olduğu için Osmanlı Devleti gayr-i Müslim tebaanın eğitim işlerini ilgili cemaatin kilisesine bırakmıştır. Bunun bir neticesi olarak cemaat kilisesine hâkim olan ruhban sınıfın dilsel-etnik özelliği, cemaatin bütün mensuplarının devam ettikleri mekteplere de yansımıştır. Ortodoks Patrikhanesi ve bağlı kiliselerde görev yapan orta ve üst düzey rahiplerin anadillerinin Rumca olması veya Rum kültürünü benimsemiş kişilerden oluşması ve ibadet dilinin Orta Yunanca olması eğitim dilinin Rumca olması sonucunu doğurmuştur. Öte yandan aynı durum Müslümanlar için de Türkçenin bir eğitim ve iletişim dili olarak kullanılması şeklinde gelişmiştir³⁴⁶.

Dillerini yazamayan dillerinde eğitim yapacakları okulları bulunmayan gayr-i Müslim Arnavutlar, Yunanistan, Sırbistan, İtalya ve Bulgaristan gibi ülkelerin açtıkları okullara gitmek zorunda kalmış ve bu okullardaki tesir ve telkin ile “tebdil-i kavmiyet” etmek zorunda kalmışlardır. Bunun neticesi olarak da söz konusu ülkeler, Arnavutluk toprakları üzerinde bir takım ihtiraslara kapılmışlardır. Bunu engellemek için Arnavutluk’un her yerinde “lisân-ı millî” ile eğitim yapan “mekâtib-i millînin” açılması ve çevre hükümetlerin tesirinden gayr-i Müslim Arnavutları muhafaza etmek için Maarif Nezaretinden yeterli miktarda tahsisat yapılmasının uygun olacağı görüşü benimsenmiştir³⁴⁷.

Cemaatler, kendilerine tanınan imtiyazlar çerçevesinde ibadethane, hastane ve okullarını açmış ve dinî kuruluşlarına bağlı olarak da devletin denetimi altında kendi dillerinde eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tanzimat’tan itibaren gayr-i Müslimlere bazı Türk okullarında eğitim yapma imkânı tanınırken; 1856 Islahat Fermanı ile gerekli şartları taşıyan gayr-i Müslimlere askerî okullar da dâhil tüm okullara girme hakkı tanınmıştır. Aynı fermanla “meclis-i maarifin nezâret ve teftişi” ile her cemaat kendi mekteplerini açma hakkına sahip olmuş ve gayr-i Müslimler çok sayıda özel okul açmışlar ve çoğu zaman resmî okulların yerine bu okulları tercih etmişlerdir³⁴⁸.

³⁴⁵ İsmail Doğan, “Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 2, Ankara, 1991, s. 470.

³⁴⁶ Selçuk Akşin Somel, “Arnavut Milliyetçiliği, Bab-Ali ve İstanbul Ekümenik Patrikhanesi”, **Mersin Üniversitesi I. Ulusal Tarih Kongresi (30 Nisan – 2 Mayıs 1997) Tarih ve Milliyetçilik**, s. 328.

³⁴⁷ “İtilâf Tarafdâranının Nazargâhına”, **Arnavud**, Nu: 6, 4 Şubat 1325 (17 Şubat 1910), s. 1-2.

³⁴⁸ Gülnihâl Bozkurt, **Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 157-159. Türk eğitim tarihinde, bugünkü anlamda çerçevesi çizilen özel öğretimin resmî belgelerde yer

1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gayr-i Müslim mektepleri ve din farkı gözetmeksizin tüm tebaanın devlet okullarına gitmesiyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu nizamnameye göre gayr-i Müslim tebaanın bir yerde mektep açma talebinin olumlu karşılanabilmesi için mektebin açılacağı yerde o millet ve mezhepten yeterli sayıda insanın yaşaması, öğrenim çağındaki çocukların açılacak okulun devamı için yeterli sayıda olması ve herhangi bir siyasî amaç veya sakıncanın olmadığına tespit edilmesi gerekmektedir. Yerel idareciler tarafından bu tespit yapıldıktan sonra vilâyet idare meclisi kararının hükümetin onayına sunulması şart tutulmuştur³⁴⁹.

1880 yılından itibaren Arnavut okullarının açılmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bunda 1879'da faaliyete başlayan Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye'nin faaliyetleri; Arnavut çocuklarına ana dilde eğitim verilerek Arnavutların kültür seviyesini artırmak isteyen Mısır ve Romanya'da yaşayan Ortodoks Arnavutların faaliyetleri ve İncil'i yerel dillere çevirerek misyonerlik faaliyetleri yürüten Protestan misyonerler etkili olmuştur³⁵⁰.

1880'li yılların başından itibaren Arnavutluk'un çeşitli yerlerinde Arnavutça eğitim yapan okullar açılmaya başlamıştır. 1873 yılında Ergiri'ye bağlı Qestorat'ta bulunan bir Rum mektebine öğretmen olarak atanan Koto Hoxhi (1824-1895), burada gizli bir şekilde Arnavutça dersler vermiştir³⁵¹. 1881 yılında Koto Hoxhi idaresinde Ergiri'ye bağlı Qestorat'ta; 1885 yılında Petro Nini Luarasi idaresinde Vakıf'ta ilkokullar açılmıştır. Açılan bu okullara ek olarak Kolonya, Pogradec, Vodica ve Selenica'da Arnavutça eğitim veren okullar açılmıştır³⁵². Koto Hoxhi ve Petro Nini Luarasi tarafından açılan bu okullarda Arnavutça eğitim, gizli bir şekilde verilmiştir. Gizli bir şekilde Arnavutça eğitim vermeye başlayan Koto Hoxhi, bir müddet sonra

almaya başlaması, 1856 Islahat Fermanına dayanmaktadır. Bu fermana göre azınlıklar, cemaat olarak, okul açma ve geliştirmeye izinli sayılmıştır. Daha önceleri, geleneksel eğitim anlayışına uygun olarak her caminin yanında bir sıbyan mektebi veya medrese bulunabildiği gibi, diğer dinlere ait mabetlerin yanında o cemaatlara ait okulların da eğitim öğretime devam etmesine izin verilmiştir. 19. yüzyılın ortalarında genel eğitimin öneminin anlaşılmaya başlanmasıyla her cemaat ya da millet, kendilerine ait okulları genişletmeye çalışmıştır. Songül Keçeci Kurt, "Osmanlı Devleti'nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, S. 19, 2012, s. 108,

³⁴⁹ Nurdoğan, "... Kosova'daki Gayrimüslim Okullaşma...", s. 561.

³⁵⁰ Clayer, **a.g.e.**, s. 238.

³⁵¹ Skendi, **a.g.e.**, s. 133-134.

³⁵² Bartl, **a.g.e.**, s. 248-249.

Osmanlı hükümetinden resmî izin talebinde bulunmuştur. Ancak, bu izni alamadığı gibi Fener Rum Patrikhanesi tarafından aforoz edilmiştir³⁵³.

Aynı dönemde Romanya ve Mısır'daki Arnavut kolonilerindeki bazı zengin tüccarlar, Arnavutça ilköğretimi desteklemeye başlamışlardır. Bunlardan biri de Bükreş'te yaşayan zengin tüccar Anastas Avramidhi Lakçe (1821-1890) olmuştur. Avramidhi Lakçe ve Bükreş Arnavut cemiyetinin ileri gelenlerinin girişimleriyle Görice'deki Rum okullarına Arnavutçanın da eğitim dili olarak girmesi için Metropolitliğe başvuruda bulunulmuştur. Ancak metropolitlik öncelikli olarak devlet okullarında ve medreselerde Arnavutça eğitim yapılmasını şart koşarak bu teklifi geçiştirmiştir. Söz konusu girişim neticesinde Görice'de Jovan Kosturi, Orhan Bey Pojani ve Alo Bey Dishnica gibi kişiler Arnavutça eğitim yapılması talebini ısrarlı bir şekilde dile getiren bir grup oluşturmuşlardır. Arnavutça eğitim yapılması taraftarlarının faaliyetleri karşısında Metropolitin telkinleriyle Patrikhane Lakçe'nin vasiyetini dondurmuş ve Lakçe'yi ürküterek fikir ve taraf değiştirmesini sağlamıştır. Büyük bir malî desteği kaybeden Görice'deki Arnavutça eğitim taraftarları, Bükreş ve İstanbul'daki Arnavutçularla irtibata geçerek Görice'de bir okul açmak için izin talebinde bulunulmasını ve kendilerine Arnavutça ders kitabı göndermelerini istemişlerdir. Bu yolda da Bükreş kolonisinden Diamandi Torpe adında bir tüccar Görice'deki evini okul haline getirilmesi için bağışlamıştır³⁵⁴.

İstanbul'da Naim ve Sami Fraşeri kardeşlerin girişimleri neticesinde³⁵⁵ Pandeli Sotiri (1843-1891) adına Görice'de özel bir mektep açılabilmesi için izin alınmış ve Maârif Nezâreti tarafından 4 Kasım 1886 tarihinde “tedris ruhsatnamesi” düzenlenmiştir³⁵⁶. Alınan ruhsatname ile 7 Mart 1887 tarihinde Manastır'a bağlı Görice'de ilk Arnavutça eğitim veren “Arnavut Zükur Mektebi” açılmıştır³⁵⁷. Müdürlüğünü Pandeli Sotiri'nin yaptığı mektebe ilk etapta hem erkek hem de kız öğrenciler kabul edilmiş ve ilk iki yıl boyunca yaklaşık olarak iki yüz öğrenci okula devam etmiştir. 1891 yılından sonra kız öğrenciler, yine Görice'de açılan kız mektebine gönderilmişlerdir. Türkçe ve Arnavutça eğitim verilen okulda 1888 yılından itibaren

³⁵³ Edwin E. Jacques, **The Albanians An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present**, McFarland, North Carolina, 1995, s. 290-291.

³⁵⁴ Clayer, **a.g.e.**, s. 238-239.

³⁵⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 239

³⁵⁶ **BOA, MF.MGM.**, 3/86, 2 N 1310 (20 Mart 1893).

³⁵⁷ Alpan, **a.g.e.**, s. 78. Okulun açıldığı 7 Mart gününe izafeten Arnavutluk'ta öğretmenler günü olarak kutlanmaktadır. Görice Arnavut Zükur Mektebi, 24 Kasım 1892 ruhsata bağlanmıştır. **BOA, MF.MKT.**, 455/68, 9 Ra 1317 (18 Temmuz 1899).

Yunanca da öğretilmeye başlanmıştır. Mektebin açılması ve yoğun bir ilgi görmesi hem piskoposluğu hem de Patrikhaneyi çok fazla rahatsız etmiş ve okula karşı çok yoğun bir baskı uygulamaya başlamışlardır. Bir yandan piskoposluk ve patrikhane tarafından uygulanan baskılar bir yandan da devam eden ekonomik sıkıntılar karşısında okulun müdürlüğünü yapan Pandeli Sotiri, görevinden ayrılarak İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. Pandeli Sotiri'nin görevinden ayrılmasından sonra Thanas Sina, izinsiz bir şekilde okulu yönetmeye başlamıştır. Pandeli Sotiri'nin kardeşi Koço Sotiri'nin yardımıyla okul, ertesi yıla kadar bu şekilde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Hristiyan öğrencilerin yanı sıra Müslüman öğrencilerin de devam ettiği okulda Müslüman bir avukat olan İbrahim Efendi, Türkçe dersler vermiştir. Bu süreç içerisinde Rum papazlarının aforoz tehditleri üzerine öğrenci sayısı iki yüzden seksene gerilemiştir. Öğretmenlik yapmak için izni olmayan Thanas Sina, kısa bir süre sonra okuldaki görevinden ayrılarak British and Foreign Society ile beraber İncil dağıtmaya başlamıştır³⁵⁸.

Görice Arnavut Zükur Mektebi, Pandeli Sotiri'den sonra Osmanlı tebaasından Petro Nini Luarasi (1864-1911) tarafından yönetilmeye başlanmıştır³⁵⁹. Petro Nini Luarasi, 1884 yılında Kolonya yakınlarındaki Bezhan köyünde gizli bir şekilde Arnavutça dersler vermeye başlamıştır. Derslere Naim Fraşeri'nin Arnavut dili hakkında yazdığı şiirlerini³⁶⁰ okuyarak başlayan Petro Nini Luarasi, gün boyunca farklı köylerde dersler vermiş ve bu dersler esnasında iki silahlı Arnavut tarafından korunmuştur. Petro Nini Luarasi, 1886-1888 yılları arasında Katund köyünde bir Arnavut okulunda idarecilik yaptıktan sonra 1888-1889 yılında Görice'ye gelerek Görice Arnavut Zükur Mektebinde görev yapmaya başlamıştır. Koço Sotir, Thoma Avram ve Nikolla Zografi'nin yardımlarıyla eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmeye çalışan Petro Nini Luarasi döneminde patrikhanenin artan baskıları neticesinde öğrenci sayısı kırka kadar gerilemiştir. 1889-1890 yılları arasında Petro Nini Luarasi, Manastır'da yaşayan Arnavut milliyetçilerinin büyük yardımlarını görmüştür. Özellikle Jovan ve Spiro Kosturi tarafından çalışmaları konusunda desteklenmiştir. Petro Nini Luarasi, uzun zamandır yaşanan ekonomik sorunları çözmek amacıyla Bükreş'e gitmiş

³⁵⁸ Jacques, **a.g.e.**, s. 291-292.

³⁵⁹ **BOA, MF.MKT., 694/52, 8 M 1321** (6 Nisan 1903).

³⁶⁰ "Balkan aydını; Batı Avrupa'nın aksine nesirle eğitilen ve nesirle eğiten biri değildir; şiirle öğrenir, şiirle düşünür. Ulusçuluk, demokrasi, sosyalizm hepsi şiirle birbirine karışır ve hayatta trajikomik uygulamalar bu rüşdüne ermemiş heyecan ve sözde fikri temel üzerinde inşa edilir." İlber Ortaylı, "Balkan Milliyetçiliği", **Türkiye Günlüğü**, S. 36 Eylül-Ekim 1995, s. 9.

ve burada yaşayan Arnavutlardan yardım toplamıştır. Bükreş'te toplanan para ve çok sayıdaki Arnavutça kitap vasıtasıyla Luarasi, Treska, Selenice, Vodica ve Goshtivishti köylerinde Arnavutça eğitim veren okullar açılmış ancak bu okullar, 1892'de kapatılmışlardır³⁶¹.

Petro Nini Luarasi'den sonra Naum (Nuçi) Naçi okul müdürü olarak görev yapmaya başlamıştır. 1895-1897 yılları arasında Naum Naçi'nin Mısır'da bulunduğu sırada Kristaq Vaja onun yerine vekâlet etmiştir. Naum Naçi, 1889 yılında Görice'nin kuzeyindeki Opari köylülerine Arnavutça okuma yazma öğretmeye çalışarak öğretmenliğe başlamıştır. Arnavutça ilk okuma kitapları ve Naim Fraşeri tarafından kaleme alınan "Hayvancılık ve Tarım" başta olmak üzere çeşitli konularda Arnavutça kaleme alınmış kitapları dağıtmıştır. Naum Naçi'nin bu öğretmenlik döneminde bölgede bulunan 36 köyde ancak 4 okul bulunuyordu ve bunların 3'ünde Yunanca, 1'inde Türkçe öğretiliyordu³⁶². 1899 yılında Görice Zükur Mektebinde maaşı Hristiyan halk tarafından karşılanan bir öğretmen görev yaparken tamamı Hristiyan kırk öğrenci öğrenim görmekteydi³⁶³.

Arnavutça eğitim verilen mektepte Arnavutça elifba, kıraat ve ahlaka dair resâil, sarf ve hesap derslerinden başka Türkçe, Fransızca ve Rumca dersler okutulmuştur. 1893 yılında mektepte nehari olarak hepsi Hristiyan Arnavut olmak üzere kırk erkek öğrenci eğitim görmüştür. Mektep, esasen Hristiyan Arnavut çocuklarının Rum mekteplerine gönderilmesinin ve öğretmenler tarafından Yunanlaştırılmalarının önüne geçmek ve milliyetlerini muhafaza etmek için açılmıştır. Bu okula devam eden çocukların babaları ev ve işyerlerinde Rumca tek bir kelime konuşmaya imtina ederlerken Rumlar ve Metropolitlik mektebin kapatılması için yoğun bir çabanın içerisine girmişlerdir. Hatta okulun açılmasıyla birlikte daha önce kiliselerde okunan İncil'in papazlar tarafından Arnavutça tefsirinin yapılması engellenerek Rumcanın dışında başka bir dil kullanılması yasaklanmıştır. Buna karşılık olarak da Hristiyan Arnavutlar, kiliselere gitmemeye başlamışlardır³⁶⁴.

Görice Arnavut Zükur Mektebi, hem yerel makamların tavrından ötürü hem de halkın uzak durması ve çekingen davranması nedeniyle bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Okula devam eden çocukların çoğu Ortodokslardan oluşurken az sayıda

³⁶¹ Jacques, **a.g.e.**, s. 292-293.

³⁶² Jacques, **a.g.e.**, s. 293-294.

³⁶³ **BOA, MF.MKT., 455/68, 9 Ra 1317** (18 Temmuz 1899).

³⁶⁴ **BOA, MF.MGM., 3/86, 2 R 1310** (24 Ekim 1892).

Müslüman'da okula devam etmiştir. Ortodoks kilisesi ve halk, çocuklarını bu okula gönderenleri dinsiz olarak nitelendirirlerken, Müslüman halk ise çocuğunu bu okula gönderenleri çocuğunu gâvur yapmak istemekle itham etmiştir. Bu yüzden okula devam eden çocukların çoğunun babası zanaatkâr olup Romanya ve Mısır'da yaşıyorlardı³⁶⁵. Kilisenin bir başka tepkisi, Rumca ayin, vaaz ve ibadetlerden sonra Arnavutça yapılan tefsirlere okulun açılmasıyla birlikte son vermesi olmuştur³⁶⁶.

1902 yılının Temmuz ayında “efkâr-ı salime ashabından olmadığı” haber alınan Görice Arnavut Zükûr Mektebi Müdürü Naum Naçi'nin evine ve müdürlüğünü yaptığı mektebe bir baskın düzenlenerek arama yapılmıştır. Yapılan aramalar neticesinde İskender Beye ait bir resim, matbu ve gayr-i matbu evrak, kitap ve risaleler ele geçirilmiş ve Naum Naçi tutuklanmıştır. Bu baskın ve tutuklama olayı, bazı gerçeklerin gün yüzüne çıkmasını da sağlamıştır. Naum Naçi'nin müdürlüğünü yaptığı ve 1892'de resmî ruhsata bağlandığı söylenen okul, aslında ruhsatsız bir şekilde faaliyet göstermektedir. Naum Naçi'nin elinde Manastır eski valisi Faik Bey tarafından mühürlenmiş “silintili ve bozuk bir ruhsatname” vardır; ancak bu ruhsatname, başka bir muallimin adına hazırlanmışken söz konusu muallimin şahadetnamesinin tasdik edilmemesi üzerine iptal edilmiş ve her hangi bir hükmü kalmamıştır. Buna rağmen faaliyet gösteren mektepte 1902 yılında biri Müslüman diğeri Hristiyan Arnavut olmak üzere iki öğretmen görev yapmaktadır ve bunların nezaretinde yerli Hristiyan ailelerin altmış beş çocuğu Arnavutça eğitim görmektedir³⁶⁷. Okul müdürü Naum Naçi'nin tutuklanarak Manastır'a gönderilmesi ve hakkında bir soruşturma yürütülmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sefaretinin dahi merakına sebebiyet vermiş ve tutuklanma nedenini Hariciye Nezâretinden sormaktan geri durmamışlardır³⁶⁸. Naum Naçi'nin tutuklanmasıyla beraber ilk Arnavutça eğitim veren okul olan Görice Arnavut Zükûr Mektebi kapanmıştır. Ancak Arnavut milliyetçilerinin ana dilde eğitim hakkı ve millî okullar açma konusundaki faaliyetleri devam etmiştir.

Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde Arnavutçanın yaygınlaştırılması ve bir eğitim dili haline getirilmesi çabaları oldukça önemli bir yere sahiptir. 1888 yılında Bükreş'te yayımlanan Arnavut gazetesinin ilk nüshasında yer alan “*Lisân-ı mâderzâdemizin tahsili lâzımdır. Çünkü bizim lisanımız öyle muazzez bir lisandır ki*

³⁶⁵ Clayer, a.g.e., s. 240.

³⁶⁶ BOA, MF.MGM. 3/86 2 R 1310 (24 Ekim 1892).

³⁶⁷ BOA, DH.MKT., 546/24, 15 R 1320 (22 Temmuz 1902). BOA, DH.MKT., 543/51, 11 R 1320 (18 Temmuz 1902).

³⁶⁸ BOA, DH.MKT., 546/24, 15 R 1320 (22 Temmuz 1902).

canımızdan ziyade sevmeliyiz... Umur-ı terakki yalnız Arnavut lisanıyla olur. Zira bizim ecdadımız Ecnebi lisanıyla tahsil ettiklerine aldanmıştır. Eğer ecnebi lisanıyla çalışırsak ecdadımızın hukukunu zayi ederiz. Lisanımızı öğrenmezsek vatanımızdan ırak kalırız özüümüzü kaybederiz... İrlanda kıtası İngiltere’de en büyük bir kıtadır kendilerinin mektepleri olmadığı halde okuyup yazmak bilirler. O da babalarının sayesinde. Babalarımız Arnavutça bilmeyip Rumca bilirler. Fakat çalışırlarsa öğrenirler... Biz Arnavutlar, Rumca okuyup yazmaktan hiçbir fâide görmeyeceğiz... Biz Arnavutlar ve Çingeneler kitapsız kaldık bunun için yalnız Rumlara teşekkür ederiz şimdiye kadar Rum papaz ve rüesası Arnavutça okuyanlara lanet ederlerdi. Fakat şimdi biz Rumca okuyanlara lanet edelim...”³⁶⁹ ifadeleriyle dilin millî his ve duyguların gelişimi, millî varlığın devamı açısından yeri belirtilmiştir.

19 Temmuz 1888 tarihinde “Arnavut Kavmi İçin Nida” başlığıyla Bükreş’te yayımlanan beyannamede Arnavutçanın yaygınlaştırması ve eğitim dili haline getirilmesi düşüncesi şu ifadelerle kaleme alınmıştır: “Biz de uyanmak çalışmak ve tatlı ve güzel bütün lisanların validesi olan ecdadımız lisanını tahsil etmeliğimiz vakti gelmiştir... Okuyup yazmaya lisanımızı mezardan çıkarıp mekteplere ve kiliselere ve ocak başlarına ve nerede Arnavut ruhu bulunursa lisanımızı ithal edelim...”³⁷⁰

Zaman zaman Osmanlı hükümetinden Arnavutluk’u oluşturan Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerinde Arnavutçanın “lisân-ı mahallî” olarak tanınması ve buralarda bulunan kilise ve mekteplerin Bulgar ve Sırp mektep ve kiliseleri gibi kabul edilmesi istenmiştir³⁷¹. 22 Haziran 1889 tarihinde Yanya vilâyetine bağlı Ergiri kasabası ileri gelenleri, öteden beri Arnavutluk coğrafyasındaki Hristiyan mekteplerinde Rumca ve İtalyanca kitaplar okutulduğunu belirterek kasabalarındaki Hristiyan iptidai mekteplerinde günde iki saat Arnavutça dersi yapılmasını ve Bükreş’te basılan elifba, kıraat ve risale-i ahlak kitaplarının okutulmasını talep etmişlerdir. Ancak 5 Ağustos 1889 tarihinde Ergiri halkının ileri gelenlerinin bu talebi, bir takım siyasî mütalaalardan dolayı reddedilmiştir³⁷².

Hükümet, bu taleplere daha çok şüpheyile yaklaşmış ve reddetmiştir. 25 Ağustos 1897 tarihinde Meclis-i Vükela, bu yönde bir talepte bulunan Arnavut Cemiyet-i

³⁶⁹ BOA, DH.MKT., 1549/45, 25 M 1306 (1 Ekim 1888).

³⁷⁰ BOA, DH.MKT., 1549/45, 25 M 1306 (1 Ekim 1888). Bu beyanname daha sonra Bükreş’te yayımlanan Sqipetari (Arnavut) isimli gazetenin 28 Ağustos 1888 tarihli üçüncü nüshasında da yayımlanmıştır. BOA, Y.MTV., 35/100, 9 S 1306 (15 Ekim 1888).

³⁷¹ BOA, MV., 93/24, 25 Ra 1315 (24 Ağustos 1897).

³⁷² BOA, DH.MKT., 1638/39, 16 Za 1306 (14 Temmuz 1889). BOA, DH.MKT., 1647/55, 15 Z 1306 (12 Ağustos 1889). BOA, MF.MKT., 254/18, 7 L 1312 (3 Nisan 1895).

İlmiyesini bir takım fesat niyetler içerisinde bulunmakla itham etmiş; cemiyetin amacının hükümetin nüfuzunu kırarak huzur, asayiş ve emniyeti bozmak olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber hükümet, söz konusu valiliklere Arnavutların devlete bağlılıklarının devamını sağlamak için bir takım ıslahatlar yapılması talimatı vermiştir. Buna göre bölgedeki cehaletin ortadan kaldırılması için “lisân-ı Osmanî” ile eğitim yapan mekteplerin açılması ve adilane muamelede bulunulması tavsiye edilmiştir³⁷³.

Ortodoks Arnavutlar üzerindeki otoritesini kaybetmek istemeyen Rum Ortodoks Kilisesi, özel okul statüsünde açılan bu okullara pek de sıcak bakmamıştır. Ortodoks Arnavutların bu okullara gitmelerine karşı çıkmış; bu okullara devam eden öğrenciler ve velileri aforoz edilerek cemaatten tard edilmiş ve ayinlere alınmamıştır³⁷⁴. Milliyetçi Arnavutlar, kendi lisanlarında eğitim yapacak mekteplerin açılması ve Arnavutlar arasında ittihat fikrinin yayılmasını sağlamak için Yanya vilâyetinin Fraşer, Premedi ve Avlonya kazasında; Manastır vilâyetinin Görice ve Elbasan kazasında İşkodra vilâyetinin Tiran kazasında çok yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir³⁷⁵. Görice ve Ergiri havalisinde bazı okul kurma girişimleri olduğu halde bunlar kurumsallaşamadıkları ve devamlılık arz edemedikleri için kapanmışlardır. Bütün bunlara rağmen Yanya ve Manastır vilâyetlerinde bulunan şehirli Tosk Arnavutları, Arnavutça eğitim konusunda yeni bir takım arayışlar içerisine girmiş ve bunun neticesinde Debre, Elbasan, Kolonya, Görice, Ohri, Tepedelen ve Avlonya gibi kasabalarda “korsan nitelikli” ulusal bir eğitim sistemi ortaya çıkmıştır. Bu eğitim sisteminde Bükreş’te basılarak Bulgaristan üzerinden Arnavutluk coğrafyasına sokulan Arnavutça kitaplar eşliğinde dersliğe dönüştürülmüş ambarlarda hocalar nezaretinde Arnavutça eğitim verilmiştir³⁷⁶.

Arnavut milliyetçiler, Arnavutça eğitim yapacak okullar açılması konusunda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinin yardımını talep etmekten de geri durmamışlardır. 1905 yılında Leskovik ve civarında yaşayan bir takım Arnavut beyleri, Bükreş’te bulunan Arnavut komitesinin teşvikiyle, müstear isimler takınarak tebdil-i kıyafet bir şekilde önce Londra’ya daha sonra da Washington’a giderek Arnavutluk’un

³⁷³ BOA, MV., 93/24, 25 Ra 1315 (24 Ağustos 1897).

³⁷⁴ Arslan, “Arnavutça Eğitime...”, s. 61.

³⁷⁵ İSAM, HHPE, 14/944, 7 Mayıs 1322 (20 Mayıs 1906).

³⁷⁶ Somel, “Arnavut Milliyetçiliği...”, s. 333.

uygun yerlerinde Arnavutça eğitim yapacak İngiliz ve Amerikan okulları açılması için görüşmelerde bulunmak amacıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır³⁷⁷.

3.3. Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimine Ecnebi Mekteplerinin Etkisi

Yabancı devletlerin başta gayr-i Müslimler olmak üzere Osmanlı tebaası üzerindeki en büyük etkileri, milliyetçilik duygularını harekete geçirmeleri ve kültür hususunda onları aydınlatmaları olmuştur. Osmanlı devletinin teftiş ve kontrolünün yetersiz kalmasının etkisiyle okullardaki eğitim ve öğretim politikası, gayr-i Müslim tebaanın yeni bir takım haklar, özerklik ve bağımsızlık gibi taleplerde bulunmalarını ve bu yolda faaliyetlerde bulunmalarını sağlamıştır³⁷⁸. Okul ve eğitim kurumlarıyla milliyetçi düşünceleri yaymak, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik buhrana rağmen insan hakları ve sosyo-ekonomik reformlar yapılması talebinde bulunmak, bu reformların gerçekleşmemesi halinde silahlı eylemlere destek olmak, yarı otonomi talebinde bulunmak Batı'nın önce Yunanistan'ın daha sonra diğer Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları aşamasında ve Ermeni isyanlarında takip ettiği yol olmuştur³⁷⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî, siyasî ve askerî gücünü kaybetmesi, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya gibi devletleri Balkan coğrafyasında etkin bir politika izlemeye sevk etmiştir. Bu devletler, gayr-i Müslim unsurlarla ticaret, din ve eğitim alanlarında irtibat kurarak halkın Osmanlı'ya bağlılığını sarsmak ve bölgede yeni bir takım oluşumların önünü açmak istemişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avusturya, Adriyatik sahilleriyle Bosna-Hersek'teki hâkimiyetini, Arnavut ve Sırlarla kurduğu yakın ilişkiyle Arnavutluk ve Selanik'e doğru genişletmeye çalışmıştır. Rusya ise takip ettiği Panslavizm akımıyla Balkan coğrafyasındaki Slavları Çarlık yönetiminde birleştirme çabası içerisinde olmuştur. Avrupa devletleri, din ve eğitim kurumlarından ve bu alanlarda yürüttükleri faaliyetlerden istifade ederek Osmanlı imparatorluğunun bölgede kurduğu dengeyi kendi menfaatleri doğrultusunda bozmaya çalışmışlardır³⁸⁰. Zaman içerisinde çoğalan,

³⁷⁷ BOA, A.MTZ.(04), 132/21, 5 Ca 1323 (8 Temmuz 1905). BOA, Y.A.HUS., 493/61, 24 B 1323 (24 Eylül 1905). BOA, HR.SYS., 118/25, 28 Ağustos 1905.

³⁷⁸ Atilla Çetin, "Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 1980-1981, s. 193.

³⁷⁹ İhsan Burak Birecikli, "Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 29, Prof. Dr. Reşat GENÇ Özel Sayı-II, Temmuz, Ankara, 2009, s. 1028.

³⁸⁰ Arzu M. Nurdoğan, "II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'de Maarifin Teftişi", *OTAM Dergisi*, S. 26/Güz 2009, Ankara, 2011, s. 198-199.

yayılan, gelişen ve siyasî faaliyetler içerisine giren yabancı okullar, tebaanın merkezi hükümetle rabitasını kopararak devletin temellerini sarsmayı, çıkarları doğrultusunda mevcudiyetinin aleyhlerine olduğuna inandıkları diğer yabancı okulların etkinliklerine son vermeyi ve misyonerlik faaliyetleriyle kendi dinlerini yayarken İslam diniyle mücadele etmeyi bir görev addetmişlerdir³⁸¹.

Arnavutlar, Rumeli'deki Müslümanların çoğunluğunu oluşturmaları nedeniyle bölgede girişilecek herhangi bir değişim hareketinin başarıya ulaşmasında kritik bir role sahip oldukları için bölgedeki Osmanlı idaresini zayıflatmak ve ortadan kaldırmak isteyen güçlerin dikkatini çekmiştir³⁸². Arnavutluk'un geniş ve mümbit ova kesimleriyle sahilinin her türlü gelişmeye uygun potansiyeli, bölgenin önemini fark eden devletlerin Arnavutluk'u ele geçirmek için bir takım faaliyetler içerisine girmelerine neden olmuştur. 1830'lardan itibaren bu amaçları doğrultusunda hareket eden Avrupa devletleri, Arnavutların dil, örf ve kültürlerini yozlaştırıp topraklarını ele geçirmek istemişlerdir³⁸³. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Arnavutluk'un dışında Rumeli coğrafyasında çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve bu coğrafyada dış tehditlere karşı caydırıcı bir güç unsuru olabilecek başka bir topraktan bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle Arnavutluk toprakları, Rumeli coğrafyasında bir takım emelleri olan devletlerin üzerinde yoğunlaştıkları bir yer olmuştur. Arnavutluk coğrafyasını oluşturan İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya vilâyetleri sırasıyla Karadağ, Sırbistan; Yunanistan ve Bulgaristan tarafından kendi topraklarına dâhil edilmek istenmiştir³⁸⁴. Bu amaç doğrultusunda kullandıkları en önemli araç, Arnavutlar arasındaki din ve mezhep farklılıklarından istifade etmek olmuştur. Müslüman Arnavutların aleyhinde olmak üzere Rumca, Slavca ve Latince gibi dillerin yayılması ve bu dillerde eğitim yapacak mekteplerin açılması ve Arnavutların "cinsiyetleri ve milliyetleri mahvedilerek" Rum birliği ve Slav birliği uğrunda "feda edilmeleri" amaçlanmıştır³⁸⁵.

Genel kanaate göre yabacıların bu tarz eylemlerine fırsat veren nedenlerden biri, Arnavutların kendi dillerinde eğitim yapacak mekteplerinin olmamasıdır. Bu yokluk

³⁸¹ Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, Ankara, 1970, s. 122. İlknur Haydaroglu, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, C. 25, S. 39, s. 149-160.

³⁸² Rahman Ademi, "Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 26, Bahar 2013, s. 8.

³⁸³ Kuzucu, **Layihalar...**, s. 321.

³⁸⁴ **BOA, Y.EE., 14/212, 9 Za 1297** (13 Ekim 1880). **BOA, Y.EE., 12/7, 29 Z 1296** (14 Aralık 1879).

³⁸⁵ **BOA, Y.EE., 14/212, 9 Za 1297** (13 Ekim 1880).

nedeniyle Hristiyan Arnavutlar, aynı topraklar üzerinde yaşadıkları farklı milletlerin lisanlarını öğrenmeye mecbur kalmışlardır. Bunun yanı sıra Müslümanlara ait düzenli ve yeterli miktarda mektebin bulunmaması ve Arnavutların Osmanlıcaya yeterince vâkıf olmamaları, mevcut okullardan da yeterince istifade edememelerine sebep olmuştur. Bunun bir neticesi olarak Müslüman Arnavutlar da Hristiyanlar gibi Rumca, Slavca ve diğer yabancı dilleri öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucu olarak da Yanya bölgesinde Rumca, Manastır ve Kosova bölgesinde Bulgarca, İşkodra'da da İtalyanca yaygınlaşmaya başlamıştır³⁸⁶.

Osmanlı vilâyetlerindeki ilk “modern” okullar yabancılar tarafından açılan okullar olmuştur. Yabancı okullar, önce azınlık daha sonra da Müslümanlar üzerinde etkili olmuştur. Özellikle 1880 ve 1890'lı yıllarda yabancı okulların sayısında meydana gelen artış, devlet adamlarının devletin geleceğiyle ilgili kaygılanmalarına sebebiyet vermiştir. Yabancı okulların mevcudiyetinin nedeni, büyük güçlerin askerî ve siyâsî baskılarından kaynaklanıyor olsa da halkın çocuklarını bu okullara göndermesinin arkasındaki sebep, bu okulların başarının kaynağı olduğu düşüncesidir³⁸⁷. Bunun yanı sıra Tanzimat Dönemi ve sonrasında Müslüman çocukların yabancı mekteplere yönelen bir başka neden, Batılılaşma düşüncesinden ziyade devletin modern eğitim kurumlarını ülke sathına hızlı bir yaygınlaştıramamış olmasıdır³⁸⁸.

1893 yılında İşkodra vilâyetinde gayr-i Müslim veya ecnebi mekteplerine devam eden Müslüman çocuklarının bu mekteplere gitmelerinin önüne geçilmeye çalışılırken Müslüman çocuklarının neden bu okullara gönderildikleri sorusuna da cevap bulunmaya çalışılmıştır. İşkodra Valisi Abdülkerim Beyin kanaatine göre ticaretle iştilal etmek isteyenlerin İtalyanca, yükseköğrenime devam etmek isteyenlerin de Fransızca bilmek zorunda oldukları bir ortamda ecnebi lisanlarının tedris ettirilmediği rüşdiyelere gitmek yerine bu dillerin öğretildiği ecnebi veya gayr-i Müslim mekteplerinin tercih edilmesi gayet doğaldır³⁸⁹. Müslüman Arnavutlar, Türk okullarına; Hristiyanlar da mensup oldukları kiliseleri temsil eden ve koruyan devletlerin propaganda amacıyla açtıkları okullara devam etmişlerdir. Bu okullardan mezun olanlar her ne kadar millî bilinçlerini

³⁸⁶ BOA, Y.EE., 14/212, 9 Za 1297 (13 Ekim 1880).

³⁸⁷ Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, Çev: Pelin Siral, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 76.

³⁸⁸ Keçeci Kurt, **a.g.m.**, s. 114.

³⁸⁹ BOA, MF.MKT., 186/85, 29 R 1311 (9 Kasım 1893).

kaybetmemişler de eğitim hayatlarında onlara yardım edenlere minnettar kalmışlardır³⁹⁰.

İtalya, 1896 yılında Habeşistan'a karşında aldığı Adwa (Adua) yenilgisinin ardından yayılmacı politikasını daha çok Balkanlara yöneltmiştir. Balkan coğrafyasında nüfuz mücadelesinin önemli aktörlerinden biri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya'nın kendi önüne geçmesine razı olamayacağı için Adriyatik ve Balkan politikalarını gözden geçirmiş ve yeni bir takım politikalar belirlemiştir. Belirlemiş oldukları politikalardan biri ulusal bir Arnavut kimliğinin inşanı teşvik etmek veya bunu denetlemek olmuştur. 1900 yılına doğru Arnavut milliyetçiliğinin artık inkâr edilemez bir boyuta taşınması üzerine Balkan hükümetlerinin çoğu, Arnavut milliyetçiliğinin gelişimini engellemek yerine farklı ideolojiler geliştirerek kendi " taraflarını" güçlendirmiş, Arnavut milliyetçiliğini de kendi menfaatlerine uygun bir şekilde dönüştürmeye çalışmışlardır. Bu siyasî girişimler, Arnavutlar arasında, özellikle de konsolosluklar çevresinde, yeni ağlar kurulmasını sağlamıştır³⁹¹. Bölgede etkinlik kurmak isteyen İtalya ve Avusturya, özellikle Dıraç ve İşkodra'da hızlı bir şekilde okullaşma faaliyetleri başlatmış ve kısa süre içerisinde kız ve erkek çocukları için farklı derecelerde eğitim kurumları açmıştır³⁹².

3.3.1. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Eğitim Faaliyetleri

Avusturya, 1616 tarihli Viyana Anlaşmasıyla başlayıp sonraki dönemlerde yapılan bir takım anlaşmalara dayanarak Katolikler üzerinde hamilik iddiasında bulunmaya başlamıştır³⁹³. Bu devlet, 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasının on üçüncü; 1718 Pasarofça Muahedesinin on üçüncü; 1739 Belgrad Antlaşmasının dokuzuncu; 1791 Zıştovi Antlaşmasının on ikinci ve 1878 Berlin Antlaşmasının altmış ikinci maddelerine dayanarak Balkan coğrafyasındaki Katolik nüfus üzerinde himaye ve bunlar için başta okul olmak üzere gerekli her türlü müesseseyi açma hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir³⁹⁴. 1718 tarihli Pasarofça Antlaşmasının on birinci maddesiyle Osmanlı ülkesindeki Katolik mezhebine mensup Hristiyanların hamisi olarak Avusturya İmparatorluğu tanınmıştır. Böylece Avusturya hükümetinin teşvik ve

³⁹⁰ Ahmed Hamdi, **Arnavutluk Hakkında Mütâlaa-i Muhtasıra (Arnavut Hükümeti Nasıl Olmalıdır) Rapor Sureti**, Orhaniye Matbaası, 1920, s. 7. M. Konitza, a.g.e., s. 16.

³⁹¹ Clayer, a.g.e., s. 283.

³⁹² Konitza, a.g.e., s. 15.

³⁹³ Avusturya Katolikler üzerindeki dinî himaye hakkını "Kultusprotektorat" olarak ifade etmiştir. Skendi, a.g.e., s. 129.

³⁹⁴ Nurdoğan, "...Kosova'daki Gayrimüslim Okullaşma...", s. 571.

himayesi altında Fransiskan rahipleri, Arnavutluk'ta propaganda faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır³⁹⁵.

Viyanalı hükümeti, 1856 yılında İşkodra'da Collegio Severiano ismiyle ilk Avrupaî okulu açmıştır. Yüzyılın sonlarında İşkodra'daki Katolik okul sayısı on dokuza ulaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlarında ise Arnavutluk'un Geg kısmının muhtelif yerlerinde yirmi dört Avusturya okulu bulunuyordu³⁹⁶. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu okullar vasıtasıyla vermiş olduğu Arnavutça eğitim ile bölgedeki menfaatleri doğrultusunda propaganda faaliyetleri yürütmüştür³⁹⁷.

Cizvitler, De Propaganda Fide Kongregasyonunun³⁹⁸ Arnavutların yaşadığı vilâyetlerde örgütlenmesini istemesi üzerine bölgede varlık göstermeye başlamıştır. 1841-1843 yıllarındaki başarısız bir girişimin ardından 1848'de Peder Neri, Dıraç'a gelerek faaliyetlerine başlamış ve 1856 yılında kongregasyon'un kararıyla yerli Arnavut "diyakozlar" yetiştirmek amacıyla bir seminer kurmak üzere İşkodra'ya yerleşmiştir. Peder Neri'nin çalışmaları neticesinde 1859'da kurulan "Collegio Pontificio Albanese", 1866 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Katolik nüfusun bulunduğu ancak dinî bir örgütün bulunmadığı en ücra bölgelere değin giden Cizvitler, 1888'de Peder Domenico Pasi önderliğinde "missione volante" ismiyle gezici misyonu kurmuşlardır³⁹⁹. 1860'lı yılların başında İşkodra vilâyetine gelen birkaç Cizvit papazının sayısı, 1896 yılına gelindiğinde rahip, vaiz, muallim ve matbaacı adı altında otuza kadar ulaşmıştır⁴⁰⁰. Din adamı sayısındaki artış mabet sayısında da kendisini göstermiştir. Dıraç'ta 1850 yılına doğru 13 kilise ve 2 ibadethane bulunurken; 1900'e doğru bu rakamlar irili ufaklı 24 kilise ve 13 ibadethaneye yükselmiştir⁴⁰¹. Avusturya hükümetinin desteğiyle 1909

³⁹⁵ Aynî, a.g.e., s. 335.

³⁹⁶ Isa Blumi, "The Social Parameters of Identity: The Role of Education in Albanian Identity Formation", **International Congress on Learning and Education in the Ottoman World (12-15 April 1999: Istanbul)**, IRCICA Yay., İstanbul, 2001, s. 232.

³⁹⁷ Isa Blumi, "The Role of Education in the Formation of Albanian Identity and its Myths", **Albanian Identities Myth and History**, Ed.: Stephanie Schwandner-Sievers, Bernd J. Fischer, Indiana University Press, 2002, 55-56.

³⁹⁸ XVI. yüzyılın sonlarında Papa VIII. Clement "De Propaganda Fide" topluluğunu kurmuştur. Ondan önce, Papa V. Pie ve XIII. Gregoire doğu ve batı Hindistan'daki misyonerlik faaliyetleri için birtakım misyon cemaatleri oluşturmuşlardır. XV. Gregoire, 22 Haziran 1622'de "De Propaganda Fide"yi yeniden canlandırmıştır. Propaganda teşkilatının tek hedefi Katolik misyon faaliyetini yürütmek olmuştur. Papa VI. Paul, "De Propaganda Fide" ismini muhafaza ederek bu teşkilata "Halkları Hristiyanlaştırma" ismini ilave etmiştir. Böylece bu teşkilatın ismi "İman Propagandası ve Halkları Hristiyanlaştırma" olmuştur. Mehmet Aydın, "Türkiye'ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", **Türkiye'de Misyonerlik** Ed.: Ömer Faruk Harman, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, Ocak 2005, s. 99.

³⁹⁹ Clayer, a.g.e., s. 39.

⁴⁰⁰ BOA, BEO., 815/61089, 14 S 1314 (25 Temmuz 1896).

⁴⁰¹ Clayer, a.g.e., s. 39.

yılında İşkodra’da 1 hastane, 3 mektep ve 1 manastır açılırken Dıraç, Tiran, İpek ve Yakova’da da mektepler açılmıştır⁴⁰².

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Arnavut topraklarına ilgisi özellikle 1866 yılına doğru, sınırlarını güneydoğuya doğru genişletmeye ve Sırbistan’ın Adriyatik’e çıkmasını her ne pahasına olursa olsun engellemeye karar vermesiyle başlamıştır. 1877 yılında İşkodra’da görevli Konsolos Lippich, kaleme aldığı memorandumda Kuzey ve Kuzeydoğudaki Arnavut bölgelerinin işgalinden yana olduğunu, Ortodoksluğa karşı Katolikliği kullanmak gerektiğini ve Müslümanları dahi Katolik yapmak gerektiğini ifade etmiştir. 1896 yılına değin Balkan coğrafyasındaki esas rakibi Rusya olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 17. yüzyıldan beri sahip olduğu Katolikleri himaye hakkını kullanarak Arnavutların yaşadığı Osmanlı topraklarına Katolik okulları aracılığıyla müdahil olmuştur⁴⁰³.

1877 yılında İşkodra’da Saint Francois Xavier Koleji açılmıştır⁴⁰⁴. İşkodra’da bulunan bu Cizvit mektebi bünyesinde ruhsatsız bir şekilde kurulan matbaa, Arnavutça zararlı kitapların basıldığı ve dağıtımının yapıldığı bir yere dönüşmüştür⁴⁰⁵. Prizren sancağında Avusturya sefirlerinin himayesinde faaliyet gösteren Cizvit papazları, Hristiyanlığı yaymak için eğitimi en önemli vasıta olarak görmüşlerdir. Mektep bulunmayan İslam köylerinin mevcudiyeti, bu papazlarının bölgeye girmesini oldukça tehlikeli hale getirmiştir. Cizvit papazlarının faaliyetlerini engellemek için alınması önerilen tedbirlerden biri, İslam köylerinde dinî eğitim veren okulların çoğaltılması ve bunun gerekliliğinin halka anlatılması olmuştur⁴⁰⁶. Cizvit Papazları, Arnavutlar arasında çok sık görülen kan davalarını önlemek ve kan davası güdenleri barıştırmak bahanesiyle de Mirdita’daki kiliselerde verdikleri vaaz ve nasihatlerle cahil halkın zihninde Osmanlı devletine karşı fesat tohumları ekmeye çalışmışlardır⁴⁰⁷.

Avusturya ve İtalya, Arnavutluk genelindeki Katolik mezhebine mensup ve kendilerine bağlı bulunan papazlar vasıtasıyla bölgedeki nüfuzlarını artırmaya çalışmış;

⁴⁰² “Şimâl-i Arnavudluk ve Avusturya Politikası”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, Nu: 130, 25 Eylül 1325 (8 Ekim 1909), s. 1.

⁴⁰³ Clayer, **a.g.e.**, s. 283.

⁴⁰⁴ Clayer, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁰⁵ **BOA, MF.MKT., 398/1, 10 M 1316** (31 Mayıs 1898).

⁴⁰⁶ **BOA, BEO, 1214/91028, 7 C 1316** (23 Ekim 1898). 1898 yılında Avusturya Cizvit papazlarından bir kaçının Prizren Avusturya konsolosu vekili marifetiyle İşkodra’dan Prizren’e götürüleceği yönünde alınan bir ihbar üzerine bunun engellemesi için girişimlerde bulunulmuştur. **BOA, DH.MKT., 2131/102, 25 C 1316** (10 Kasım 1898). **BOA, DH.MKT., 2101/32, 18 Ra 1316** (6 Ağustos 1898). Balcı, “Kosova Islahatı...”, s. 18.

⁴⁰⁷ **BOA, A.MKT.MHM., 534/30, 2 Za 1312** (27 Nisan 1895).

Müslüman Arnavutların ileri gelenleriyle irtibat kurmaya çalışmış ve Avrupa’da bulunan Arnavut örgütlerini desteklemiştir⁴⁰⁸. Avusturya ve İtalya, papaz kıyafetindeki casusları vasıtasıyla bir gün Arnavutluk topraklarını işgal düşüncesiyle bölgedeki menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir⁴⁰⁹. Kosova vilâyetine bağlı köylerde Avusturya tarafından örgütlenen Katolik papazlar, Latin harfleriyle kaleme aldıkları bildirileri halka dağıtarak onları isyana teşvik etmişlerdir. İşkodra’da faaliyet gösteren papazlar dinî çalışmalardan daha ziyade siyasî faaliyetlerde bulunarak isyancıların silahlanması için para yardımı yapmışlardır. Bunun yanı sıra Katolik papazlar tarafından açılan okullarda eğitilen Arnavut gençlerin bir kısmı, sağlanan öğrenim imkânıyla Yale Üniversitesine gönderilmişlerdir⁴¹⁰.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, özellikle Berlin Antlaşması’ndan sonra Balkan coğrafyasında yayılmacı bir politika izlemeye başlamış ve bunu gerçekleştirmek için Katolik Arnavutları kullanabilmek amacıyla Fransiskan Rahiplerden istifade etmiştir. İşkodra şehrinde ve vilâyetin birçok köyünde yerleşen bu rahiplerin maaşları, açtıkları okul ve yetimhane gibi kuruluşların masrafları, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından karşılanmıştır⁴¹¹. Avusturya, bir yandan desteklediği mekteplere devam eden öğrencilere nakdî yardım yaparken bir yandan da çiftlikleri harap olmuş Arnavut beylerine krediler dağıtarak bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır⁴¹².

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli coğrafyasında yaşayan Katolik nüfus üzerinde hissedilir bir etkinliğe sahip olmaya çalışmıştır. 1856-1857 yılında İşkodra’da yeniden inşa edilecek olan papaz okulunun masrafının Avusturya İmparatorluğu ve Papalık tarafından karşılanması söz konusu olmuştur. Ancak Osmanlı devlet adamları, Abdülaziz’e sundukları tezkire ile şimdiye kadar Rumeli’de Katolik mezhebine mensup Hristiyanlar için Avusturyalı papazların

⁴⁰⁸ İSAM, HHPE, 14/944, 7 Mayıs 1322 (20 Mayıs 1906). BOA, Y.MTV., 286/66, 12 Ra 1324 (6 Mayıs 1906).

⁴⁰⁹ BOA, Y.PRK.UM., 78/45, 8 M 1324 (4 Mart 1906).

⁴¹⁰ Bayram Bayraktar, “20. Yüzyıl Başlarında Arnavutluk Sorunu ve Konuyla İlgili Islahat Girişimleri”, **CIÊPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000**, Çeşme, Yay. Haz.: Tuncer Baykara, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 57.

⁴¹¹ Aynı, a.g.e., s. 338. Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Kosova vilâyetinde Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan’a karşı büyük bir nüfuz mücadelesine girmiştir. Katoliklerle ve özellikle Bulgarlarla yakından ilgilenmiş ve onları kendine meylettirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Üsküp’ün bazı kazaları ve Kalkandelen’de Bulgarlarca inşa edilen 70 mektep ve 13 kilisenin masrafları büyük oranda Avusturya tarafından karşılanmıştır. BOA, Y.PRK.MF., 2/72, 21 C 1310 (10 Ocak 1893).

⁴¹² “Şimâl-i Arnavudluk ve Avusturya Politikası”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, Nu: 130, 25 Eylül 1325 (8 Ekim 1909), s. 1.

geldiğini, bu okul vasıtasıyla “tebaa-i Saltanat-ı Seniyye”den papazlar yetiştirileceğini ve böylece “ecnebi papazların” gelmelerine ihtiyaç kalmayacağını, bunun da devletin siyâsî menfaatine uygun olacağını ifade etmişlerdir⁴¹³. Böylece yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. 1902 yılında İşkodra’da Avusturya hükümeti tarafından himaye edilen ve ruhsatsız olarak faaliyet gösteren biri ruhban mektebi diğeri de rüşdiye mektebi olmak üzere iki okul bulunuyordu. Avusturya hükümeti, ruhban mektebi vasıtasıyla Avusturya’nın menfaatlerine hizmet için kendini vakfeden ve büyük bir gayretle bu yolda çalışan Osmanlı tebaası rahiplerin sayısını artırarak onlar vasıtasıyla cahil Latin milletini Avusturya hükümeti taraftarı haline getirmeyi amaçlamıştır. 200 öğrencinin yatılı olarak eğitim aldığı bu ruhban okulunda öğrencilere her ay birer macediye maaş verilmiştir⁴¹⁴.

Bölgede bulunan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu konsoloslukları, ülkelerinin menfaatleri doğrultusunda ayrılıkçı milliyetçi Arnavutları, aleni bir şekilde destekleyerek himaye etmiş ve özellikle bir takım “muzır evrak” olarak nitelendirilen gazete ve kitapların bölgeye ulaştırılması ve dağıtılmasında konsolosluk kavasları ve kâtipleri çok önemli rol oynamışlardır⁴¹⁵. Özellikle Bükreş’ten Kerbela, İskender Bey Tarihi ve Elifba gibi Arnavutça kitap ve risaleler Avusturya postası aracılığıyla Selanik Avusturya Konsolosluğuna ulaştırılmıştır⁴¹⁶. Kuzey Arnavutluk toprakları Avusturya’nın “fesat yuvası” haline gelmiş özellikle Avusturya başkonsolosu bölge sanki “Avusturya’nın taht-ı hükümeti altındaymışçasına” turist hareketliliğini dahi kontrol altına almıştır⁴¹⁷.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1897 yılının başından itibaren Katolikler üzerindeki himayeci politikasını artırmak; Konsolosların Arnavut ileri gelenleriyle ilişkilerini kuvvetlendirerek Arnavutlarla ortak ulusal çıkarları olduğu algısı oluşturmak; Arnavutların maddî ve kültürel gelişimine yönelik ulusal taleplerini desteklemek; Arnavutluk’ta yabancılar tarafından yapılan kışkırtma ve propagandaları dikkatle takip etmek ve bütün bunları Osmanlı Hükümetinin tepkisini çekmeden yapma kararı almıştır⁴¹⁸. 20. yüzyılın başlarında Avusturya ile Rusya arasında bölgede yaşanan rekabet o kadar ileri gitmiştir ki Avusturya konsoloslarının neler yaptığını büyük bir

⁴¹³ BOA, A.AMD., 76/27.

⁴¹⁴ BOA, Y.PRK.UM., 57/78, 25 Za 1319 (5 Mart 1902).

⁴¹⁵ BOA, TFR.IKV., 196/19595, 10 R 1326 (12 Mayıs 1908). İSAM, HHPE, 13/818, 1324 (1908). BOA, Y.MTV., 225/110, 20 L 1319 (30 Ocak 1902).

⁴¹⁶ BOA, DH.MKT., 1112/74, 8 B 1324 (28 Ağustos 1906).

⁴¹⁷ M. Edith Durham, *High Albania*, Edward Arnold, Londra, 1909, s. 9.

⁴¹⁸ Clayer, a.g.e., s. 284.

dikkat ve merakla takip eden Rusya⁴¹⁹, Avusturya devletinin konsoloslğunun bulunduğu her yerde konsolosluk açarak bölgedeki varlığını pekiştirmeye çalışmıştır⁴²⁰. Bölge, ticarî faaliyetlerinin yoğun olması, demir yolları, orman ve maden işletmeleriyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yaşam sahası olarak nitelendirilirken bir yandan da Rusya'nın Panslavist ve Panortodoks politikalarına karşı bir engel olarak görülmüştür. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Fransa'nın bölgedeki politikalarına karşı mevcut durumunu muhafaza edebilmek için Mayıs 1897'de Rusya ile bir anlaşma imzalamıştır. Yapılan anlaşmaya göre mevcut durum korunamaz ise Yanya ve İşkodra arasında Arnavutluk adında yeni bir siyasi teşekkülün kurulması ve geriye kalan Makedonya topraklarının da Balkan devletleri arasında paylaşılması kararlaştırılmış ve Balkan Savaşlarından sonra bu politika uygulanmaya çalışılmıştır⁴²¹.

1897 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı, Konsolos Ippen'e "Avusturya-Macaristan'ın fikirlerini ifade etmesi ve Avusturya-Macaristan makamlarından gelen makaleleri yayınlaması için" Arnavutça bir gazeteye maddî destek vermenin mi yoksa yeni bir süreli yayının çıkarılmasının mı daha iyi olacağını sormuştur. Ippen, nasıl olursa olsun basının en iyi şekilde kullanılması gerekliliğini ifade ederken, mevcut bir gazete kullanılacaksa Bükreş'te yayınlanan Shqipetari gazetesini önermiştir. İlerleyen günlerde Avusturya hükümeti, Faik Konica tarafından Brüksel'de yayınlanan Albania dergisinden istifade etmeyi yeğleyerek maddî imkânlar sunmakla kalmamış, İşkodralı din adamlarınca yazılmış makaleler de temin etmiş ve bunların yayınlanmasını sağlamıştır. Şahin Kolonya tarafından çıkarılan Drita, Milo Duçi'nin Mısır'da çıkardığı Toska, Derviş Hima'nın önce Cenevre sonra Brüksel'de yayımladığı Albanie, Sotir Peci tarafından Amerika'da çıkarılan Kombi gazeteleri de Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından desteklenmişlerdir⁴²².

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgede bu derece etkin bir şekilde faaliyet gösterirken Arnavut milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden İsmail Kemal Bey, Panslavizm'e karşı Arnavutları muhafaza edecek ve Balkanlardaki mevcut durumun

⁴¹⁹ BOA, Y.MTV., 286/66, 12 Ra 1324 (6 Mayıs 1906).

⁴²⁰ İSAM, HHPE, 14/943, 23 Nisan 1322 (6 Mayıs 1906). Rusya'nın Mitroviçe'de konsolosluk açma çalışmaları ve Konsolos Grigori Şerbina'nın öldürülmesi ve bu işin arkasında Avusturya'nın bulunduğu yönündeki iddialar için bkz. Hasip Saygılı, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2014 Bahar (20), 163-191.

⁴²¹ Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VII, S. 2, 2005, s. 76.

⁴²² Clayer, a.g.e., s. 322-325.

devamlılığını sağlayacak tek devletin Avusturya-Macaristan olacağını düşünüyordu. Bu nedenle İsmail Kemal Bey'in yurt dışında temas kurduğu ilk ülke Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuş ve Arnavut ulusal bilincinin artırılması için Avusturya'dan Arnavutluk coğrafyasında yeni okullar kurması talebinde bulunmuştur⁴²³.

Avusturya hükümeti, Arnavutluk'ta o kadar yakından ilgilenmiştir ki Viyana Şark Dilleri Akademisi'nde 1904 yılında Arnavutça için özel bir sınıf oluşturarak kırk kadar askerin Arnavutça öğrenmesi amacıyla eğitim vermeye başlamıştır. Arnavutluk coğrafyasının çok önemli mevkielelerinde bulunan bir takım Avusturyalı memurlar, böylece kolaylıkla, hükümetlerine önemli bilgiler ulaştırma imkânı bulmuşlardır⁴²⁴. Akademide kurulan söz konusu Arnavutça kürsüsünün başına Viyana Üniversitesi'nden mezun olan Ortodoks Arnavutlardan Starove'li Gjergj Pekmezi getirilmiştir⁴²⁵. 1909 yılının sonbaharında Avusturya'nın İşkodra konsolosu Karl, Arnavutçaya büyük bir merak sarmış zaman zaman Karadağ hududuna yakın dağ köylerine giderek geziler yapmış ve Arnavutça hakkında tetkik çalışmalar yapmıştır⁴²⁶. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Arnavutluk coğrafyasındaki varlığını pekiştirebilmek için halkın gönlünü kazanma yoluna gitmiş ve bu yolda halka para dağıtmaktan da geri durmamıştır. Bu doğrultuda Mitroviçe'de bulunan Avusturya konsolosluğu halkın sempatisini kazanmak için 1906 yılında büyük miktarda para dağıtmıştır⁴²⁷.

Avusturya-Macaristan imparatorluğu Arnavutluk'ta eğitim faaliyetleriyle meşgul olurken Arnavutçanın hangi alfabeyle yazılması gerektiği konusunda fikir beyan etmekten ve bu konuda Mehmet Said Paşa nezdinde girişimlerde bulunmaktan da geri durmamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İstanbul sefiri Baron dö Kalis (De Calice), Said Paşa ile yapmış olduğu bir görüşmesinde Arnavutluk coğrafyasında maarif alanında ıslahat yapılması gerekliliğini ve bunun Osmanlı Devletinin menfaatine olacağını ifade ettikten sonra Arnavutların Latin alfabesi ile okuyup yazmalarına ve bu alfabe ile Arnavutça kitaplar basılmasını tavsiye etmiştir. Said Paşa, genel olarak eğitime önem verilmesi ve bu noktada bir takım tedbirler alınması gerektiği düşüncesine

⁴²³ İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", **Gazi Akademik Bakış**, C. 3, S. 5 Kış 2009, s. 111. İsmail Kemal Bey hakkında bkz. Necip P. Alpan, **Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal**, Ankara, 1982.

⁴²⁴ **BOA, Y.PRK.UM., 78/45, 8 M 1324** (4 Mart 1906).

⁴²⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 325.

⁴²⁶ Süleyman Kâni İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü**, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999, s. 129.

⁴²⁷ **İSAM, HHPE, 14/942, 21 S 1324** (16 Nisan 1906).

katılırken, Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasını devletin menfaatlerine aykırı bulmuştur⁴²⁸.

1898 yılında Mirdita Başrahibi Prenk Doçi önderliğinde Latin alfabesinin Arnavutçaya adaptasyonu için yapılan çalışmalar sonunda daha pratik ve basit bir Arnavutça yazım ve imla sistemi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu sistemle Arnavutça kitaplar hazırlanarak Avusturya Ruhban Okulunda Arnavutça eğitim vermeye başlanmıştır. Avusturya'nın menfaatleri doğrultusunda hareket eden yerli rahipler yetiştirilmesi düşüncesiyle başlayan bu uygulama, aradan bir müddet geçtikten sonra “eğitilmiş ve birliğini tesis etmiş bir Arnavutluk” Avusturya'nın görmek isteyeceği son şey olacağı için değiştirilmiş ve daha karmaşık ve zor bir sisteme geçilmiştir. Çünkü okuldan mezun olarak göreve başlayan Arnavut asıllı rahipler, millî menfaatlerini savunan “vatansever” kişilerdir⁴²⁹. Rüşdiye mektebi ile de gelecekte Avusturya hükümetine hizmet edecek, bölgeyi ve bölgenin usul ve adetlerini bilen sadık memurlar yetiştirmek amaçlanmıştır. Yaklaşık olarak 350 öğrencisi olan rüşdiye mektebinde bulunan tiyatro sahnesinde öğrencilere oynatılan piyesler, Osmanlı devletine karşı kin ve düşmanlık duygularını körükleyici bir niteliğe sahip olarak Avusturya hükümeti tarafından hazırlanarak bastırılan eserler olmuştur⁴³⁰.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bölgede bulunan konsolosları vasıtasıyla Katolik mektepleriyle çok yakından ilgilenmiştir. 1903 yılında Prizren Katolik kilisesinin yanında bulunan Katolik mektebinin yılsonu sınavları için düzenlenen törene Avusturya-Macaristan Konsolosunun davet edilmesi ve burada yaşananlar oldukça dikkat çekicidir. Yapılan sınavlar neticesinde dereceye giren öğrencilerin konsolos tarafından parayla ödüllendirilmesi, aynı öğrencilere okul tarafından Avusturya-Macaristan İmparatorunun ve Papanın resimlerinin hediye edilmesi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu marşının Osmanlı Devletinin marşından önce okunması Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun bölgedeki Katolik mektepleri üzerinde ne kadar etkili olduğunun açık bir göstergesidir⁴³¹. Buna benzer bir olay, 1909 yılında İşkodra'da yaşanmıştır. İşkodra'da yerli papazlar tarafından açılan sanayi mektebi ile yetimhanenin Avusturya konsolosu tarafından himaye edilmeye çalışılması ve yurtdışından mektep ve yetimhane adına gelen eşyalar için kolaylık sağlanması yönünde

⁴²⁸ İrtem, **a.g.e.**, s.136.

⁴²⁹ Durham, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁴³⁰ BOA, Y.PRK.UM., 57/78, 25 Za 1319 (5 Mart 1902).

⁴³¹ BOA, Y.MTV., 247/143, 18 R 1321 (14 Temmuz 1903).

girişimlerde bulunması hükümetin dikkatinden kaçmamıştır⁴³². 1910 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun İşkodra’da bulunan konsolosu tarafından himaye ve idare edilen iki idadi ve iki zükur iptidai mektebi bulunuyordu⁴³³.

Avusturya-Macaristan hükümeti ve temsilcileri Arnavutça matbuatın gelişiminde ağırlıklı bir rol oynamışlardır. 1899 yılından itibaren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, desteklediği Katolik okullar için çok sayıda ders kitabı dizisi basmıştır. L. Thalloczy, Arnavut Zef Curani’nin yardımıyla Fransisken Lovro Mihaçević’in Bosna-Hersek’te bulunan okullar için tasarladığı kitaptan hareketle bir okuma kitabı hazırlamışlardır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunca temin edilen bazı örnekler Arnavut rahiplerin çeviri ve uyarlamalarıyla Viyana’da basılmıştır. Bu çerçevede Bashkimi ve Agimi alfabeleri kullanılarak çıkartılan okuma, din bilgisi, Kitab-ı Mukaddes Tarihi, gramer, aritmetik ve coğrafya kitapları ile güzel yazı defterleri hazırlanmıştır⁴³⁴.

Konsolos Theodor Ippen’in kaleme alınacak bir Arnavutluk tarihinin dağıtımının yapılmasının Arnavut ulusal bilincinin uyanması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun bölgedeki nüfuzunu artırması için önemli olduğunu ısrarlı bir şekilde Dışişleri Bakanlığına bildirmesi üzerine Arnavutluk Olayları (Tnnollunat e shqypniis) ismiyle İskenderiye’de bir kitap basılmıştır. Ludwig Thalloczy tarafından kaleme alınan kitap, Zef Curani tarafından Arnavutçaya çevrilmiş ve Viyana’da basılan altı yüz nüsha, konsoloslar ve Katolik rahipler aracılığıyla Arnavut ileri gelenlerine dağıtılmıştır. Theodor Ippen, basılacak kitapta “tam ulusal tezahür dönemleri” olarak ifade ettiği İskender Bey ve Tepedelenli Paşa dönemlerine değinilmesini istemiştir. Konsolos Ippen, Arnavut edebiyatının gelişimini hızlandırmak için rahip Dom Nikaj’ı İtalyanca yazılmış bir Türkiye tarihini Arnavutçaya çevirmeye teşvik ederek kitabın “Historia e Tukiis” ismiyle basılmasını sağlamış ve baskı aşamasında kitabın ilk provalarını kendisi tashih etmiştir. Ippen, 1901’de “halkı okullara devam etmenin gerekliliği konusunda uyandırmak ve okuma alışkanlığı kazandırmak” için başta tarım olmak üzere faklı konularda Arnavutça broşürler hazırlamıştır. Gjerasim Qiriazı’nın hazırladığı bir şiir antolojisinin yanı sıra Şemseddin Sami tarafından kaleme alınan “Arnavutluk Ne İdi Nedir Ne Olacak?” isimli kitabın Türkçe ve Yunanca çevirileri de Avusturya-Macaristan hükümetlerinin yardımlarıyla basılmıştır.

⁴³² BOA, DH.MUİ., 27-1/4, 11 L 1327 (26 Ekim 1909).

⁴³³ BOA, MF.MKT., 1168/70, 24 Ra 1329 (25 Mart 1911).

⁴³⁴ Clayer, a.g.e., s. 323.

3.3.2. Yunanistan'ın Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı yönetimi, Yunan eğitiminin ve kültürünün yaşamasında ve gelişiminde engelleyici bir etken olmadığı gibi 17. yüzyıldan itibaren ticarî faaliyetleri neticesinde zenginleşen Rumlar, sadece Mora ve Epir'de değil Karadeniz kıyılarında ve Batı Anadolu'da okullar açmışlardır. Fethinden sonra Kıbrıs ve Girit adalarında da bu durum devam etmiş ve Avrupa ülkeleri hem bu okullar üzerinden, hem de Avrupa'da öğrenim gören ticaret burjuvazisinin çocukları üzerinden Yunan aydınlanmasına etki etmişlerdir. Türk egemenliğinin bulunmadığı İyonya Adalarında İtalya ve Fransa'nın kültürel etkisi neticesinde klasik Yunan kültürü ve Yeniçağ hümanizmi yerel Rumlar üzerinde kültürel etkiler oluşturmuş ve buralarda İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve klasik Yunanca eğitimi yapılmıştır. 18. yüzyılın başlarında Avusturya'nın Adriyatik sahilleri ve Tuna boyunda ticarî ve siyasî etkinliği artarken Epir, Makedonya ve İyon Adalarından çok sayıda Rum, kültürel ve ticarî nedenlerle Avusturya'nın önemli kentlerine göç etmiş ve buralarda kilise ve okullarını kurmuşlardır. Avrupa ile Balkan coğrafyasındaki diğer etnik unsurlardan önce yoğun bir temas içerisinde olan Yunanlılar, diğer Balkan ulusları üzerinde kültürel ve ideolojik etkiler oluşturmuşlardır⁴³⁵.

Yunanistan, bağımsızlığını ilan ettikten sonra sınırları içerisine katmayı düşündüğü Arnavutluk'un güneyinde, köylere varıncaya kadar, çok sayıda mektep açarak Yunanca eğitim vermiş ve Yunanlaştırma politikası izlemiştir. Yunanistan'ın, 1854 yılında Epir ve Yanya'ya yönelik askerî harekâtı başarılı olmamış ve Arnavutlar, Osmanlı idaresinde kalmayı tercih etmişlerdir. Askerî harekâtlardan sonuç alamayan Yunanistan, kültürel çalışmalara yönelmiş ve Yanya'da açılan Zosimaia adlı lise ve Güney Arnavutluk'taki diğer Yunan okulları, buralara devam eden Ortodoks ve Müslüman Arnavutlar arasında millî bilincin uyanmasında önemli rol oynamıştır⁴³⁶.

Kırım Harbi sonrası hız kazanan Hellenizm düşüncesi, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde, hem onunla işbirliği yapılması hem de ona karşı duyulan bir tepki olarak

⁴³⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁴³⁶ Kuzucu, "Layihalar...", s. 321-322. Yabancı devletlerin özellikle de Yunanistan'ın Arnavutluk coğrafyasındaki faaliyetleri, 20. yüzyılın sonlarında da etkin bir şekilde devam etmiştir. Konuyla ilgili olarak Necip P. Alban şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Sözde komünizmin bıraktığı Ateizmi kurutmak için Batı seferber oldu. Yabancı papazlar Arnavutluk'ta cirit atıyorlardı. Tek Hristiyan'ın bulunmadığı köyde bile kilise yaptılar!... Arnavutluk'un 1908 yılında Edirneli aydın, ozan ve 1924 yılında Arnavutluk Cumhuriyeti'ni kurmuş olan laik Ortodoks Fan Stilian Noli'nin kurduğu bağımsız Ulusal Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin başına gelen Yunanlı Başpapaz, Arnavutluk'u Hristiyanlaştırmak için kollarını sıvadı. Ortodoks görümlü Arnavut ailelerinin çocuklarına Atina'dan burs sağladı, onları Yunanistan'a yolladı. Yunanistan'a işçi olarak gidecek olan Müslüman Arnavutlar ad ve soyadlarını Rumlaştırmak zorunda kaldılar. Bu sayının yüz bin kişi civarında olduğu resmen teyit edildi..." Necip P. Alban, "Arnavutluk ve Arnavutlar", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 133, Ocak 1998, s. 35.

oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çerçevede Ocak 1860'da Anastos Pykaios, 6 Ocak 1860 yılında çıkardığı Pelasgos isimli gazetesinde Yunancayı Arnavutçanın en yakın akrabası olarak nitelendirmiş ve Yunanca aracılığıyla Yunanların ve Arnavutların kardeş olduklarını kanıtlamaya çalışmıştır. Dil vasıtasıyla Arnavutların Yunan kökenli olduğunu ve bu iki soydaş ırkın kaynaşması gerekliliğini savunmuştur. “Yunanlar ve Arnavutlar için tek din, tek dil ve tek vatan” talebinde bulunmuştur. Pelasgos gazetesinin ilk sayısında Anastos Pykaios, Arnavutçanın çok eski Yunancanın bir lehçesi olduğunu ve Arnavutların Yunancadan başka yazı dili kullanmamaları gerektiğini ifade etmiş ve bunun için ters çevrilmiş Yunan harflerinden bir alfabe geliştirmeye çalışmıştır. Arnavut milliyetçiliğini Helenizm'e bağlamanın bir başka örneği Jani Vreto'dur. Jani Vreto, 1866 yılında Arnavutçaya özgü sesler için Latin harfleriyle tamamladığı Yunan alfabesini Arnavutça için uyarlamış ve eserinin girişinde Arnavut milletinin Helenlerin bir kolu olduğunu, onlarla karıştıklarını, aynı adetlere, aynı kıyafetlere ve aynı dine sahip olduklarını ileri sürmüştür. Ona göre Arnavutlar için yazı ve bilim dili Yunanca olmalıydı ve diğer eğitimli halklar gibi kendi dillerinde yazılmış ders kitaplarına sahip olmalıydılar⁴³⁷.

Yunanlaştırma politikasının en etkili olduğu yerler, Yanya ve Ergiri olmuştur. Abdullah Hüsni (Abdül Fraşeri) ve Mehmed Ali isimli iki kişi tarafından 23 Haziran 1879 tarihinde kaleme alınan bir layihada “...*Ergiri sancağında bundan yirmi sene mukaddem Rumca bilir hiçbir adam bulunmadığı hâlde bu gün bir takım mahallerinde Arnavutça söyler pek az işitiliyor...*”⁴³⁸ sözleriyle Yunanlaştırma politikasının vahameti ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Avlonyalı Ferid Paşa da Yunanistan'ın öteden beri Yanya'da gözü olduğunu bundan ötürü Berlin Antlaşması'yla oluşan havadan istifade etmek amacıyla kurduğu okullarda Arnavut Hristiyanları Rumlaştırmaya çalıştığını tespit ve ifade etmiştir. Avlonyalı Ferid Paşa, tespitlerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Yunanlılar mine'l-evvel Yanya vilâyetinin aksâm-ı umumîyyesine hasr-ı nazar-ı mefsedet etmiş ve hele kendülerini havadâr-ı ümid eden Berlin Ahidnâmesi'nin in'ikâdından sonra her dürlü fedakârlıktan gerü durmayub, Ergiri ve Berat ve Görice sancaklarında te'sis eyledikleri mekâtib vâsıtasıyla şimdiye kadar Arnavudca'dan başka bir lisan ile mütekellim olmayan Arnavud Hristiyanlarını Rumlaştırmağa muvaffak oldukları ve makâsıd-ı ma'lûme-i fâsidelerinin husûlünü temin*

⁴³⁷ Clayer, a.g.e., s. 151-155.

⁴³⁸ BOA, Y.EE., 12/7, 29 Z 1296 (14 Aralık 1879).

*ve teshil edecek bir zahîr taharrisinden gerü durmadıkları meydanda bulunmasına nazaran...”*⁴³⁹

Coğrafi yakınlık ve özellikle Ortodoksluk mezhebinin bir sonucu olarak kilise, mektep ve ticarî hayatta Yunancanın kullanıyor olması Yanya vilâyetinde Epir’in Yunan kültürünün etkisi altına girmesine neden olmuştur. Arnavutça konuşulan yerlerde halk, Arnavutça yazışmak için Yunan alfabesini kullanırken Yanya vilâyetinin güneyinde Yanya ve Konica gibi yerlerde şehirli Müslümanlar yaygın bir şekilde Yunanca konuşmaya başlamışlardır⁴⁴⁰. Yunanistan, Ortodoks Arnavutları Yunanlılaştırma politikası izleyerek bu yoldaki amacına ulaşabilmek için İşkodra, Görice ve Yanya gibi şehirlerde okullar ve hayır kurumları açmıştır⁴⁴¹. Özellikle Berlin Antlaşmasından sonra her türlü fedakârlıktan geri durmayarak Ergiri, Berat ve Görice sancaklarında açmış oldukları mektepler vasıtasıyla o zamana değin Arnavutçadan başka bir dil konuşmayan Hristiyan Arnavutları Rumlaştırmaya başlamıştır⁴⁴². Arnavut Hristiyanların Yunanlaşmasının en büyük nedeni olarak bölgedeki mektep sayısının azlığı ve mevcutlarının da yetersizliği görülmüştür⁴⁴³. Güney Arnavutluk’un bir kısmının Ortodokslardan oluşması ve bağımsız bir kiliseye sahip olmaması, Şemseddin Sami gibi bir takım Arnavut aydınını Güney Arnavutluk’un bir kısmının Yunanistan tarafından ilhak edileceği endişesine sevk etmiştir. Yunanistan, bölgedeki kilise ve okullar vasıtasıyla halkı Yunanlılaştırma gayesi içerisinde olmuştur⁴⁴⁴.

Yunanistan hükümeti, ayrılıkçı Arnavutların faaliyetlerini desteklemekten geri kalmamıştır. Osmanlı ülkesinden kaçarak Yunanistan’a yerleşen İsmail Kemal Bey, 1907 yılında Yunan hükümetinin ileri gelenleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde Atina’da bir matbaa kurularak burada Arnavutça gazete ve kitapların basılması ve basılan kitapların Osmanlı ülkesindeki Rum mekteplerinde okutulması yönünde bir karar alınmasını sağlamıştır⁴⁴⁵.

⁴³⁹ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 306.

⁴⁴⁰ Clayer, **a.g.e.** s. 83.

⁴⁴¹ Aynî, **a.g.e.**, s. 335.

⁴⁴² BOA, Y.A.HUS., 494/99, 23 Ş 1323 (23 Ekim 1905).

⁴⁴³ Tunalı Hilmi, bölgedeki Rum mektepleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “1885’te Kosova ve Manastır vilâyetlerinde 51 kız 133 çocuk Rum mektebi vardı. Dört sene zarfında 67 tane fazla olmuştur. Bunlar için senede 400 bin Frank sarf olunuyordu. Helenizm’in senelik sarfiyatı ise 15 milyon Frank olup 877’de 200 mektebi vardı, 887’de 333’e balığ olmuş ve talebe mevcudu 18541’den ibaret bulunmuştur.” Tunalı Hilmi, **Makedonya Mazisi-Hâli-İstikbâli**, 2. Baskı, Kahire, 1326, s. 41-42.

⁴⁴⁴ Hasan Kaleşi, “Şemsettin Sami Fraşeri’nin Siyasî Görüşleri”, **VII. Türk Tarih Kongresi**, (Ankara: 25-29 Eylül 1970), C. II, TTK Yay., Ankara, 1973, s. 648.

⁴⁴⁵ İSAM, HHPE, 1/49, 3 Ra 1325.

3.3.2.1. Arnavut Milliyetçiliğinin Yuvası: Zosimaia Rum İdadisi

“Büyük Rum Mektebi” olarak da anılan Zosimaia Rum mektebi, Yanya’daki en önemli Rum mektebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zosimaia, aynı adı taşıyan Hristiyan bir ailenin Rusya’da büyük bir servet kazandıktan sonra bu serveti okulun açılışı için harcayan beş bekâr erkek kardeş tarafından kurulmuştur⁴⁴⁶. Zosimaia Rum İdadisi, sadece Rumlar için değil aynı zamanda Müslüman Arnavutların da çocuklarının eğitimi için tercih ettikleri bir okul olmuştur. Bu açıdan Yunan okulları içerisinde ayrı bir konuma sahip olmuştur⁴⁴⁷.

1828 yılında kurulan bu dört sınıflı lisenin ilk yıllarında yöneticiliğini Tepedelenli Ali Paşa’nın danışmanı Anastasios Sakellarios, yapmıştır. Sekiz yıllık bir eğitim programının uygulandığı okul, klasik ve modern Yunanca, Latince, Fransızca ve İtalyanca derslerin verildiği ve devlet okullarının çok üstünde eğitim verilen bir kurum olmuştur⁴⁴⁸. Okulda Arnavut milliyetçiliğinin ve Osmanlı siyasî hayatının önemli simaları eğitim görmüşlerdir: 1843-1847 yılları arasında bu okulda okuyan Jani Vreto, eğitimi esnasında iki arkadaşı tarafından verilen İskender Bey hakkındaki bir kitabı okuduktan sonra onun öyküsünü anlatan bir şiir kaleme almıştır. Nitekim Yunan entelektüel ağları, İskender Bey’in bir Arnavut ulusal kahramanı haline getirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Jani Vreto dışında, Pelasgos gazetesi başyazarı Anastas Byku/Pykaio, Yeni Ahit’i Arnavutçaya tercüme eden Konstantin Kristoforidhi bu okuldan mezun olmuşlardır⁴⁴⁹. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Arnavutluk’un ilk devlet başkanı olan İsmail Kemal, Abdülhamid döneminin ünlü sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa, Maarif Müfettişi Davud Efendi Boriçi, Abidin Dino, Kamus-ı Türki’nin ve ilk Türkçe roman Taaşuk-ı Talat ve Fitnat’ın müellifi Şemseddin Sami ve kardeşi Naim Fraşeri, Mehmet Esat Paşa ve Hasan Tahsin Paşa aynı okullun eğitim sisteminde yetişen kişiler olmuştur⁴⁵⁰. 1850’li yılların sonlarına doğru Zosimaia Lisesinde okuyan İsmail Kemal Bey, ifadesine göre, okuduğu dönemin ilk ve tek Müslüman ve Arnavut asıllı öğrencisi olmuştur. Bu özelliğinden dolayı öğrenci ve öğretmenlerin özel ilgisine

⁴⁴⁶ Sommerville Story, **İsmail Kemal Bey’in Hatıratı**, Çev.: Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s. 14.

⁴⁴⁷ Clayer, **a.g.e.**, s. 84.

⁴⁴⁸ Abdülhamit Kırmızı, **Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet**, 1. Baskı, Klasik Yay., İstanbul, Temmuz 2014, s. 33.

⁴⁴⁹ Clayer, **a.g.e.**, s. 145.

⁴⁵⁰ Şelçuk Akşın Somel, “Ottoman Islamic Education in the Balkans in the Nineteenth Century”, **Islamic Studies**, Vol. 36, No. 2/3, Special Issue: Islam in the Balkans (Summer/Autumn 1997) Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, s. 454.

http://en.wikipedia.org/wiki/Zosimaia_School (E.T.: 16.11.2014)

mazhar olan İsmail Kemal, kendisini en rahatsız eden olayın her ayın ilk günü okulu kutsamak için gelen papazın ısrarlı bir şekilde öpmesi için haçı kendine uzatması olduğunu ifade etmiştir⁴⁵¹.

Sultan Abdülhamid, Prizren Birliği tasfiye edildikten sonra gelişen Arnavut milliyetçiliğini sona erdirmek ve dönemin eğitim politikasına uygun bir şekilde Osmanlı ve İslamcı bir nesil yetiştirmek amacıyla 1882 yılında İstanbul dışında açılan ilk idadilerden biri olan Yanya İdadisinin açılmasını sağlamıştır. Böylece Müslüman çocuklarının Zosimaia İdadisine gitmesinin de önüne geçilecek ve bir noktada bu Rum lisesiyle rekabet edilecekti. Her ne kadar Zosimaia İdadisinin yıkıcı bir takım faaliyetlerine engel olunmaya çalışılsa da okulun tamamen kapatılması yoluna gidilmemiştir. Hatta 1901 yılında 2230 hanenin bulunduğu Yanya’da 9374 Rum halkın yaşadığı ve idadi derecesinde faaliyet gösteren tek mektep olduğu gerekçesiyle Zosimaia Mektebinin genişletilerek tekrar inşası için padişah iradesiyle 30 Kasım 1901 yılında izin verilmiştir⁴⁵².

Osmanlı makamları, okula yaklaşım tarzlarını meydana gelen siyâsi gelişmelere göre tespit etmişlerdir. Yanya Valisi Osman Paşa, Romanya ve İtalya tarafından Yunan çetelerini himaye etmek ve Yunan yanlısı politika takip etmekle suçlanmış ve Sadrazam Ferid Paşa tarafından “Epir’de panhelenizmin” temsilciliğini yaptığı söylenerek görevinden azledilmiştir. Osman Paşa’nın yerine göreve getirilen Seyfullah Paşa, selefinin düştüğü durumu göz önünde bulundurarak Yunanistan sınırındaki bu vilâyette “anti Yunan politikalar” takip etmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Vali Seyfullah Paşa, göreve başladıktan kısa bir müddet sonra, Zosimaia Rum İdadisinde üç yıldır müdürlük ve muallimlik görevinde bulunan Yunan vatandaşı Falori’nin “Devlet-i Aliyye’den ve şâyân-ı i’timad takımından” olmadığı halde çalıştırıldığını ve bunun tahkik edilmesi gerektiğini Sadrazama bildirmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde bir önceki vali suçlanırcasına “hilaf-ı emr ü nizam” “Şahs-ı müfsid” Falori’nin okulda çalıştırılmış olduğu ve böylece “efkâr-ı Yunaniyye’nin telkin ve ta’mîmine ve talebe vesairenin ezhânın ifsâd ve tesmîme her nasılsa meydan” verildiği tespit edilmiştir⁴⁵³.

⁴⁵¹ Sommerville, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁵² **BOA, MF.MKT., 600/10, 11 L 1319** (21 Ocak 1902). 1885/1886 yılında Yanya idadisi ileride leyli hale getirilecek şekilde tekrar düzenlenmiştir. 40’tan fazla öğrencisi bulunan okulda üç sınıf bulunuyordu. Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 233.

⁴⁵³ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 306-307. Ayrıca bkz. **BOA, BEO, 2792/209355, 3 S 1324** (29 Mart 1906).

Yunanistan, 1861 yılında kurulan Sylogos Cemiyeti⁴⁵⁴, aracılığıyla Yanya bölgesinde Ortodoks Arnavutları Yunanlaştırmak amacıyla çok sayıda mektep açmıştır. Cemiyet, Berat metropolitliğine büyük miktarlarda ianeler göndermiş; mekteplerde öğretmenler vasıtasıyla Rumca eğitimi yaygınlaştırmak ve Arnavut çocuklarına ana dillerini unutturarak Rumlaştırmak için çalışmıştır⁴⁵⁵. 1890 yılında Yanya’da bulunan Rum mektepleri, başta Atina olmak üzere Yunanistan’ın muhtelif kentlerinde bulunan cemiyet ve heyetler tarafından idare edilmiş, böylece ortak bir merkezden idare edilen mekteplerde verilen dersler ve okutulan kitaplar aracılığıyla Hristiyan halk arasında fesat ve nifak tohumlarının ekilmesinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır⁴⁵⁶. Sylogos Cemiyeti, Arnavutluk coğrafyasında Yunan hükümetinin etkinliğini artırmak amacıyla Yunan konsolosları aracılığıyla metropolitlere büyük miktarda paralar ulaştırarak bunların Rum okullarına dağıtılmasını sağlamıştır. 1900’lü yılların başında Sylogos Cemiyeti tarafından Yanya vilâyetine gönderilen para miktarı 1090 Fransız altınına ulaşırken; aynı dönemde Yunan hükümeti tarafından Osmanlı Devletinde bulunan Rum mekteplerine ve metropolitlere gönderilen para 450 bin Drahmiden 600 bin drahmie çıkarılmıştır⁴⁵⁷. Ahmed Zühtü Paşa’nın hazırlattığı bir raporda Priştine, Prizren, Taşlıca, Yenipazar ve İpek kazalarında 62 Rum, 23 Bulgar, 2 Katolik ve 4 Musevi okul bulunmaktadır. Özellikle Arnavutların yaşadığı bölgelerde Rum okullarının yoğunluğu Helenleştirme çabalarının en bariz ifadesidir⁴⁵⁸.

Yunanistan’ın bölgedeki faaliyetlerinin yanı sıra, başta Yanya olmak üzere bölgede yaşayan Hristiyan halkın çocuklarını yoğun bir şekilde Korfu’daki Yunan mekteplerine göndermesi, Yunanistan’ın izlediği Helenleştirme politikasına önemli bir

⁴⁵⁴ 1861’de Rumlar arasında eğitimi yaygınlaştırmak ve kimliklerini korumalarını sağlamak amacıyla Beyoğlu’nda kurulmuştur. İlk etapta İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti ismiyle faaliyetlerine başlamışsa da daha sonra Sylogos ismiyle tanınmıştır. Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Spiridon Mavroyeni Paşanın Büyükparmakkapı’daki evinde başlayan sanat ve kültür toplantılarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Rum okul ağının yaygınlaştırılması temel faaliyet alanlarından biri olmuştur. Kültürel birlikteliği sağlamak ve millî bilinci geliştirmek için konferanslar düzenlenmiş, kitaplar yayımlanmış, fakir okullara yardımda bulunmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Rum Patrikhanesiyle beraber hareket etmeye başlamıştır. Elçin Macar, “İstanbul’dan Ankara’ya: İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti (Sylogos) Kütüphanesi’nin İzinde”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 12, S. 23 Bahar 2013, s. 140-141. Sylogos Cemiyeti; Yunan Konsolosları, Ortodoks metropolit ve piskoposlarıyla Makedonya, Epir, İzmir, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Bursa, Ankara ve Konya’daki Rum ileri gelenlerinin yardımıyla Rumcayı yaygınlaştırmak ve Yunan hükümeti tarafından verilen tahsisatı dağıtmakla görevlendirilmiştir. Yunanistan hükümeti tarafından Sylogos Cemiyetine 1892 yılında ayrılan bütçe 730.000 Drahmi, 1893 yılında ise 580.000 Drahmi Olmuştur. **BOA, ŞD., 213/1, 2 Ş 1311** (8 Şubat 1894).

⁴⁵⁵ Çetin, **a.g.m.**, s. 199-200.

⁴⁵⁶ **BOA, MF.MKT., 116/152, 15 Ş 1307** (19 Aralık 1899).

⁴⁵⁷ **BOA, MF.MKT., 533/1, 8 B 1318** (1 Kasım 1900).

⁴⁵⁸ Balcı, “Kosova Islahatı...”, s. 19.

katkı sağlamıştır. Korfu'daki Yunan mekteplerine devam eden Hristiyan çocuklar, aldıkları eğitimle Yunanlılaştırılırken; Yunanistan hükümetinin kanunları gereğince 1890'lı yıllardan itibaren sabahları silahlı olarak askerî eğitim almışlardır⁴⁵⁹. 1900'lü yıllarla beraber “efkâr-ı Yunaniye” fikri Güney Arnavutluk ve Yanya civarındaki mektepler vasıtasıyla daha da gelişim göstermiştir. Özellikle Yanya kazasındaki Hristiyan halkın Rum mekteplerine devam eden çocukları, Yunan asıllı veya Yunanistan'da eğitim almış muallimler tarafından gizliden gizliye Yunanlılık fikrinin telkinine maruz kalmışlardır⁴⁶⁰. Yanya'da yalnızca Hristiyan halk değil Müslümanlar da Rumcayı oldukça yaygın bir şekilde gündelik hayatlarında kullanmıştır. Bununla birlikte Yanya, Ergiri ve Görice'deki okullar sayesinde Arnavutça okuma yazma öğrenenler hem Yunan matbaalarında hem de yabancı matbaalarda basılan yayınları takip ederek Rumlarla birlikte Yunan menfaatleri doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Vilâyetlerde valiler, “muzır kitap ve evrakın celp ve kıraatına” engel olmaya çalışmış; evinde bu yayınları bulunduranların hapis cezasına mahkûm edilmeleri sağlanmışsa da bu yayınların yayılmasının önüne geçilebildiğini söylemek mümkün değildir⁴⁶¹. “Tahdiş ve tahrik” edici içerikli risalelerin okutulmasını engellemek için “muzır evrak” olarak nitelendirilen bu yayınların yurda girişinin engellenmesi doğrultusunda bir takım kararlar alınmışsa da gizli yollarla bu yayınların mekteplere ulaştırılmasının önüne geçilememiştir⁴⁶². Kosova valiliği, Yunan hududunda yaşayan Müslüman halkın çocuklarını Yunan propagandasından muhafaza etmek için 1901 yılında 3300 adet Eczâ-yı Şerife, Kelâm-ı Kadim ve ilmihâl dağıtmıştır⁴⁶³.

Bu noktada devlet adamlarının en büyük endişesi, bölgenin demografik yapısından kaynaklanmıştır. Yanya vilâyetinde çoğunluk Hristiyanlarda olduğu gibi Manastır ve Kosova vilâyetlerinde de kontrol altına alınamayan Müslümanların dışarıda tutulması halinde çoğunluk Hristiyanlara ait oluyordu. Hristiyan unsurların Yunan ve Slavların gayretiyle eğitim açısından her geçen gün ilerlemeleri ve Arnavutçanın yerine Yunanca ve Bulgarca'yı kullanmaya başlamaları da ayrı bir tehdit oluşturmuştur. Abdullah Hüsni'nün layihasına göre Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen nizamname eğer Rumeli'de tatbik edilirse Arnavut lisanı şimdiye değin mekteplerde kullanılmadığı, okunup yazılmadığı için Hristiyan ahalinin kullandığı Yunanca ve

⁴⁵⁹ BOA, BEO, 310/23227, 2 Ca 1311 (11 Kasım 1893).

⁴⁶⁰ BOA, DH.MKT., 661/74, 4 Z 1320 (4 Mart 1903).

⁴⁶¹ BOA, Y.PRK.MF., 5/20, 2 Ra 1325 (15 Nisan 1907).

⁴⁶² BOA, MF.MKT., 116/152, 15 Ş 1307 (6 Nisan 1890).

⁴⁶³ BOA, MF.MKT., 601/28, 15 L 1319 (25 Ocak 1902).

Bulgarca “İlisân-ı mahallî” olarak resmen kabul edilmek zorunda kalınacak ve böylece Osmanlı devleti aleyhinde faaliyet gösteren devletler daha avantajlı hale geleceklerdir⁴⁶⁴. Ticaret ve sanayide hayli geride bulunan Müslüman halk ise eğitimden geri kalmanın yanında nüfuz ve kuvvet Hristiyan halka geçecektir⁴⁶⁵.

Yunanistan ve Rum patrikhanesi tarafından kurulan cemiyet ve okullar, Helenizm politikasından ziyade Arnavut milliyetçiliğine hizmet etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Rumlar tarafından açılan okullarda eğitim alan aydın Arnavutlar, milliyetçiliğin gelişiminde ve bağımsız bir Arnavutluk devletinin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır.

3.3.3. İtalya’nın Eğitim Faaliyetleri

İtalyan devlet adamları, İtalya’nın Adriyatik bölgesindeki hak ve menfaatlerini Arnavutluk’un geleceğiyle ilişkilendirmiş, Avlonya limanına kim hâkim olursa Adriyatik’in de hâkiminin o olacağı düşüncesiyle hareket etmişlerdir. İtalya, Habeşistan’da büyük bir darbe yemesinin ardından karşı sahillerdeki Arnavutluk’a büyük bir ehemmiyet vermiş kendi kontrolü altında bağımsız bir Arnavutluk fikrine sıcak bakarak, Arnavutluk’ta görevlendirdiği memurları aracılığıyla Arnavut milliyetçiliğini ve vatanseverliğini körüklemeye çalışmıştır⁴⁶⁶.

İtalyan Krallığı, birliğini sağladıktan kısa bir müddet sonra Arnavut çocukları üzerinden propaganda faaliyetleri yürütmeye başlamış ve okullar açmıştır. Osmanlı Devleti’nin bölgede eğitim faaliyetlerine yeterince ihtimam göstermemiş olması, bazı İtalyan papazlar ve Fransiskan adı verilen tarikat mensupları, din ve mezheplerine hizmet etmek maksadıyla İtalyanca ve Arnavutça eğitim yapan birçok mektep açmışlardır⁴⁶⁷. Fransiskan okullarında dersler çoğunlukla dinî iken, İtalyanlar tarafından açılan okullarda fennî bilimlere de yer verilmiş ve bu nedenle Arnavutlar, İtalyan okullarını daha çok tercih etmişlerdir⁴⁶⁸.

Kosova, 1851 yılında erkekler için açılan ilkokulla birlikte Katolik faaliyetlerin arttığı bir yer haline gelirken 1857 yılında İpek, Yakova ve Stubla gibi yerlerde de bu

⁴⁶⁴ BOA, Y.EE., 14/212, 9 Za 1297 (13 Ekim 1880).

⁴⁶⁵ Seda Kılıç, “Bir Osmanlı Aydın Arnavutluk’a Dair Görüş ve Düşünceleri”, *OTAM Dergisi*, S. 19, 2006, s. 266.

⁴⁶⁶ İrtim, a.g.e., s. 137

⁴⁶⁷ Vasa Efendi, *Arnavutluk ve Arnavutlar*, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1297, s. 77. Vasa Efendi Kigalık bölgesinde faaliyet gösteren İtalyan papazların halkı İtalyanlaştırmak gibi bir gayeye sahip olmadıklarını bu yüzden bölgede açılan İtalyan mektepleriyle her ne kadar bölgede İtalyanca yaygınlaşsa da dua, vaaz ve nasihatlerde Arnavutçanın kullanılmaya devam ettiği görüşündedir. “Mekâtib”, *Sırât-ı Müstakim*, Nu: 160, 17 Eylül 1327 (30 Eylül 1911), s. 62.

⁴⁶⁸ Aynî, a.g.e., s. 338.

okullar açılmıştır. Bu okullarda İtalyanca ve Latince katı skolastik eğitimin yanı sıra Arnavutça dinî olmayan eğitim verilmiştir⁴⁶⁹. Latin olarak isimlendirilen Katolikler, bölgede İtalyancayı yaygınlaştırmak için Arnavutça eğitimi bir araç olarak kullanmışlardır⁴⁷⁰.

İtalya, Avusturya'nın Arnavutluk üzerindeki etkinlik mücadelesinde ciddi bir tehdit unsuru olmuş; İşkodra, Dıraç ve Avlonya'da ekonomik ve ticarî hayatta büyük bir varlık göstermiş, bir yandan Karadağ ile Arnavutluk arasındaki ticarî ilişkileri kontrol altına almış, bir yanda da İşkodra'da en fazla tedavül eden paranın İtalyan parası olmasını sağlamıştır⁴⁷¹. İtalya, İtalya'nın güneyindeki Calabria'da yaşayan Arnavut asıllı İtalyan vatandaşları vasıtasıyla Arnavutluk'un birçok yerinde varlık göstermiştir. 1880'lerde özellikle Francesco Crispi'nin⁴⁷² iktidara gelmesiyle İtalya, bölgede siyasî, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini artırmıştır. İtalya, 1888-1889 yılında İşkodra, Avlonya, Preveze ve Yanya'da hem kızlar hem de erkekler için okullar açmıştır ki bu okullar aynı zamanda yetişkinler için bir akşam okulu vazifesi görmüştür. Bu modern ve iyi finanse edilmiş İtalyan okulları bir cazibe merkezi haline gelerek Rum, Osmanlı ve Avusturya okullarından öğrencileri cezbetmiş ve bölgede bir tekel oluşturmuştur. Bu durum, Viyana ve Patrikhane tarafından İtalyan okullarına karşı Babıalının sıkıştırılmasına neden olmuş ve 1896-1897 yıllarında İtalyan okullarının sayısında bir azalmayla beraber Rumların etkin olduğu Yanya'da İtalyan okulları bütünüyle kapatılmıştır⁴⁷³. 1889 yılında Preveze'de İtalyan öğretmenlerin görev yaptığı bir mektep açmak için İtalya konsolosunun yaptığı girişimler Yanya valiliği tarafından şüpheyile karşılanmıştır. Dönemin Yanya Valisi Ahmed Eyüp Bey, 29 Ocak 1889 tarihinde merkezî hükümete gönderdiği yazısında Preveze'de ancak beş altı tane İtalyan vatandaşı bulunduğu halde İtalya'nın bölgede okul açmak istemesinin tamamen siyasî gayeler taşıdığını belirterek dikkatli olunması gerekliliğini ifade etmiştir⁴⁷⁴. Avlonya'da 1889 yılında İtalya tarafından açılan zükur ve inas mektepleri, bölgedeki Rum Ortodoks

⁴⁶⁹ Blumi, "The Social Parameters...", s. 233.

⁴⁷⁰ BOA, Y.MTV., 232/166, 27 R 1320 (3 Ağustos 1902).

⁴⁷¹ İrtem, a.g.e., s. 158.

⁴⁷² İskender Bey İsyanı'nın yaşandığı dönemde yüzbinlerce Arnavut İtalya'nın Calabria ve Sicilya topraklarına göç ederlerken bir kısmı da Venedik, Cenova, Marsilya ve İspanya'ya göç etmişlerdir. Calabria ve Sicilya'ya göç edenler, kendileri için müstakil yerleşim birimleri kurmuşlar ve böylece "lisanlarını, cinsiyetlerini ve mezheplerini" koruyabilmişlerdir. 1890'lı yıllarda sayılarının 250 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Şemseddin Sami'ye göre Francesco Crispi de Arnavut asıllıdır. Şemseddin Sami, "Arnavud", *Kâmûs'ü-l-Âlâm*, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 146-147.

⁴⁷³ Blumi, "The Social...", s. 233-234.

⁴⁷⁴ BOA, DH.ŞFR., 137/103, 17 Teşrinisani 1304 (29 Kasım 1888).

halkın çocuklarını okula celb etmeye çalışmışsa da bu noktada pek de başarılı olamamıştır. 13 Aralık 1903 tarihinde Patrikhane tarafından kiliselere gönderilen bir emir Pazar ayininde halka okunmuştur. Okunan bu emirnamede çocuklarını İtalyan mekteplerine gönderen ailelerin aforoz edileceği bildirilerek açık bir şekilde aileler çocuklarını İtalyan mekteplerine göndermekten men edilmiştir⁴⁷⁵.

1890'lı yılların sonuna doğru sakinlerinin Arnavutça konuştuğu küçük kasabalara rastlanan İtalya'da anadillerini muhafaza eden 100 binden fazla Arnavut yaşıyordu. İtalya'da yaşayan Arnavutların büyük çoğunluğu, Ortodoks mezhebine mensup oldukları halde Papanın ruhani liderliğine de bağlı kalmışlardır. Ancak İtalya'nın propaganda faaliyetlerini Katolik Arnavutlar üzerine yoğunlaştırması ve Ortodokslar nezdinde fazla bir girişimde bulunamaması siyasî amaçlı çabalarını sonuçsuz bırakmıştır. İtalya, ayrılıkçı ve milliyetçi Arnavutlar tarafından birçok süreli yayının yayımlandığı, önemli konferansların düzenlediği ve komitelerin faaliyet gösterdiği ülkelerden biri olmuştur. Bu çerçevede düzenlenen İkinci Arnavut Lisanı Konferansında millî bir Arnavut Kütüphanesi açılması, Napoli Doğu Dilleri Okulunda Arnavutça eğitim yapmak üzere bir sınıfın oluşturulması için İtalya hükümeti nezdinde girişimde bulunulması ile İtalyanca ve Arnavutça bir dergi yayımlanması yönünde bir takım kararlar alınmıştır⁴⁷⁶.

1897 yılında Arnavutluk coğrafyasında mektepler açarak Arnavutça eğitim vermek düşüncesiyle İtalya'da yaşayan Arnavutlar tarafından bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Roma elçiliği vasıtasıyla Arnavut Cemiyet-i Mahalliyesi reisi ve İtalyan vatandaşı olan Anselmo Lorecchio tarafından yapılan başvuruda Arnavutçanın lisân-ı mahalli olarak tanınması kilise ve okullarda Bulgar ve Sırp kilise ve okullarında olduğu gibi resmen tanınması istenmiştir. Ancak hükümet, devletin resmî dilinin “lisan-ı Osmanî” olduğunu belirterek, bir takım kötü niyetlerle devletin bölgedeki nüfuzuna karşı Arnavut halkının kışkırtılarak, Arnavutluk'taki huzur, asayiş ve emniyetin bozulmak istendiği gerekçesiyle bu talebi reddetmiş ve Arnavut halkının devlete bağlılığını artırmak için bazı tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır⁴⁷⁷.

1896 yılından 1910 yılına değin geçen on beş yıllık süre zarfı içerisinde İpek'te yalnızca bir Katolik papazı bulunurken; 1910 yılından sonra İşkodra ve Piriştine'den dört Katolik papaz daha gelmiş ve sayıları beşe ulaşmıştır. Söz konusu Katolik papazlar,

⁴⁷⁵ BOA, MF.MKT., 760/36, 14 Z 1321 (2 Mart 1904).

⁴⁷⁶ BOA, HR.SYS., 125/30, 5 Ocak 1897.

⁴⁷⁷ BOA, Y.A.HUS., 376/22, 7 Ra 1315 (6 Ağustos 1897).

Katolik Arnavutların yaşadığı köylere geziler düzenlemiş ve bir takım propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir. Katolik Papazlar, cahil halka Arnavutların kökenlerinin ve asıl vatanlarının İtalya olduğunu, İtalya'dan göç ederek buralara yerleştiklerini ve İtalyanlar ile Arnavutların soydaş olduklarını ifade ederek Arnavutluk için her türlü eza ve cefaya katlanmaları telkininde bulunmuşlardır. Katolik papazlar, bu propagandalarıyla İtalya'nın bölgede ulaşmaya çalıştığı emellerine hizmet etmişlerdir⁴⁷⁸.

1886 yılında İşkodra'da bir evin kiralanmasıyla açılan İtalyan mektebi, kısa süre içerisinde bölgenin en önemli okulu haline gelmiştir. Ruhsatsız olarak faaliyet gösteren İtalyan mektebi, İşkodra'da bulunan beş-on İtalyan ailesinin çocuklarına eğitim vermekten ziyade, engellenmeye çalışılmış olmasına rağmen, hem Müslim hem de gayr-i Müslim Osmanlı tebaasının çocuklarının devam ettiği önemli bir okul olmuştur. İşkodra İtalyan Mektebinin hem Müslümanlar hem de gayr-i Müslimler tarafından tercih edilmesini 1897 yılında dönemin İşkodra Valisi, *“İşkodra'da mekteb-i rüşdiyede dahi elsine-i muhtelifenin tedris ettirilmemiş olması ve rüşdiyenin fevkinde mekteb-i idadi bulunmaması hasebiyle etfâl-i mezburenin mekâtib-i İslâmiye'de talim ve tedrisleri mümkün olamadığından”* şeklinde açıklamıştır⁴⁷⁹.

1888 yılında yalnızca beş altı İtalyan vatandaşının bulunduğu Preveze'de İtalyan konsolosu tarafından bir mektep açılması amacıyla bir takım girişimlerde bulunulmaya başlanmış; hatta bu doğrultuda İtalya'dan hocalar getirilmeye çalışılmıştır. Ancak İtalyan konsolosunun buradaki az sayıdaki İtalyan vatandaşının çocuklarının eğitiminden ziyade bir takım siyasî maksatlarla hareket ettiği görüldüğü için hükümet tarafından engellenmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür⁴⁸⁰.

İtalya hükümeti, İşkodra'da Katolik kızları için faaliyet gösteren bir manastırın bünyesindeki kız çocuklarına eğitim veren mekteple yakından ilgilenmiştir. İtalya'da eğitim alarak manastırda görev yapan rahibeler, manastıra bağlı olan bu mektepte Hristiyan kız çocuklarına “ulum ve fünundan maada el işi dahi” öğretmişlerdir. İtalya hükümeti de bu mektebe her sene 50 Fransız altını vererek yardımda bulunmuştur. Ancak bir müddet sonra İtalya hükümeti, söz konusu yardımın devam etmesi isteniyorsa okulun duvarlarına İtalyan kralının resimlerinin asılması gerektiğini ifade etmiştir.

⁴⁷⁸ BOA, HR.SYS., 152/3, 19 (...) 1912.

⁴⁷⁹ BOA, ŞD., 1960/5, 8 Ca 1315 (5 Ekim 1897).

⁴⁸⁰ BOA, DH.MKT., 1579/98, 25 S 1306 (31 Ekim 1888). BOA, DH.MKT., 1571/110, 2 R 1306 (6 Aralık 1888).

İtalya hükümetinin mektebi kendi siyasî menfaatleri doğrultusunda kullanmak ve okula devam eden çocuklarda İtalya hükümetine karşı bir sempati ve bağlılık duygusu oluşturmak amacıyla yaptığı bu teklifi rahibeler reddetmişlerdir. İtalya hükümeti bu ret cevabı üzerine İşkodra’da iptidai derecede eğitimin verildiği, birkaç Avrupa dilinin öğretildiği ve müzik eğitiminin verildiği bir okul açma kararı almıştır. Bu okul, 25 Ocak 1889 tarihinde bir müdür, üç muallim ve üç muallimeden oluşan eğitim kadrosuyla eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Ancak bu mektebin açılması İşkodra’da “Katolik heyet-i ruhaniyesini” oldukça kızdırmış; kiliselerde Katoliklere hitaben çocuklarını bu “Mecusi” mektebine vermeleri halinde “kiliseden tard” olunacakları ifade edilmiştir⁴⁸¹. Ancak bu tehdidin çok da etkili olabildiğini söylemek pek mümkün değildir çünkü İtalya hükümeti, çok kısa süre içerisinde İşkodra’da iki mektep daha açmıştır.

1902 yılında İşkodra vilâyet merkezinde biri kızlara, ikisi erkeklere mahsus olmak üzere üç İtalyan mektebi bulunuyordu. Bu okullarda görev yapan öğretmenlerin hemen hepsi İtalya hükümeti tarafından atanmıştır. Arnavut çocuklarına çok yoğun bir şekilde İtalyan propagandası yapılan bu okullardan birini ziyaret eden İşkodra vilâyet tercümanı Rauf Hayri, okulun duvarlarında İtalya Kralı Emanuele’nin yağlı boya portresinin bulunduğunu ve altında da “Arnavutların Büyük Hâmisi ve Kralı” ifadelerinin bulunduğunu belirtmektedir. Rauf Hayri Bey, karşılaştığı öğrencilere yönelttiği “Padişahınız kim?” sorusuna “Emanuelle!” cevabını aldığını acı bir şekilde anlatmaktadır⁴⁸².

1902 yılında İşkodra’da İtalyanlar tarafından erkeklere mahsus olarak açılan iptidai mektebinin bir devamı olarak demircilik ve marangozluk eğitimi almak isteyen öğrencilere eğitim vermek amacıyla bir sanayi mektebi de açılmak istenmiştir. Ancak, İtalyanlara ait mevcut okullarda kullanılan ders kitaplarının ve ders programlarının dahi kontrol edilemediği bu ortamda açılacak sanayi mektebinin de bu okullarda olduğu gibi zararlı faaliyetlerde bulunacağı düşünülerek buna fırsat verilmemesi yönünde bir karar alınmıştır. Dönemin Maârif Nazırı, İtalyan konsolosunun açılması için iltimas talebinde bulunduğu sanayi mektebinin ve genel olarak yabancı mekteplerinin her birinin “maksad-ı muzıra hâdim” olduğunu ifade ederek; fakir Müslüman ve Hıristiyan tebaanın

⁴⁸¹ BOA, Y.PRK.TKM., 14/43, 15 Ca 1306 (17 Ocak 1889).

⁴⁸² BOA, Y.PRK.UM., 57/78, 25 Za 1319 (5 Mart 1902).

çocuklarının bunların elinden kurtarılması için en kısa süre içerisinde bir “dârü’t-ta’lim” kurulması gerekliliğini ifade etmiştir⁴⁸³.

1902 yılının Haziran ayında İtalyanlar tarafından Yanya’da Rum kilisesinin artan dinî, siyasî ve kültürel etkinliğini azaltmak maksadıyla bir meslek okulu açılmıştır. İtalya’dan gönderilen usta öğreticiler tarafından duvarcılık ve saatçilik eğitimi verilen bu okulda altmıştan fazla öğrenci eğitim alıyordu ve bunların on beşi Arnavut asıllı Müslüman ailelerin çocuklarından oluşuyordu. Ancak kısa süre içerisinde hem Rum kilisesi hem de Yunan hükümeti, okula tepki göstermeye başlamış ve Yanya Metropolitanıyla Yanya Konsolosluğu Genel Müfettişi M. Gennadis çocuklarını bu okula gönderen Ortodoksları aforoz etmekle tehdit etmişlerdir. Bu tehditler hem Yanya’da hem de Atina’da yayınlanan gazeteler aracılığıyla devam etmiş ve kaleme alınan makalelerde de İtalya konsolosu bir takım tehditlere maruz kalmıştır⁴⁸⁴.

İtalyanlar, 1904 yılında Üsküp, İzmir ve Bingazi’de olduğu gibi İşkodra’da yetimhane ve mektep açmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Meclis-i Vükelâ temkinli davranarak İtalya’nın gerçek maksadını tespit etmeden bu konuda karar vermemeyi tercih etmiştir. İtalya’nın mektep ve yetimhane açmak istediği hem diğer yerler de hem de İşkodra’da bir yetimhanenin bulunup bulunmadığının, burada yaşayan İtalyan nüfusun miktarının bu iki kuruma ihtiyaç hissedecek sayıda olup olmadığının ve açılacak bu kurumların herhangi bir zararının olup olmayacağını tespit edilmesi istenmiştir⁴⁸⁵.

İtalyan vatandaşları, Arnavutluk sınırlarının dışındaki Arnavutlara yönelik eğitim ve kültür faaliyetlerinden de geri durmamışlardır. 1905 yılında Gaspor adındaki bir İtalyan vatandaşı, Korfu’da Arnavutça eğitim verecek bir mektep açmak için yoğun bir çaba sarf etmiş, ancak Osmanlı hükümetinin ve Atina maslahatgüzarının girişimleri neticesinde bu teşebbüs sonuçsuz bırakılmış ve Yunan hükümetinin izin vermemesi sağlanmıştır. Ancak, Gaspor, 1905 yılının sonlarına doğru Korfu’ya gelerek Arnavutça ve İtalyanca olarak bir gazete neşretmeye çalışmıştır ki Osmanlı hükümeti “Memâlik-i mahrusa-i şâhânedede ikâ-yı fesad emeliyle” Korfu’ya yerleşen Gasporu tekrar engellemek için Yunan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır⁴⁸⁶.

⁴⁸³ BOA, ŞD., 2717/46, 18 R 1320 (25 Temmuz 1902).

⁴⁸⁴ Blumi, “Teaching Loyalty...”, s. 16.

⁴⁸⁵ BOA, MV., 109/123, 22 C 1322 (3 Eylül 1904).

⁴⁸⁶ BOA, Y.PRK.EŞA., 48/51, 24 L 1323 (22 Aralık 1905). BOA, HR.SYS., 132/9, 9 (...) 1905.

İtalyanlar, yalnızca okula devam edebilecek durumda olanlara ve okul çağındaki çocuklara yönelik eğitim faaliyeti yürütmemiştir. 1904 yılında Dıraç'ta zükûr ve inasa mahsus olarak açılan rüşdiye derecesinde eğitim veren İtalyan mektebinde genel itibariyle gün içerisinde çalışmak zorunda bulunan esnaf, tüccar ve çıraklarla “fukaraya” her akşam bir saat İtalyanca ve Rumca okuma yazma dersi verilmiştir. 1908 yılının Eylül ayından itibaren Dıraç'ta bulunan İtalyan mektebinde bu eğitim faaliyeti yürütülürken okula devam edenlerin ihtiyaç duyacakları kırtasiye malzemesi de ücretsiz olarak karşılanmıştır. Akşam okulunun esas gayesi, daha geniş bir kitleye ulaşarak halk arasında İtalyan hükümetine sempatiyle bakmasını sağlamak ve İtalyan menfaatlerinin daha kolay gerçekleşmesine hizmet etmek olmuştur⁴⁸⁷.

Arnavutluk coğrafyasında bulunan ve İtalya hükümetince desteklenen okullarda 1905 yılından itibaren Arnavutça, bir eğitim dili olarak daha etkin bir kullanılmaya başlamış ve buna bağlı olarak alfabe, okuma, din bilgisi ve sözlük gibi ders kitapları basılmıştır. Aynı dönem içerisinde 1900 yılında Napoli'de Arnavutça kürsüsü kurularak başına Giuseppe Schiro getirilmiştir⁴⁸⁸.

Arnavutlar arasında ayrılıkçı düşüncelerin yaygınlaşması ve milliyetçiliğin gelişimine konsoloslara eliyle de katkı sağlanmıştır. Bu doğrultuda 1907 yılında İtalya'nın Prizren konsolosu üç nüsha Arnavutça elifba kitapçığını kavaslar aracılığıyla gizli bir şekilde konsolosluktan çıkartarak Yakova ve İşkodra'ya göndermiştir⁴⁸⁹. Konsolosluk görevlilerinin yanı sıra İtalyan subaylar da halkı kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı devletine karşı kışkırtmaktan geri durmamışlardır. Arnavutluk'un Toskalık bölgesinde Jandarma birliği kurulmasıyla görevli İtalyan subaylar, mektepler açarak Arnavutları Türklere karşı kışkırtarak Osmanlı yönetiminden kurtulmaları yönünde telkinlerde bulunmuşlardır. Ohri Jandarma bölüğü tensik memuru Kaymakam Morinbo Bey, Arnavutlara: “Siz Arnavut'sunuz! Niçin Arnavutça oku duyuyorsunuz? Bakın! Ben de Arnavut'um İtalya'da bizden iki yüz bin kişi refahla yaşıyor. Siz burada hükümete bakmayın.” şeklindeki ifadelerle tezviratta bulunmuştur⁴⁹⁰.

⁴⁸⁷ BOA, DH.MKT., 2618/18, 3 N 1326 (29 Eylül 1908).

⁴⁸⁸ Clayer, a.g.e., s. 326.

⁴⁸⁹ BOA, TFR.I.KV., 165/16448, 11 Ca 1325 (22 Haziran 1907).

⁴⁹⁰ İSAM, HHPE, 14/940, 21 S 1324 (16 Nisan 1906). İSAM, HHPE, 14/942, 21 S 1324 (16 Nisan 1906). BOA, Y.MTV., 286/66, 12 Ra 1324 (4 Temmuz 1906). BOA, Y.MTV., 296/176, 23 S 1325 (7 Nisan 1907).

İtalya'nın girişimleri ve propagandası neticesinde 2 Ocak 1911 tarihinde İşkodra'da Arnavut Lisan Kulübü adıyla bir kulüp kurulmuştur. Nizamnâmesinde daha önce İstanbul'da kurulmuş olan Arnavut Merkez Cemiyetine bağlı olduğu ifade edilen kulüp, siyasî faaliyetlerin içerisinde yer almaksızın Arnavutçaya hizmet etmek, Arnavutça gazete ve kitap okunmak üzere bir okuma salonu açmak, okula gidemeyen çocuklara akşamları ders vermek ve Arnavut gazetelerine yardım etmek amacıyla kurulmuştur⁴⁹¹.

Yüzyılın sonlarına doğru, Avusturya ve İtalya'nın İşkodra'da açmış oldukları okullar, bölgede Hristiyanlara mahsus okullar olmadığı için, Hristiyan çocukların gitmek zorunda kaldıkları eğitim kurumları olmuştur. Bu okullar, bir yandan çocukları kendilerine “celb ve teşvik” konusunda rekabet ederlerken bir yandan da bu okullar vasıtasıyla sahip oldukları bir takım zararlı emel ve gayeleri için faaliyet göstermişlerdir⁴⁹². İtalya ve Avusturya okulları arasındaki rekabet, eğitim kalitesinde önemli bir artışa neden olmuş ve varlıklı aileler arasında çocuklarını okutma isteği oluşmuştur. İtalyan okullarında sadece İtalyanca eğitim yapılırken Avusturya okullarında Arnavutçanın da kullanılmasına izin verilmiştir. İtalya, her ne kadar Arnavutluk'taki okullarında Arnavutçanın kullanılmasına izin vermemişse de 1899'da İtalya'nın güneyinde yaşayan Arbereşlerin ve 1900 yılında da Calabria ve Napoli'de kullanılmasına izin vermiştir. Böylece birçok Arnavut, burslu olarak İtalya'ya alınmış ve İtalya, Arnavutluk üzerinde artan bir etkiye sahip olmuştur⁴⁹³. İtalya ve Avusturya'nın bölgeye verdiği ehemmiyet rakamlara da yansımıştır. 1910 yılında Avusturya ve İtalya'nın İşkodra'da bulunan mekteplerine 30.000 lira sarf ettiği tahmin edilirken; 1905/1906 yıllarında Müslüman mekteplerine ayrılan tahsisat ancak 498.000 kuruş olmuştur⁴⁹⁴. Yabancı devletler tarafından bir takım siyasî ve kültürel gayelerle açılan okullar, taraflar arasında bir takım çekişmelere neden olmuştur. 1907 yılında Yanya vilâyetinde Ortodoks Rum papazlar, çocuklarını İtalyanlar tarafından açılan okullara gönderen velileri aforoz etmekle tehdit ederek Katolik İtalyanlar tarafından açılan okullara Ortodoksların çocuklarını göndermesi engellenmeye çalışılmış ve İtalya'nın bölgede varlık göstermesi engellenmeye çalışılırken bölgedeki güçlü Yunan varlığının devam etmesine gayret edilmiştir. Çocuklarını İtalyan mektebine gönderen

⁴⁹¹ BOA, DH.EUM.KADL., 3/26, 1 M 1329 (2 Ocak 1911).

⁴⁹² BOA, A.MKT.MHM., 679/5, 4 R 1314 (12 Eylül 1896).

⁴⁹³ Blumi, “The Social...”, s. 234.

⁴⁹⁴ BOA, MF.MKT., 1168/70, 24 Ra 1329 (25 Mart 1911).

velilerin bu durumu karşısında Osmanlı hükümeti sessiz kalmayı tercih ederek; ne Yunan mekteplerini ne de İtalyan mekteplerini desteklemiş aksine oldukça kötü durumda bulunan mekâtib-i iptidaiye ve idâdiyenin ıslahının gerekliliği dile getirmiştir⁴⁹⁵.

Hükümet, genel olarak açılan bu okullara karşı temkinli hareket etmeye çalışmıştır. Özellikle İşkodra vilâyetinde açılan yabancı okulların maddî ve manevî bir “takım su-i tesirlere sebebiyet” verdiği düşünülmüştür. 1903 yılında Dıraç’ta açılan İtalyan mektebinin inas kısmının başka bir yere taşınması söz konusunu olduğunda İslam mahallesinde olmaması, Müslüman çocuklarının kabul edilmemesi ve Maârif Nizamnamesinin 129. maddesi hükümlerine riayet edilmesi şart koşulmuştur⁴⁹⁶. 1906 yılında Kosova vilâyetine bağlı Üsküp’te ruhsatsız bir şekilde açılarak faaliyet gösteren İtalyan mektebine dört Müslüman çocuğun devam ettiğinin öğrenilmesi üzerine okulun kapatılması kararlaştırılmıştır⁴⁹⁷.

Yabancıların Arnavutluk coğrafyasındaki eğitim alındaki faaliyetleri sadece bölgede okul açmaktan ibaret kalmamış, Sırbistan ve Yunanistan Manastır, Kosova, Selanik ve Yanya vilâyetlerindeki mekteplerde görev yapan muallimleri maaşa bağlayarak kendi siyasî emellerine hizmet etmelerini sağlamıştır⁴⁹⁸. Sırbistan Hükümeti, çoğu zaman Kosova vilâyetinin Üsküp, Kalkandelen, Kumanova ve Pirlepe gibi sancaklarının bazı köylerinde hiçbir Sırp bulunmadığı halde okullar açmış ve halkı kendisine bağlamaya çalışmıştır ve bu durumdan rahatsız olan Bulgar Eksarhlığı durumu Osmanlı Hükümetine şikâyet etmekten geri durmamıştır⁴⁹⁹.

3.3.4. Amerikan Misyonerlerinin Eğitim Faaliyetleri

Hristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan misyonerler, bu amaçlarını çok dinli ve çok dilli farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı Osmanlı topraklarında açtıkları okullar vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Böylece hem kendi mezheplerini ve dinlerini yaymışlar hem de mensubu bulundukları ülkelerin Osmanlı devleti üzerindeki menfaatlerini gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır⁵⁰⁰. Arnavutluk

⁴⁹⁵ BOA, BEO, 3182/238598, 3 L 1325 (9 Kasım 1907). BOA, BEO, 3179/238357, 30 N 1325 (6 Kasım 1907).

⁴⁹⁶ BOA, ŞD., 1962/25, 13 Za 1323 (9 Ocak 1906). BOA, ŞD., 221/45, 29 B 1329 (26 Temmuz 1911).

⁴⁹⁷ BOA, TFR.I.KV., 145/14429, 13 N 1324 (31 Ekim 1906).

⁴⁹⁸ BOA, DH.MKT., 403/31, 5 S 1311 (18 Ağustos 1893).

⁴⁹⁹ BOA, BEO, 63/4656, 12 S 1310 (5 Eylül 1892).

⁵⁰⁰ Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, Ekim 1999, s. 169.

coğrafyasında özellikle İşkodra, bulunduğu coğrafi konumu nedeniyle, misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun şekilde yapıldığı yerlerden biri olmuştur. Papazlar, ellerinde bulundurdıkları maddi kaynakları sayesinde Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu gaflet halinden istifade ederek halkın Hıristiyanlığa geçmesini sağlamışlardır. Bu durum, misyonerlerin çok da başarılı olamadıklarını anlatan kimi gazete haberlerine şu ifadelerle yansımıştır: *“Bu kadar gayret-i fedakârlığa mukâbil halk Hıristiyanlığı pek azca öğrenebilmiştir. Yeminleri, âdetleri, âdât-ı İslamiyeleri, merbutiyet-i kalbiyeleri hâlâ haldedir. İsimleri Nuh Marko, Nikola Muhammed, Nik Ali, Ahmed Con... gibidir...”*⁵⁰¹ İşkodra ile ilgili bir başka gazete haberinde yukarıdaki ifadeler doğrultusunda şu bilgiler verilmiştir: *“Bunların imanları Ali, Veli diye isim taşımak ve Müslümanım demekten ibaret kalmış. Lakin bizimkiler uyumuş ve ölmüş. İtalya hükümeti ve Papa hazretleri ise çalışmışlar. Buraya papazlar yollamışlar, dağlar arasına kiliseler bina etmişler ne yapmak lâzımsa yapmaktan çekinmemişler, burada Hıristiyanlığı neşretmişler. İşte bu Nikola bin Mehmet yakın zamanlarda tansîr etmiş İslâm evladlarıdır...”*⁵⁰²

Halkın büyük bir çoğunluğunun içinde bulunduğu cehalet ve gaflet halinden istifade eden yabancı ruhban cemiyetleri, başta İşkodra olmak üzere vilâyetlerde yayılarak mektepler açmışlardır. Açılan bu rahip mekteplerine özellikle fakir halkın çocukları kaydedilmiş ve verilen eğitimin hemen arkasından köylerine gönderilerek birer din adamı olarak görev yapmaları sağlanmıştır. Kendi köylerinde göreve başlayan genç rahiplerin faaliyetleri ve telkinleri neticesinde İşkodra vilâyetinin dağlık kesimlerinde yaşayan birçok Müslüman, Hıristiyanlığa geçmiştir. Görünürde Hıristiyanlık inancını yaymak için faaliyet gösteren bu cemiyet ve okulların esas gayesi destek aldıkları devletlerin siyasî emellerine hizmet etmekten ibaret olmuştur⁵⁰³. Misyonerler, işlerini kolaylaştırmak ve daha kısa süre içerisinde başarılı olabilmek amacıyla ve bir noktada milliyetçilik hislerini kuvvetlendirmek amacıyla öncelikli olarak İncili Arnavutçanın çeşitli lehçelerine çevirmişlerdir⁵⁰⁴.

Katolik papazlar tarafından açılan mektepler, hem bölgede Hıristiyanlık inancının yaygınlaşması hem de Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. 1904 yılında Akçahisar'da Katolik papazlar tarafından ruhsatsız bir şekilde açılan

⁵⁰¹ “Arnavutluk Ahvâli”, *Sırat-ı Müstakim*, Nu: 102, 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910), s. 416.

⁵⁰² “Mekâtib”, *Sırat-ı Müstakim*, Nu: 160, 17 Eylül 1327 (30 Eylül 1911), s. 62.

⁵⁰³ BOA, Y.MTV., 302/216, 28 Ş 1325 (6 Ekim 1907).

⁵⁰⁴ Aynî, a.g.e., s. 335.

mektepe İtalyanca ve Arnavutça eğitim yapılmış, okula devam eden çocukların ihtiyaç duydukları kitap ve kırtasiye malzemesi okul tarafından karşılanmış, her ay veya iki ayda bir öğrencilere yarım Napolyon hediye verilmiştir⁵⁰⁵.

Arnavutluk coğrafyasında kısaca Amerikan Board olarak adlandırılan “American Board of Commissioners for Foreign Missions” (ABCFM)⁵⁰⁶, Methodist Episcopal Mission ve British and Foreign Bible Society gibi Protestan misyoner cemiyetleri faaliyet göstermiştir. 1850’li yıllardan itibaren Balkan coğrafyasında çalışmalar yürüten Amerikan Board’un Avrupa Türkiye’si Misyonu, 1871’de European Turkey Mission adıyla yeniden örgütlenerek Arnavutluk coğrafyasını da içerisine alan geniş bir bölgede faaliyet göstermiştir⁵⁰⁷.

Arnavutlar üzerinde etkili olan ilk misyonerlerden Dr. Elias Riggs (1810-1901)⁵⁰⁸, misyonerlik kariyerinin ilk zamanlarında kısa bir süre Arnavutlar arasında kalmış ve bu süre zarfı içerisinde Arnavutça için bir gramer çalışması yapmıştır. Bu çalışma her ne kadar yüzyılın başlarına değin bir taslak olarak kalmışsa da Amerikan Board’un Avrupa Türkiye’si Misyonunun Arnavutçanın temel problemlerinden biriyle ilgilenmesi açısından oldukça önemlidir. Eski bir Amerikan Board misyoneri olan Alexander Thompson, Arnavutlarla yakından ilgilenmiş ve çalışmalarıyla sonraki misyonerleri bu konuda teşvik etmiştir. Avrupa Türkiye’si Misyonu misyonerlerinden John W. Baird, Arnavutça üzerine çalışmalar yaparken; aynı dönemde British and Foreign Bible Society tarafından Yeni Ahit Arnavutçaya çevrilerek Arnavutluk’ta dağıtılmıştır. Amerikan Board, bununla kalmamış daha ortada bir Arnavut alfabesi yokken bir alfabe hazırlamış ve bu alfabe Arnavut eğitim sisteminde kullanılmıştır⁵⁰⁹.

İncili yerel dillere çevirerek bu dillerde yayınlar yaparak birçok yerel dilin edebileşmesinde önemli bir yere sahip olan Portestanlar, Arnavutçanın da

⁵⁰⁵ BOA, MF.MKT., 1099/30, 17 M 1327 (8 Şubat 1909).

⁵⁰⁶ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 35.

⁵⁰⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ağustos 2000, s. 92-93.

⁵⁰⁸ Ellias Riggs, 4 yaşında okuma öğrenmiş, 9 yaşında Yunanca, 13 yaşında İbranice öğrenmeye başlamıştır. 19 yaşında Amherst College’tan 22 yaşında da Andover Theological Seminary’den mezun olmuştur. ABCFM’nin bünyesinde 1838 yılından 1901 yılına değin Osmanlı Devletinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Ellias Riggs hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Doğan, *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and “Nominal Christians”: Elieas Riggs (1810 - 1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire*, Utah Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs 2013, s. 179 – 183.

⁵⁰⁹ James L. Barton, *Free Albania: A Momentous Situation Confronting the American Board*, Envelope Series, Vol: XVI, No: 3, October 1913, ABCFM, Boston, Massachusetts, s. 9-10

“edebileşmesinde” önemli bir rol oynamışlardır. British and Foreign Bible Society’nin Moskova temsilcisi Robert Pinkerton’un girişimleri neticesinde Yeni Ahit’in Arnavutçaya tercümesini yapacak olan Vangjel Meksi ile 19 Ekim 1819’da İstanbul’da bir sözleşme imzalanmıştır. 1824 ve 1827 yıllarında Yunan harfleri ile ilk baskıları yapılmıştır⁵¹⁰. Kırım Harbi’nden sonra Protestan Misyonerlerin faaliyetleri yeniden hız kazanmış ve 1878 yılına değin Arnavut dilinin edebî bir dil haline gelmesinde bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde etkili olmuşlardır. Bu dönem içerisinde Bible Society’nin İstanbul temsilcileri Yeni Ahit’in yeni bir Arnavutça tercümesi için Konstantin Kristoforidhi (1827-1895) ile görüşmüşlerdir. 1857 yılında Kristoforidhi çalışmalarına başlamış ve bunun neticesinde 1866 ilâ 1872 yılları arasında Arnavutçaya çevrilmiş on kadar kitap basılmıştır. 1866 yılından itibaren A. Boyacıyan matbaasında bir yandan Yunan harfleriyle Tosk lehçesinde, bir yandan da Latin harfleriyle Geg lehçesinde Yeni Ahit, İnciller, Havarilerin İşleri, Mezmurlar, Kutsal Tarih ve Dört Kateşizm kitabı basılmıştır. Kristoforidhi, Geg ve Tosk lehçelerinde uyarlama alfabe kitapları ve okuma kitapları hazırlamış ve bu kitaplar, Religious Tract Society (Dinî Broşürler Cemiyeti) tarafından 1867 yılında basılmıştır. Bible Society ile Kristofordhi arasındaki işbirliğinin ürünü olan bu yayınlar, Arnavutların dinî eserlere ulaşımını kolaylaştırmaktan ziyade anadillerinde okuma yazma öğrenmenin bir aracı olarak Arnavutların ilgisini çekmiştir. Bu ilgi sadece Hristiyanlarla sınırlı kalmamış, hem İstanbul’daki hem de Arnavutluk coğrafyasındaki Müslüman Arnavutlar yoğun ilgi göstermişlerdir⁵¹¹. İncil’in Arnavutçaya tercüme edilmesi ve basımı, Arnavutça eserlerin yasaklandığı dönemlerde de devam etmiştir. Arnavutça İnciller hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından satın alınırken, özellikle Mosis isimli birinci kitap “kapış kapış” satılmıştır⁵¹².

Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren Amerikan Board misyonerleri, takip ettikleri ders programları ve derslerde okuttukları kitaplar ile öğrencileri hürriyet fikirleri ile besleyerek millî şuurlarını uyandırmayı temel politikaları haline getirmişlerdir. Amerikan Board okullarında yürütülen eğitim çalışmaları, Osmanlı azınlıklarına millî tarih ve dillerini öğrenme imkânı vermiştir⁵¹³. 19. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımının Osmanlı ülkesindeki gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerde ve bunların bağımsızlıkla sonuçlanmasında Amerikan misyoner okulları oldukça etkili

⁵¹⁰ Clayer, **a.g.e.**, s. 137-139.

⁵¹¹ Clayer, **a.g.e.**, s. 160-163.

⁵¹² Bartl, **a.g.e.**, s. 248.

⁵¹³ Gülbadi Alan, “Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri”, **Journal of Islamic Research**, 2007; 20 (4), s. 472-473.

olmuşlardır. Bu yönüyle Amerikan okulları, Balkan coğrafyasında en fazla Bulgarlar üzerinde etkili olmuşlardır. Amerikan okullarının Bulgarlar üzerindeki etkinliğinin boyutunu 1863 yılı ile 1906 yılları arasındaki kırk yıllık süreç içerisinde Robert Koleji'nden 1971 Bulgar öğrencinin mezun olması ortaya koymaktadır⁵¹⁴. Bu yönüyle ABCFM'nin çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Arnavutları uzun bir süre ihmal etmesi gayet doğal karşılanabilir.

1873'te kurulan Manastır İstasyonu, kurulduğu yıl itibariyle Amerikan Board'un Osmanlı ülkesindeki en genç ve en batıdaki istasyonu olmuştur. 1892 yılında Manastır'da dördü kadın ikisi erkek olmak üzere altı misyoner bulunuyordu⁵¹⁵. Misyonerler, istasyonun kuruluşunu takip eden ilk yirmi yıl Bulgarlarla yakından ilgilenirken; Arnavutlara yeterince ilgi göstermemişlerdir. 1890'lı yılların başından itibaren misyonerlerin ilgisi Arnavutlar üzerine yoğunlaşmaya başlamış Arnavutların uzun bir süre ihmal edilmesini "Hristiyan âlemi için bir utanç" nedeni olarak değerlendirmişlerdir⁵¹⁶. Manastır vilâyetine bağlı Görice kasabasının mutasarrıfı Hurşid Bey tarafından 26 Mart 1890 tarihinde merkeze gönderilen bir telgrafta Görice'de bir papaz ile yardımcısının Arnavut okullarını gezerek buralarda Arnavutça İncil okuyup vaaz ve nasihatle bulundukları bildirilmiştir. Din adamı kisvesindeki Protestan misyonerler, görünürde dinlerini ve mezheplerini yaymak adına faaliyetlerde bulunsalar da esas olarak bölgede millî hislerin uyandırılması için çalışmışlardır. Bu noktada misyonerler, Arnavutlara yönelik telkinleri esnasında, Arnavut dilinin önemi üzerinde durmuş ve Bulgarların Bulgarcaya verdikleri önemin bir sonucu olarak millî varlıklarını muhafaza ettikleri ve nihayetinde oldukça ilerlediklerini dile getirmişlerdir⁵¹⁷.

Arnavutlar arasında gelişen güçlü milliyetçilik hareketini yakından takip eden misyonerler, eğer Arnavutlar, Hristiyanlaştırılacaksa bunun Arnavutça yapılmasının zorunlu olduğunu düşünmüşlerdir. Bu çerçevede Yeni Ahit'i tamamen, Eski Ahit'i kısmen Arnavutça olarak basarlarken, bir yandan da birkaç dinî kitapla Arnavutça gramer kitabı basmışlardır⁵¹⁸. Amerikalı Misyonerler yalnızca Hristiyanlığı yaymak için faaliyet göstermemiş; Manastır havalisinde Rumeli vilâyetlerinde yapılması kararlaştırılan ıslahatın yalnızca boş bir vaatten ibaret olduğunu ve hiçbir zaman

⁵¹⁴ Mithat Aydın, **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, Şubat 2008, s. 103.

⁵¹⁵ Vladimir A. Tsanoff, **Reports and Letters of American Missionaries 1858-1918** (Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey), Sofia, 1999, s. 47.

⁵¹⁶ Tsanoff, **a.g.e.**, s. 63.

⁵¹⁷ **BOA, Y.PRK.UM., 17/21, 15 L 1307** (4 Haziran 1890). Kuzucu, "Layihalar...", s. 324.

⁵¹⁸ "The Albanians", **The Missionary Herald**, Vol. LXXXIII – July 1887, No. VII, s. 270.

uygulanmayacağını ifade ederek, özellikle bölgede yaşayan Hristiyan halkı Osmanlı Devletine karşı kızıştırmaya çalışmışlardır⁵¹⁹.

1907 yılında Manastır vilâyetinde ikisi Manastır'da diğeri de Görice'de olmak üzere üç Amerikan mektebi faaliyet göstermiştir. Manastır'ın Sultaniye Mahallesinin Fil Sokağında bulunan Amerikan mektebi, 1878 tarihinde ruhsatlı olarak açılarak eğitim faaliyetine başlamıştır. İptidai ve rüşdi derecesinde faaliyet gösteren Amerikan mektebinin talebeleri Rumlar, Bulgarlar ve Kıptilerden oluşmuştur. Yine Manastır'ın Sılatış Mahallesinde Amerikalı misyonierler tarafından kiraladıkları bir hane kira kontratına aykırı bir şekilde Fil Sokağındaki mektebin bir şubesi niteliğinde ruhsatsız olarak leyli bir mektebe dönüştürülerek iptidai kısmına öğrenci yetiştirmek üzere faaliyet göstermiştir. Üçüncü Amerikan Mektebi ise Görice'de bulunan Görice Amerikan İnâs Mektebi'dir⁵²⁰. Bunlar arasında Arnavutlara yönelik faaliyet gösteren okul, Görice'de bulunan okul olmuştur.

Görice'de Amerikan kız okulunun açılmasını sağlayan kişi Arnavut Gjerasim Qiriazı olmuştur. Protestan misyonierlerin bölgedeki faaliyetleri neticesinde, Ortodoks makamların aforoz tehditlerine rağmen, Protestanlığı ilk kabul edenler arasında 1877 yılında on dokuz yaşındaki Gjerasim Qiriazı de yer almıştır. Manastır yakınlarındaki Tırnova köyü sakinlerinden olan ailesi, bir müddet sonra Manastır'a yerleşmişlerdir. Manastır'da oturdukları evde Protestan misyonierlerle komşu olmaları nedeniyle Protestanlarla ilk temasları başlayan Qiriazı, on üç yaşına değin Yunan okuluna devam etmiş ve bir kunduracının yanında çıraklık yapmıştır. Protestan misyonierler bu çok dilli gencin yeteneklerinden istifade etmek için ona bazı dersler verdikten sonra, 1882 yılında mezun olacağı⁵²¹, Samakov Theological Seminary'de eğitim almasını sağlamışlardır⁵²². Mezuniyeti sonrası bir müddet ABCFM'nin Üsküp misyonunda görev yapmış daha sonra Arnavutçanın yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla Arnavutlar arasında çalışabilmek için⁵²³ British Foreign Bible Society bünyesinde Manastır'da çalışmaya başlamıştır⁵²⁴. 1883 yılında Orta ve Güney Arnavutluk'ta misyonierlik

⁵¹⁹ BOA, Y.PRK.EŞA., 24/58, 27 Z 1313 (9 Haziran 1896).

⁵²⁰ BOA, Y.PRK.MF., 5/20, 2 R 1325 (15 Mayıs 1907). BOA, Y.PRK.MF., 4/80, 12 Ca 1321 (6 Ağustos 1903).

⁵²¹ Clayer, a.g.e., s. 241.

⁵²² "The Albanians", *The Missionary Herald*, Vol. LXXXIII – July 1887, No. VII, s. 270. Ayrıca bkz. "Among Brigands", *The Missionary Herald*, Vol. XCVIII – March 1902, No. III, s. 132-136.

⁵²³ Clayer, a.g.e., s. 241.

⁵²⁴ "The Albanians", *The Missionary Herald*, Vol. LXXXIII – July 1887, No. VII, s. 270. Ayrıca bkz. "Among Brigands", *The Missionary Herald*, Vol. XCVIII – March 1902, No. III, s. 132-136.

faaliyetleri yürütmeye başlayan Qiriazı, 1885 yılından itibaren Manastır'da Arnavutça ayinlere başlamış ve bunu 1890'dan sonra yerleştiği Görice'de de devam ettirmiştir. Görice'deki ayinlerin yapıldığı yer Görice Arnavut Zükur Mektebi olmuş ve bu durum Ortodoks kilisesi tarafından tepkiyle karşılanmışsa da Arnavutça ayin ve ibadet Ortodoks kiliselerine girmeye başlamıştır. Qiriazı, 1890'lı yılların başından itibaren dinî ve dinî olmayan birçok metin kaleme almış ve 1892 yılında Lettra e Vllazerise (Kardeşlik Mektubu) adında süreli bir yayın çıkarmıştır⁵²⁵.

Gjerasim Qiriazı, 1887 yılında açılan Arnavut Zükur Mektebi'nin karşılaştığı güçlükler ve malî sıkıntılar yüzünden gerilediği ve okulun ilk müdürü Pandeli Sotiri'nin mali sıkıntılar dolayısıyla İstanbul'a döndüğü bir dönemde yeni bir okul açma girişiminde bulunmaya başlamıştır. Gjerasim Qiriazı, kız kardeşi Sevasti'nin İstanbul'daki Protestan Mektebinden mezun olmasıyla Naim Fraşeri'nin de yardımlarıyla Görice'de bir Protestan mektebi açmak için izin alabilmiştir⁵²⁶. 1891 yılında Manastırlı Gjerasim Qiriazı tarafından Görice'de açılan mektep, 27 Haziran 1892 tarihinde ruhsata bağlanmıştır⁵²⁷. Açılan okul, her ne kadar bir Arnavut okulu olarak bilinse de Woman's Board of the Interior tarafından desteklenmiş ve genel olarak Amerikan Board tarafından yönetilmiştir. Arnavutça eğitim yapan okul, ilk andan itibaren hem hükümetin hem de Rumların tepkisiyle karşılaşmıştır⁵²⁸. Protestan Mektebi olarak açılan okul, kuruluş şartnamesinde geçen "Arnavut kızları karışık alınır" tabiri ve Arnavutça eğitim yapması nedeniyle Arnavut Mektebi olarak isimlendirilmiş⁵²⁹ ve Protestanlığın yaygınlaştırılması misyonunu yerine getirme gayesiyle hareket etmiştir⁵³⁰. 2 Ocak 1894'te Gjerasim Qiriazı'nın ölmesi⁵³¹ üzerine okulun tüm sorumluluğunu kız kardeşleri Sevasti Qiriazı (1871-1949) ve Parashqevi Qiriazı (1880-1970) üstlenmiştir⁵³². Başöğretmenliğini Sevasti Qiriazı'nın yaptığı okul, Manastır

⁵²⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 241-242.

⁵²⁶ Clayer, **a.g.e.**, s. 123.

⁵²⁷ **BOA, MF.MKT., 323/34, 23 M 1314** (4 Temmuz 1896). Ruhsat konusunda ayrıca bkz. **BOA, MF.MKT., 130/53, 20 M 1309** (26 Ağustos 1891). **BOA, MF.MKT., 130/27, 12 M 1309** (2 Eylül 1891).

⁵²⁸ James L. Barton, "Survey of the Fielld 1912-1913", **The Missionary Herald**, CIX, November 1913, Nu: 11, s. 529.

⁵²⁹ **BOA, MF.MKT., 323/34, 23 M 1314** (4 Temmuz 1896).

⁵³⁰ **BOA, MF.MKT., 455/68, 9 Ra 1317** (18 Temmuz 1899).

⁵³¹ "Editorial Paragraphs", **The Missionary Herald**, Vol. XC – March 1887, No. III, s. 98.

⁵³² Sevasti, 1910 yılında Kristo A. Dako ile evlendikten sonra okulun yöneticiliğini kız kardeşi Parashkevia yapmaya başlamıştır. Gerasim Kyrias'ın oğlu Stephen Kyrias, Kristo A. Dako ve Parashkevia, Ohio'daki Oberlin College'da eğitim almışlardır. Phineas B. Kennedy, "The Situation in Albania", **The Missionary Herald**, Vol.: CVIII – October 1912, Nu.: 10, s. 451.

istasyonu tarafından desteklenmiş ve uzun süre Arnavutluk coğrafyasında Arnavutça eğitim yapan tek kız okulu olmuştur⁵³³.

1898/1899 yılının kış aylarında okulda Müslüman kızlarının eğitim görmesi yasaklanırken, 1904 yılında ise Arnavutça eğitim yapılması yasaklanmış ve Arnavutça ders kitaplarının yerini Yunanca ve İngilizce ders kitapları almıştır. Okul, özellikle Ortodoks kilisesi yöneticileri tarafından pek hoş karşılanmamış, okula devam eden genç kızları ve ailelerini okula karşı soğutmak için okula devam eden öğrencilerin ailelerinin cenaze törenlerini yapmamak gibi baskılar uygulanmıştır. Misyonerler, dinî propagandalarının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamak için 1900/1901 yıllarında okula yatılı bir bölüm eklemişlerdir. Okula kaydedilen ilk beş yatılı öğrenciden ikisi Negovan'dan ikisi de Berat'tan gelmiştir. 1906 yılında okulda kayıtlı bulunan kırk beş öğrenciden on ikisi yatılıydı⁵³⁴.

Aralarında Kıraat, Hesap, Coğrafya, Tarih-i Tabii, Tarih-i Umûmî, Ulum-ı Mütenevi, İngiliz Lisanı, Yazı Talimi, Elifba gibi ders kitaplarının bulunduğu on iki kitabının okutulmasına ruhsat verilirken, İngilizce kitabının dışındaki tüm kitaplar Arnavutça olarak kaleme alınmış ve bunların basımı genel olarak 1886 yılında Bükreş'te yapılmıştır. Kitaplarla ilgili olarak dikkat çeken bir başka husus kitaplardan birçoğunun Naim Fraşeri ve Sami Fraşeri tarafından kaleme alınmış olmasıdır. İptidai düzeyde beş yıllık eğitim süresine sahip olan okulda Sevasti Qiriazi ve Fanka Efthimi ilk öğretmenlik yapan kişiler olmuştur⁵³⁵. Vaiz Athanas Sina da okulda öğretmenlik yapmıştır⁵³⁶. Okulda görev yapan öğretmenlerin maaşları Manastır'daki Protestan cemaati tarafından karşılanmıştır⁵³⁷. Okulda görev yapan öğretmenler, dersliklerin dışına taşan faaliyetler yürütmüşlerdir. Okuldan kadın bir öğretmen, haftada iki kez ileri gelen ailelerin de içinde bulunduğu Arnavutların evlerine giderek genç kız ve kadınlara Arnavutça okuma yazma öğretmişlerdir⁵³⁸.

1902 yılında Görice'deki erkek okulunun kapanması üzerine Görice kız okulu, Arnavutça eğitim yapan tek okul haline gelirken, Türkler ve Ortodoks Rumlar tarafından "Arnavutçuluğun Yuvası" olarak nitelendirilmeye başlanmıştır⁵³⁹. Okul, Arnavutça ayin, ibadet ve eğitim yapılmasını engellemeye çalışan Rum Ortodoks

⁵³³ "European Turkey Mission", **The Missionary Herald**, Vol. XCII – September 1886, No. IX, s. 368.

⁵³⁴ Clayer, **a.g.e.**, s. 404-405.

⁵³⁵ **BOA, MF.MKT.**, 694/52, 8 M 1321 (6 Nisan 1903).

⁵³⁶ Clayer, **a.g.e.**, s. 405.

⁵³⁷ **BOA, MF.MKT.**, 455/68, 9 Ra 1317 (18 Temmuz 1899).

⁵³⁸ Clayer, **a.g.e.**, s. 405.

⁵³⁹ <http://reformation.edu/albania/pages/phineas-kennedy.htm> (E.T.: 05.12.2013)

Kilisesini hiç de memnun etmemiş, Ortodoks Kilisesi, Arnavutça eğitim yapan bu ve benzeri okullar ile gelişen Arnavut milliyetçiliğinin etkisiyle Arnavutlar üzerindeki etkinliğini kaybedeceğini düşünmeye başlamıştır⁵⁴⁰.

1902 yılında biri erkek diğeri kadın iki öğretmen tarafından eğitim faaliyetleri yürütülen mektepte, elli yerli Hristiyan kız öğrenci, Sofya'dan getirilen Arnavutça ders kitaplarıyla Arnavutça eğitim alırken; İngilizce ve Almanca gibi yabancı dil dersleri de almışlardır. "Protestan Mektebi" olarak da isimlendirilen okula bir dönem Müslüman ailelerin kızları da devam etmişse de mahallî hükümetin faaliyetleriyle bu engellenmiştir. Okulun en büyük malî destekçileri Hristiyanlar olmakla beraber, bazı Müslümanlar da gizli olarak yardımda bulunmuşlardır⁵⁴¹.

Hem okul hem de okulda görev yapan öğretmenler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Manastır konsolosluğunun himayesinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Konsolos, Amerikan çıkarlarının da temsilcisi olarak misyonerlerin çalışmaları esnasında karşılaştıkları zorlukları aşmalarında da yardımcı olmuştur. Athanas Sina, muzır kitaplar dağıtmakla suçlanıp tutuklandığında August Kral, Hüseyin Hilmi Paşa nezdinde girişimlerde bulunmaktan geri durmamıştır. Hatta 1903 yılı Ekim'inde okulda Arnavutça eğitimin yasaklanmasına da August Kral, müdahale etmiştir⁵⁴².

Okul, 27 Haziran 1892 tarihli ilk ruhsatıyla Arnavutça tedrisat yapabilme hakkına sahipken; ilerleyen tarihlerde padişah iradesiyle Arnavutça tedrisatın yasaklanması nedeniyle, 29 Aralık 1904 tarihinde ruhsatı yenilenirken kati bir şekilde Arnavutça eğitim yapması yasaklanmıştır. Hatta 1906 yılında Misyonerler tarafından okulda düzenlenen bir ödül töreni münasebetiyle hazırlanan davetiyenin Latin alfabesiyle Arnavutça olarak hazırlanması ve tören esnasında Arnavutça konuşmalar yapılması, okulda Arnavutça eğitim yapıldığının anlaşılmasını sağlamış ve okul hakkında bir tahkikat yapılmıştır⁵⁴³.

1907 yılında Amerikan Board'a iki Amerikalı kadın tarafından Arnavutluk'ta misyonerlik faaliyetleri yapılması için 25 bin dolar bağış yapılmıştır⁵⁴⁴. Yapılan bağışla birlikte gelen talep üzerine misyonerlik faaliyetleri için Phineas B. Kennedy ve eşi

⁵⁴⁰ J. W. Baird, "The First Protestant Albanian Preacher", **The Missionary Herald**, Vol. XC – May 1894, No. V, s. 199-200.

⁵⁴¹ **BOA, DH.MKT., 546/24, 15 R 1320** (22 Temmuz 1902).

⁵⁴² Clayer, **a.g.e.**, s. 407.

⁵⁴³ **BOA, MF.MKT., 946/74, 18 C 1324** (9 Ağustos 1906). **BOA, MF.MKT., 966/62, 19 L 1324** (6 Aralık 1906).

⁵⁴⁴ Barton, **a.g.e.**, s. 10-11.

Violet Bond Kennedy görevlendirilmiş⁵⁴⁵; böylece American Board'un bölgeye yönelik doğrudan çalışmaları başlamıştır⁵⁴⁶.

Phineas B. Kennedy ve eşi Violet Bond, 24 Ekim 1907'de New York'tan yola çıkarak 26 Mart 1908'de Görice'ye ulaşmış⁵⁴⁷ ve Görice kız mektebinin öğretim kadrosuna katılmışlardır⁵⁴⁸. Kennedy hakkında hükümeti ilk uyaran kişi, Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa olmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, 21 Aralık 1907 tarihinde sadarete gönderdiği telgrafla hem Amerikalılar hem de diğer yabancı devletler tarafından Görice'de açılacak olan yabancı okulların bölgedeki "efkâr ve amâl-i muzırranın" yayılmasına sebebiyet vereceğini ifade ederek; Kennedy'in okul açma teşebbüsünün engellenmesi gerektiğini belirtmiştir⁵⁴⁹. Hüseyin Hilmi Paşa, yalnızca Kennedy ve eşinin değil hiçbir Amerikalı misyonerin Görice ve havalisinde ikametine, okul ve mabet inşa etmesine müsaade edilmemesi düşüncesindedir⁵⁵⁰. Phineas B. Kennedy'nin Görice'de Arnavutça eğitim yapan bir mektep açmak ve Protestanlık mezhebini yaymak amacıyla görevlendirilmiş bir misyoner olduğunu öğrenen Osmanlı hükümeti, Kennedy'nin Manastır'dan daha ileri gitmesinin uygun olmayacağı düşüncesindedir ve bunu engellemek için bir takım girişimlerde de bulunmuştur⁵⁵¹. Osmanlı hükümetini bu konuda tedirgin eden husus, bu şekilde bir eğitimin ve teşebbüsün bölgedeki farklı unsurlar arasında mezhepsel bir ihtilafa ve münakaşaya sebep olması ihtimali olmuştur⁵⁵². Amerikalı Protestan misyoner Kennedy ve eşi, daha önceki yıllarda Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan anlaşmalar gereğince Amerikan vatandaşı olarak Osmanlı ülkesinde serbestçe seyahat etme imkânına sahip oldukları

⁵⁴⁵ <http://reformation.edu/albania/pages/phineas-kennedy.htm> (E. T.: 05.12.2013)

⁵⁴⁶ Kennedy, "The Situation..", s. 453.

⁵⁴⁷ American Board in Turkey, "Personnel records for Phineas B. Kennedy," in Digital Library for International Research Archive, Item #13163, <http://www.dlir.org/archive/items/show/13163> (E. T.: 05.12.2013). American Board in Turkey, "Personnel records for Violet R. Bond Kennedy," in Digital Library for International Research Archive, Item #13164, <http://www.dlir.org/archive/items/show/13164> (E. T.: 05.12.2013). Kennedylerin Görice'ye oldukça uzun bir süreden sonra ulaşabilmelerinin esas nedeni Selanik'te kendilerine mürur tezkiresinin birkaç ay verilmemiş olmasıdır. BOA, BEO, 3271/245272, 13 S 1326 (17 Mart 1908). BOA, BEO, 3273/245471, 16 S 1326 (20 Mart 1908).

⁵⁴⁸ <http://reformation.edu/albania/pages/phineas-kennedy.htm> (E. T.: 05.12.2013)

⁵⁴⁹ BOA, BEO, 3171/237817, 16 N 1325 (24 Eylül 1907). Hüseyin Hilmi Paşa, bu konudaki tedirginliklerini 21 Mart 1908 tarihinde Sadaret makamına gönderdiği yazısında tekrar etmiş ve Kennedy'ye Görice'de bir okul kurma teşebbüsünde bulunması halinde hiçbir suretle fırsat ve izin verilmemesini istemiştir. BOA, BEO, 3282/246111, 19 S 1326 (20 Mart 1908).

⁵⁵⁰ BOA, BEO, 3279/245912, 23 S 1326 (27 Mart 1908).

⁵⁵¹ BOA, BEO, 3235/242587, 19 Z 1325 (23 Ocak 1908). BOA, BEO, 3223/241706, 1 Z 1325 (5 Ocak 1908). BOA, BEO, 3259/244388, 27 M 1326 (1 Mart 1908).

⁵⁵² BOA, BEO, 3233/242463, 19 Z 1325 (23 Ocak 1908).

için Görice'ye gitmeleri engellenememiş, ancak burada okul açma teşebbüsünde bulunmaları halinde bunun engellenmesi kararlaştırılmıştır⁵⁵³.

1908 yılının Eylül ayında ise Charles Telford Erickson ve eşi Carrie Louise Earl, Tiran'a gelerek misyonerlik faaliyetlerine başlamış ve 1909 yılında Elbasan'a geçerek faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir⁵⁵⁴. Erickson, Tiran'da bulunduğu yaklaşık bir yıllık süre içerisinde farklı dillerde ve özellikle Latin alfabesiyle Arnavutça kitaplar yazmaya ve orada büyük bir mektep açmaya çalışmıştır. Ancak bir müddet sonra çevre köylerden Tiran'a gelerek nümayiş yapmaya başlayan halk, Arnavutçanın Türk ve Latin alfabesiyle öğretilmesine karşı çıkarken, Başkim kulübünün kapatılmasını ve Avusturya ajanı olduğuna inanılan Erickson'un Tiran'dan çıkarılmasını istemiştir. Halk, nasihatler neticesinde dağılırken Erickson, Avusturya'nın Dıraç konsolosluğuna sığınmak zorunda kalmıştır⁵⁵⁵. Elbasan'a yerleşen Erickson, 7 Eylül 1910 tarihinde hasta karısı ve dört çocuğuyla beraber Elbasan'dan Manastır'a gönderilmiştir⁵⁵⁶. Erickson daha sonra Manastır'dan İstanbul'a sürülmüştür. Olay, Amerika'nın Manastır'daki menfaatlerini korumayı bir görev edinen Avusturya konsoloslu tarafından Amerika'nın İstanbul'daki elçiliğine bildirilmiştir. Osmanlı yönetiminin Erickson'dan ve genel olarak misyonerlerden şüphelenmesinin arkasındaki sebep Bulgarları kışkırttıkları gibi Arnavutları da kışkırtmaları endişesi olmuştur. Amerikan elçiliğinin ısrarlı talep ve protestolarına rağmen Erickson'un Elbasan'a dönmesine izin verilmemiş ancak Manastır'a ailesinin yanına dönmesine izin verilmiştir. Balkan Savaşı'yla birlikte Elbasan'ın Sırp tarafından ele geçirilmesi üzerine buraya gitmiş ancak Sırp tarafından da kovulmuştur⁵⁵⁷.

Avlonyalı Ekrem Bey, anılarında 1912 yılının Mart ayında Görice'ye geldiğini ve burada "yurtseverlik ateşiyle yanan gençlikle temas edebilmek için" birkaç gün

⁵⁵³ BOA, BEO, 3279/245912, 23 S 1326 (27 Mart 1908). BOA, BEO, 3232/242328, 16 Z 1325 (20 Ocak 1908). BOA, TFR.IMN., 160/1599, 25 S 1326 (29 Mart 1908). BOA, BEO, 3175/238088, 21 N 1325 (28 Ekim 1907). BOA, BEO, 3347/251002, 2 C 1326 (2 Temmuz 1908).

⁵⁵⁴ American Board in Turkey, "Personnel records for Charles T. Erickson," in Digital Library for International Research Archive, Item #12132, <http://www.dlir.org/archive/items/show/12132> (E. T.: 05.12.2013). American Board in Turkey, "Personnel records for Carrie L. Earl Ericson," in Digital Library for International Research Archive, Item #12133, <http://www.dlir.org/archive/items/show/12133> (E. T.: 05.12.2013).

⁵⁵⁵ BOA, HR.SYS., 132/31, 24 Ağustos 1909.

⁵⁵⁶ BOA, HR.SYS., 132/34, 3 Aralık 1910. Erickson'un tutuklanması, tutukluluğu esnasında darp edildiğine dair iddialar için bkz. BOA, HR.SYS., 132/35, 21 Ocak 1911.

⁵⁵⁷ İsmail Köse, "ABD'li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasındaki Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bakış", **Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik)**, C. 8, Ed.: Mehmet Metin Hülal, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 157.

kaldığını ve burada “Kirjazi Enstitüsü” olarak isimlendirdiği Görice Kız Okulunda bir konuşma yaptığını belirtmiştir. 1906 yılından 1910 yılına değin Amerikalı misyonerlerin birçok problemini çözen Ekrem Bey, okuldaki konuşmasında Arnavutluk’ta yaptığı çeşitli gezileri tasvir etmek isterken konuşma kısa bir süre sonra “retorik-şiiirsel-milliyetçi” bir hal almıştır. Ekrem Bey, bu heyecanlı konuşmasını “Çok Yaşa Arnavutluk!” sözleriyle tamamlarken bir yandan da kalabalığın “hayranlık dolu sevinç çığlıklarıyla alkışlanmış” ve katılımcılarla kucaklaşmıştır⁵⁵⁸. Ekrem Bey’in bütün bu anlattıkları, açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki Amerikalı misyonerlerin görev yaptığı bu okulda öğrencilere milliyetçi duygular aşılanmaktadır.

Sebilürreşad gazetesinin 7 Mayıs 1914 tarihli nüshasında Londra’da Protestan misyonerler tarafından yayınlanan “Âlem-i İslâm” isimli dergide C. Telford Erickson tarafından kaleme alınan bir makale tercüme edilerek yayınlanmıştır. Erickson, bu makalede Arnavutların dört yüz elli yıldır Osmanlı tahakkümü altında ezildiğini ifade ederken, bir yandan da Arnavutluk’taki misyonerlik faaliyetlerinin esas amacını ortaya koymuştur. Erickson, Arnavutluk’taki misyonerlik faaliyetlerinin nedenini ve amacını şu ifadelerle dile getirmiştir: “...Bu kavim, âlem-i İslâm’ın tansîri için mükemmel bir anahtar olacaktır. Bunlar İslamiyet’in zayıf ve kuvvetli cihetlerini iyi bildiklerinden dolayı mükemmel misyoner olabileceklerdir... Bunlar fukaralığa meşakkate alışmış oldukları gibi ölümden de katiyen korkmazlar... Kendi hayatını sevmeyen ve Mesih’in ruhu ile bir kere takdis olunmuş olan bu kavim öyle kuvvetli olacak ki, şeytanın bütün kılâ’ ve istihkâmı onun önüne dayanamayacaktır...”⁵⁵⁹

Arnavutluk coğrafyasında faaliyet gösteren bir diğer Amerikan merkezli yapı Metodistler olmuştur. Boston merkezli olarak faaliyet yürüten Amerikan Metodistleri, Arnavutluk’ta Amerika menfaatlerine hizmet etmek için propaganda faaliyetleri yürütmüştür ve bu durum “Osmanlılık”, “hissiyât-ı milliye” ve asayiş için bir tehdit olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶⁰

3.4. Okulların Zararlı Etkilerine Karşı Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ermeni, Rum, Bulgar, Ulah ve Arnavut gibi çeşitli milliyetlere mensup ayrılıkçı unsurlar tarafından kurulan cemiyet ve okulların görünen amaçları ülkede eğitimin yaygınlaştırılmasını sağlamak olsa da asıl amaçları,

⁵⁵⁸ Avlonyalı Ekrem Bey, **a.g.e.**, s. 286-287.

⁵⁵⁹ “Âlem-i İslâm’ı Hristiyanlaştırmak İçin Arnavutluk Bir Anahtar İmiş!”, **Sebil’ü-r-Reşâd**, Nu: 295, 24 Nisan 1330 (7 Mayıs 1914), s. 162-163.

⁵⁶⁰ **BOA, BEO, 3833/287422, 6 Z 1328** (9 Aralık 1910).

derslerde uyguladıkları müfredat ile halkın çocuklarını kendi millî menfaatleri doğrultusunda Osmanlı devletine karşı kıskırtmak olmuştur⁵⁶¹. 19. yüzyılda Balkanlarda milliyetçilik bilincinin ve hareketinin oluşmasında ve gelişmesindeki en önemli etken olarak beliren yabancı okullarda açık ve gizli olarak yürütülen milliyetçilik propagandasının önlenebilmesi için Osmanlı Devleti, Rumeli vilâyetlerindeki milliyetçi düşüncenin gelişmesine yönelik yabancı ve azınlık eğitim faaliyetlerine karşı bir takım tedbirler almıştır.

17 Temmuz 1865 yılında Kigalık ve Toskalık bölgelerinde yaşayan Müslüman halkın Rumca konuşmaları, Türkçe okuma yazma bilmemeleri, Müslüman çocuklarının Hristiyan mekteplerine devam ederek buralarda kötü fikirli Rum öğretmenler tarafından eğitilmeleri endişelere sebebiyet vermiştir. Rumcanın ve Rum okullarının halk üzerindeki bu tesiri üzerine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararıyla halkın Türkçe okuyup yazmasının ve Türkçe konuşmalarının yaygınlaştırılarak buna alıştırılması için bir takım tedbirler alınması kararlaştırılmıştır⁵⁶².

Osmanlı Devleti'nde eğitimin belirli bir düzen içerisinde sevk ve idaresiyle denetlenmesi için ilk olarak atılan adım 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmuştur. Bu nizamnameyle açılacak olan yabancı okullara ruhsat alınması zorunluluğu getirilmiştir. Bir okulun ruhsata sahip olabilmesi için öncelikli olarak öğretmenlerinin Maarif Nezareti veya yerel maarif örgütleri tarafından onaylı diplomalarının bulunması, ders programlarının ve okutulacak kitapların tasdik edilmesi, okul binası ve binanın bulunduğu arsa hakkında ayrıntılı bilgiler sunulması gerekiyordu. Tüm bu bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra padişah iradesinin alınması şarttı. Alınan bu tedbirlerin sahada yeterince uygulanamaması ve istenilen sonucu vermemesi üzerine yeni tedbirlere başvurulmuştur⁵⁶³. Bu doğrultuda 1886 yılında Maarif Nezareti'ne bağlı memurin-i teftişîye arasına bir de “Milel-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği” eklenmiş ve 1898 yılında “Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği” adı altında tekrar yapılandırılmıştır. 1891 yılında Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilâyetleri için Rumeli Vilâyât-ı Şahanesi Maarif Müfettişliği kurulmuştur⁵⁶⁴.

⁵⁶¹ BOA, Y.MYV., 35/100, 9 S 1306 (15 Ekim 1888).

⁵⁶² BOA, MVL., 1015/70, 23 S 1282 (18 Temmuz 1865). BOA, MVL., 1017/70, 21 Ra 1282 (12 Ekim 1865).

⁵⁶³ İlhan Tekeli – Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 123.

⁵⁶⁴ Nurdoğan, “... Rumeli'de Maarifin Teftişi”, s. 199-200.

Mekteplerin zararlı etkilerini azaltmak amacıyla devrin devlet adamları tarafından hükümete veya padişaha bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda Abdülhamid'in son sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa, Şura-yı Devlet üyeliği esnasında Dâhiliye Dairesi Reisi İzeddin Bey'in başkanlığında kurulan Maarif Nizamnamesinin tadili komisyonu üyeliği yapmıştır. Ferid Bey, 3 Aralık 1888 tarihinde komisyon çalışmaları devam ederken padişaha sunduğu bir layiha ile “gayr-i Müslim cemaatlerin ve ecnebi mekteplerin” durumunu değerlendirmiştir. Ferid Paşa, bir Rum mektebi olan Zosimiai idadisi mezunu olmasının etkisiyle olsa gerek “muzır programlar itti hazı ile tedrisata devam” eden gayrimüslim mekteplerinin bu durumunun “vaktiyle dahi nazar-ı dikkatini” çektiğini ifade etmiştir. Ferid Bey, ecnebi mekteplere müracaatı önleyecek umumi mekteplerin açılmasının gecikmesi nedeniyle “asabiyet-i siyasiyyeyi” yakmak maksadıyla büyük beldelerin çoğunda ecnebi mekteplerin açıldığını ve bunların sayısının yerli mekteplerden fazla olduğunu belirtmiştir. Ferid Bey'e göre her biri birer devletin himayesi altında bulunan bu mekteplerin “memâlik-i mahrûsenin lisan ve âdâtına muhalif olarak neşr eyledikleri” yabancı dillerin tesirinin sınırlandırılması şarttır. Ona göre yapılması gereken ilk iş, Maarif Nizamnamesinin tam manasıyla uygulanması; hususi mekteplerle ilgili hükümlerinin genişletilmesi; mekteplerin ve eğitim programlarının iyileştirilmesi; lisan bilen maarif müdürü, müfettiş ve muhakkiklerin tayin edilmesi; büyük şehirlerde darülmuallimin açılması; idadilerin güçlendirilerek bunların “leylî” hale getirilmesi; ecnebi mekteplerinin bulunduğu başta Beyrut, Selanik ve İzmir gibi yerlerde idadi sayısının arttırılması; Hristiyan çocuklarının başta Atina olmak üzere başka yerlere üniversite eğitimi almaya gitmelerinin önüne geçmek için “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile Hukuk Mektebi'nin” hızlı bir şekilde iyileştirilmesi gerekmektedir⁵⁶⁵.

Dömeke Kahramanı Müşir Edhem Paşa, 1898 yılında saraya sunduğu bir layihada, Arnavut çocuklarının büyük çoğunluğunun İstanbul'a getirilerek okutulması fikrini kaleme almıştır. Edhem Paşa, genellikle zeki ve hızlı kavrama yeteneğine sahip olduklarını düşündüğü Arnavutlardan devletin istifade edebilmesini sağlamak ve tüm kötülüklerin anası olan cehaletin sona erdirilmesi için Arnavut çocuklarının İstanbul'da eğitilmesi gerektiğini düşünmüştür. Edhem Paşa'ya göre Arnavut çocukları çoğu zaman memleketlerinden çıkmadıkları baba, akraba ve hemşerilerinden ne görürlerse onu taklit ettikleri için kargaşa ve fesat da bir silsile halinde devam etmiştir. Eğer Arnavut

⁵⁶⁵ Kırmızı, **a.g.e.**, s. 72-73.

çocukları memleketleri dışına çıkarılır ve “ahvâl-i medeniyete” alıştırılırsa bozuk düşüncelerin devamının önüne geçilebilecektir⁵⁶⁶.

Halkın büyük bir kısmının cahil olması nedeniyle “efkâr-ı fâside ve telkinât-ı muzıranın” etkisi oldukça fazla olurken, yabancı okullardaki telkin faaliyetleri de toplumda ayrışmaya sebebiyet vermiştir. Bunların önünü almak için önerilen tedbirler iptidai okulların açılması ve Arapça harflerle Arnavutça eğitim yapacak muallimlerin yetiştirilmesi olmuştur⁵⁶⁷. Arnavutların yabancı okullarda yapılan propagandadan ve asimilasyon faaliyetlerinden kurtarılması için sunulan çözüm yollarından biri, Arnavutçanın okullarda eğitim dili yapılması teklifi olmuştur. Böylece yabancı dil öğrenme ihtiyacı ortadan kalkacak ve halk yabancı okullarda öğretmenler vasıtasıyla yapılan propagandadan ve asimilasyon faaliyetlerinden kurtarılacaktır⁵⁶⁸.

Manastır vilâyetinde bulunan Hristiyan mekteplerinin yabancı devletler tarafından, bölgedeki siyasî gayelerine ulaşmak amacıyla, büyük meblağlarla maddî olarak desteklenmesi ve öğretmenlerinin de çoğu zaman yabancılardan oluşması karşısında Manastır Valisi Halil Rıfat Paşa, 4 Temmuz 1888 tarihinde Sadarete gönderdiği bir yazıyla bazı tavsiye ve isteklerde bulunmuştur. Halil Rıfat Paşa, Manastır, Prizren ve Görice'deki Bulgar, Sırp ve Ulah mektepleri başta olmak üzere Hristiyan mekteplerinde Türkçe dersinin zorunlu hale getirilerek dersin Türk öğretmenler tarafından verilmesini ve böylece mekteplerde olup bitenden haberdar olunabileceğini ifade etmiştir. Halil Rıfat Paşa'nın önerileri arasında gayr-i Müslim mekteplerinde bulunan yabancı dil öğretmenlerinin genel durumunun teftiş edilerek “erbâb-ı fesattan” olanların görevlerine son verip yerlerine “erbâb-ı sâdakatten” muallimler tayin edilmesi; “muzır kitapların” okullarda bulundurulmasının engellenmesi; mekteplerin gelirlerinin kontrol edilerek yabancılardan mektepler üzerindeki etkinliklerinin engellenmesi; Türkçe öğrenen öğrencilerin seviyelerini kontrol etmek için her altı ayda bir sınav yapılması; rüşdiyeyi bitiren Müslüman çocukları arasından bir kaçının Rum ve Bulgar mekteplerine gönderilerek Rumca ve Bulgarca öğrenmelerinin sağlanması; Rumca ve Bulgarca bilen bir müfettiş ve müfettiş muavini tayin edilerek bunların köyler dâhil tüm gayr-i Müslim mekteplerini teftiş etmesi yer almıştır⁵⁶⁹.

⁵⁶⁶ BOA, Y.EE, 7/22, 23 S 1326 (27 Mart 1908).

⁵⁶⁷ BOA, MF.MKT., 1163/21, 23 L 1328 (28 Ekim 1910).

⁵⁶⁸ BOA, Y.EE., 14/212, 9 Za 1297 (13 Ekim 1880).

⁵⁶⁹ BOA, A.MKT.MHM., 498/13, 26 Z 1305 (3 Eylül 1888).

Merkezi hükümet, Müslüman çocukların yabancı okullarına gönderilmelerine çoğu zaman çok da sıcak bakmamıştır. 1891 yılında Yanya vilâyetine bağlı Preveze sancağında bulunan İtalyan Kız Mektebine giden öğrencilerin büyük kısmının Müslüman olduğunun, hatta Preveze mutasarrıfının torununun da bunlar içerisinde olduğunun öğrenilmesi, hükümet tarafından çok sert karşılanmış ve bir takım tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. “Gaflet içerisinde bulunan mutasarrıf” ve Müslüman halkın kız çocuklarını gönderebilecekleri bir mektebin açılması kararı, en önemlilerinden biri olmuştur⁵⁷⁰. Bu doğrultuda 1891 yılında Müslüman kız çocukları için halktan iane yoluyla toplanan para ile bir kız mektebi açılmıştır⁵⁷¹.

Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan gibi devletlerin Rumeli coğrafyasında eğitimin yaygınlaşması perdesi altında bölgedeki nüfuzlarını yaymak ve millî hissiyatı artırmak maksadıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerin farkında olan Osmanlı hükümeti, bu devletlerin bölgedeki eğitim bütçelerini tespit etmek ve bunlara karşı alınacak tedbirleri belirlemek için çalışmalar yapmaktan geri durmamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Yunanistan hükümetinin Syllogos Cemiyetine 1892 yılında 730.000 Drahmi, 1893 yılında ise 580.000 Drahmi ödenek ayırırken; aynı dönemde Bulgaristan tarafından ayrılan ödeneğin ise 460.000 Frank olduğu görülmüştür. Aynı dönemde eğitim için İngiltere hükümeti 7 milyon 700 bin, Fransa hükümeti 8 milyon 900 bin Osmanlı lirası ödenek ayırmaktaydı. Osmanlı devletini eğitim için yıllık 225.000 Osmanlı lirası ödenek ayırması gerekirken bu rakam 50.000 Osmanlı lirasıyla sınırlı kalmıştır. 1893 yılında dönemin Maârif Nazırı, yeni bir şey söylememekle birlikte, okul sayısının artırılmasını; liyakatli müdür ve muallimler tayin edilmesini; Osmanlı çocuklarının yabancı yardımıyla siyasî maksatlarla kurulan mekteplere gönderilmemesini; çocukların meşrep ve mezhebini değiştirmek ve kendilerine bağlamak isteyen Yunan, Sırp ve Romanya muallimlerine görev verilmemesini; yabancı ülkelerin gayr-i Müslim vatandaşları olmadığı halde açılmak istenen mekteplere ruhsat verilmemesi gerekliliğini dile getirmiştir⁵⁷².

1899 yılında Manastır vilâyetine bağlı Görice kazasında okul bulunmayan Müslüman köylerindeki çocukların Hıristiyan mekteplerine gitmelerinin önüne geçmek, onlara din ve diyanetlerini ve “lisan-ı resmi-i devlet-i ebet müddet olan Türkçeyi”

⁵⁷⁰ BOA, DH.MKT., 1797/68, 24 Ca 1308 (5 Ocak 1891). BOA, DH.MKT., 1808/23, 2 B 1308 (11 Şubat 1891).

⁵⁷¹ BOA, DH. MKT., 1797/94, 24 Ca 1308 (5 Ocak 1891).

⁵⁷² BOA, ŞD. 213/1, 2 Ş 1311 (8 Şubat 1894).

öğretmek ve cehaleti engellemek için mektepler açılması yönünde bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda kırk üç köy üçerli dörderli ve beşerli gruplar haline getirilerek on iptidai mektebin açılması planlanırken; görev yapacak muallimlere de aylık yüz elli kuruş maaş verilmesi düşünülmüştür⁵⁷³.

1900 yılında Kosova Valisi Hafız Mehmet Bey, kaleme aldığı layihada vilâyetteki Arnavutlarla beraber Müslüman ahalinin padişaha ve devlete sadakatle bağlı olduklarını ve her halükarda vatan için canlarını fedaya hazır olduklarını belirtmekle beraber, içlerinde az da olsa bazı serkeşlerin bulunduğunu belirtmiş ve bunlara karşı alınması gereken tedbirler üzerinde durmuştur. Hafız Mehmet Bey, bir takım ıslahatlarla birlikte Priştine, İpek ve Prizren’de leyli ve nehari mekteb-i rüşdiye-i askeri veya köy ve nahiyelede mektepler açılması önerisinde bulunmuştur⁵⁷⁴.

Arnavutların devlete sadakatini ve bağlılığını temin maksadıyla başvuru yöntemlerinden bir diğeri, Aşiret Mektebi’ne Arnavut çocuklarının da kaydedilmesi olmuştur. 4 Ekim 1892 tarihinde Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır ve Trablusgarp vilâyetleriyle Bingazi ve Kudüs sancaklarından dörder, Yemen ve Hicaz vilâyetlerinden beşer öğrencinin kabulüyle Aşiret Mektebi açılmıştır. Okul, adı geçen bölgelerdeki Arap aşiretlerinin ileri gelenlerinin çocuklarının beş senelik bir eğitimden geçirildikten sonra Osmanlı Devleti’ne sadık muallimler veya memurlar olarak atanması amacıyla kurulmuştur. Arap aşiretleri arasından “oldukça muteber ve muhterem ailelere mensup”, “cismen ve zihnen kabiliyetli”, 12-16 yaşlarındaki çocuklar için açılan bu okula açılışından 10 yıl sonra Arnavut çocuklarının da kabulü kararlaştırılmıştır⁵⁷⁵. İlk etapta Arap aşiretlerinin çocuklarına yönelik olarak açılan Aşiret mektebi vasıtasıyla Panislamizm, Osmanlılık ve merkezîyetçilik siyaseti eğitim yoluyla Arap aşiretlerine benimsetilmek istenmiştir. Böylece mevcut ve gelecek aşiret reislerinin hilafet makamına ve saltana bağlılığının sağlanması amaçlanmıştır. Arap aşiretlerinin çocuklarına mahsus olan Aşiret Mektebine 1893 yılından itibaren önce Hamidiye Süvari Alaylarına mensup Kürt aşiretlerinin daha sonrada tüm Kürt aşiretlerinin çocukları alınmaya başlamıştır⁵⁷⁶.

Mektebin açılışından yaklaşık on yıl sonra 29 Haziran 1902 tarihli bir padişah iradesiyle Arnavut kabilelerine mensup yirmi Arnavut çocuğun da Aşiret Mektebine

⁵⁷³ BOA, MF.MKT., 455/68, 9 Ra 1317 (15 Eylül 1899).

⁵⁷⁴ BOA, Y.PRK.UM., 44/88, 16 Ş 1316 (30 Aralık 1898).

⁵⁷⁵ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 309-310.

⁵⁷⁶ Bayram Kodaman, “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C. 1, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s. 324-334.

kaydı münasip görülmüştür. Aşiret Mektebine kabul ve kaydı yapılan yirmi Arnavut çocuğu için yıllık 64.650 kuruş maaş ve masraf gideri olacağı tespit edilmiş ve bu giderin Maârif Nezaretinin ilgili bütçesi tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır⁵⁷⁷. Kosova vilâyetinden alınan on çocuğun her birine 685 kuruş, İşkodra vilâyetinden alınacak dört çocuğun her birine 890 kuruş, Manastır vilâyetinden alınacak 4 çocuğun her birine 570 kuruş, Yanya vilâyetinden alınacak olan 2 çocuğun her birine 650 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁷⁸. Aşiret Mektebine Arnavut çocuklarının da kabul edilmesi kararı, Arnavutlar arasında memnuniyetle karşılanmış ve daha fazla Arnavut çocuğun alınması için talepte bulunulmuştur⁵⁷⁹. Debre sancağında bulunan eşraf, mutasarrıflığa başvurarak en az on beş çocuğun daha Aşiret Mektebine alınması talebinde bulunurken⁵⁸⁰; aynı şekilde Kosova'ya bağlı Gusine ve Plave'den de altı çocuğun mektebe alınması yönünde bir talepleri olmuştur⁵⁸¹.

Arap ve Kürt aşiretleri ile Arnavut kabilelerin çocuklarını okutarak onlara rütbe vererek, maaşlar bağlayarak, askerî ve mülkî memuriyetlere tayin ederek memleket idaresine katılmalarını sağlamak böylece devlete karşı çıkan isyan ve gailelerin önü alınmak istenmiştir. Arap, Kürt ve Arnavut ileri gelenleri kendi çocuklarını bir rehin gibi İstanbul'a göndermeye pek yanaşmamış kendilerinden talebe istenildiğinde eşraftan olmayanların çocuklarını göndermişlerdir ve bu durum okulu aslî fonksiyonunu ifa edemez hale getirmiştir. Nihayet okul, istenilen sonuçlara ulaşılamadan, çıkan olaylar üzerine, 1907 yılının Şubat ayının sonlarında kapatılmıştır⁵⁸².

İşkodra Vilâyeti Maarif müdürü tarafından 24 Nisan 1910 tarihinde Maârif Nezareti'ne gönderilen bir yazı da vilâyetteki İtalyan ve Avusturya mekteplerine dair kısa bir bilgi verildikten sonra bir takım öneriler sıralanmıştır. Öneriler arasında idadi mektebinin yatılıya dönüştürülmesi, Türkçesi zayıf olanların dahi iyi eğitim almasını sağlamak ve gayr-i Müslim çocukların umumi mekteplere gelmesini temin için mekteplerde “ihtiyat şubelerinin” açılması, okul binalarının gösterişli olması, Tiran ve Dıraç'ta “numune iptidai mektebi” açılması yer almıştır⁵⁸³.

⁵⁷⁷ BOA, MF.MKT., 642/37, 2 R 1320 (9 Temmuz 1902). BOA, DH.MKT., 543/51, 11 R 1320 (18 Temmuz 1902). BOA, MF.MKT., 809/43, 3 Ş 1322 (13 Ekim 1904). BOA, İ.MF., 8/32, 20 C 1320 (24 Eylül 1902).

⁵⁷⁸ BOA, MF.MKT., 644/11, 8 Ra 1320 (13 Ağustos 1902).

⁵⁷⁹ BOA, Y.MTV., 233/22, 4 Ca 1320 (9 Ağustos 1902).

⁵⁸⁰ BOA, MF.MKT., 644/11, 8 Ra 1320 (13 Ağustos 1902).

⁵⁸¹ BOA, MF.MKT., 978/50, 3 M 1325 (16 Şubat 1907).

⁵⁸² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1188.

⁵⁸³ BOA, DH.MKT., 1168/70, 24 Ra 1329 (25 Mart 1911).

Ayrılıkçı fikir ve hareketlerin okullar üzerinden geliştiğini ve yayıldığını gören Osmanlı yönetimi, hazırlamış olduğu nizamnamelerle bunların kuruluş ve işleyişlerini kontrol altına almak, müfettişler aracılığıyla denetlemeye çalışmıştır. Ancak alınan tüm bu tedbirlerin geniş Osmanlı coğrafyasında tam manasıyla uygulanması çok da mümkün olmamıştır.

3.5. Arnavut Milliyetçiliğinin Dinî Eğitim Kurumları Üzerinden Gelişimi

Arnavutlar, inandıkları din ve mezhep açısından Katolik, Ortodoks ve Müslüman olmak üzere üç inanç grubuna ayrılmış ve bu inanç grupları, nüfusları nispetinde Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine etki etmişlerdir. Arnavutların yaklaşık olarak % 70-80'inin Müslümanlardan oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda Müslümanların Arnavut milliyetçiliğinin gelişimindeki rollerinin büyüklüğü daha net anlaşılabilecektir. Bu yönüyle de Arnavut milliyetçiliği, Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'ne karşı gelişen diğer milliyetçi hareketlerden ayrı bir konuma sahip olmuştur. Arnavut milliyetçiliği, din birliğinden ziyade dil ve kültür birliği üzerinde yükselmiştir. Arnavut dili ve Arnavut kültürü, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde en önemli rolü oynarken; Arnavutça, Arnavutlara aynı milliyete mensubiyet duygusu kazandırmıştır⁵⁸⁴.

Farklı din ve mezheplerin varlığı, genel olarak Arnavutlar arasında dinî bir birliğin oluşumunda engel olsa da her bir din ve mezhep grubu kendi içerisinde Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine katkı sağlamıştır. Arnavutça İncil basımı, millî bir Arnavut kilisesinin kurulması ve Arnavutça ayin yapılması talebi, hutbelerin Arnavutça okunması talebi ve Arnavut milliyetçilerinin ocağı haline gelen Bektaşî tekkelerinin faaliyetleri dinî alanda meydana gelen milliyetçi hareketler arasında yer almıştır.

3.5.1. Arnavutça İncil Basımı ve Arnavut Millî Kilisesi Kurulması Çalışmaları

Osmanlı Devleti, 1878 yılından sonra Türk, Rum ve Latin harflerinden biriyle Arnavutça İncil veya Tevrat gibi dinî kitap ve risâlelerin basımına izin ve ruhsat vermiştir⁵⁸⁵. 16 Ocak 1879 tarihinde Boyacıyan Agop'un bir sütunu Arnavutça diğer sütunu Rumca olmak üzere Rum alfabesiyle bir "İncil-i Şerif" basma talebi, Hoca Tahsin Efendinin tasdiki neticesinde 5 Şubat 1879 tarihinde Meclis-i Maârif kararıyla

⁵⁸⁴ Aydın Babuna, "The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic Identity Superseding Religion", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Vol.: 28, No.: 1, 2000, s. 67.

⁵⁸⁵ BOA, ŞD., 211/40, 19 Ca 1309 (21 Aralık 1891).

uygun bulunmuş ve basılan İncil Arnavutluk'ta dağıtılmıştır⁵⁸⁶. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra 1882 yılında tekrar basımı söz konusu olduğunda bu kez daha temkinli yaklaşılmıştır. İşkodra, Kosova, Yanya ve Manastır valiliklerinden Arnavutça İncil basımının bir mahzuru olup olmadığı hakkında görüş talep edilmiştir. Başta Kosova valiliği tarafından gönderilen yazıda bölgede Arnavutların sadece din ve mezhep açısından ayrıldığı; dil, adet ve kıyafet açısından birbirlerinden ayırt edilemeyecek derecede birliktelik içerisinde oldukları, hatta Müslüman Arnavutların bu bölgede yaşayan Hristiyan Arnavutlara karşı diğer Hristiyanlara göre daha iyi düşünceler besledikleri ifade edilerek Arnavutça İncil basımı mahzurlu görülmüştür⁵⁸⁷.

1892 yılına gelindiğinde ise Alexander Thompson, masrafları The British and Foreign Bible Society tarafından karşılanmak üzere Tevrat'ın mezâmîr kısmının Rumca harflerle Arnavutça basımı için izin talebinde bulunmuştur. Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela herhangi bir mahzur olmadığına karar vererek kitabın basımına izin vermişse⁵⁸⁸ de iki yıl sonra 1894 yılında meşihat makamı, Hristiyanlığa ait bir kitabın basılması ve yayılmasının caiz olmayacağına karar vermiştir⁵⁸⁹. British and Foreign Bible Society aracılığıyla basılan Arnavutça İncil ve Tekvin hem Müslüman hem de Hristiyan Arnavutlar için ulaşılması en kolay basılı Arnavutça kaynak olmuş ve çoğu zaman Arnavutlar dillerinde okumayı bunlar vasıtasıyla öğrenmişlerdir⁵⁹⁰.

1868 yılında İngiliz İncil Cemiyeti tarafından İstanbul'da Tevrat'ın mezamir kısmı Kigalara mahsus olmak üzere Latin; Toskalar mahsus olmak üzere de Rum harfleriyle basılarak cemiyet üyeleri tarafından Arnavutlara dağıtılmıştır. Cemiyet, 1894 yılına tekrar basımı için yeni bir izin almışsa da 1900 yılındaki talebi, bir takım endişelerinden dolayı 5 Eylül 1900 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla reddedilmiştir⁵⁹¹.

⁵⁸⁶ BOA, ŞD.TNZ., 209/12, 28 Z 1299 (10 Kasım 1882). İncilin basımına izin veren ve asıl adı Hasan Tahsin olan Hoca Tahsin, 1811 yılında Yanya'nın Filat kazasının Ninat köyünde doğmuş bir Arnavut olup, 1857-1869 yılları arasında Paris'te bulunmuş Mekteb-i Osmânî'de hocalık ve Paris sefareti imamlığı görevlerinde bulunmuştur. Paris'te bulunduğu esnada sarığını çıkararak hasır şapka kullandığı için "Mösyö Tahsin" ve "Gâvur Tahsin" olarak tanınmıştır. 1869'da Darülfünun-ı Osmani Müdürlüğüne atanmış ancak 1870 yılında buradaki görevi sona ermiştir. 1878-1879 yıllarında Kütüphaneler Müfettişliği ve Darülmualimin son sınıf kozmografya ve müsellesat hocalığı yapmıştır. 1879'da kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye'nin kültürel faaliyetlerine katılmış ve 1881 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ömer Faruk Akün, "Hoca Tahsin (1811-1881)", TDVİA, C. 18, İstanbul, 1998, s. 198-206.

⁵⁸⁷ BOA, ŞD., 209/29, 23 S 1301 (24 Aralık 1883).

⁵⁸⁸ BOA, Y.A.HUS., 261/19, 3 Za 1309 (30 Mayıs 1892). İzin verilmesinde Hristiyan Arnavutların lisanlarına mahsus alfabe ve matbuatlarının olmaması ve bu durumun çevredeki ülkedeler tarafından siyasî bir rant aracı olarak kullanılması etkili olmuştur. BOA, ŞD., 211/40, 19 Ca 1309 (21 Aralık 1891).

⁵⁸⁹ BOA, Y.MTV., 97/31, 5 Z 1311 (9 Haziran 1894).

⁵⁹⁰ M. Konitz, a.g.e., s. 15.

⁵⁹¹ BOA, MF.MKT., 254/18, 7 L 1312 (3 Nisan 1895). BOA, BEO, 549/41111, 13 B 1312 (10 Ocak 1895). BOA, BEO, 595/44597, 12 L 1312 (8 Nisan 1895). 1902 yılında Yanya vilâyetinde ele geçirilen

1907 yılında İngiliz İncil Cemiyeti, tükenen Arnavutça İncil ve mezhep kitaplarının yeniden basımı için izin talep etmiş ancak Arnavutçanın devlet tarafından tanınmaması ve bir takım endişelerden dolayı hem basımına hem de gümrüklerden ülkeye girişine izin verilmemiştir⁵⁹². Ancak kısa bir müddet sonra 18 Aralık 1907 tarihinde sadaret makamının kararıyla İngiliz harfleriyle Arnavutça mezhep kitaplarının gümrüklerden geçişine tekrar izin verilmiştir⁵⁹³.

Balkanlarda gelişen milliyetçilik akımından Arnavutlar arasında ilk etkilenenler Ortodoks Arnavutlar olmuştur. Bunun arkasındaki sebeplerden biri olarak Osmanlı devletine karşı ayaklanan diğer unsurlarla aynı dini paylaşıyor olmaları zikredilebilir. Bir başka neden ise Arnavutların Rum okullarında aldıkları eğitimin bir neticesi olarak millî bilinçlenme sürecine girmeleridir. Rum okullarının esas amacı Ortodoks Arnavutları Helenleştirmek iken, daha çok Arnavutlar arasında millî bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır. Zaman içerisinde Ortodoks Arnavutlar, kiliselerde ve mekteplerde kendi anadilleriyle ayin ve eğitim yapma talebinde bulunmaya başlamışlar ve bu bir müddet sonra millî bir kilise kurma talebiyle devam etmiştir⁵⁹⁴. 1834 yılında Sırpların 1870 yılında Bulgarların millî kiliselerini kurmaları, milliyetçi hareketlere büyük bir hız kazandırmış, Osmanlı Ortodokslarının 19. yüzyılda millet olarak hak iddia etmeleri ve sonra millî etnik devletlerini kurmaları din yoluyla gerçekleşmiştir⁵⁹⁵.

Ortodoks Arnavutlar, 20. yüzyıla değin Fener Patrikhanesine bağlı kalmışsa da kilise bağımsızlığı, millî bilinç ve siyasî bağımsızlıkla irtibatlı görüldüğü için bir müddet sonra bağımsızlık talepleri gündeme gelmeye başlamıştır. “Devletin bağımsızlığı için dinin bağımsızlığının gerekliliği” düşüncesi doğrultusunda kilisenin millileştirilmesine gayret sarf edilirken ayin ve ibadetlerin Arnavutça yapılması ilk taleplerden biri olmuştur. Ortodoks Arnavutlar, kiliselerinin bağımsızlık hareketini, Amerika, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerde başlatmak zorunda kalmışlardır. Bunun en önemli sebebi Yunan milliyetçilerinin Fener Rum Patrikhanesi aracılığıyla kendi siyasî düşüncelerini özellikle de Helenizm ideolojisini gerçekleştirmek istemeleri

Rumca harflerle Arnavutça basılmış Enacil-i Erbaa hakkında Maarif-i Umumiye Nezareti’nden görüş talep edilmiş ve alınan cevapta 5 Eylül 1900 tarihli tezkire hatırlatılmıştır. **BOA, MF.MKT., 662/7, 20 C 1320** (24 Eylül 1902).

⁵⁹² **BOA, MF.MKT., 1012/58, 11 B 1325** (20 Ağustos 1907).

⁵⁹³ **BOA, MF.MKT., 1038/42, 28 Z 1325** (1 Şubat 1908).

⁵⁹⁴ Bilgin Çelik, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane’den Ayrılma Çabaları”, **OTAM Dergisi**, s. 16, Ankara, 2004, s. 131.

⁵⁹⁵ Karpat, **Ortadoğu’da...**, s. 29.

olmuştur⁵⁹⁶. 1892 yılında Bükreş'teki Drita Arnavut Cemiyeti Riyaseti tarafından Hariciye Nezareti'ne yazılan bir mektupta Fener Rum Patrikhanesinin Balkan yarımadasındaki “muzır olan nüfuzunu” azaltmak ve böylece Osmanlı Devletinin menfaatini gözetmek maksadıyla diğer milletlere olduğu gibi Arnavutlara da bir piskopos tayin edilmesi gerekliliği dile getirilmiştir⁵⁹⁷.

Anadili Rumca olmayan Ortodokslar içerisinde ilk kez Bulgarlar, 19. yüzyılın ilk yarısında kendi okullarını ve kiliselerini kurmayı başarmışlar ve 1870 yılında Bulgar Eksarhlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınmış ve böylece her yönüyle bağımsız bir Bulgar milleti oluşmuştur. Buna karşın Arnavutlar tarafından kilise ve mektepler hususunda gerçekleştirilen girişimler başarılı olamamıştır. Bunun arkasındaki sebeplerden biri, Arnavut Ortodokslar arasında, Rumlar ve Bulgarlarla karşılaştırılabilir düzeyde bir iktisadî gelişmenin yaşanmamasıyla kilise ve eğitim mücadelesini finanse edebilecek güçte bir orta sınıfın mevcut olmamasıdır⁵⁹⁸.

İlk Arnavutça ibadet Arnavutların ana yurdundan binlerce kilometre uzakta 22 Mart 1908'de Amerika'nın Boston şehrindeki Knight Hall'da yapılmıştır⁵⁹⁹. Massachusetts/Hudson'da ölen genç bir Arnavut'un cenaze ve defin işlemleri için çağrılan rahibin ölen kişinin kayıtlara “Yunan” olarak geçirilmesini istemesi ve ölen kişinin akrabalarının buna karşı çıkması üzerine rahip, cenaze töreni yapmayı reddetmiştir. Bunun üzerine Worcester'li Süryani bir rahip vasıtasıyla defin işlemleri tamamlanmıştır. Bu yaşanan gelişmeler üzerine “Arnavutluk için bir Arnavut Kilisesi'nin temellerinin atılmasını” ve “Yunan Kilisesi'nin boyunduruğundan kurtuluşu” gerçekleştirmek için ABD'deki dinî özgürlükten yararlanılması gerekliliğini düşünen bir grup Arnavut, Fan Noli'yi New York'taki Rus Metropolidi Monsenyör Platon'u ziyarete göndererek, onun 8 Mart 1908'de rahip olarak atanmasını sağlamışlardır. Fan Noli'nin rahip olarak atanmasından sonra 22 Mart 1908 tarihinde Boston'daki Aziz Georgios Kilisesi'nde ilk Arnavutça ayin yapılmıştır⁶⁰⁰.

Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Arnavutlar, 1909 yılında kiliselerde Arnavutça ayin yapabilmelerini temin amacıyla “Görice Arnavut Ortodoksların Kilise İttifakı” adıyla bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyet üyelerinin “politika işlerine karışmayacağını” ifade edildiği cemiyet nizamnâmesinde amaçlarının “Patrikhânen

⁵⁹⁶ Qani Nesimi, **Ortodoks Arnavutlar**, 1. Baskı, Kaknüs Yay., İstanbul, 2011, s. 45-47.

⁵⁹⁷ **BOA, BEO, 49/3642, 16 M 1310** (10 Ağustos 1892).

⁵⁹⁸ Somel, “Arnavut Milliyetçiliği...”, s. 335.

⁵⁹⁹ Nesimi, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁰⁰ Clayer, **a.g.e.**, s. 399-401.

hukuk-u milliyyeyi müdafaa ile kiliselerde serbestçe ve mâderzâdları üzerine icrâ-yı âyin eylemek müsaadesinin istihsâli” olduğunu ifade etmişlerdir⁶⁰¹. Osmanlı hükümeti, Ortodoks Arnavutların kendi dillerinde ayin yapmalarına ve ibadet etmelerine hükümet tarafından herhangi bir şekilde müdahale edilemeyeceğini; bunun usulen Patrikhanenin müsaadesine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Hükümet, bu konuya müdahil olamayacağını ifade ederken; en büyük endişesi daha önce Ulahlar ile Rumlar arasında meydana gelen ihtilaf ve çekişmenin bu kez de Rumlar ve Arnavutlar arasında meydana gelmesi ihtimali olmuştur⁶⁰².

Ortodoks Arnavutlar tarafından gerçekleştirilen bir başka girişim, 14 Şubat 1910 tarihinde Mihal Grameno başkanlığındaki “Görice Arnavut Ortodoks Hristiyanları Heyet-i İdaresi” tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte “Arnavut Ortodoks Hristiyanları Cemiyeti” tarafından Adliye ve Mezâhip Nezaretine sunulan dilekçe ile cemaatlerinin hükümet tarafından tanınması talebinde bulunmuşlardır. Aynı bir kilise haline gelmek isteyen cemiyet, dilekçelerinde Ortodoks Arnavutların Rum cemaati olarak nitelendirilmesinin en büyük nedenlerinden biri olarak Abdülhamit döneminde millî dilleriyle eğitim yapacak mektepler bulunmadığı için çocuklarını Rum mekteplerine göndermiş olmalarıyla açıklamıştır. Rum kilisesinin Arnavutların millî varlığını ortadan kaldırmak düşüncesinde olduğunu dile getiren heyet, Arnavutçanın Arnavut alfabesiyle okutulmasına padişah iradesiyle izin verilmesi üzerine bu durumdan rahatsız olan Görice metropolitinin bir takım siyasî düşüncelerle cemaatlerinin varlığını ortadan kaldırmak için “Eleniki Hristiyan Ortodoks” adıyla isimlendirilmelerini sağladığını ifade etmiştir. Heyet, “Ortodoks Arnavut Cemiyeti namıyla yâd olunmak ve hükümet-i seniyye-i Osmaniyyenin himayesi tahtında bulunmak ve münhasıran umur ve muâmelât-ı mezhebiyyeye bakmak ve Türkçe ve Arnavutça talim ve tedrise mahsus mekteplerimizin de bekâsını temin etmek ve siyasetle asla iştigal etmemek üzere” ifadeleriyle kurulan cemiyetin nizamnamesinin tasdikini ve cemaatin de resmen tanınmasını istemiştir⁶⁰³.

Cemiyet tarafından kırk dört maddelik bir nizamnâme hazırlanmıştır. Nizamnâmenin ikinci maddesinde “Cemaatin maksadı Görice ve tevabi-i kura kiliseleri

⁶⁰¹ Cemiyetin yirmi üç maddelik nizamnamesi ve idare heyeti için bkz. **BOA, BEO, 3547/265991, 22 R 1327** (13 Mayıs 1909).

⁶⁰² **BOA, DH.MKT., 1302/24, 15 Ra 1327** (6 Nisan 1909). 22 Mayıs 1905 tarihine ayrı bir cemaat olarak kabul edilen Ulahlar ile Rumlar arasında yaşanan çatışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Arslan, “Balkanlar’da Rum-Ulah Çatışması”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 4, 2003, s. 1-25.

⁶⁰³ **BOA, BEO, 3788/284054, 27 B 1328** (4 Ağustos 1910).

ile Arnavutça mekatib-i iptidaiyyesine bekalarını temin etmek ve mezkûr mekteplerin hükümet-i seniyye kontrolünde bulunması ve lisan-ı resmimiz olan Türkçe'nin tahsili mezkûr mektepte mecbur bulunmak cümle-i şeraittedir.” ifadeleriyle cemaatin amacı ifade edilmiştir. Cemiyet, nizamnâmesinin yanı sıra on dokuz maddeden oluşan gizli bir programa da sahiptir. Bu gizli programda Arnavut lisan ve milletinin Osmanlı Devleti tarafından tanınması, eğitimin Arnavutça yapılarak Türkçenin dördüncü seneden itibaren okutulmaya başlanması, Yunanistan'ın Arnavutluk'taki soydaşlarına ait mekteplere yardımda bulunmasının engellenmesi ve bunlara ait vakıflara el konularak Ortodoks Hristiyanlara yönelik millî mekteplerin kurulması amaçlanmıştır⁶⁰⁴.

Cemiyetin talep ve isteklerinin ifade edildiği arzuhalde sonra Dâhiliye, Adliye ve Mezâhib Nezaretleri ile Manastır vilâyetinden alınan görüş doğrultusunda 3 Ağustos 1910 tarihinde hükümet tarafından söz konusu talep ve istekler reddedilmiştir. Hükümeti bu karara sevk eden nedenlerin başında hali hazırda Rumlar ve Bulgarlar arasında cereyan eden “Kiliseler ve Mektepler” meselesine hiç hesapta yokken Ortodoks Arnavutların da katılması ve meselenin altından kalkılamaz bir hal alması endişesi olmuştur. Çünkü cemiyet, patrikhaneden ve Eksarhhaneden tamamen ayrılarak yeni bir kilise kurmayı ve Patrikhaneye ait vakıfların kontrolünü ele geçirerek mekteplerde Müslüman ve Hristiyan çocukları bir arada okutarak millî mektepler kurmayı planlamaktaydı. Cemiyet yöneticilerinin Arnavutluk'un bağımsızlığı fikrinde ve emeline olmaları ve bu doğrultuda Müslüman Arnavutlarla işbirliği içerisinde bulunmaları, amaçlarının yalnız dinî değil, siyasî olduğunu da ortaya koymuş ve bu da olumsuz bir karar alınmasında etkili olmuştur. Hükümetin olumsuz yönde karar almasında Patrikhane tarafından Adliye ve Mezahip Nezareti'ne 27 Ekim 1909 tarihinde gönderilen yazı da oldukça etkili olmuştur. Bu yazıda Görice'de iki bin haneden fazla Rum yaşarken, Arnavutça ayin talebinde bulunanların sayısının oldukça az olduğu, cemaatin reis ve azalarının itibarlı kişiler olmadığı, işsiz güçsüz takımından kişiler oldukları, harici propagandanın maaşlı elemanları oldukları ve halkın patrikhaneye bağlı oldukları ifade edilmiştir⁶⁰⁵. Yapılan değerlendirmede cemiyet tarafından hazırlanan nizamnamenin özellikle “cemaat” ifadelerinin geçtiği maddelere dikkat çekilmiş ve Cemiyetler Kanunun üçüncü maddesi gereğince cemiyetin

⁶⁰⁴ BOA, BEO, 3788/284054, 27 B 1328 (4 Ağustos 1910).

⁶⁰⁵ BOA, DH.MUİ., 31-2/25, 1 Ş 1327 (18 Ağustos 1909).

tanınmaması ve nizamnamesinin tasdik edilmemesi yönünde bir karar alınmıştır⁶⁰⁶. Cemiyet, 26 Nisan 1912 tarihinde Görice’de bulunan Islah Heyeti Başkanlığına verdikleri arzuhalleri ile “Osmanlı Arnavut Ortodoks Cemâati” olarak tanınmaları yönündeki taleplerini yenilemişler de bu talepleri de daha önceki girişimlerinde olduğu gibi aynı sebeplerle reddedilmiştir⁶⁰⁷.

19 Ağustos 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan’da Rum Patrikhanesi ve Bulgar Eksarhlığı arasındaki kiliseler ve mektepler meselesini çözüme kavuşturmak için hazırlanan kanun hakkında görüşmeler yapılırken zaman zaman Ortodoks Arnavutlara ve bunların durumuna da değinilmiştir. Kanunun birinci maddesi müzakere edilirken Üsküp Milletvekili Necip Draga Bey, kanunun kapsamının genişletilerek birinci maddede yer alan “Rum Patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesine mensubiyetlerini beyan eden ahalinin kilise ve mekteplere müteallik münazaatı işbu kanuna tevfikan hal olunacaktır.” ifadelerinin “cemaat-i muhtelifeye mensubiyetlerini beyan eden ahali” şeklinde değiştirilerek kapsamının genişletilmesi teklifinde bulunmuştur. Ancak bu teklif, genel olarak mebuslar tarafından çok da hoş karşılanmazken Necip Draga, *“Efendim, asayiş-i ihlâl eden mesailden birisi kilise meselesidir ki, yalnız Rumlarla Bulgarlar arasına inhisar etmiyor. Bu kilise münazaatının faslı mil-i saireye teşmil edilmelidir. Bizdeki münazaat, bir defa Rumlarla Bulgarlar arasındadır. Sonra Sırp var, Arnavut Ortodokslar var. Bunlar daima yekdiğeriyle münazaatta bulunuyorlar, Binaenaleyh vazedeceğimiz kanun bütün bu kilise münazaatını def ve refedecek bir surette olmalıdır. Yoksa yarın diğer iki millet arasında ayrıca bir kanun vazetmeye hacet kalmasın. Bunun için yukarıdaki ibareyi Rum Patrikhanesi, Bulgar Eksarhhanesi mensubiyetine demeyelim de ayrı ayrı cemaatlara mensup olduklarını beyan edelim. Kilise ve mekteplere ait münazaat, bu kanun münderecatıyla hal olunur. Böyle dersek,*

⁶⁰⁶ BOA, BEO, 3788/284054, 27 B 1328 (4 Ağustos 1909). 16 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan Cemiyetler Kanununun üçüncü maddesi şu şekildedir: “Ahkâm-ı kavanine ve adab-ı umumiyye mugayir bir esas-ı gayr-i meşrua veya asayiş-i memleket ve tamamîyet-i mülkiye-i devleti ihlâl ve şekl-i hazır-ı hükûmeti tağyir ve anasır-ı muhtelif-i Osmanîyeyi siyasetten tefrik maksadına müstenit olmak üzere cemiyetler teşkili caiz değildir.” Zehra Aslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, Vol. 3 / 11 Spring 2010, s. 60. Aynı ifadeler 21 Ağustos 1909 tarihinde Kanun-i Esasî’ye eklenen 120. Maddede şöyle ifade edilmiştir: “Kanûn-ı mahsûsuna tebaiyet şartı ile Osmanlı’lar hakk-ı içtimaa mâliktir. Devlet-i Osmanîye’nin tamamîyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekl-i Meşrutîyet ve Hükûmeti tağyir ve Kanûn-ı Esâsî ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmanîye’yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdâb-ı umûmîyye mugayir cemiyetler teşkili memnû’ olduğu gibi, ale’l-ittlak hafî cemiyetler teşkili de memnûdur.” Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 206.

⁶⁰⁷ BOA, DH.MUİ., 126/29, 29 Ca 1330 (16 Mayıs 1912).

meseleyi fasletmiş oluruz zannederim.” şeklindeki konuşmasıyla da bağımsız bir Arnavut kilisesinin kurulabilmesinin yolunu açmaya çalışmıştır. Bu noktada Necip Draga’ya destek veren kişilerden biri, Priştine mebusu Hasan Bey olmuştur. Hasan Bey, konuşmasında kanunun yalnız Rum ve Bulgarlara inhisar edilemeyeceğini belirterek “yarım milyon nüfusa karip Ortodoks Arnavutlar da vardır...” sözleriyle Arnavut kilise ve mekteplerinin ayrılması yönündeki düşüncesini ifade etmiştir. Ergiri mebusu Mama Pulo Efendi ise buna karşı çıkmış ve konuşmasının bir kısmında “*şimdi lisan meselesine gelince, ben Ortodoks bulunduğum gibi Yanya ahalisindenim. Köyümde Arnavutça da tekellüm ettikleri gibi kilisede Arnavutça dua etmelerine kimse mani değildir. Binaenaleyh siz salahiyeti tecavüz ediyorsunuz ve bu salahiyeti tecavüz katiyen caiz değildir. Ben Hristiyan Ortodoks olduğum halde, hiç kimse bana dememiştir ki sen Arnavutça dua etmeyeceksin, onun için burada birtakım kavmiyet meseleleri ortaya çıkarmak bir takım hissiyat-ı siyasiyeyi ortaya atmak, anasır beyinde bir ihtilâf peyda ettirmek olur. Binaenaleyh bendenize kalırsa bu suretle meseleyi ortaya atmak Devlet-i Aliyeye tamamıyla muzır bir harekettir ve bir hizmet değildir. Binaenaleyh, mademki Hükümetin hallini arzu ettiği mesele Rum Patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesi beyinde bir meseledir, ona münhasır kalmalıdır. Onun için bu madde-i kanuniyeyi aynen kabul etmek iktiza eder.”* sözleriyle Necip Draga ve Hasan Bey’in asıl niyetlerinin siyasî olduğunu ortaya koymuştur.

Necip Draga ve Hasan Beyle aynı düşünceleri paylaşan bir diğer kişi Preveze mebusu Hamdi Bey olmuştur. Hamdi Bey, konuşmasında “*Şimdi Arnavut ve Ulah Ortodoks, Patrikten ayrılmak istemiyorlar. Yalnız kendi lisanlarıyla mektep ve papaz göndermelerini arzu ediyorlar ki bu taleplerine iltifat edilmiyor. Bunun için Necip ve Hasan Beylerin tekliflerine iştirakle beraber Kanun-i Esasiye tevfiқан herkesin hukukunun muhafazasını teklif ederim.*” şeklindeki ifadeleriyle onları desteklemiştir.

Yapılan müzakereler esnasında Antalya mebusu Mehmet Hamdi Bey’in konuşması, oldukça dikkat çekicidir. Mehmet Hamdi Bey: “*Bendeniz de maddenin aynen kabulünü teklif edeceğim. Bu meselede, esasında bir cihet-i ilmiye, bir cihet-i siyasiye mevcut addedilmiş. Bendeniz şöyle tasavvur ediyorum. Evvela ihtilâf-ı lisan, idare-i ruhâniyede ihtilâf-ı dâî oluyor. İhtilâf-ı lisandan sonra, o lisan bahsinden sonra, idare-i ruhâniyenin ihtilâfı mevzuubahis oluyor. İdare-i ruhaniye işin içine giriyor. Binaenaleyh bizim Meclisimizce halledeceğimiz esas, sırf siyaset noktasındandır. Böyle dînî, mezhebî olacak meselelerin, rica ederim, halline kalkışmayalım. Herkesin dînî*

mucibince halledilmesi lâzım gelen şey, o dinin erkânına ait bir meseledir. Reis-i ruhanîlerin işe taallûku meselesinde bir siyaset mevcut oluyor. Doğrudan doğruya ihtilâf-ı lisan, siyasete taallûk etmiyor. Ondan tevellüt eden riyaset-i rûhâniyenin taaddüdü meselesi siyasiyata müteallik oluyor. Şu halde bu meseleye bakalım: Riyaset-i rûhâniyeden taaddüt hâsıl eden neresidir? Görüyoruz ki hâlihazırda mevcut olarak Rum Patrikhanesiyle Bulgar Eksarhhanesi var. Başka taaddüdü rûhânî görmüyoruz. Şu halde lisanda ihtilâf meselesi, riyaset-i ruhâniyede taaddüdü icap eder bir hale gelmedikçe, orasını biz mevzuubahis edemeyiz. Orası sırf dînî bir halde kalır. Bendeniz şöyle anlıyorum: Lisan meselesi, sırf dînî bir halde kalıyor. Mademki idare-i rûhâniyenin taaddüdüne saik olmayarak siyasete taallûk etmiyor, şu halde dînî kalıyor. Orayı ayrıca müstakbele bırakalım, maddeyi aynı ile kabul edelim. Rumlarla Bulgarlar arasında ihtilâf vardır diyoruz, katiyen yoktur... Eksarhhane ile Patrikhane arasında dînen bir fark vardır.” Sözleriyle hali hazırda Bulgar Eksarhlığı ile Rum Patrikhanesi arasındaki siyasî bir ihtilafı çözüme kavuşturmaya çalıştıklarını, kullanılacak dilin belirlenmesinin dînî bir konu olması nedeniyle kendilerini ilgilendirmedğini belirtmiş ve nihayet yapılan oylama sonucunda madde üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmaksızın kabul edilmiştir⁶⁰⁸. Böylece Arnavut milliyetçiliği doğrultusunda hareket eden milletvekillerinin girişimi akamete uğramıştır.

3.5.2. Müslüman Arnavutların Dinî Talepleri ve Bektaşî Tekkelerinin Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimine Katkıları

Gayr-i Müslim Arnavutlarda olduğu gibi Müslüman Arnavutlar da ana dillerinde ibadet etme ve dinî eserlerin basımı yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı hükümeti, bu faaliyetlere karşı her zaman aynı doğrultuda yaklaşmamıştır. Osmanlı Devleti, bu faaliyetleri kimi zaman destekleyerek ödüllendirmiş kimi zaman almış olduğu bir takım tedbirlerle engellemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Osmanlı hükümeti, Arnavutçaya çevrilerek basılan dinî kitaplara karşı kayıtsız kalmamış; bu kitapların tercümelerini dile hâkim olan kişilere kontrol ettirmiş ve zaman zaman tercüme yapanları ödüllendirmiştir. Bunlardan biri de Ülgün muhacirlerinden Hafız Ali Şükrü Efendi olmuştur. Hafız Ali Şükrü Efendi, Mevlid-i Şerif ve İbrahim Hakkı Hazretlerinin akaide dair bir risalesini Arnavutçaya çevirmiş ve bu faaliyetinden dolayı İşkodra vilâyeti Maârif Müdürlüğü tarafından 4 Eylül 1887 tarihinde bir yazı ile takdir

⁶⁰⁸ MMZC, D.: I, C.: 6, İ.S.: 1, İ: 138, 6 Ağustos 1325, s. 555-559.

edilmiştir. Eser, her ne kadar takdirle karşılanmış olsa da özellikle Arap alfabesinin kullanılması ve Arnavutçanın farklı lehçelere sahip olması nedeniyle bir takım tenkitlere de maruz kalmıştır. Alfabe konusundaki eleştiri, Arap alfabesinin Arapçanın dışındaki dillerin “mahreç ve edasına” uygun olmadığı ve bu nedenle okuyucunun eserin büyük kısmını anlayamayacağı yönünde olmuştur. Lehçe konusundaki eleştiri ise Arnavutluk’un Toskalık ve Kigalık olarak ikiye ayrılması ve bu ikisinde farklı lehçelerin kullanılması nedeniyle tüm Arnavutların anlayamayacağı yalnızca İşkodra cihetindeki halkın istifade edebileceği yönünde olmuştur⁶⁰⁹. Hoca Voka adıyla bilinen Said Naydeni, 1890’lı yılların başında Fatih Medresesinde talebeliği sırasında Jön Türklerle tanışmış ve faaliyetlerinden dolayı hapis cezasına çarptırılmıştır. Edirne’deki mahkûmiyeti esnasından Arnavutça kitaplar getiren Şahin Kolonya’nın etkisinde kalmış ve Arnavutçuluğa yönelmiştir. Cezasını tamamladıktan sonra bir yandan eğitimini tamamlarken bir yandan da Debre ve Kosova’da Arnavutça okuma yazmanın yaygınlaşması için çalışmıştır. Bu çerçevede kaleme aldığı ve 1900 yılında Sofya’da basılan ilmihal, Latin harfleriyle Arnavutça basılmış ilk İslâmî eser olarak nitelendirilmiştir⁶¹⁰.

1891 yılında İşkodra’da İmam Hasan Efendinin Arapça okuduğu Cuma hutbesini Arnavutça olarak cemaate anlatması beraberinde bir tartışmayı da başlatmıştır⁶¹¹. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Cuma hutbelerinin ve bayram hutbelerinin okunduktan sonra cemaate Arnavutça olarak anlatılması, bu tarihte tartışılmaya başlanmıştır⁶¹². Başta müftü olmak üzere Meşihat makamının da bu uygulamayı câiz görmemesi büyük bir huzursuzluğa sebebiyet vermiş⁶¹³; ortaya çıkan huzursuzluğa karşı bir tedbir olarak İşkodra vilâyeti tarafından Tiran’da bulunan iki tabur askerî birliğin İşkodra’ya gönderilmesi talep edilmiştir⁶¹⁴. Asıl nedeni İşkodra ulemasının kendi arasında yaşadığı bir takım çekişmeler olan bu tartışmanın halka sirayet etmesi toplumu ikiye ayırmıştır. 10 Haziran 1891 tarihinde dönemin Şeyhülislamı Ömer Lütfü Efendi tarafından İşkodra valiliğine gönderilen yazıyla Arnavutça hutbe okunamayacağı⁶¹⁵ ve bunun bir takım

⁶⁰⁹ BOA, Y.PRK.MYD., 6/92, 9 Ca 1305 (23 Ocak 1888).

⁶¹⁰ Clayer, a.g.e., s. 365.

⁶¹¹ BOA, DH.MKT., 1849/17, 5 Z 1308 (12 Temmuz 1891).

⁶¹² BOA, Y.A.HUS., 249/52, 13 Z 1308 (20 Temmuz 1891). BOA, Y.MTV., 53/15, 4 M 1309 (10 Ağustos 1891).

⁶¹³ BOA, DH.MKT., 1849/17, 5 Z 1308 (12 Temmuz 1891).

⁶¹⁴ BOA, DH.MKT., 1849/86, 5 Z 1308 (12 Temmuz 1891). BOA, DH.ŞFR., 150/61, 29 Haziran 1307 (11 Temmuz 1891).

⁶¹⁵ BOA, Y.PRK.MŞ., 4/22, 14 Ra 1310 (6 Ekim 1892).

mahzurlarının olduğu ifade edilirken; Meclis-i Vükela 26 Temmuz 1891 tarihinde yeni bir karar almıştır. Meclis-i Vükelanın kararına göre İşkodra’da bulunan Cami-i Kebire aylık 200 kuruş maaşla bir vaizin atanması ve hutbelerden sonra halka Arnavutça dinî vaazda bulunması uygun bulunmuştur⁶¹⁶. Bu uygulama sonraki yıllarda da devam etmiş; 1901 yılında dinî bilgilerinin eksik olduğu düşünülen Malisörlere vaaz ve nasihatte bulunmak üzere Arnavutçaya aşına üç kişinin Mat, Boğazlar ve Debre-i Zir’e gönderilmeleri padişah irâdesiyle kararlaştırılmıştır⁶¹⁷.

Anadolu’da faaliyet gösteren birçok tarikat, Arnavutluk coğrafyasına değin ulaşmışsa da özellikle Bektaşî tarikatı veya Bektaşilik, Arnavutluk ve Arnavutlar arasında daha fazla yaygınlaşmış ve bunun bir sonucu olarak kültürel, siyasî ve sosyal hayata daha belirgin bir şekilde etki etmiştir. Arnavutluk coğrafyasında Bektaşiliğin yaygınlaşması, XIII. yüzyılın başlarında bölgeye gelen dervişler ve bunların açmış oldukları tekke ve zaviyeler ile başlarken bu durum Osmanlı fethinden sonra bölgeye gelen Bektaşî Babalarının açmış oldukları tekkelerle devam etmiştir. Bektaşiliğin Arnavutlar arasında yayılmasının bir başka nedeni, Yeniçerilerin Bektaşî tarikatına intisap etmeleri olmuştur. Bektaşî tarikatının Arnavutluk topraklarında sistematik bir şekilde tekke kurmaları ve bir tarikat olarak faaliyet göstermeleri, kendisi de bir Bektaşî olan Tepedelenli Mehmet Ali Paşa’nın yönetimi altında Güney Arnavutluk’ta gerçekleşmiştir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla İstanbul ve Anadolu’da Bektaşî tarikatına karşı sert önlemler alınmışsa da bu, Arnavutluk coğrafyasında pek fazla hissedilmediği gibi Güney Arnavutluk, Bektaşîlerin sığınağı haline gelmiştir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla, özellikle Arnavutluk topraklarında bulunan Bektaşî tekkelerinin en az üçte biri zarar görmüş olsa da Bektaşilik adına en çok tekke bu dönemden sonra yapılmıştır⁶¹⁸. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Arnavut topraklarında faaliyet gösteren Bektaşî tekkelerinin kuruluşu, çoğu zaman 1850’den veya 1878’den sonraya tarihlenmektedir⁶¹⁹.

⁶¹⁶ BOA, MV., 66/46, 20 Z 1308 (27 Temmuz 1891).

⁶¹⁷ BOA, İ.HUS., 89/24, 15 Ra 1319 (2 Temmuz 1901).

⁶¹⁸ İzeti, a.g.m., s. 520-522. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesini kullanarak Arnavutluk’ta Bektaşiliğinin gelişimi hakkında bilgi veren eserler hakkında kısa bilgiler için bkz. Bülent Bilmez, “Tarihyazımında Kaynak Olarak Seyahatname Evliya Çelebi’de Arnavut Bektaşiliği”, **Toplumsal Tarih**, S. 97, Ocak 2002, s. 32-41.

⁶¹⁹ Clayer, a.g.e., s. 34. Frederick William Hasluck’u referans göstererek Niyazi Berkes şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İngiliz bilgini Hasluck, Rumeli’nde ve Anadolu’da Bektaşilik üzerine yaptığı incelemelerde 19. yüzyıl sonlarında bu tarikatın birdenbire büyük bir gelişme aşamasına girdiğini gösteren olayları tespit ederken, bir tarikat akımı gibi gözüken bu gelişmenin, gerçekte, Osmanlı padişahlık rejimini yıkmaya yönelmiş geniş bir komplo ile ilgili olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre

1826'da Yeniçeri Ocağının kapatılmasıyla Bektaşî Tarikatına vurulan darbe ne kadar ağır olursa olsun, hem Anadolu'da hem de Arnavutluk'ta varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yaşanan bu olay, Arnavut Bektaşîleri için bir dönüm noktası olmuş ve daha önce görülmemiş bir şekilde milliyetçi ve Türk karşıtı bir tavrın içine girmelerine sebebiyet vermiş, bu durum 1878 yılından sonra daha belirgin bir hal almıştır. Arnavut milliyetçiliği Bektaşîliğin en önemli dayanaklarından biri haline gelmiş, hem Bektaşîler hem de ayrılıkçı Arnavutlar birbirlerine sınıksız sarılmışlardır. Özellikle güney Arnavutluk'ta Bektaşîlik, Osmanlı devletine karşı başkaldırının birleştirici bir unsuru haline gelmiş ve kitleler halinde Bektaşîliğe geçişler meydana gelirken bölgede çok sayıda tekke kurulmuştur⁶²⁰. 19. yüzyılın ikinci yarısında Ergiri, Berat ve Premedi üçgenindeki Bektaşî tekkelerinin sayısı artmış Ergiri, en etkili Bektaşîlik merkezlerinden biri haline gelmiştir⁶²¹.

Arnavut Milliyetçiliğinin başlangıcı olarak nitelendirilen ve 10 Haziran 1878 tarihinde toplanan Prizren Birliği'nin liderliğini üstlenen Abdül Fraşeri, kardeşleri ünlü edebiyatçı Şemseddin Sami ve Arnavut milliyetçiliğinin şairi olarak nitelendirilen Naim Fraşeri, Berat'ın güneydoğusundaki Fraşeri köyünden olup büyük bir Bektaşî ailesine mensuptular. Abdül Fraşeri, Prizren dönüşü, güney Arnavutluk'ta bulunan birçok Bektaşî tekkesinde toplantılar düzenlemiş, böylece Bektaşîler Arnavut millî hareketinin adeta çekirdek kadrosu haline gelmiştir⁶²². Fraşeri kardeşlerin amcaları, Dalip Fraşeri, 19. yüzyılın ortalarında Bektaşî çevrelerinde en çok okunan eserlerden biri olan Hadikatü's-Suada adlı eseri Arnavutçaya çevirmiştir⁶²³. Naim Fraşeri, 1896 yılında kaleme aldığı "Bektaşîlerin Defteri (Fletore e Bektashinjet)" isimli kitabında Bektaşîliğin Arnavutların millî dini olmasını istemiş ve Bektaşîlikte kullanılan Türkçe

birden bire canlanan Bektaşî eylemlerinin yalnız Pazvandoğlu ve Tepedelenli ile değil, Rum devrimcileri ile de ilişkisi vardı. Bektaşî eylemleri Arnavutluk'tan İstanbul'a kadar uzanarak yeniçeri ocağının göbeğinde düğümlenmiş bulunuyordu. Yeniçeri Ocağını ele geçiren Bektaşîlerin siyasal nüfuzunu bilen Tepedelenli, Bektaşîlere birçok yeni tekkeler yaptırmıştı. Hasluck'un tespit ettiğine göre, Yanya civarında yedi büyük Bektaşî tekkesi vardı. Bektaşî babalarından biri doğrudan doğruya paşanın emrinde çalışıyordu. Diğer biri Arnavutluk'ta onun ajanı olarak dolaşıyordu." Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 19. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Haziran 2013, s. 157.

⁶²⁰ Nathalie Clayer, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Yayınlanan Arnavut Bektaşîlik Dergisi (1954-1955): Bektaşîliğin Yolu", Çev.: Ali Aktaş, Didem Çankaya, **Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 32, 2004, s. 249.

⁶²¹ Clayer, **a.g.e.**, s. 80.

⁶²² Murat Küçük, **Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşîlik Bir Nefes Balkan**, 2. Baskı, Horasan Yay., İstanbul, Ekim 2006, s. 98.

⁶²³ İzeti, **a.g.m.**, s. 520-522. Naim Fraşeri'nin tasavvufî şiirleri hakkında bilgi için bkz. Metin İzeti, "Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşîliği Ve Düşüncesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 52 Kış-2009, s. 59-70.

terimlerin Arnavutça karşılıklarını listeleterek bir din haline gelmesini istediği Bektaşiliği daha millî bir yapıya kavuşturmaya çalışmıştır⁶²⁴.

Avlonyalı Ekrem Bey, 19. yüzyılda Bektaşilerin Osmanlı hanedanına ve Osmanlı Devletine olan düşmanlığını şu ifadelerle dile getirmiştir: “19. asırda Arnavutluk’taki Bektaşî tekkelerinin tümü sadece Türklerin değil, imparatorluk ailesinin de karşıtıydılar. Bunun şöyle bir sebebi vardır: Sultan II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri ocaklarını şiddet yoluyla dağıtıp bu askerî gücün taraftarlarını kanlı bir takibata uğrattığında, bu örgütlenmenin Arnavut mensupları yurtlarına kaçmış ve imparatorluk ailesinin yeminli düşmanları olmuşlardı. Tarikatın yıllardan bu yana Yeniçeri birliklerinin manevi önderliğini yapmasından ötürü de Bektaşî tekkelerinin etrafında toplanmışlardı. Yukarıda anlatılan olaylar, 19. asırda Arnavutluk’ta Bektaşî tarikatı ile Türk makamlarının arasının son derce kötü olmasını, Bektaşiliğin devlet ve imparatorluk düşmanlığıyla özdeşleştirilmesini beraberinde getirmişti. Gerçek şudur ki, Arnavutluk’ta hiçbir Bektaşî, Sultan Mahmud’un ismini “Allah onu dünyaya yeniden bir domuz (veya tavşan) olarak getirsin!” bedduasını etmeden anmaz. Çünkü Bektaşiler ruh döngüsüne inanırlar. Tekkelerin ve dervişlerin Osmanlı İmparatorluğu’na düşmanca tutumları, millî Arnavut hareketinin tekkelerde ve Bektaşiler arasında daima büyük bir yakınlıkla karşılanmasını ve desteklenmesini beraberinde getirmiştir.”⁶²⁵

1879 ve 1881 yıllarında Fraşeri Tekkesi Babası Baba Aluş ve Görice yakınlarındaki Melsan Bektaşî tekkesini yöneten Baba Âdem’in de içinde bulunduğu onlarca baba ve Bektaşî dervişlerinin katılımıyla Arnavutluk’un güneyindeki Fraşer ve Kusereci’de toplantılar düzenlenmiştir. Böylece millî fikirler, Bektaşî babaları tarafından toplumun her kesiminden muhiplerine yayılmıştır. 1912 yılına değin uzanan süre içerisinde Bektaşî babaları, ulusal hareketi kutsamakla yetinmemiş ve aktif bir şekilde bu hareketin içerisinde yer almışlar ve özellikle Arnavut dilinin öğretilmesi ve Arnavutça kitapların yayılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bektaşiler, Müslüman cemaatinden olmalarına ve daha önce Arap alfabesiyle bir Arnavut edebiyatının gelişimine katkıda bulunmalarına rağmen milliyetçilik hislerinin etkisiyle Latin alfabesi taraftarlarının yanında yer almışlardır. Bektaşî baba ve dervişleri, 20. yüzyılın başlarında Arnavutluk coğrafyasında anadille eğitimin gelişmesi ve Arnavutça basın

⁶²⁴ Fahri Maden, **Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları**, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 244.

⁶²⁵ Avlonyalı Ekrem Bey [Vlora], **Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar (1885-1912)**, Çev.: Atilla Dirim, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 290.

yayın faaliyetleri yapılması için kurulan cemiyet ve kulüpleri de desteklemişler, bunların kurulması ve gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Bektaşî Tekkeleri, Arnavut milliyetçilerin karargâhları haline gelmiş, özellikle bu tekkeler vasıtasıyla çetelerle işbirliğine hazır halkla bağlantı kurulması sağlanmıştır. Melsan tekkesi postnişini Baba Hüseyin, ayrılıkçı Arnavut milliyetçi hareketin önemli isimlerinden biri olmuş ve Osmanlı hükûmetine karşı ayrılıkçı milliyetçi ilk silahlı Arnavut çetesi, 1906 yılında onun tekkesinde kurulmuştur. Arnavut Bektaşîleri, sayısal güçleri ve önderlerinin halk üzerindeki saygınlığı sebebiyle siyasî alanda etkili bir grup haline gelmiştir⁶²⁶.

Fraşer ve Görice bölgelerinde bulunan Bektaşî tekkelerinde tekke babalarının ahaliyi hükûmete karşı kışkırtmaları nedeniyle Derviş Paşa, 12 Mayıs 1882 tarihinde padişaha gönderdiği layihasında tekke şeyh ve babalarının Anadolu'daki münasip şeyhlerle değiştirilmesini teklif etmiştir⁶²⁷. Bektaşî dergâhları arasında özellikle Hacı İsmail ve Baba Zeynel dergâhları cehaletin en büyük sebebi olarak nitelendirilmiş ve bu dergâhların etkinliğini azaltmak için bölgede iptidai mektepler açılması önerilmiştir⁶²⁸.

1895 yılında Yanya vilâyetine bağlı Berat sancağının Skrapar ve Ergiri sancağına bağlı Premedi ve Tepedelen kazalarında Bektaşîlik ve Şiiliğin yaygınlaşması hem yerel hükûmeti hem de merkezi hükûmeti oldukça tedirgin etmiş ve bu gelişmenin halkın cehaleti nedeniyle İslam itikadına büyük zarar vereceği endişesi hasıl olmuştur. Bu tehdit karşısında hükûmetin alınmasını istediği ilk tedbir, bölgede yeni iptidai mekteplerinin açılması olmuştur⁶²⁹.

II. Abdülhamid döneminde Arnavutluk coğrafyasında bulunan Bektaşî tekkelerine zaman zaman yapılan baskınlar düzenlenerek burada bulunan kitap ve evraklar denetlenmiştir. Bu çerçevede İsmail Baba'nın Akçahisar kazasına iki saat mesafede bulunan Sahra-yı Akçahisar isimli dergâhına 2 Ağustos 1903 tarihinde büyük bir baskın düzenlenerek geniş çaplı bir arama yapılmış; ancak başta “muzır evrak” olmak üzere hiç bir sakıncalı eşya bulunamamıştır⁶³⁰. Ancak 1905 yılında Ergiri'de bulunan Haydar Baba tekkesinde ele geçirilen kitap, risale ve evrak o kadar dikkat çekicidir ki incelenmesi için bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun çalışmaları neticesinde bazı risalelerin içerisinde Arnavutça bölümlere rastlanmıştır. Bunlarda Arnavut birliğinden,

⁶²⁶ Nathalie Clayer, “Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu”, Çev.: Orhan Koloğlu, **Toplumsal Tarih**, S. 2, 1 Şubat 1994, s. 58-61.

⁶²⁷ BOA, Y.PRK.BŞK., 4/84, 3 B 1298 (1 Haziran 1881).

⁶²⁸ BOA, MF.MKT., 1099/30, 17 M 1327 (8 Şubat 1909).

⁶²⁹ BOA, MF.MKT., 289/55, 8 Ca 1313 (27 Ekim 1895).

⁶³⁰ BOA, TFR.I.İŞ., 2/196, 10 Ca 1321 (4 Ağustos 1903).

Berlin Antlaşması ile Yunanistan'a bırakılan toprakların bu birlik sayesinde kurtarıldığı, Türk idaresinden kurtulduktan sonra Arnavutların ana dilde eğitim yapacak mekteplere sahip olacakları gibi konular üzerinde durulduğu tespit edilmiştir⁶³¹.

Ayrılıkçı Arnavutların önemli simalarından İsmail Kemal Bey, Güney Arnavutluk'ta bulunan Bektaşî babaları vasıtasıyla bölgenin ileri gelenleri ve halk üzerinde varlık gösterme imkânı bulmuştur. Özellikle Melsan Bektaşî dergâhı postnişini Baba Hüseyin, halk arasında huzursuzluk çıkarmak amacıyla Bulgar saldırısı süsü vererek Müslümanlara saldırmaktan geri durmamıştır. Aynı şekilde Kemaleddin Şemimi Tekkesi Şeyhi İsmail Baba, Premedi, Kolonya ve Görice'deki faaliyetlerinden dolayı 1903 yılında Anadolu'daki bir vilâyete sürgün cezasıyla karşı karşıya gelmiştir⁶³².

Hükümet, Bektaşî tekkelerinin bir takım muzır faaliyetlerin ve siyasî eylemlerin içerisinde yer alması ve tekkelerde yaşanan yozlaşma karşısında Yanya vilâyetine 9 Mayıs 1903 tarihinde bir yazı göndererek tedbirler alınmasını istemiştir. Hükümet, Bektaşî tekkelerinin postnişinlerinin vefatı durumunda yerlerine hal ve hareketleri diyânet ve şariat-ı İslamiyeye uygun olmayan kişilerin atanmamasını ve bu konuda dikkatli olunmasını istemiştir⁶³³.

3.6. Arnavut Diasporasının Eğitim Faaliyetleri

Nathalie Clayer'e göre Arnavut milliyetçiliği ilk olarak İtalya, Yunanistan, Romanya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diasporalarda ve Güney Arnavutluk'ta gelişmiştir⁶³⁴. Özellikle Prizren Birliği'nin feshedilmesinden sonra, Arnavut millî hareketinin sevk ve idaresi, Arnavutluk dışındaki topraklarda yaşayan Arnavut milliyetçilerinin eline geçmiş ve onlar tarafından kurulan cemiyetler daha çok kültür ve eğitim alanlarında faaliyetler gerçekleştirmişlerdir⁶³⁵.

Yunanistan, İtalya, Karadağ, Romanya, Mısır, Bulgaristan, Sırbistan, Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Batı Avrupa ve Amerika az veya çok, eski veya yeni Arnavut diasporasının bulunduğu yerler olmuştur. 1901 yılında Selanik'te çoğunluğu Müslümanlardan oluşan birkaç bin Arnavut bulunuyordu. Selanik'te bulunan Tosk Arnavutları, kavashlık ve bekçilikle; Gegler ise zaptiyelik, zanaatkârlık ve

⁶³¹ Maden, a.g.e., s. 153, 245-246.

⁶³² BOA, TFR.I.A., 12/1101, 11 Ca 1321 (4 Ağustos 1903).

⁶³³ BOA, DH.MKT., 833/15, 6 M 1322 (23 Mart 1904).

⁶³⁴ Clayer, a.g.e., s. 2.

⁶³⁵ Bartl, a.g.e., s. 247.

çobanlıkla geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. Edirne çevresinde Arnavutça konuşan yedi köy bulunurken; Anadolu coğrafyasında İzmir ve İstanbul, Arnavutların en yoğun yaşadığı iki önemli kent olmuştur. İzmir’de on bin ila on iki bin arasında İstanbul’da ise yirmi bin Arnavut’un yaşadığı tahmin edilmekteydi. Arnavut gurbetçilerin “büyük köy” olarak isimlendirdikleri İstanbul’da Arnavutlar, en çok fırıncılık, bozacılık, kestanecilik, sakatatçılık, kavaslık, zaptiyelik, bahçıvanlık, muhallebicilik, kuyumculuk ve kaldırımcılık gibi işlerle geçimlerini sağlamışlardır⁶³⁶.

Arnavutluk coğrafyasının dışında bulunan Arnavutlar, girişmiş oldukları bir takım eğitim ve kültür faaliyetleri ile Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ayrılıkçı Arnavut milliyetçiler, Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde basımını yapamadıkları birçok yayını yurt dışında bulunan Arnavutlar aracılığıyla bastırıp yabancı ülke konsoloslukları vasıtasıyla yurda sokma ve dağıtma yoluna gitmişlerdir⁶³⁷. Zararlı yayınların özellikle Avusturya ve İtalya postalarıyla konsololar namına getirilerek ülkeye sokulması yabancı postaların muzır yayınların Osmanlı ülkesine girişinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır⁶³⁸. Osmanlı hükümetleri tarafından “erbâb-ı mefsedet” olarak nitelendirilen milliyetçi Arnavutlar tarafından Avrupa ülkelerinde basılan Arnavutça yayınların Osmanlı ülkesine sokulmasında yalnızca yabancı ülke postaları ve konsoloslukları kullanılmamıştır. Arnavutluk’a sokulmak istenen yayınlar, özellikle Yunanistan ve Epir’den geçerek İşkodra ve Yanya’ya giden yolculara dağıtılmıştır. Bu yüzden zaman zaman sahile çıkan yolcular hakkında tahkikatlar yapılarak zararlı evrakların Arnavutluk’a girmesi engellenmeye çalışılmıştır⁶³⁹.

3.6.1. İtalya’da Yaşayan Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri

Arnavutlar, İskender Bey ayaklanmasının bastırmasından sonra yoğun bir şekilde İtalya’ya göç etmeye başlamışlar ve bu göç hareketi, 1744 yılına kadar devam etmiştir. Daha çok İtalya’nın güney kesimlerine göç eden Arnavutlar, Calabria ve Sicilya’da yerleşmiş ve bu bölgede Arberesh olarak isimlendirilen Arnavut topluluğunu oluşturmuşlardır⁶⁴⁰. Arbereshler, kültürel ve folklorik değerlerini muhafaza etmiş, çok

⁶³⁶ Clayer, a.g.e., s. 98-99.

⁶³⁷ BOA, Y.PRK.ASK., 68/43, 15 Ca 1308 (27 Aralık 1890).

⁶³⁸ BOA, DH.MKT., 2598/55, 1 Z 1319 (11 Mart 1902).

⁶³⁹ BOA, DH.MKT., 814/16, 16 Za 1321 (3 Şubat 1904).

⁶⁴⁰ Skendi, a.g.e., s. 6.

erken denilecek bir dönemde, 1794 yılında San Demetrio Corone’de Collegio S. Adriano ismiyle Arnavutça eğitim yapan bir okul kurmuşlardır⁶⁴¹.

İtalya; Arnavutluk’a yakınlığı, Arnavut asıllı İtalyan vatandaşlarının örgütlenme hakkında sahip olmaları ve İtalya hükümetinin Adriyatik bölgesindeki emellerine ulaşabilmek için ayrılıkçı ve milliyetçi Arnavut hareketlerini desteklemesi nedeniyle Arnavut aydınlarının rahat bir şekilde örgütlendikleri ve faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bir ülke olmuştur. Arbereshler, İtalya’da şahit oldukları “Risorgimento (yeniden doğuş)” olarak anılan İtalyanların birliklerini sağlama deneyimini Arnavutluk’ta tekrarlamak istemişlerdir. Bu çerçevede 1876 yılında Milano’da “Doğu Arnavutlarının Kurtuluşu İçin İtalyan-Arnavut Komitesi” kurulmuştur⁶⁴². Arnavut aydınları, İtalya’da eğitim ve kültür faaliyetlerinin yanı sıra düzenlemiş oldukları konferanslar ve kurmuş oldukları cemiyetler aracılığıyla Bari, Brindizi ve Napoli’de Arnavut milletinin tanınması ve Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi için çalışmışlardır⁶⁴³.

Güney İtalya’daki Arberesh topluluğunun önde gelen temsilcileri tarafından kurulan İtalyan-Arnavut heyet ve dernekleri, diğer Arnavut topluluklarına nazaran daha serbest hareket etmeleri neticesinde, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde anahtar rol oynamıştır. 19. yüzyılın son yıllarında Arbereshlerin organizasyon ve faaliyetlerinde büyük bir artış yaşanmış ve bunun neticesinde 1895 yılında “Societa Nazionale Albanese” isimli komite kurulmuştur. Komitenin faaliyetleri neticesinde ilki Ekim 1895’te Corigliano Calabro’da ikincisi de Şubat 1897’de Calabria Lungro’da olmak üzere iki dil kongresi düzenlenmiştir. Bu dil kongrelerinin ilkinde İtalya başbakanı Francesco Crispi, kongrenin onursal başkanlığına seçilmiştir. Crispi, kongrenin onursal başkanlığını “kanı ve kalbiyle bir Arnavut” olarak kabul etmiştir. Bu iki kongre neticesinde ortak bir alfabenin oluşturulması, Arnavutça bir sözlüğün derlenmesi, millî bir Arnavut topluluğunun kurulması, “ana vatanda” yaşayan Arnavutlarla daha sıcak ilişkilerin kurulması gibi kararlar alınmıştır. Birinci kongreden sonra 1896 yılında İli i Abreshët (Arnavut Yıldızı) isimli bir dergi çıkartılırken, ikinci kongre sonunda da “La Nazione Albanese” Società Nazionale Albanese’nin yayın organı haline gelmiştir⁶⁴⁴.

9 Nisan 1897 yılında İskender Bey’in torunu olduğunu iddia eden Marchese d’Auletta tarafından Napoli’de “Arnavut Siyasî Komitesi”, adıyla bir komite kurulmuştur.

⁶⁴¹ Skendi, **a.g.e.**, s. 116.

⁶⁴² Noel Malcolm, **Kosova Balkanları Anlamak İçin**, Çev.: Özden Arıkan, 1. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, Mart 1999, s. 274.

⁶⁴³ Çelik, **a.g.e.**, s. 204-205.

⁶⁴⁴ Skendi, **a.g.e.**, s. 216-218.

Komitenin yayın organı olarak iki haftada bir yayınlanan “La Nuova Albania” gazetesi çıkarılmıştır. 1900 yılının Nisan ayında benzer bir komite Roma’da kurulmuş ve aynı yıl “Millî Arnavut Ligi” tarafından Arnavut asıllı İtalyanların yaşadıkları yerlerde şubeler açmıştır⁶⁴⁵.

Arnavut asıllı İtalyan vatandaşları tarafından ana vatanlarında yaşayan soydaşlarının haklarını korumak ve onlarla irtibatlarını devam ettirmek maksadıyla kurulduğu ifade edilen “Societa Nazionale Albanese” Osman kaynaklarında “Arnavut Cemiyet-i Milliyesi” adıyla anılmıştır. Cemiyet üyeleri kendilerini “*İtalya devleti tebaasından bulunup vatan-ı asliyelerinin lisan ve usul ve adâtını muhafaza etmiş ve fakat haşmetlû İtalya kralı hazretlerinin tebaa-yı sadıkasından bulunmuş İtalya’da mütemekkin Arnavutlar*” olarak tanımlamıştır. Arnavut Cemiyet-i Milliyesi Reisi Anselmo Lorecchio imzasıyla 1897 yılında Roma Sefaretine bir istida sunmuştur. Sunulan istida ile Arnavutluk’u oluşturan Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilâyetlerinde Arnavutçanın lisan-ı millî olarak tanınmasını, Arnavut kilise ve mekteplerinin Bulgar kilise ve mektepleri gibi resmen tanınması ve himaye edilmesini, İtalya ve Arnavutluk’ta yaşayan Arnavutlar arasında irtibatın sağlanması istenmiştir. Her ne kadar söz konusu istida ile Arnavutluk’ta yaşayan soydaşları için yeni bir takım taleplerde bulunmuşlarsa da Osmanlı hükümeti, cemiyetin bu talep ve isteklerinin çok da samimi olmadığını görmüştür. Hükümete göre cemiyet, bu taleplerle Osmanlı devletinin bölgedeki nüfuzunu kırmayı, halkı isyana teşvik ederek bölgedeki güvenlik ve asayiş yok etmek istemektedir. Bundan dolayı Arnavutların Osmanlı devletine olan sadakatini artırmak için ihtiyaç duyulan yerlerde Türkçe eğitim verecek okulların açılması ve adilane muamele ile halkın devlete ısındırılması gerekliliği dile getirilmiştir⁶⁴⁶. Societá Nazionale Albanese, 1 Ocak 1898’de ve Haziran 1899’da II. Abdülhamid’e verdikleri memorandumla Arnavutluk coğrafyasında okul ve kiliselerde Arnavutçanın kullanılmasına izin verilmesini; İşkodra, Selanik, Kosova, Yanya ve Manastır vilâyetlerinin İstanbul’a bağlı olarak “İmparatorluğun Balkan Yarımadasındaki Topraklarının Bölgesel Komiserliği” adıyla tek bir idare altında toplanmasını ve Arnavutçanın resmî dil olarak kabul edilmesini istemişlerdir⁶⁴⁷.

1895 ve 1897 yıllarındaki kongrelerden sonra, 15-18 Haziran 1903 tarihinde Napoli’de yeni bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongrede daha önce Lungro Kongresinde

⁶⁴⁵ Skendi, a.g.e., s. 220.

⁶⁴⁶ BOA, BEO, 1001/75051, 3 R 1315 (1 Eylül 1897). BOA, HR.SYS., 125/32, 26 Aralık 1897.

⁶⁴⁷ Skendi, a.g.e., s. 216-218.

alınan karar doğrultusunda 1900 yılında Napoli Şark Enstitüsünde kurulan Arnavut dili ve edebiyatı kürsüsüne ek olarak Palermo Üniversitesinde de bir kürsü kurulması önerilmiştir. Buna ek olarak San Demetrio Corone’da bulunan Collegio S. Adriano’da okuyan Arnavutlara daha fazla burs verilmesi; İtalya’daki Arnavutların devam ettiği devlet okullarında Arnavutça öğretilmesi; beş vilâyetin birleştirilerek Arnavut bir valinin atanmasıyla Arnavutluk’a İşkodra merkez olmak üzere otonomi verilmesi; İtalyan Arnavut federasyonu ile Romanya ve Bulgaristan’daki Arnavut dernekleri arasındaki iletişimin geliştirilmesi; Arnavutluk’taki tüm inançlara eşit haklar verilmesi; Fransızca, İtalyanca ve Arnavutça olarak Roma’da yayımlanacak bir gazetenin kurulması; son Makedonya olaylarında tutuklanan Arnavut liderlerinin serbest bırakılması şeklinde taleplerin ilgililere ulaştırılması kararlaştırılmıştır⁶⁴⁸.

Bir yandan Arnavut asıllı İtalyanlar kültürel bağları nedeniyle bir yandan da İtalya hükümeti siyasî menfaatleri nedeniyle Arnavut milliyetçiliğini desteklemişlerdir. Bu yönüyle İtalyan diasporası diğerlerine nazaran daha etkili ve başarılı olmuştur.

3.6.2. Romanya’da Yaşayan Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri

Ayrıılıkçı ve milliyetçi Arnavutların Balkan ülkeleri arasında en yoğun şekilde bulundukları ve desteklendikleri ülke Romanya olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında Romanya’da bulunan Arnavutların en yoğun yaşadığı yerler Bükreş olmuştur. Balkan ülkelerinden Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan’ın milliyet iddiasıyla Makedonya topraklarını ele geçirerek hâkimiyetlerini tesis etmek istedikleri bir dönemde Romanyalılar da bundan geri kalmak istememiş ve bu mücadeleye ciddi ve güçlü bir unsur olarak dâhil olmuştur. Makedonya vilâyetleri, Transilvanya (Erdel) ve Bukovina’yı Romanya’ya ilhak ederek büyük bir Balkan devleti kurma hayalinde olan Romanyalılar, bölgedeki faaliyetleri için her yıl 800 bin Frank harcamaktan geri durmamışlardır⁶⁴⁹. Romanya hükümetleri, bu amaçlarına ulaşabilmek maksadıyla Arnavutlardan mümkün mertebe istifade etmekten de geri durmamış; eğitim ve kültür faaliyetlerini destekleyerek halk üzerindeki nüfuzlarını artırmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken de bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde Arnavut milliyetçiliğinin yükselmesinde çok büyük hizmetleri olmuştur.

Arnavutlar, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde Romanya’nın hakkını teslim etmekten geri durmamışlardır. Şemseddin Sami, Romanya’nın Arnavutlar için yapmış

⁶⁴⁸ Skendi, a.g.e., s. 221.

⁶⁴⁹ BOA, BEO, 68/5045, 19 S 1310 (12 Eylül 1892).

olduğu iyilikleri şu şekilde ifade etmiştir: “*Romanya herkesten ziyade Arnavutluk için dostluk gösterdi. Ve Arnavutların Greklerden ayrıldığını ister idi. Birinci Arnavut şirketi Romanya’da tesis etti. Birinci Arnavutça matbaa orada açıldı, ilk kitaplar orada basıldı. Romanya’nın bu iyiliğini Arnavutluk hiçbir zaman unutmayacaktır.*”⁶⁵⁰

Romanya’ya gelen, aralarında Naum Veqilharxhi’nin de bulunduğu, ilk Arnavut göçmenlerin birçoğu çok da fazla kültürel birikimi olmayan tüccarlar, zanaatkârlar ve işçiler olmuştur. Büyük bir kısmı Ortodokslardan oluşan göçmenlerin çoğu, Görice’den gelmiş ve bunların bir kısmı zamanla büyük servetlere sahip olmuşlardır.

İstanbul’da siyasî ve ekonomik nedenlerle kitap basmanın oldukça güç olduğu 1880’li yılların başında Bükreş’teki Arnavut tüccarların malî potansiyelini basım yayım faaliyetlerine yöneltmek isteyen Visar Dodani, Thimi Marko, Gjorgji Gjeço isimli üç Ortodoks “Arnavutça Kitaplar için İstanbul Cemiyeti’nin Kolu” adıyla örgütlenerek para bağışı toplamışlardır⁶⁵¹. 1884 yılının sonlarında Drita (Işık) Cemiyetinin kuruluş faaliyetleri başlamış ve 1885 yılının Ocak ayında faaliyete geçmiştir⁶⁵². Cemiyetin başında Görice’li Anastas Avramidhi Lakçe ve Drenoveli Konstandin Efdim isimli iki zengin tüccar bulunuyordu. Rumen hükümetinin yardımları neticesinde baskı malzemeleri ve cemiyetin diğer masrafları için kısa süre içerisinde 15 bin Frank toplanmıştır⁶⁵³. Cemiyetin faaliyetleri neticesinde 1887 yılının Mart ayına değin Arnavutluk’a yaklaşık olarak yüz cilt kitap sevk edilmiş ve Yanya’da bir okul açılması sağlanmıştır⁶⁵⁴.

Naim ve Sami Fraşeri kardeşler ile Jani Vreto’nun gayretleri neticesinde İstanbul alfabesiyle kaleme aldıkları ders kitapları, Viyana’da bulunan bir matbaanın satın alınmasıyla basılmaya başlamıştır. 1886 yılında Fraşeri kardeşler ve Jani Vreto tarafından yazılan ve içerisinde alfabe, gramer, genel tarih, şiir derlemesi, hesap ve ahlak kitaplarının bulunduğu sekiz ders kitabı basılmıştır. Basılan bu kitaplar düzenli bir şekilde Görice’ye gönderilmiş ve buradaki kız ve erkek okullarında okutulmuştur. 1887 yılında cemiyetin adı Dituria (Bilgi) olarak değiştirilirken alfabe, coğrafya, fen bilimleri ve halk şiiri derlemesi kitaplarından oluşan dört yeni kitap basılmıştır. 1889 yılında Protestanlar tarafından Yunancadan Arnavutçaya çevrilen iki din kitabı ve bir muhasebe

⁶⁵⁰ Şemseddin Sami Fraşeri, **Arnavutluk, Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?** (Vatan-ı Mukaddesimiz Olan Arnavutluk’u İhâta Eden Tehlike ve Muhâtralardan Tahlisine Dair Efkâr ve Mutâlaât), Çev.: Şahin Kolonya, s. 80.

⁶⁵¹ Clayer, a.g.e., s. 231.

⁶⁵² Skendi, a.g.e., s. 146.

⁶⁵³ Clayer, a.g.e., s. 231.

⁶⁵⁴ BOA, DH.MKT., 1404/88, 20 C 1304 (16 Mart 1887).

kitabı basılmıştır. Ertesi yıl Naim Fraşeri'ye ait bir şiir kitabı basılırken 1894 ve 1895 yıllarında iki yeni ders kitabı daha yayımlanmıştır⁶⁵⁵. Naim Fraşeri tarafından kaleme alınan “Diture per mesonjtoret e para” isimli tabiat bilgisi ders kitabı, “İstori e pergjithesme” isimli tarih ders kitabı ve “E Kendimet çunavet Kendonjetorse” isimli çocuklar için okuma kitabı 1886-1888 yılları arasında basılmıştır⁶⁵⁶.

1887 yılında Drita Cemiyeti, kendisini lağvederek Dituria adıyla yeniden örgütlenirken onlardan ayrılmış olan Nikolla Naçio tarafından yeniden Drita adıyla bir cemiyet kurulmuştur⁶⁵⁷. 9 Ocak 1887'de N. N. Naçio tarafından kurulan Drita Cemiyeti, Romanya'da bulunan milliyetçi Arnavutların etrafında toplandıkları en önemli örgütlerden biri olmuştur⁶⁵⁸.

Naçio'nun teşvikleri neticesinde cemiyet üyelerinden toplanan yüzer veya iki yüzer Frank bağışlarla Sqipetari/Albanesul adıyla bir gazete kurularak faaliyete geçirilmiştir. Yazdıkları “bentler mukabilinde kendilerine biraz para verilen” talebelerin yazarlık yaptığı gazete, Arnavutçanın yanı sıra Rumence olarak da yayınlanmıştır. Böylece Rumence'nin yaygınlaşmasına hizmet edildiği için Romanya hükümetinden takdir görüleceği düşünülmüştür⁶⁵⁹. Gazetenin Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü korumak ve buna hanel gelmesini engellemek maksadıyla hareket ettikleri yönündeki teminatları, Osmanlı hükümeti tarafından çok da inandırıcı bulunmamış ve 12 Eylül 1888 tarihinden itibaren Sqipetari gazetesinin Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmıştır⁶⁶⁰. 1888 yılının Ağustos ayından 1890 yılının Ocak ayına değin yirmi dokuz sayı yayımlanan gazete, Rumence isminin öne alınmasıyla yapılan bir değişiklikle 1895 yılının Temmuz ayından itibaren N. N. Naçio'nun muhalifi olan Dituria cemiyeti tarafından yayınlamaya başlamıştır. Ancak onun da yayın hayatı kısa sürmüş 1896 yılının Ocak ayına değin çıkarılabilmıştır⁶⁶¹.

⁶⁵⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 231-232.

⁶⁵⁶ Bartl, **a.g.e.**, s.225.

⁶⁵⁷ Clayer, **a.g.e.**, s. 233.

⁶⁵⁸ Skendi, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁵⁹ BOA, Y.PRK.TKM., 13/37, 3 M 1306 (9 Eylül 1888).

⁶⁶⁰ BOA, BEO, 68/5045, 19 S 1310 (12 Eylül 1892). BOA, BEO, 49/3642, 16 M 1310 (10 Ağustos 1892). Cemiyet, 1903 yılında büyük devletlere hitaben yayımlamış olduğu bir beyannamede Osmanlı Devleti'nin Arnavut milletini tanımasını, Arnavut kilise ve mektepleri inşa edilmesini, siyasi nedenlerle mahkûm edilen Arnavutların affedilmesini talep ettiklerini belirtmişlerdir. BOA, HR.SYS., 155/25, 29 Ekim 1903.

⁶⁶¹ Clayer, **a.g.e.**, 234-236.

28 Ağustos 1892 tarihinde Drita Cemiyeti Başkanı N. N. Naçio⁶⁶² imzasıyla Hariciye Nezâreti'ne gönderilen bir mektupta hükümetin Balkan coğrafyasında yabancı devletlerin zararlı faaliyetlerini engellemediği gibi bu yolda bir takım girişimlerde bulunanları da takdir etmemesi eleştirilmiş ve Drita Arnavut Cemiyeti'nin Balkan yarımadasındaki yabancı devletlerin emellerini engellemek maksadıyla kurulduğu ifade edilmiştir. Cemiyet, yayınlamış oldukları “Sqipetari” isimli gazete ile Osmanlı Devleti'nin haklarını müdafaa etmek, hainleri ihbar etmek ve yabancıların fesatlarına karşı mücadele etmek amacını taşıdıklarını söylese de gazete daha çok Arnavut milliyetçiliğini teşvik etmiştir⁶⁶³.

10 Mayıs 1892 tarihinde Drita Arnavut Cemiyeti başkanı N. N. Naçio'nun idaresinde Bükreş'te “Lumina” adıyla bir Arnavut-Rumen Kültür Enstitüsü kurulmuştur⁶⁶⁴. Enstitü bünyesinde giderleri Drita Cemiyeti tarafından karşılanmak üzere başlangıçta on beş öğrencinin devam edeceği bir yatılı okul açılmıştır. Lumina Enstitüsünün amacı “din farkı gözetmeksizin, geleceğin Arnavut öğretmenlerinin yetiştirilmesi” olarak belirlenmiştir. Lumina Enstitüsünde Arnavutluk ve Makedonya'nın farklı bölgelerinden seçilen genç Arnavutlar, eğitimlerini tamamladıktan sonra Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi ülkelerde Arnavutların yaşadığı çeşitli il ve ilçelere, masrafları Drita Cemiyeti tarafından karşılanmak üzere, Arnavut okulları açmaları amacıyla öğretmen olarak gönderileceklerdir. Drita Cemiyeti, kendilerine verilen bu “kutsal görevi” gerçekleştirmeleri için gerekirse hayatları pahasına mücadele edecek olan bu “genç önderleri” maddî ve manevî olarak her yönden destekleyecektir. “Genç önderlerin” bu uğurda hayatlarını kaybetmeleri durumunda ulus şehitlerinin ailelerini desteklemek Drita Cemiyetinin kutsal bir vazifesi olarak

⁶⁶² N. N. Naçio, Yunanistan Devletinin Mısır konsolos vekili Frukides'i (?) öldürmek iddiasıyla yargılanarak idam cezasına mahkûm edilmiştir. Ancak Mısır'dan kaçarak Romanya'ya iltica etmiş ve Arnavut olması hasebiyle Osmanlı tebaası sıfatıyla Bükreş sefaretinin himayesini talep etmişse de kabul görmemiştir. Romanya'nın himayesinde yayınlamış olduğu Sqipetari isimli gazete vasıtasıyla Romanya hükümetinin Makedonya'daki menfaatlerine hizmet etmiştir. **BOA, BEO, 68/5045, 19 S 1310** (12 Eylül 1892). İbrahim Temo, Bükreş'e firar ettiğinde Türk dostu olarak nitelendirdiği N. Naçio'nun kendisine çok büyük yardımlarda bulunduğunu kendisiyle yakından ilgilendiğini belirtir. N. Naçio'nun Kahire Yunan konsolosunu öldürmesiyle ilgili olarak da şu ifadeleri kaleme almıştır: “Evvelleri Mısır'da ticaretle meşgul iken, Arnavut Hristiyanlarını grekomanlık ile zehirleyerek Türkiye aleyhinde propaganda yapan Kahire Yunan Konsolosunu tepeleme neticesi idi ve bu işlerden dolayı yeğeni ile beraber hapishaneden firar etmiştir.” İbrahim Temo, **İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemât-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Millîye Dair Hatıratım**, Yay. Haz.: Nurer Uğurlu, 1. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 98-99. Ayrıca İbrahim Temo hakkında bkz. Bilgin Çelik, “Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri”, **History Studies**, Vol. 2/2 2010, s. 363-375.

⁶⁶³ **BOA, BEO, 49/3642, 16 M 1310** (10 Ağustos 1892).

⁶⁶⁴ **BOA, BEO., 195/14564.**

nitelendirilmiştir. Enstitünün hazırlanan tüzüğünün sonunda oldukça tehditkâr bir şekilde “bu kutsal göreve” itibar etmeyen ve verilen talimatları yerine getirmediği anlaşılan kişilerin sadakatsiz ve vatan haini olarak görüleceği; gerek kendilerine gerekse ailelerine Drita Cemiyeti tarafından verilen her türlü yardımdan ve haktan istifade hakkını kaybedecekleri ve Arnavut ulusunun eski gelenek ve görenekleri gereğince yakalanıp cezalandırılacakları ifade edilmiştir.

Çok sıkı disiplin kurallarının uygulandığı enstitüde öğrencilere 1. Dinler: Ortodoksluk, Müslümanlık ve Katoliklik. 2. Diller: Türkçe, Arnavutça ve Rumence. 3. Teorik ve Uygulamalı Pedagoji. 4. Genel Tarih ve Coğrafya (Osmanlı İmparatorluğu ağırlıklı). 5. Matematik. 6. Doğa Bilimleri. 7. Devlet Teşkilatı ve Osmanlı İdare Hukuku. 8. Güzel Yazı Sanatı ve Resim. 9. Müzik. 10. Beden Eğitimi. 11. Osmanlı İmparatorluğunun gereksinimlerine en iyi şekilde karşılayacak ve yaygın olarak konuşulan modern dillerden biri gibi derslerin okutulması kararlaştırılmıştır.

Okulda öğrencilerin mensubu bulundukları dinin gereklerini yerine getirmeleri için her türlü imkân ve ortam hazırlanmıştır. Enstitüde görev yapacak olan Türkçe öğretmeni, Müslüman öğrencilerin din dersleriyle ilgilenecek ve bir “imam” olarak görev yapacaktır. Öğrenciler, dinî ve millî bayramlar ile tatil günlerinde ibadetlerini yerine getirmeleri için ilgili ibadethanelere götürülecektir⁶⁶⁵.

Öğrenciler, “Yunanlılar ve Slavların” Osmanlı Devleti, Balkan yarımadası ve İstanbul’u işgal ederek Arnavutluk’u yok etmek istedikleri yönünde bilgilendirilerek; eğitimlerini tamamladıktan sonra Yunanlıların ve Slavların faaliyet gösterdikleri bölgelerdeki amaçlarını engellemek amacıyla “Misyoner Muallim” adıyla görevlendirileceklerdir. Dıraç’ta 1892 yılında Drita Cemiyeti tarafından söz konusu okula öğrenci toplanması için bir takım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak, bölgedeki Hristiyan Arnavutları Rumlaştırmak için Rumca konuşmalarını isteyen Rum Piskoposu, Hristiyan Arnavutları çocuklarını bu mektebe göndermeleri durumunda kiliselerden men edilmekle yani aforoz edilmekle tehdit etmiştir⁶⁶⁶.

Drita Cemiyeti, yabancı mekteplerle birlikte “Yunanlılar ve Slavların” büyük meblağlar harcayarak açtıkları okullarda verdikleri eğitim ve yaptıkları telkinler neticesinde Balkan yarımadasında Arnavut millî varlığının yok edilmek istendiği düşüncesindeydi. Drita Cemiyeti, Arnavutların millî varlığını muhafaza etmek amacıyla

⁶⁶⁵ BOA, BEO, 199/14877, 26 L 1310 (13 Mayıs 1893).

⁶⁶⁶ BOA, BEO, 49/3642, 16 M 1310 (10 Ağustos 1892).

açtıkları okul konusunda ne kadar samimi olduklarını ispatlamak için Osmanlı hükümetinden, aylık 200 Frank maaşla, Arnavutça ve Türkçe derslerini vermek üzere bir Müslüman öğretmen gönderilmesini dahi talep etmiştir. Ancak Osmanlı hükümeti, hem bu talebe hem de cemiyet tarafından gönderilen okulun nizamnamesine pek ilgi göstermemiş⁶⁶⁷ ve 6 Eylül 1892 tarihinde Yanya, İşkodra, Kosova, Manastır ve Selanik valiliklerine gönderilen bir yazıyla bu okula öğrenci göndermek isteyenlerin munasip bir dille bundan men edilmeleri istenmiştir⁶⁶⁸.

Drita Cemiyeti, 1896 yılında Arnavutluk'ta bir takım ıslahatlar yapılması talebinde bulunmuştur. Süleyman Kâni İrtem, Drita Cemiyetinin hükümetten şu taleplerde bulunduğunu belirtmiştir: “1. *Ekseriyeti Arnavut olan Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra vilâyetlerinin bir eyalet halinde birleştirilerek bir Arnavut vali idaresine verilmesi, memurların Arnavutça ile Türkçeye vakıf olanlar arasından ve Müslüman, Hristiyan kaydına bakılmayarak iktidar sahiplerinden seçilmesi.* 2. *Eyalet merkezinin Manastır olması, Yanya, İşkodra, Üsküp merkezlerine birer mutasarrıf tayini.* 3. *Üç senede bir tecdit olunmak üzere her sancaktan seçilecek altışar aza ile Manastır'da valinin riyasetinde bir (ihtiyarlar meclisi) teşkili. Bu meclis azasını her kazada nüfusa göre Müslüman ve Hristiyanlardan ikinci derecede müntahaplar seçeceklerdir.* 4. *Mühimce merkezlerde ve köylerde Arnavutça ile beraber resmî dil Türkçe dahi tedris edilecek mektepler açılacaktır. Bu mekteplerde Avrupa dillerinden biri de öğretilecektir.* 5. *Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar umumen silahaltına çağırılacak, fakat Arnavut askerler yalnız Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hudutlarında kullanılacak, Anadolu'ya ve Arabistan'a gönderilmeyeceklerdir.* 6. *Arnavutlar ayinlerini icra hususunda istedikleri dili ihtiyar eylemekte serbest bulunacaklardır.* 7. *Siyasî entrikaların tesirlerini izale için Manastır'daki üç büyük devletin konsolosları ihtiyar meclisinin kararlarını -ıslahat tahakkuk edinceye kadar- kontrol edeceklerdir. Islahatın teferruatına ihtiyarlar meclisi karar verecektir.”*⁶⁶⁹ ifadelerden de anlaşılacağı üzere Drita cemiyeti, Arnavutluk'a özerklik verilmesini ve bu çerçevede merkezi Manastır olacak şekilde Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin birleştirilmesini, bölgeye atanacak memurların Türkçe ve Arnavutça bilmesini, eğitim dilinin Arnavutça olmasını, Arnavutların askerlik hizmetlerini Arnavutluk topraklarında yapmasını talep etmişlerdir.

⁶⁶⁷ BOA, BEO, 49/3642, 16 M 1310 (10 Ağustos 1892).

⁶⁶⁸ BOA, BEO, 68/5045, 19 S 1310 (12 Eylül 1892).

⁶⁶⁹ İrtem, a.g.e., s. 123.

1898 yılında Tiranlı Murat Bey ve Brüksel’de “Albania” ismiyle Arnavutça bir gazete çıkaran Faik Bey, Bükreş’te Romanya’da yaşayan Hristiyan Arnavutları, Osmanlı hükümetine telgraf göndererek Arnavutluk’ta yaşayan soydaşlarına bazı haklar verilmesini ve okullarda Arnavutçanın mecburi tutulmasını sağlamak amacıyla örgütlemişler ve bu doğrultuda hükümete yüzlerce telgraf gönderilmesini amaçlamışlardır⁶⁷⁰. Faik Bey ve Murat Beyin asıl amaçları, Arnavutlara muhtariyet verilmesini sağlamaktır ve bunu gerçekleştirmek için Romanya’da yaşayan Hristiyan Arnavutların maddî ve manevî yardımlarını almaya çalışmışlar, Arnavutluk’ta ihtilal çıkarmak için yüz bin Frank toplayarak ihtilal fırkaları oluşturmayı ve topladıkları paranın bir kısmıyla da mektepler açmayı planlamışlardır⁶⁷¹.

13 Kasım 1898 tarihinde Bükreş’te bulunan Arnavut milliyetçilerinin katılımıyla bir kongre düzenlenmiştir⁶⁷². Uzun tartışmalar neticesinde kongreyi düzenleyen Arnavut Mekâtib Cemiyeti üyeleri, 25 Kasım 1898 tarihinde Bükreş’ten Yıldıza gönderdikleri telgraflarında Arnavutluk’ta beş bin ecnebi mektebi bulunurken Arnavut mektebinin olmadığını; Arnavutça gazete ve kitaplar yayımlanırken Arnavutça eğitimin ertelenmesinin hükümetin menfaatine uygun olmayacağını ifade ederek Arnavutluk’ta istisnasız tüm okullarda Arnavutça dersi verilmesini istemişlerdir⁶⁷³.

31 Temmuz 1899 tarihinde Gazeteci Georges C. Mexi, Kigalık Müslüman Arnavutları Merkez Komitesi Vekili Derviş Hima, Kigalık Müslüman Arnavutları Vekili Yaşar Sadık Erebera imzasıyla “Arnavut Kardeşlerimizi Davet” başlığında bir davetname yayımlanarak milliyetçi Arnavutları 27 Eylül 1899 tarihinde Romanya’nın başkenti Bükreş’te yapılması planlanan kongreye davet edilmişlerdir⁶⁷⁴. Söz konusu davetnamede “*Avrupa’da biz Arnavutlar kadar ahvâli şâyân-ı teessüf olan hiçbir kavim yoktur. Memleketinizde pederleriniz valideleriniz çocuklarınız vahşilerin ribkâ-yı esâretleri altında fîgân etmektedirler... Aziz arkadaşlar, artık kalkınız vatanımızın hayrı*

⁶⁷⁰ BOA, Y.A.HUS., 391/ 46, 14 B 1316 (28 Kasım 1898).

⁶⁷¹ BOA, Y.A.HUS., 391/57, 16 B 1316 (30 Kasım 1898).

⁶⁷² Skendi, a.g.e., s. 135.

⁶⁷³ BOA, Y.PRK.BŞK., 58/6, 11 B 1316 (25 Kasım 1898). Bartl, Yıldıza gönderilen yazıda şu ifadelerin yer aldığını belirtmiştir: “Ödediğimiz verginin bir bölümünün halk eğitimine gittiği dikkate alınır ve ayrıca Arnavutça gazeteler, kitaplar bu dilin profesörleri ve bu dili yazıda kullanan 100.000 Arnavut olduğunu ve dilin önemli sayıda Avrupalı bilim adamı tarafından da tanındığını düşünürsek, bütün bunların yanında Arnavutluk’taki yabancılar 5.000 okula sahipken, Arnavutça eğitim yapan hiçbir okulun olmaması şaşırtıcıdır. Bu konudaki her hangi bir gecikmenin ulusun sabrını taşımaktan ve imparatorluğun çıkarlarına ters düşmekten başka bir şeye yaramayacağını bildirir ve bu nedenle muhteşem imparatorluğunuzun karşısında tam bir oybirliği içinde eğilerek, İmparatorun bir karar yayınlarak istisnasız Arnavutluk’taki tüm okullarda Arnavutça öğretmenin zorunlu bir kursun konulması yolunda bir emir vermesini büyük bir arzuyla rica ederiz.” Bartl, a.g.e., s. 250-251.

⁶⁷⁴ BOA, HR.SYS., 129/25, 28 Ekim 1899.

ve selâmeti uğrunda bulunduğumuz makâsıd-ı ulviye için her fedâkârlığı ihtiyâr ediniz...” ifadeleriyle Arnavutlar arasında millî hisler uyandırılmaya çalışmış ve kongreye Arnavutluk’un dışında İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Mısır’da bulunan tüm Arnavutlar davet edilmiştir. Davetiyede kongrede içerisinde Osmanlı hükümetinden Arnavut millî mekteplerinin açılması, Arnavutça ve Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi gibi taleplerin de yer aldığı sekiz maddelik bir tezkirenin de görüşüleceği ifade edilmiştir⁶⁷⁵. Osmanlı hükümeti, ayrılıkçı Arnavutların 3 Ağustos 1878’de Prizren’de alınan kararları uygulamaya koymak için bu kongreyi topladığını ve Arnavutların bağımsızlığının Avrupa hükümetlerinden talep edilmesi için bir kişinin görevlendirilmesi yönünde bir takım girişimlerde bulunduklarını öğrenmesi üzerine bir takım tedbirler almıştır. Bu çerçevede Romanya’ya gitmek için pasaport talebinde bulunan kişilerden Arnavut komitesiyle münasebette bulunduğundan şüphe edilenlere dikkat edilerek bunların Romanya’ya gitmelerine engel olunması ve Romanya’da bulunan ve kışkırtıcı faaliyetlerde bulunan Arnavut komiteleri hakkında bilgi toplanması kararlaştırılmıştır⁶⁷⁶. Bükreş Sefareti de kongrenin yapılmasını “menâfi-i hükümet-i seniyye muzır” olarak nitelendirmiş ve kongrenin engellenerek tertip edicilerinin sınır dışına çıkarılması yönünde Romanya hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır⁶⁷⁷.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanından önce Arnavutluk’ta bulunan Arnavutça elifba kitapları, daha çok Bükreş’te basılmış ve gizli olarak “ecnebi postaları” vasıtasıyla Arnavutluk coğrafyasına gönderilmiştir⁶⁷⁸. Bükreş Drita Cemiyeti, Şemseddin Sami’nin Arnavut Alfabesi (Abetare e gjuhës shqip) isimli kitabını S.H.F. (Şemseddin Halit Fraşeri) imzasıyla yayınlamıştır. Bu kitabın ilki 1888’de ikincisi de 1900’de olmak üzere iki baskısı yapılmıştır. 1900 ve 1902 yılında yine Şemseddin Sami’ye ait olan Arnavut Dili Grameri (Shkronjëtorë e gjuhës) ve Coğrafya (Deshkronjë) isimli kitaplar da Dituria Cemiyeti tarafından basılmıştır⁶⁷⁹. Genel itibariyle 1900’lü yılların başında

⁶⁷⁵ Tezkirede özetle Padişaha bağlı kalmak şartıyla Arnavutlara istiklallerinin verilmesi; Arnavut millî mekteplerinin açılması; Müslüman, Katolik ve Ortodokslardan oluşan asâkir-i milliye (milis) oluşturulması; Arnavutluk’un tek bir vilâyet halinde yönetilmesi; mültecilerin affedilmesi; bütçenin Arnavutluk’un ihtiyaçlarına harcanması; Arnavutça ve Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi şeklinde sekiz madde ifade edilmiştir. **BOA, Y.A.HUS., 399/47, 21 Ra 1317** (30 Temmuz 1899).

⁶⁷⁶ **BOA, Y.A.HUS., 398/84, 19 Ra 1317** (28 Temmuz 1899).

⁶⁷⁷ **BOA, Y.A.HUS., 399/47, 21 Ra 1317** (30 Temmuz 1899).

⁶⁷⁸ **BOA, DH.MKT., 2307/81, 18 L 1317** (19 Şubat 1900). 1899 yılında Kosova vilâyetinde bazı postane çalışanlarının gayret ve dikkatleri neticesinde bir takım muzır risâle ve ilanlar ele geçirilmiştir. **BOA, Y.MTV., 164/206, 11 Ra 1315** (10 Ağustos 1897).

⁶⁷⁹ Bilmez, “Ölümünün...”, s. 43.

Bükreş'te bulunan Arnavut komiteleri, Hristiyan Arnavut komiteleri olarak ifade edilmiş ve burada bulunan Müslüman Arnavutlar, Padişaha “sadık ve dindar adamlar” olarak nitelendirilmiştir⁶⁸⁰.

Bükreş'te faaliyet gösteren bir başka Arnavut kültür derneği Shpresa (Umut) olmuştur. 12 Eylül 1900 tarihinde kurulan ve büyük çoğunluğu üniversite öğrencilerinden meydana gelen cemiyetin amacı Arnavut halkını aydınlatmak olarak belirlenmiştir.

Romanya'da bulunan Arnavut milliyetçileri, zaman zaman bir takım konferanslar düzenleyerek bir araya gelmiş; kültürel ve siyasî konularda görüş alışverişinde bulunarak kendilerine yol haritaları belirlemişlerdir. 1905 yılının Ocak ayında “Genç Arnavutların Terbiye-i Efkârı” isimli Arnavut cemiyeti tarafından İbrail (Brila)'da düzenlenen konferans ile Arnavutların gelişimi ve ilerlemesi için Arnavutçanın ıslahı, neşri ve genelleştirilmesi hakkında konuşmalar yapılmıştır. Başta Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek üzere farklı Avrupa ülkelerinde yaşayan Arnavutlara ulaşabilmek için nakdî yardım talebinde bulunulan konferansın sonunda Romanya hükümetinin kendilerini misafirperver bir şekilde himaye etmesinden dolayı krala teşekkür telgrafı gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁸¹.

1 Kasım 1895 günü Romanya'ya gelen İbrahim Temo, Köstence'den sonra geldiği Bükreş'te Nikolla Naçio'nun daveti üzerine Lumina Arnavut-Rumen Kültür Enstitüsü bünyesinde açılan okula yerleşmiştir. Temo, anılarında “*Romanya'daki Hristiyan Arnavutlar iki gruba ayrılmışlardı. Zenginleri Osmanlılık aleyhine propaganda yapan Grekofil Arnavutlar ve diğerleri Osmanlı dostu ve Işık “Drita” Partisi takımı idi ki, reisleri Naçio Efendi idi. Bu grup taşradan gelen Müslüman Arnavutları ve hatta Jön Türkleri himaye ederdi...*”⁶⁸² ifadeleriyle Romanya'daki Arnavutların durumunu değerlendirmiştir. Temo, Nikolla Naçio'nun “Başkim” adı altında bir dernek kurma fikrine nasıl kapıldığı hakkında da şu bilgileri vermiştir: “... Bükreş'te Stefan Mihaileanu'nun neşretmekte olduğu Romence gazetesinin etrafına toplanan Makedonyalı Ulahlar, Bükreş'e sıkışan Türkler ve o sıralarda iki gruba ayrılan Arnavutların Naçio-Temo grubu olmak üzere Osmanlı dostları heyeti teşekkül etmişti. Bu teşekkül sırasında Naçio Efendi benden “İttihat ve Terakki” tabirini sormuştu ve mademki bu ittihat ilerliyor, bunu bütün Arnavutluk'a yayarak -ittihatın

⁶⁸⁰ BOA, Y.PRK.EŞA., 35/97, 6 Ra 1318 (4 Temmuz 1900).

⁶⁸¹ BOA, HR.SYS., 155/33, 28 Ocak 1905. BOA, HR.SYS., 129/41, 17 Şubat 1905.

⁶⁸² İbrahim Temo, a.g.e., s. 97.

Arnavutçası “Başkim”dır- bu isim altında propaganda yapalım ve bütün Arnavutluk’ta şubeler teşkil edelim demişti. Bu tarzda “İttihat ve Terakki” programına münasip propaganda başladı. İşte bazı İttihatçılar, kendi menfaatleri için Arnavutluk’a yayılan bu fikri Türklük aleyhinde bir millî hareket gibi tefsir ederek araya ikilik soktular ve bilinen fena neticelere sebebiyet verdiler.”⁶⁸³

Bu çerçevede 8 Aralık 1906 tarihinde Dituria, Drita ve Shpresa Arnavut cemiyetleri bir araya gelerek Başkim Arnavut Cemiyet-i Edebiyesi ismiyle Bükreş’te yeni bir Arnavut cemiyeti kurmuşlardır. Cemiyet, Arnavutçanın yayılması, Bükreş’te ve Arnavutluk’ta Arnavutça eğitim yapan okulların açılması, süreli yayınlar çıkarılması ve bunların finanse edilmesi ve Arnavutça eserlerin Arnavutluk’a ulaştırılması amacıyla kurulmuştur. Başkim Arnavut Cemiyet-i Edebiyesi için beyaz ve kırmızı renklerden oluşan iki tarafı yıldızlı ve ortasında kartal resmi bulunan ve üzerinde cemiyetin adının yazdığı bir bayrak oluşturulmuştur ⁶⁸⁴.

Romanya’da yaşayan Arnavut milliyetçilerinin basın-yayın ve eğitim faaliyetleriyle Arnavut kimliğinin oluşumunda yadsınamaz bir yere sahip oldukları görülmektedir. Romanya’da faaliyet gösteren cemiyetler aracılığıyla basılan kitap, dergi ve gazeteler, Arnavut milliyetçilerinin siyasî ve kültürel olarak beslediği kaynaklar olmuştur.

3.6.3. Amerika’da Yaşayan Arnavut Milliyetçilerinin Faaliyetleri

Amerika’da kurulan ilk Arnavut Derneği, 1905’te Buffalo’da kurulan Malli i Mëmëdheut (Anavatana Özlem) adıyla Görice’deki Arnavut okulunun kapanmasından sonra Amerika’ya yerleşen Petro N. Luarasi tarafından kurulmuştur. 1906 yılında Koha e Lirisë (Özgürlüğün Zamanı) adıyla New York’ta, 1907’de Besa Besën (Şeref Sözü) adıyla Boston’da ve Lidhja (Birlik) adıyla St. Louis’te Arnavut cemiyetleri kurulmuştur⁶⁸⁵.

Besa Besen Cemiyeti, 6 Ocak 1907 tarihinde Amerika’nın Boston kentinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Cemiyet tarafından yayımlanarak dağıtılan bir risalede Amerikalıların hürriyet, kuvvet ve ittifâk sayesinde terakki ettikleri ifade edilerek; bu hasletlerin kendilerinde de bulunması halinde epeyce terakki edecekleri dile getirilmiş ve her ne kadar Amerika’da Arnavutların “hür” olsalar da milletlerini düşünmekten geri

⁶⁸³ İbrahim Temo, a.g.e. s, 160-161.

⁶⁸⁴ BOA, HR.SYS., 155/36, 4 Şubat 1907.

⁶⁸⁵ Skendi, a.g.e., s. 160.

duramadıkları için bu cemiyeti kurduklarını ifade etmişlerdir. Cemiyet, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Arnavutlara kapılarını açtığı gibi Arnavut olmayanların da cemiyete üye olabilmelerine imkân sağlanmış; böylece kalabalık üye sayısıylı büyük bir gelire sahip olmuştur. “Arnavutların terakkisi” amacıyla kurulduğı ifade edilen Besa Besen’in öncelikli amaçlarından biri, Arnavutluk coğrafyasında Arnavutça eğitim yapacak Amerikan mektepleri açılması ve bu mekteplerin tüm kasabalara yaygınlaşmasını sağlamak olurken; yayımlanacak bir gazete vasıtasıyla Arnavut halkına ulaşılması amaçlanmıştır. Başkanlığını Fan Stylian Noli’nin ikinci başkanlığını G. A. Adam’ın yaptığı cemiyet, yayımlamış olduğı yedi maddelik talimatnamesinde cemiyet üyelerini “faâl” ve “fahri” olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre faâl üyeler, her vakit Arnavut milleti için her vasıta ile çalışacaklardır ve bunlarda rey vermek salâhiyeti bulunacaktır. Fahrî üyeler ise yalnız Arnavut milletini seven yabancılardan oluşmaktadır ve bu üyeler cemiyete para yardımıyla hizmet ederlerken, cemiyetin faaliyetlerini teftiş edeceklerdir⁶⁸⁶.

1907 yılında komite hakkında Hariciye Nezâretine gönderilen mektuplarda komitenin amacının Arnavutçanın mekteplerde serbestçe okutulmasını sağlamak olduğı ve bunun yanı sıra Arnavut fikrine hizmet etmeyen kişileri Müslim veya gayr-i Müslim gözetmeksizin öldürmek ve halkı isyana sürüklemek olduğı ifade edilmiştir. Özellikle Görice müftüsü, Rum metropoliti, Manastır ve Selanik Yunan Konsolosları, Kesriye Metropoliti ile kasaba ahalisinden bir kaçının öldürölmesi gibi bir teşebbüs ve hazırlığın içinde bulundukları verilen bilgiler içerisinde yer almaktadır⁶⁸⁷. Kendilerini engelleyen devlet memurlarını, yabancı devlet konsoloslarını ve farklı dinlerin ruhani liderlerini dahi öldürme kararlığı içerisinde olmaları göstermektedir ki Besa Besen, bir takım suikast faaliyetleriyle bir kargaşa ortamı oluşturarak Osmanlı hükümetini zor duruma düşürüp emellerine ulaşmayı amaçlamıştır⁶⁸⁸.

New York, Manastır ve Görice’de şubeler açan Besa Besen cemiyeti, düzenlemiş olduğı konferans ve mitinglerle Amerikan kamuoyunun dikkatini Arnavutlar üzerine çekmeye çalışmış ve gerçekleştirilen etkinliklerde önemli miktarda paralar toplamıştır. Müslüman ve Hristiyan Arnavutlara milliyet fikrini telkin ederek Ortodoksları Rum ve

⁶⁸⁶ BOA, TFR.I.MN., 148/14756, 29 Kanunuevvel 1325 (11 Ocak 1910).

⁶⁸⁷ BOA, Y.MTV., 304/80, 11 Za 1325 (16 Aralık 1907).

⁶⁸⁸ BOA, Y.MTV., 306/148, 22 M 1326 (25 Şubat 1908). BOA, HR.SYS., 155/41, 24 Ocak 1908.

Yunan nüfuzundan uzaklaştırarak muhtar bir Arnavutluk kurma düşüncesinde olan cemiyet, fikirlerini yaymak için Kombi (Millet) adıyla bir gazete çıkarmıştır⁶⁸⁹.

Besa Besen, Amerika’da zaman zaman toplantılar yaparak Amerikalıların maddi ve manevi destek ve yardımlarını almaya çalışmışlardır. 11 Ocak 1908 tarihinde New York İtalyan Kulübünde yapılan toplantıda bir konuşma yapan Şaban Bey Goça, Arnavutların Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için Avrupa ülkelerinin ve Amerika’nın yardımına muhtaç olduğunu belirterek; yaptıkları mücadeleyi Amerikalıların bağımsızlık sürecinde İngiltere’ye karşı yaptıkları mücadeleyle benzeştirmeye çalışmıştır. Toplanacak yardım paralarıyla Arnavutluk coğrafyasına silah sevk edilmesi ve isyana kalkışılması düşüncesinde olduklarını belirten Şaban Bey Goça, Napolyon’un “her şey parayla olur” sözünü hatırlattıktan sonra “*Amerikalılar, hayvanât-ı ahaliyeye zulm edilmemesi için cemiyetler teşkil ve Çin ve Afrika’daki mahlukâta muâvenet etmekte oldukları halde bize niçin muzaheret etmeyeceklerdir. Biz de insan değil miyiz?*” ifadeleriyle Amerikalıların yardımını talep etmiştir⁶⁹⁰. Komitenin bu faaliyetleri karşında Osmanlı hükümeti Washington sefaretı aracılığıyla Amerikan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak komitenin faaliyetlerin engellenmesine çalışmıştır⁶⁹¹.

24 Mart 1908 tarihinde çıkarılan bir padişah iradesiyle Amerika’da Osmanlı Devleti’nin zararına olacak şekilde faaliyet gösteren Ermeni, Bulgar ve Arnavut komitelerinin faaliyetlerini takip etmek için görevlendirilecek gizli memurlar için Washington sefaretine hazineden 300 lira tahsisat ayrılması kararlaştırılmıştır⁶⁹².

3.7. Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişim Yıllarında Basın

Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde basın yayım faaliyetleri yadsınamaz bir öneme sahiptir. 1876-1896 yılları arasında on bir süreli yayın çıkarken 1897 ilâ 1908 yılları arasında en az kırk altı yeni gazete veya dergi çıkartılmıştır⁶⁹³. Aynı tablo basılan kitap sayısında da görülmüş, 1896-1908 yılları arasında basılan kitap sayısı 1878-1896 yılları arasında basılan kitap sayısından üç dört kat daha fazla olmuştur⁶⁹⁴. 19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına değin Arnavut matbuatına karşı Osmanlı hükümetleri tarafından sert tedbirler alındığını söylemek çok da mümkün değildir. Ancak, 1897

⁶⁸⁹ BOA, Y.MTV., 306/148, 22 M 1326 (25 Şubat 1908). BOA, HR.SYS., 155/41, 24 Ocak 1908.

⁶⁹⁰ BOA, Y.PRK.EŞA., 52/99, 20 Z 1326 (13 Ocak 1909).

⁶⁹¹ BOA, Y.MTV., 307/95, 16 S 1326 (20 Mart 1908).

⁶⁹² BOA, İ.HUS., 164/65, 21 S 1326 (25 Mart 1908).

⁶⁹³ Clayer, a.g.e., s.260.

⁶⁹⁴ Clayer, a.g.e., s. 321.

yılından sonra Bible Society ve Kuzey Arnavutluk'ta Katolikler tarafından yayınlanan matbuatın basımı ve dağıtımına karşı denetimler artırılmış; yurt dışında basılan kitap, gazete ve dergilerin yurda girişi ve dağıtımı yasaklanmaya başlanmıştır⁶⁹⁵.

1880-1908 yılları arasında Arnavutça 30 farklı gazete, süreli yayın ve birçok kitap basılmıştır. Bu dönemde yayınlanan gazetelerden yedisi Bulgaristan, yedisi İtalya, dördü Mısır, dördü Romanya, üçü Belçika ve birer tane de Avusturya, Yunanistan, Amerika ve Londra'da yayınlanmıştır⁶⁹⁶. Arnavutça kaleme alınan kitap ve risalelerin basılması ve dağıtılması devletin zararına olarak nitelendirilerek basılan kitap ve risalelerin toplattırılması için 7 Temmuz 1906 tarihinde Başkitabetten Rüşumat Emanetine bir padişah iradesi gönderilmiştir. Ancak 1908 yılının Ocak ayında tab' ve neşrine resmi ruhsatı bulunan kitapların ülkeye girişine izin verilmesi yönünde başka bir karar, Maârif Nezareti tarafından Rüşumat Emanetine bildirilmiştir⁶⁹⁷. Meclis-i Vükela, 29 Ocak 1908 tarihinde aldığı bir kararla devlet tarafından tanınmadığı gerekçesiyle Arnavut harfleriyle Arnavutça yazılmış mezhep kitaplarının gümrükten geçişini ve satılmasını kati bir şekilde yasaklamıştır⁶⁹⁸. Arnavutça basılan kitapların yurda girişini engellemeye yönelik bu uygulamaya süreli yayınlar için de uygulanmış "muzır" olarak nitelendirilen gazete ve dergilere yayın yasağı veya ülkeye girişinin engellenmesi yönünde bir takım kararlar alınmıştır.

3.7.1. Arnavut Milliyetçiliği Yönünde Faaliyet Gösteren Süreli Yayınlar

Albania: 25 Mart 1897'de ilk sayısıyla⁶⁹⁹ Brüksel'de Faik Konica tarafından Arnavutça ve Fransızca olarak yayınlanmaya başlamıştır⁷⁰⁰. Gazete, 1909 yılına değin ayda bir veya iki ayda bir şekilde yayınlanmıştır. Brüksel, Londra⁷⁰¹ ve Belçika'da farklı sayıları çıkan gazetenin 8 Ağustos 1898 tarihinde Osmanlı ülkesine girdirilmesi yasaklanmıştır⁷⁰².

Albanija: 28 Haziran 1902 tarihinde ilk sayısıyla yayın hayatına başlayan gazete, Yaşar Erebara tarafından Arnavutça olarak Sırbistan'ın başkenti Belgrat'ta yayımlanmıştır. Yayın hayatına başlamasından kısa bir süre sonrada Hariciye Nezareti

⁶⁹⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 421.

⁶⁹⁶ Sönmez, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁹⁷ BOA, Y.PRK.MF., 5/32, 29 Z 1325 (2 Şubat 1908).

⁶⁹⁸ BOA, MV, 117/70, 25 Z 1325 (29 Ocak 1908).

⁶⁹⁹ Skendi, **a.g.e.**, s. 157.

⁷⁰⁰ BOA, Y.A.HUS., 391/46, 14 B 1316 (28 Kasım 1898).

⁷⁰¹ Skendi, **a.g.e.**, s. 157.

⁷⁰² BOA, DH.MKT., 2090/13, 20 Ra 1316 (8 Ağustos 1898). BOA, MF.MKT., 407/11, 2 Ra 1316 (21 Temmuz 1898).

tarafından 28 Temmuz 1902 tarihinde yabancı devletlerin sefaretlerine gönderilen yazılar ile ülkeye sokulması yasaklanırken⁷⁰³; 29 Temmuz 1902 tarihinde gönderilen yazı ile de bu durum vilâyetlere bildirilmiştir⁷⁰⁴. Gazete, Arnavutça ve Sırpça olarak yayınlanmıştır. 31 Mayıs 1905 tarihli bir padişah irâdesiyle zararlı içeriğinden dolayı “idhâl ve intişârının men’ine” tekrar karar verilmiş⁷⁰⁵ ve bu durum, Dâhiliye Nezareti tarafından 3 Haziran 1905 tarihinde vilâyetlere bildirilmiştir⁷⁰⁶.

Arnavud Kadını: Arnavutça olarak yayınlanan derginin sahibi ve müdürü Derviş Hima Beydir (İbrahim Naci)⁷⁰⁷.

Arnavud: Müdürlüğünü ve imtiyaz sahipliğini Derviş Hima’nın yapmış olduğu gazete, haftalık olarak yayınlanmıştır. “Arnavutlardan mürekkep bir heyet tarafından idâre” edilen Arnavud gazetesi, Türkçe ve Arnavutça olarak 13 Ocak 1910 tarihinde yayın hayatına başlamış ve Balkan savaşının ilk günlerine denk gelen 25 Ekim 1912 tarihine kadar yetmiş dört sayı yayınlanmıştır⁷⁰⁸.

Zen’i Shqipënisë (Arnavutluk Sedası): Derviş Hima tarafından Arnavutça, Türkçe ve Fransızca olarak Roma’da yayımlanmıştır. 31 Aralık 1899 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden başta Telgraf ve Posta Nezareti olmak üzere ilgili kurumlara gönderilen yazı ile ülkeye girmesinin yasaklandığı bildirilmiştir⁷⁰⁹.

Arnavutluk: Derviş Hima (İbrahim Naci) tarafından Roma’da yayımlanmıştır. “İrâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi mucebince” 1902 yılında Osmanlı ülkesindeki neşriyâtı yasaklanmıştır⁷¹⁰.

Arnavutluk’un İstiklâli: 25 Haziran 1900 tarihinde gazetenin ülkeye girişi yasaklanmıştır⁷¹¹.

Bashkimi î Kombit: Bashkimi î Kombit gazetesi, Türkçe ve Arnavutça olarak Manastır’da yayınlanmıştır. Türkçe ve Arnavutça kısımları arasında farklılıklar bulunan gazete, Osmanlı hükûmetine karşı muhalif bir yayın politikası izlemiş, hükûmetin

⁷⁰³ BOA, DH.MKT., 553/11, 28 R 1320 (4 Ağustos 1902).

⁷⁰⁴ BOA, MF.MKT., 651/43, 6 Ca 1320 (11 Ağustos 1902).

⁷⁰⁵ BOA, DH.MKT., 965/4, 29 Ra 1323 (3 Haziran 1905).

⁷⁰⁶ BOA, MF.MKT., 862/45, 4 Ra 1323 (9 Mayıs 1905).

⁷⁰⁷ Ahmet Ali Gazel, Şaban Ortak, “İkinci Meşrutiyet’ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 1, Erzurum, 2006, s. 232.

Gazel, a.g.m., s. 232.

⁷⁰⁸ **Arnavud**, Nu: 1, 31 Kânunuevvel 1325 (13 Ocak 1325). **Arnavud**, Nu: 74, 12 Teşrinievvel 1328 (25 Ekim 1912).

⁷⁰⁹ BOA, DH.MKT., 2291/21, 27 Ş 1317 (31 Aralık 1899).

⁷¹⁰ BOA, Y.PRK.EŞA., 39/64, 4 Za 1319 (12 Şubat 1902).

⁷¹¹ BOA, DH.MKT., 2365/50, 27 S 1318 (26 Haziran 1900).

uygulama ve icraatlarını çok ağır bir dille eleştirmiştir. Gazete matbaasının masrafları Avusturyalılar tarafından karşılanmış ve yazı işlerini Manastır Avusturya konsolosu tercümanı Gjergj Qiriazı yapmıştır. Gazetenin sert bir yayın politikası takip etmesi bundan hiçbir suretle yumuşama göstermemesi üzerine Manastır Valiliği Dâhiliye Nazırlığına gönderdiği 18 Haziran 1910 tarihli yazı ile yayınının yasaklanmasını talep etmiştir⁷¹². Fehim Zavalani'nin mesul müdürlüğünü yaptığı gazete, Yakova Divân-ı Harbisince “matbuât kanununun yedinci maddesi mucebince” tatil edilmiştir⁷¹³. Bu kararın alınmasında gazetenin, hükümet tarafından Kosova ve Manastır vilâyetlerinde gerçekleştirilen, askerî harekât hakkındaki zararlı yayınları etkili olmuş ve askerî harekât müddetince gazetenin yayın yapması yasaklanmıştır⁷¹⁴.

Başkim: Müdürlüğünü ve imtiyaz sahipliğini M. Şani'nin yaptığı gazete, İstanbul'da Türkçe ve Arnavutça olarak yayınlanmıştır. “Arnavutlardan mürekkep bir heyet tarafından idare” olunan gazete, haftada bir defa yayınlanmıştır. 14 Ocak 1909 tarihinde Besa gazetesiyile birleşerek Besa Başkim ismiyle yayınlanmıştır⁷¹⁵.

Besa: İstanbul Galata'da Mader Hanında yayınlanmaya başlayan gazetenin idare memurluğunu H. Fraşeri, yazarlığını M. Fraşeri yapmıştır. 18 Kasım 1908 tarihinde ilk sayısı yayınlanan gazete, Türkçe ve Arnavutça olarak haftada iki kez yayınlanmıştır⁷¹⁶. Besa gazetesini, İstanbul'da yayınlanan Başkim isimli Arnavut gazetesiyile birleşerek 14 Ocak 1909'da yayınlanan sekizinci sayısından itibaren Besa Başkim ismiyle yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin ismi değişirken, mesul müdürlüğünü M. Şani yapmaya başlamıştır⁷¹⁷.

Besa-Besën: 1900 yılının Ekim ayında Milo Duçi tarafından Kahire'de çıkarılmıştır. Yaklaşık bir yıllık bir sürenin sonunda adı Toska olarak değiştirilmiştir. Arnavut milliyetçiliğinin yayın organı olarak çıkarılan Toska gazetesinin amacı,

⁷¹² BOA, HSD.TFR1., 2/117, 5 B 1328 (13 Temmuz 1910). 8 Temmuz 1910 tarihinde Kosova Müretteb Kolordu Kumandanı Şevket Turgut imzasıyla Kosova Valiliğine gönderilen şifrede Bashkimi î Kombit gazetesinin ülkenin idâresi zararına bir teşebbüste bulunması veyahut bu yolda bir makaleyi yayımlamasının Divân-ı Harb-i Örfiye sevk olunarak kanunî takibat yapılmasını gerektirdiği ifade edilmiştir. Bu yüzden gazetenin bu yönde yayımlanan makalelerini içeren nüshaları Divân-ı Harb-i Örfiye verilmek üzere tercümeleriyle vilâyete gönderilmiştir. BOA, HSD.TFR1., 2/110, 29 C 1328 (8 Temmuz 1910).

⁷¹³ BOA, HSD.TFR1., 2/105, 29 Ca 1328 (8 Haziran 1910).

⁷¹⁴ BOA, HSD.TFR1., 2/118, 5 B 1328 (13 Temmuz 1910). BOA, HSD.TFR1., 2/119, 5 B 1328 (13 Temmuz 1910). BOA, HSD.TFR1., 2/121, 6 B 1328 (14 Temmuz 1910).

⁷¹⁵ Gazetenin elimizde bulunan 4 Kasım 1910 tarihli 38. sayısında Başkim ismiyle M. Şani tarafından yayınladığı görülmektedir. Bu durum Besa ve Başkim gazetelerinin ilerleyen tarihlerde ayrıldıkları şeklinde yorumlanabilir. Başkim, Nu: 38, 1 Zilkade 1328 (4 Kasım 1910).

⁷¹⁶ Besa, Nu: 1, 5 Teşrinsani 1324 (18 Kasım 1908).

⁷¹⁷ Besa, Nu: 8, 1 Kanunisani 1324 (14 Ocak 1909)

Arnavutçayı ilerletmek olarak belirlenmiştir. Gazete yeni adıyla da ekonomik sıkıntılardan dolayı ancak 1903 yılına kadar yayın hayatını sürdürebilmiştir⁷¹⁸.

Dielli (Güneş): Kuzey Amerika’da Massachusetts eyaletinin Boston kentinde Arnavutça olarak yayın yapan gazete, Besa – Besen isimli Arnavut cemiyeti tarafından 1909 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Haftalık olarak yayımlanan gazetenin müdürlüğünü G. Konda yaparken; “Amerika’daki tek Arnavut Gazetesi” ve “Arnavutluk İçin Özerklik İsteyen Milliyetçi Arnavutların Yayın Organı” sloganlarını kullanmıştır⁷¹⁹. 16 Ocak 1910 tarihinde Meclis-i Vükela kararıyla, zararlı yayınları dolayısıyla, Osmanlı ülkesine sokulması yasaklanmıştır⁷²⁰.

Doğru Söz: İmtiyaz sahipliğini ve mesul müdürlüğünü Arif Hikmet’in yaptığı Doğru Söz gazetesi, 7 Temmuz 1910 tarihinde çıkarılan ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır. Türkçe ve Arnavutça olarak hafta bir defa yayımlanan gazete, “İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfilinin Mürevvic-i Efkarı” olarak yayınlanmıştır⁷²¹.

Dretiniba: Türkçe ve Arnavutça olarak yayınlanan derginin sahibi ve müdürü Arif Hikmet Beydir⁷²².

Drita: Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye tarafından toplanan bağışlar vasıtasıyla 1884-1885 yılları arasında önce Drita daha sonra da Dituria ismiyle bu dergiyi çıkarmışlardır⁷²³. Bu derginin çıkarılmasında Şemseddin Sami ve kardeşi Naim Bey’in büyük katkısı olmuştur. Dergi, ilk üç sayı Drita (Aydınlık/Işık) ismiyle yayınlanırken 10 Kasım 1884 tarihli dördüncü sayısından itibaren Dituria (Bilgi/Bilim) ismiyle yayınlanmaya başlanmıştır. Yayın hayatı çok uzun sürmemiş ve 11 Temmuz 1885 tarihli on ikinci sayısı ile yayın faaliyeti sona ermiştir⁷²⁴. İlk sayısı Petro Poga’nın ikinci sayısından itibaren de Pandeli Sotiri’nin imtiyaz sahipliğinde yayımlanan dergi, 10 Ağustos 1884 ilâ 11 Temmuz 1885 tarihleri arasında 12 sayı çıkartılmış ve dergide Naim Fraşeri, Sami Fraşeri, Jani Vreto ve Pandeli Sotiri çeşitli konularda yazılar kaleme almışlardır⁷²⁵.

⁷¹⁸ Skendi, a.g.e., s. 152-153.

⁷¹⁹ BOA, HR.SYS., 67/45, 29 Nisan 1910.

⁷²⁰ BOA, MV., 136/3, 4 M 1328 (16 Ocak 1910).

⁷²¹ Doğru Söz, Nu:1, 24 Haziran 1326 (7 Temmuz 1910).

⁷²² Gazel, a.g.m., s. 236.

⁷²³ Clayer, a.g.e., s. 238.

⁷²⁴ Bülent Bilmez, “Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frashëri Paylaşılmalı Aydın”, **Toplumsal Tarih**, S. 126, Haziran 2004, s. 43.

⁷²⁵ Clayer, a.g.e., s. 202.

Drita: Şahin Kolonya tarafından Sofya’da yayınlanan gazete, Latin alfabesiyle Arnavutça olarak yayımlanmıştır. 1901 yılının Kasım ayında ilk sayısı ile iki haftada bir yayınlanmaya başlayan Drita, “Başkaları ve Yabancılar İçin Değil Kendin İçin Çalış” sloganı ile yayınlanmıştır⁷²⁶. 1903 yılında Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmış olmasına rağmen⁷²⁷, özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu konsolosluğu vasıtasıyla Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır vilâyetlerine sokulmuş⁷²⁸ ve Görice, Ergiri, Avlonya, Selanik, Üsküp ve Prizren gibi yerlere ulaştırılmıştır. Arnavut alfabesiyle Arnavutça yayımlanan gazetede zaman zaman Arnavut alfabesi tablo şeklinde verilirken; aynı alfabe ile bazı Türkçe yazılara da yer verilmiştir⁷²⁹. Gazeteyi “neşriyât-ı mefsedetkârâne ve haiâne ile iştigâl” ederek yayımlayan Şahin Kolonya hakkında Napoli’den Arnavutluk’a geçeceği yönünde istihbarat alınması üzerine 1905 yılının Ağustos ayında bazı tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Selanik, Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova valiliklerine gönderilen yazıyla Şahin’i yakalayacak kişilerin “ibrâz-ı sadakat” edecekleri ve bunun mükâfatlandırılacağı ilan edilerek halk, Şahin’in yakalanmasına yardımcı olmaları için teşvik edilmiştir⁷³⁰.

Edor Tata: Arnavutça ve Rumca yayınlanan derginin sahibi Leonid Emarko Efendi, müdürü İlyâ Dimitri Efendidir⁷³¹.

Fiamuri i Arbërit: İsmi Arnavut Bayrağı anlamına gelen bu dergi, 1883 – 1887 yılları arasında İtalya’nın Cosenza kentinde İtalyanca olarak Gerolamo de Rada tarafından çıkarılmıştır. Pjetro Kiaraand Gavril Dara Junior, Alfos Kinigoand Zef Skiroi gibi Arbershlerin yanı sıra Şemseddin Sami, Jani Vreto, Filip Shiroka, Gjergji Qiriaz, Visar Dodani, Dora d'Istria and Nikolla Naço gibi Arnavut milliyetçilerinin önemli isimleri de bu dergide yazılar yazmışlardır⁷³².

Fiyaladreyt: Türkçe ve Arnavutça olarak yayınlanan derginin sahibi ve müdürü Arif Hikmet Beydir⁷³³.

⁷²⁶ Skendi, a.g.e., s. 155.

⁷²⁷ BOA, Y.EE.KP., 20/1929, 18 B 1321 (10 Ekim 1903).

⁷²⁸ İSAM, HHPE, 14/944, 7 Mayıs 1322 (20 Mayıs 1906). BOA, DH.MKT., 2598/55, 1 Z 1319 (11 Mart 1902). BOA, DH.MKT., 2587/25, 3 Za 1319 (11 Şubat 1902).

⁷²⁹ BOA, TFR.I.MKM., 28/2742, 29 Ra 1326 (1 Mayıs 1908). 1 Nisan 1906 tarihinden Rumeli Vilâyet-i Şâhânesi Müfettişliği tarafından gazetenin Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerine girişinin engellenmesi ve buna aracılık yapanların ortaya çıkarılması yönünde bir karar alınmıştır. BOA, TFR.I.U.M., 12/1146, 9 S 1324 (4 Nisan 1906).

⁷³⁰ BOA, TFR.I.U.M., 9/831, 15 C 1323 (17 Ağustos 1905).

⁷³¹ Gazel, a.g.m., s. 236.

⁷³² Peza(Perru), a.g.e., s. 653. Derginin 15 Kasım 1886 ve 15 Mart 1887 tarihli nüshaları için bkz. BOA, HR.SYS., 125/24, 6 Nisan 1887.

⁷³³ Gazel, a.g.m., s. 239.

Ili i Arbreshvet/La stella degli Albanesi: “Arnavut Yıldızı” isimli dergi, “Societa Nazionale Albanese” isimli cemiyetin girişimleri neticesinde 30 Eylül 1895 tarihinde Girolamo de Rada’nın başkanlığında toplanan bir dil kongresinden sonra çıkarılmaya başlanmış ve 1897 yılının Şubat ayına değin yayınlarına devam etmiştir⁷³⁴.

Kalamori-Bayrak: Amerika’da Faik Konitza tarafından çıkarılan gazetenin “muhteviyât-ı muzırasına binâen” Osmanlı ülkesine girişi, meclis-i vükelâ kararıyla 30 Nisan 1910 yasaklanmıştır⁷³⁵.

Kombi (Millet): Amerika Birleşik Devletleri’nin Massachusetts eyaletinin Boston kentinde Arnavutça olarak yayın yapan gazete, Sotir Peci’nin editörlüğünde haftada bir kez yayınlanmıştır. “Amerika’da Arnavutların Millî Menfaatlerine Sadık Tek Arnavut Gazetesi” sloganıyla yayınlanan gazetenin Amerika’da kırk beş bin Arnavut’a, diğer ülkelerde ise üç binden fazla işyerine ulaştığı ifade edilmiştir⁷³⁶. Gazetenin Osmanlı ülkesine girişi, 19 Şubat 1908 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından alınan bir kararla yasaklanmıştır⁷³⁷.

L’Albaine: Gazete, Sotir Kolea tarafından Lozan’da yayınlanmıştır⁷³⁸.

L’Arbri i ri/Giovane Albania: Bir edebiyat, dilbilim ve folklor dergisi olarak 1887 yılında İtalya Palermo’da 3 sayı yayımlanan derginin amacı, Arnavutları birleştirmenin en iyi aracı olarak dil görüldüğü için, Arnavutları dillerini öğrenmeye teşvik etmek olmuştur⁷³⁹.

La Bandiera Dell 'Albania: 20 Ağustos 1883 tarihinde İtalya’da yayın hayatına başlayan dergi, “Arnavut Bayrağı” ismiyle tanınmıştır. Arnavut Millî Hareketinin ilk yayın organı olarak bilinen dergi, sosyal, kültürel, folklorik ve edebi konuların yanı sıra millî politikalar hakkında da yayınlar yapmıştır. İtalya’nın dışında Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Avusturya, Fransa ve Osmanlı topraklarında yaşayan Arnavutlara kadar ulaştırılan dergi, 1887 yılına kadar yayın yapmıştır⁷⁴⁰.

La Nazione Albanese: 1897 yılından itibaren Anselmo Lorecchio tarafından İtalyanca olarak⁷⁴¹ Napoli’de yayımlanmıştır. 30 Eylül 1898 tarihinde alınan bir karar

⁷³⁴ Clayer, a.g.e., s. 227.

⁷³⁵ BOA, HR.HMŞ.İŞO., 234/4, 25 Mayıs 1326 (7 Haziran 1910).

⁷³⁶ BOA, Y.PRK.GZT., 43/28, 24 Ocak 1908.

⁷³⁷ BOA, MF.MKT., 1042/46, 28 M 1326 (2 Mart 1908).

⁷³⁸ Clayer, a.g.e., s. 106.

⁷³⁹ Clayer, a.g.e., s. 227.

⁷⁴⁰ Peza (Perru), a.g.m., s. 652-653.

⁷⁴¹ Clayer, a.g.e., s. 325.

ile Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmıştır⁷⁴². İtalyan başkonsolosluğu, posta ve İtalyan okullarındaki öğretmenler tarafından dağıtılan bu gazete, İtalyanca bilen din adamları ve Katolik nüfus tarafından tercih edilmiştir⁷⁴³.

La Speranza Dell' Albania: Nikola bey Ivanay tarafından Ragusa'da yayınlanmıştır. Gazete ilk olarak 10 Eylül 1905 tarihinde ilk sayısı yayınlandıktan bir müddet sonra yayın faaliyetlerine ara vermiş ve 1 Temmuz 1906 yılında tekrar birinci sayısı ile aynı yayıncı tarafından yayınlanmaya başlamıştır⁷⁴⁴.

L'Albanese d'Italia: 1848 yılında Jeronim De Rada tarafından İtalya'da Arnavutça ve İtalyanca olarak yayımlanmıştır. Arbereshlerin veya Arboreşlerin çıkardığı ilk gazete olarak bilinmektedir⁷⁴⁵.

La Nuova Albania: İskender Beyin torunu olduğunu iddia eden Marchese d' Auletta tarafından Napoli'de kurulan Arnavut Siyasî Komitesinin yayın organı olarak iki haftada bir yayınlanmıştır⁷⁴⁶.

Pake: Arnavutça yayınlanan derginin sahibi ve müdürü Cemaledin Efendidir⁷⁴⁷.

Perparim: Türkçe ve Arnavutça yayınlanan gazetenin sahibi ve müdürü Hasan Beydir⁷⁴⁸.

Sâika: Mısır'da "Rufâye" yani Sâika ismiyle yayınlanan Arnavutça gazete, halkı "tefrikaya ve ihtilale" sevk eden makaleler yayımlamıştır. Yayımladığı makalelerin ve gazetenin içeriği dolayısıyla "muhteviyât-ı muzırasına" binaen matbuat kanunun 35. maddesi gereğince Osmanlı ülkesine girdirilmesi 23 Mart 1910 tarihinde yasaklanmıştır⁷⁴⁹.

Shqiperia: Visar Dodani tarafından 1897 yılından itibaren Bükreş'te yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetenin amacı, Arnavutlara Arnavutların bir ulus oluşturduklarını ve kendilerini yönetebilecek yeteneğe sahip oldukları bilincini kazandırmak olmuştur. Somut olarak Arnavut milliyetinin Osmanlı İmparatorluğunca tanınmasını, buna pasaportlarda yer verilmesini, Müslüman ve Hristiyan okullarında Arnavutçanın öğretilmesi talebinde bulunmuşlardır⁷⁵⁰.

⁷⁴² BOA, DH.MKT., 2111/122, 14 Ca 1316 (30 Eylül 1898).

⁷⁴³ Clayer, a.g.e., s. 435.

⁷⁴⁴ BOA, HR.SYS., 118/33, 11 Temmuz 1906.

⁷⁴⁵ Peza (Perru), a.g.m., s. 652.

⁷⁴⁶ Skendi, a.g.e., s. 220.

⁷⁴⁷ Gazel, a.g.m., s. 248.

⁷⁴⁸ Gazel, a.g.m., s. 248.

⁷⁴⁹ BOA, BEO, 3724/279231, 16 Ra 1328 (28 Mart 1910).

⁷⁵⁰ Clayer, a.g.e., s. 390.

Sotiria/Alvania: 1901-1902 yılları arasında İsmail Kemal Bey tarafından Yunanca ve Arnavutça olarak beş sayı yayımlanmıştır. İsmail Kemal Bey, bu süreli yayın vasıtasıyla Doğu halklarının özellikle de Yunan halkından farklı görmediği kendi halkının davasını savunmayı amaçlamıştır⁷⁵¹.

Sqipetari: Bükreş'te yayımlanan Sqipetari gazetesi, Drita isimli Arnavut cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. İstanbul, Mısır, Manastır başta olmak üzere ülkenin farklı bölgelerinde şubeleri bulunan Drita Cemiyeti, Latin harfleriyle basılan Sqipetari gazetesiyle Hristiyan Arnavutlar arasında milliyetçi fikirleri uyandırmaya çalışmıştır⁷⁵². Gazete, Arnavutça, Fransızca ve Rumence dillerinde yayımlanmıştır⁷⁵³. Ağustos 1888 ilâ Ocak 1890 yılları arasında Rumen hükümetinin maddî desteğiyle 28 veya 29 sayı yayınlanan gazeteyle esas amaçlanan Arnavutçanın eğitim ve ibadet dili haline getirilmesini sağlamak, basılacak kitap ve süreli yayınlar vasıtasıyla halk arasında ulusal dil, tarih ve edebiyat anlayışının yaygınlaşmasını sağlamak olmuştur⁷⁵⁴.

Şekumbi: Türkçe ve Arnavutça yayınlanan dergini sahibi Kasım Fraşeri Efendi, müdürü Hikmet Salih Beydir⁷⁵⁵. Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla tatil edilen Arnavut gazetesinin yerine yayına başlamıştır⁷⁵⁶.

Şimşek: Daha önce Sâika adıyla Mısır'da yayımlanan gazete, muzır içeriğinden dolayı ülkeye girişinin men edilmesi üzerine Şimşek adıyla tekrar yayımlanmaya başlamıştır. Ancak 25 Nisan 1911 tarihinde gazetenin ülkeye girişi tekrar yasaklanmıştır⁷⁵⁷.

Şiresa: Türkçe ve Arnavutça yayınlanan derginin sahibi ve müdürü Behçet Beydir⁷⁵⁸.

Yürek: Mesul müdürlüğünü Elbasan mebusu Hacı Ali'nin yaptığı Yürek gazetesi, İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfilinin bir yayın organı olarak 18 Aralık 1911 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Gazete hem Türkçe hem de Arap alfabesi ile Arnavutça olarak yayınlanmıştır⁷⁵⁹.

Zemer: Türkçe ve Arnavutça yayınlanan derginin sahibi ve müdürü Ali Beydir⁷⁶⁰.

⁷⁵¹ Clayer, a.g.e., s. 386.

⁷⁵² BOA, Y.MTV. 35/100, 9 S 1306 (15 Ekim 1888).

⁷⁵³ BOA, HR.SYS., 155/21, 24 Haziran 1903.

⁷⁵⁴ Clayer, a.g.e., s. 235.

⁷⁵⁵ Gazel, a.g.m., s. 252.

⁷⁵⁶ BOA, DH.EUM.KADL., 14/29, 18 R 1329 (18 Nisan 1911).

⁷⁵⁷ BOA, DH.EUM.KADL., 16/31, 7 Ca 1329 (6 Mayıs 1911).

⁷⁵⁸ Gazel, a.g.m., s. 252.

⁷⁵⁹ Yürek, Nu:1, 5 Kânunuevvel 1327 (18 Aralık 1911).

⁷⁶⁰ Gazel, a.g.m., s. 255.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ

4.1. II. Meşruiyetin İlanı ve Sonrasında Yaşanan Olaylarda Arnavutlar

1905 yılının Kasım ayında soğuk bir Ramazan gecesini Albay Halid Bey, Fehim Bey Zavalani, Bayram Fehmi, Seyfeddin Vllamasi ve Gjergj Qiriazı bir araya gelerek yaptıkları görüşmeler neticesinde “eylemlerde” bulunulmasını kararlaştırarak bir komitenin kurulmasını gerçekleştirmişlerdir. Komitede yer alan Gjergj Qiriazı, Görice Arnavut Kız Okulunun yöneticiliğini yaparken bir müddet sonra komiteden çekilmiş ve yerini Manastır İdadisi öğretmeni Yaşar Bitincka almıştır. Bununla beraber Görice Arnavut Zükur Mektebi eski müdürü Nuçi Naçi de komitenin Manastır şubesinde faaliyet göstermiştir⁷⁶¹.

Arnavutluk İçin Özgürlük Komitesi olarak anılan komitenin kurucusu Bajo Topulli ismiyle de tanın Bayram Fehmi, İstanbul’da rüştiye ve idadi eğitimi aldıktan sonra Darü’l-mualliminin fen bölümünü bitirmiştir. 1893’te kimya, kozmografya ve “kayıt tutma” hocası olarak Trabzon lisesine atanmıştır. 1895 yılında coğrafya ve fen öğretmenliğiyle birlikte müdür muavini olarak Erzurum’a gönderilmiş ve burada Bible Society’nin yerel temsilcileriyle tanıştıktan sonra Arnavutçu bir kimliğe bürünmüştür⁷⁶². Bayram Fehmi, Selanik idadisindeki öğretmenliği sırasında odasında yasaklanan Arnavutça gazete ve kitapları bulundururken Manastır idadisindeki görevi esnasında da Arnavut öğrencilerle toplantılar yaparak Arnavutçu yazarların eserlerinden bahsederek bu eserleri okumalarını tavsiye etmiştir⁷⁶³.

Manastır Mülkiye İdadisi Müdür Muavini Ergirili Bayram Fehmi, 15 Mart 1906 tarihinde birden bire ortadan kaybolmuştur. Bayram Fehmi’nin kaybolmasını ilgi çekici hale getiren ise onun kaybolmasından bir müddet sonra 31 Mart 1906 tarihinde görev yaptığı okulun altıncı sınıfında eğitim gören Priştineli Selim ve Görice’li Kamil isimli iki öğrencinin de kaybolması olmuştur. Uzun aramalardan sonra bulunamamaları üzerine 8 Nisan 1906 tarihinde Zaptiye Nezareti’ne başvurularak aranmaları ve kısa süre

⁷⁶¹ Clayer, a.g.e., s. 440-441.

⁷⁶² Clayer, a.g.e., s. 248.

⁷⁶³ Clayer, a.g.e., 276.

içerisinde bulunmaları istenmiştir⁷⁶⁴. Ancak aynı günlerde Manastır valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifreli bir yazıda Bayram Fehmi ile aynı okulda öğrenci olan Selim ve Kamil'e ek olarak Manastır'da bulunan Avcı Taburu çavuşlarından ve jandarmadan da silahlı bir şekilde firar edenlerin olduğu ve bunların Kolonya ve Yanya taraflarında kurulacak olan Arnavut Komitesine katılmak için firar ettikleri bildirilmiştir⁷⁶⁵. Bayram Fehmi ve onunla aynı dönemde kaybolanların toplandıkları yer Melcan tekkesi olmuştur. Bayram Fehmi, burada Melcan tekkesinin Bektaşî şeyhi Hüseyin Baba'nın himayesinde Osmanlıya karşı ilk Arnavut çetesini kurmuştur⁷⁶⁶.

Bayram Fehmi tarafından kurulan ve ilk Arnavut çetesi olarak nitelendirilen bu çetenin amacı, bütün Arnavutluk çapında silahlı bir ayaklanmanın hazırlığını yapmak olmuştur. Komite üyelerinden Fehim Bey Zavalani, komitenin kuruluşunu "*Kalem ve sözlü propaganda ile hiçbir fayda ve istenen netice elde edemeyeceğimizi anlamıştık ve kamuoyunu silahlı bir ayaklanma düşüncesine alıştırmaya başlamıştık.*" şeklinde ifade etmiştir. Komitenin tüzüğüne göre her üye beş yeni üyeyi teşkilata kazandırmayı taahhüt etmiştir⁷⁶⁷. Arnavut Komitesi, Makedonya'daki politik gelişmelere bağlı olarak, ilk yıllarında Hristiyan devrimci örgütlerle işbirliği yaparak karışıklıkların artmasında rol oynarken daha sonra Jön Türk hareketi ile işbirliği yapmış ve II. Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuştur⁷⁶⁸.

Bayram Fehmi, 29 Haziran 1906 tarihinde Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Müfettiş-i Umumiliği'ne gönderdiği mektubunda oldukça ilgi çekici ifadelerle Arnavutların hem Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmaları gerekliliği hem de millî varlıklarının farkına varmaları gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunun nasıl yapılacağı sorusunun cevabını ise eğitimci olması nedeniyle merkezinde mektep bulunan bir yaklaşımla vermiştir. Bayram Fehmi Bey, mektubunda özetle şu ifadelere yer vermiştir:

"Arnavut kavm-i sadık dört beş yüz seneden beri Devlet-i Ebed Müddet-i Osmaniye uğruna fedâ-yı can elemeyi kendilerine bir şeref ad eylemiştir... Sırlar, Bulgarlar ve Rumlar Osmanlının izmihlâli için çalışmaktadırlar ve bunun için Arnavut kavmini kendilerine celb etmekten başka çare olmadığını bildiklerinden birçok senelerden beri mektep ve kiliseler vasıtasıyla Arnavutları kendilerine rabt eylemeye

⁷⁶⁴ BOA, DH.MKT., 1067/1, 14 S 1324 (9 Nisan 1906). BOA, DH. ŞFR., 361/148, 21 Mart 1322 (3 Nisan 1906).

⁷⁶⁵ BOA, DH.ŞFR., 362/20, 25 Mart 1322 (7 Nisan 1906).

⁷⁶⁶ Maden, a.g.e., s. 247.

⁷⁶⁷ Bartl, a.g.e., s. 258.

⁷⁶⁸ Tokay, a.g.e., s. 71.

say etmişlerdir... Düşmanların hainlikleri yalnız Hristiyan Arnavutları değil Müslüman Arnavutların dahi bir kısmını iva' eylemiş ve devlete olan sadakatlerinden inhiraf ettirmiştir... Bu suretle Arnavutların hissiyât-ı milliyelerini mahv olunca Devlet-i Aliyye ve makam-ı kebir-i Hilâfete olan sadakat ve ubudiyetleri dahi zâil olması tabiidir... Buna çare bulmak Arnavutları zelâletten kurtarmak için yegane çare ise kendilerinin Arnavutluklarını ve ancak hükümet-i Osmaniye ile müttehid bulunacak olurlar ise yaşayabileceklerini aksi takdirde mahvolacaklarını anlatmaktır ki hissiyât-ı milliyelerini uyandırmakla kâin olabilir. Hissiyât-ı milliyelerinin uyanması ise bir dereceye kadar neşr-i maârif etmeye tevfiğ eder... Birçok yerde mekâtib küşad edilmişse de mevcudunun adedi gayr-i kâfi olduğu inkâr edilemediği gibi ahalinin anlayamadığı bir lisanda terakki etmek ve bir dereceye kadar olsun tenvir-i efkâr etmek gayr-i mümkün olduğu tasdik buyurulur ümidindeydim. İşte bunun içindir ki şimdi biz Arnavutlar, kendi lisanımızı tahsil etmek ve bu lisanın mevcut mekteplerde tedris edilmesine müsaade istihsâl eylemek emelindeyiz. Arnavut lisanı tedris edilecek olursa hem cinslerimiz Rum, Bulgar veya Sırp olmadıklarını idrak ile Müslüman ve Hristiyan Arnavutların ubudiyet ve sadakatleri artacak yine lisan vasıtasıyla Arnavutlar kolayca nimet-i maâriften ten'im edip Devlet-i Aliyye karşı olan vezâif-i mukaddeselerini idrak eyleyecekler ve ahvâl-i iktisadiyece dahi düşmanlarımızın ihrâz eyledikleri tevfiğe mukabele edeceklerdir... Hükümetin Arnavut lisanını men' etmesinin sebebi Yunan ve sâir düşmanlarımızın eser-i teşviki ve bazı hâin ekâbir memurimizin para kuvvetiyle elde edilmiş olmasıdır. Bu hâinler Arnavutçanın devlete muzır olduğunu iddia eylemişler ve bu kavmin elleri bağlı olarak Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'a teslim edilmesini merc görmüşlerdir... Memuriyetimi terk etmekliğimden maksadım haşa bir fikr-i hıyânet olmayıp Osmanlının ve Arnavutların düşmanı olan Sırp, Bulgar ve Yunan komitelerinin icraatına sedd-i hâil olmak ve düşmanlarımıza karşı en müesser bir silah olan lisân-ı millimizin yukarıda arz edildiği üzere mekteplerde tahsiline taraf-ı hilâfetpenâhiden müsaâde buyulmasını istirham eylemekten ibârettir.”⁷⁶⁹

Bayram Fehmi Bey'in Rum ve Bulgarlara karşı Arnavut varlığını korumak amacıyla mücadeleye başladığını ifade etmesine rağmen kardeşi Çerçis, 1907 yılının Ağustos ayında Manastır'a bağlı Müslüman köylerini gezerek halka Arnavutça okumaları ve Bulgarlarla “kardeşçe geçinmeleri” telkininde bulunmuştur. Hatta zaman zaman Bulgar eşkıya reisleriyle İslam köylerine giderek Bulgar çetelerine yardımcı

⁷⁶⁹ BOA, TFR.I.A., 31/3019, 10 Ca 1324 (2 Temmuz 1906).

olmalarını, bu çeteleri hükümete bildirmemelerini ve aksi yönde hareket edenlerin öldüreceğini ifade etmiştir. Çerçis, bir yandan okuryazar oranını artırmak ve Arnavutçanın yaygınlaşması sağlamak amacıyla okuma yazma bilenleri ders vermekle görevlendirirken bir yandan da halkı Bulgarlarla işbirliği yapma hususunda ikna etmeye çalışmıştır⁷⁷⁰. 1906 yılının Eylül ayına gelindiğinde Bayram Fehmi, çetesiyle birlikte Görice ve Kolonya dolaylarında dolaşarak halka bir takım tehdidamiz evraklar dağıtarak para talebinde bulunmuştur⁷⁷¹. Elbasan malisyası ve Rum köylerinde de dolaşarak para toplamış, Selanik'teki Amerika konsolosuna karşı suikast hazırlıklarına girişmiştir⁷⁷².

Arnavutların Jön Türk hareketi ve 1908 ihtilaline karşı tavırları oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. 1906'dan itibaren Osmanlı idaresine karşı silahlı eylemlere başlayan Arnavut Komitesi, İttihat ve Terakki Cemiyetini kendisine karşı rakip olarak görmekteydi. Bununla beraber hem Arnavut Komitesine mensup olup hem de İttihat ve Terakki Cemiyetini destekleyen gruplar vardı. Ayrıca anayasal bir Osmanlı devlet düzenine inanan çok sayıda Arnavut asıllı aydın ve subay da bulunuyordu. İttihat Terakki Cemiyetinin 1889'da kuruluşuna liderlik yapan İbrahim Temo ve 1908 ihtilalinin kahramanı Ahmed Niyazi Bey, Arnavut asıllı kişilerdi. Jön Türk ihtilali, Arnavut milliyetçilik hareketinin gelişimi açısından da önemli bir yere sahiptir. Arnavut milliyetçi grupları, ancak 1908 sonrası dönemde aralarındaki farklılıkları ortadan kaldırarak birlik oluşturma yolunda önemli bir mesafe kat etmişlerdir. Bu nedenle 1908-1912 arası dönem, Arnavut milliyetçiliğinin son derece hızlı gelişip yayıldığı bir dönem olmuştur⁷⁷³.

İttihat ve Terakki'nin Paris merkezi tarafından 1908 yılının Mart ayında Selanik merkezine gönderilen bir rapor ve yönergede “*Keza istibdal ve kur’a (askerleri koyuverme ve yenilerini alma) zamanı geliyor. Saray için çoğunluk bakımından Yakova, Preşova, Prizren, Mitroviçe taraflarından Arnavut erler seçilir. Oradaki eşrafın bu seçiş üzerinde tesirleri büyüktür. Acaba bu suretle bu erler arasında bir iki fedai veya saraya girince orada olan bitenden haber verecek adamlar sokamaz mısınız?*” ifadeleriyle çıkılan yolda Arnavut desteğinin alınması gerekliliği ortaya konulmuştur⁷⁷⁴.

⁷⁷⁰ BOA, Y.MTV., 303/1, 2 N 1325 (9 Ekim 1907).

⁷⁷¹ BOA, DH.ŞFR., 370/96, 18 Eylül 1322 (1 Ekim 1906).

⁷⁷² BOA, A.MTZ.(04), 158/89, 26 Ca 1325 (7 Temmuz 1907).

⁷⁷³ Mehmet Hacısalihioğlu, “Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913), **Dîvân Disiplerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 13 S. 24 (2008/I), s. 106-107.

⁷⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II/IV, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 159-160.

II. Meşrutiyetin ilanında yadsınamaz bir yere sahip olan ve 14 Haziran-20 Temmuz 1908 tarihleri arasında gerçekleşen Firzovik Toplantısı⁷⁷⁵, 1908 Jön Türk İhtilali'nde Arnavutların konumunu ortaya koyması açısından önemlidir. Kosova vilâyetinde Priştine sancağına bağlı bir nahiye merkezi olup Mitroviçe ve Üsküp Demiryolu üzerinde Prizren'e ayrılan yolun başında bulunan ve çoğunluğu Arnavutlardan oluşan Firzovik⁷⁷⁶, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı tarihinin seyrini değiştirdikleri bir mekân olmuştur.

İttihat ve Terakki yönetimi ile Arnavutlar, II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine son verme konusunda fikir birlikteliği içerisinde olsalar da her iki taraf farklı amaçlara sahiptirler. Arnavutlar, meşrutiyeti Arnavut ulusal hareketinin gelişmesi için ideal bir ortam yaratacağını düşündükleri için desteklemişlerdir. Arnavutlar, en azından kültürel alanda Arnavut ulusal kimliğinin tanınması ve mümkünse Arnavutluk'a siyasî özerklik kazandırmayı amaçlarken, ittihatçılar merkezi yönetimi güçlendirerek devleti siyasî ve ekonomik bağımlılıktan kurtarmayı amaçlamışlardır⁷⁷⁷. Arnavut Komitesinin Jön Türk ihtilaline destek vermeyi kabul etmesi, ancak ihtilal esnasında Ahmed Niyazi Bey'in onlara İttihat ve Terakki Cemiyetinin yabancı müdahalesini durduracağına dair söz vermesiyle mümkün olmuştur⁷⁷⁸.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanı ile sağlanan özgürlük, en örgütlü, en dinamik ve ulusal bilinci en gelişmiş cemaatlere yaramıştır. Başta Rumlar, Ermeniler ve belirli ölçüde Arnavutlar ile Araplar basın ve meclis aracılığıyla kendilerini ifade edebilecekleri yeni alanlara kavuşmuşlardır. Kulüp ve dernekler, imparatorluğun Türk olmayan Müslüman cemaatlerinden Arnavutlar, Araplar ve Kürtler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır⁷⁷⁹. İttihat ve Terakki yönetiminin Arnavutlara verdiği sözleri yerine getirmemesi ve II. Meşrutiyetin ilanı ile oluşan özgürlük havasının etkisiyle ayrılıkçı ve milliyetçi hareketler hız kazanmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra "Arnavut kimliği", kurulan kulüpler, edebî ve dinî cemiyetler, müzik toplulukları, açılan okullar, Arnavutça kursları ve yayımlanan dergi,

⁷⁷⁵ Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, 1944.

⁷⁷⁶ Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", **Toplumsal Tarih**, S. 177, Eylül 2008, s. 78-84.

⁷⁷⁷ Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", **Gazi Akademik Bakış**, C. 6, S. 11, Kış 2012, s. 7.

⁷⁷⁸ Mehmet Hacısalıhoğlu, "Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)", **Dîvân Disiplerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 13 S. 24 (2008/I), s. 106-107.

⁷⁷⁹ François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev.: Ali Berktaş, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Şubat-2013, s. 26.

gazete ve kitaplarla daha belirgin bir hale gelmiştir⁷⁸⁰. II. Meşrutiyetle beraber oluşan özgürlük ortamından istifade eden Arnavut milliyetçileri; İstanbul’da, Selanik’te ve ülkenin batı sınırında kulüpler ve okullar açmış, gazeteler çıkarmaya başlamışlardır. Basın yayın faaliyetleri, kongreler, Arnavutların Meclis-i Mebusan’da temsili, iletişim araçlarının etkin bir şekilde kullanılmaya başlanması Arnavutçular arasında güçlü bir ağın oluşumunu sağlamıştır. Oluşmaya başlayan “Arnavutçu ağ” ile “Jön Türk ağının sert çekirdeği” arasında Arnavutçanın mekteplere sokulması aşamasında başlayan harf tartışmaları, iki taraf arasındaki mücadeleyi belirgin hale getirmiştir⁷⁸¹.

Arnavutlar, meşrutiyetin ilanı süreci içerisinde her ne kadar Genç Türkleri desteklemişlerse de özellikle Kosova ve İşkodra’da yaşayan Müslüman Arnavutlar, meşrutiyete temkinli yaklaşmışlardır. Ayrıca bazı Arnavutlar, geleneksel veya kişisel nedenlerle II. Abdülhamit yönetimine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. İsmail Kemal Bey, Fehim Bey Zavalani, Mithat Fraşeri ve Recep Hoca gibi Arnavut hareketinin önde gelen isimleri, İttihatçılara ve meşrutiyete Arnavut topraklarına siyasî otonomi verilmesini sağlayabilmek amacıyla destek olmuşlardır. Buna karşılık İttihat ve Terakkinin önde gelen isimleri Talat, Enver, Cavit ve Ahmet Rıza Bey, yerel yönetimlerin ekonomik yapının bozulmasına, siyasî otoriteye bağlılığın azalmasına, gayr-i Müslim unsurlar arasında etnik milliyetçiliğini artmasına ve nihayet toprak bütünlüğünün bozulmasına sebebiyet verdiğini ve Osmanlıya pahalıya mal olacağını düşünerek karşı çıkmıştır. Bu yüzden otonomi, bazı Arnavutların düşündüğü gibi, Türkiye’nin yeni yöneticilerinin uygulayacağı bir yönetim tarzı olmamıştır⁷⁸².

II. Meşrutiyet’in ilanında etkili olan Arnavutlar, yaklaşık sekiz ay sonra gerçekleşen 31 Mart Olayında da oldukça etkili olmuşlardır. 6 Nisan 1909’da Galata Köprüsü üzerinde öldürülen İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı yazılarıyla tanınan Serbestî gazetesi yazarı Hasan Fehmi, Arnavut asıllıydı. Hasan Fehmi’nin öldürülmesinden sonra Ergiri Mebusu Müfit Bey, Meşrutiyetin ilanından sonra suikast sonucu öldürülen İsmail Mahir Paşa ve Hasan Fehmi’nin Arnavut olmalarına dikkat çekmiş “Arnavut ve Osmanlı olarak” durumu Meclis-i Mebusan önünde protesto etmiştir⁷⁸³. Bashkim î Kombit gazetesi, Hasan Fehmi suikastını “Hasan Fehmi’yi gazetesinde Arnavut kavminin hukukunu savunduğu için vurdular. Bundan sonra

⁷⁸⁰ Clayer, **a.g.e.**, s. 478-479.

⁷⁸¹ Clayer, **a.g.e.**, s. 481.

⁷⁸² Psilos, **a.g.m.**, s. 30.

⁷⁸³ Sina Akşin, **Şariatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, Kasım 1994, s. 88-89.

kavmiyeti için çalışan bütün Arnavutlara hücum etmeye başladılar.” ifadeleriyle değerlendirmiştir⁷⁸⁴. 31 Mart Olayı, Taşkılla’da bulunan Avcı taburundaki askerlerin ayaklanmasıyla başlarken, isyancıların elebaşlarından Hamdi Çavuş’un Arnavut olması; isyancıların taleplerinden birinin Berat Mebusu İsmail Kemal Bey’in Meclis-i Mebusan başkanlığına seçilmesi olması; Mizan gazetesinin olayı bir inkılap olarak nitelendirmesi ve bunun asker ile Arnavutların mücadelesi neticesinde başarıya ulaştığını belirtmesi ve nihayet olayın İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkezîyetçi ve Türkleştirici eğilimleri neticesinde Arnavutların ayaklanması şeklinde değerlendirilmesi, 31 Mart Olayı’nın arkasında Arnavut milliyetçiliğinin etkisinin olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir⁷⁸⁵. Sina Akşin, “Söz konusu Arnavutların 31 Martçı tutumlarında Arnavut milliyetçiliğinin rolü var mıdır?” şeklinde sorduğu soruya yaptığı değerlendirmenin arkasından şu cevabı vermiştir: *“İttihat Terakki’nin henüz milliyetçi faaliyetlere pek fazla ses çıkarmamasına rağmen, fırsat bulduğu takdirde, başta Arnavutları olmak üzere (çünkü her bakımdan geri durumdaydılar ve birçoğu Müslümandı) bunları kısıtlamak yoluna gideceği hissediliyordu. Hem bu ihtimali önlemek hem de daha büyük serbestlikle milliyetçi hareketi yürütmek için adem-i merkezîyetçiliği kabul etmiş olan Ahrar’ın iktidara hakim olması Arnavut milliyetçiliğinin çıkarlarına uygundu. Öyleyse sonuç olarak denebilir ki Arnavut milliyetçiliğinin 31 Mart olayındaki rolünü tam olarak tayin etmek zorsa da bunun bir faktör olarak varlığını ve önemini inkâr etmek mümkün değildir.”*⁷⁸⁶

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ayrılıkçı ve milliyetçi Arnavutlar, Osmanlı hükümetine karşı memnuniyetsizliklerini ve halkı devlete karşı kışkırtma yolundaki propagandalarını sürdürmüşlerdir. Yayınlamış oldukları beyannamelerde meşrutiyetin ilanı ile Arnavutlar dışındaki tüm millet ve kavimlerin bir takım menfaatler elde ettiklerini, ancak Arnavutların hiçbir şekilde bundan istifade edemediklerini belirtmişlerdir. Arnavut milletinin elindeki silahların toplandığını ve bu yapılırken çok sert muamele edildiğini, Arnavutluk coğrafyasına yollar inşa edilmediğini ve böylece dağlara mahkûm edilerek ölüme terk edildiklerini, Arnavutlara göz açtırmamak için mekteplerin kapatıldığını, Arnavutçanın yasaklanarak millî varlıklarının ortadan kaldırılmak istendiğini ifade etmişlerdir. Milliyetçi Arnavutlara göre Osmanlı devletini

⁷⁸⁴ Bilgin Çelik, “Adem-i Merkezîyetçi Bir Darbe Girişimi 31 Mart İsyanında İsmail Kemal Bey’in Rolü”, **Toplumsal Tarih**, S. 124, Nisan 2004, s. 87.

⁷⁸⁵ Çelik, “Adem-i Merkezîyetçi...”, s. 88.

⁷⁸⁶ Akşin, **a.g.e.**, s. 88-89.

muhafaza eden, Avrupa coğrafyasındaki bekasını temin eden ve meşrutiyetin ilanını sağlayanlar Arnavutlar olmuştur. Milliyetçi Arnavutlar, Türklerin kendilerini kullandıklarını, zor zamanlarda Türkler tarafından kardeş olarak nitelendirilmelerine karşın işleri bitince “Pis Arnavut” olarak isimlendirilerek yok edilmek istendiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle Osmanlı Devletinin Avrupa kıtasındaki ileri karakolu mesabesinde bulunan Arnavutluk’un stratejik konumunun farkında olan ayrılıkçı Arnavutlar, biraz da tehditkâr bir ifadeyle Türkleri Balkan haritasına tekrar bakmaya ve bir buhran anında Arnavutların yardımı olmaması durumunda ne hallere duçar olacaklarını tefekkür etmeye davet etmişlerdir⁷⁸⁷.

Kanun-i Esasinin tekrar yürürlüğe girmesiyle “hürriyet ve uhuvvetin temin olunacağını” düşünen Hristiyan ve Müslüman Arnavutlar, oldukça ümitli olsalar da kısa bir süre sonra beklentilerine karşılık bulamamış ve yeni yönetime tepki göstermeye ve halkı bu yönde teşvik etmeye başlamışlardır. 1909 yılının sonlarına doğru Arnavut İttihat Komitesi tarafından Romanya’da Arnavutça olarak dağıtılan bir el broşüründe Genç Türkler tarafından kurulan hükümetin “idâre-i sabıkadan daha fena olduğu” ifade edilirken, bunun sebebi olarak Genç Türklerin inançsız olmaları gösterilmiştir. Hiçbir şeye inanmayan “İstanbul Putperestleri” olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki yönetimine karşı Hristiyan ve Müslüman Arnavutlar birlik olmaya çağrılırken “*Bizim gibi namuskâr ve Avrupa’nın en kadim bir milleti düçâr-ı ızdırıp olmayı ve itikâdât-ı diniyeden âri bir takım kimselerin taht-ı idâresinde bulunmayı kabul edemez. İslam, Hristiyan cümlemiz cenâb-ı Hakk’ın kulu ve yekdiğerimizin kardeşiyiz... Yaşasın hür Arnavutluk! Kahrolsun İstanbul Putperestleri...*” ifadeleri kullanılmıştır⁷⁸⁸. İlanı sürecinde Genç Türklere çok büyük destek verdiğini iddia eden Arnavut İhtilal Komitesi yönetimi, umduklarını bulamamaları üzerine, sahip oldukları ancak bir süre önce ellerinden alınan imtiyazlarına tekrar kavuşabilmek için Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan gibi ülkelerin desteğini aramaya yönelmiştir. Arnavut İhtilal Komitesi Kâtibi unvanıyla Nikola İvanay, Sırbistan Hariciye Nazırıyla görüşerek Sırbistan’ın yardımını talep etmiştir. Ancak Sırbistan Hariciye Nazırı, Sırbistan’ın bağımsızlığı esnasında Arnavutların kendilerine yardım etmedikleri gibi bağımsızlık mücadelelerini

⁷⁸⁷ BOA, DH.EUM.VRK., 6/41, 28 Za 1328 (1 Aralık 1910).

⁷⁸⁸ BOA, HR.SYS., 119/14, 22 Ekim 1909. BOA, DH.MUİ., 7-3/4, 27 Ş 1327 (13 Eylül 1909).

engellemek için Osmanlı Devletiyle hareket ettikleri gerçeğini dile getirmekten çekinmemiştir⁷⁸⁹.

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk topraklarıyla bağlarının II. Meşrutiyetin ilanından sonraki süreç içerisinde zayıflamaya başladığı gerçeği, Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey'e 1911'de burada görüştüğü Rus ve Alman sefirleri tarafından da ifade edilmiştir. İttihat ve Terakki yönetimin yanlış uygulamaları ve Arnavutların temennilerini karşılamamaları bunun en büyük sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devletinin Balkan coğrafyasındaki varlığının Arnavutların Osmanlı hükümetine sadakatine bağlı olduğuna inan Alfred Rüstem Bey, hazırladığı raporunda yumuşaklıkla, nüfuz sahibi kabile reisleriyle irtibat kurulmasıyla ve aflarla sadakatin temin edilebileceğini ifade etmiştir⁷⁹⁰.

4.2. Arnavut Başkim Kulüplerinin Eğitim Faaliyetleri

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Arnavutluk coğrafyasında ve Osmanlı ülkesinde Arnavutların yaşadığı şehirlerde Arnavut kulüpleri kurulmuştur. Genel itibarıyla birlik anlamına gelen Başkim (Bashkimi) adı verilen bu birlik cemiyetleri, İstanbul, Görice, Üsküp, Ergiri, İşkodra ve diğer Arnavut şehirlerinde kurulmuştur. Meşrutiyetin ilanını takip eden yaklaşık on aylık süre zarfı içerisinde kültürel ve siyasî gayelerle altmışaltı kulüp kurulurken, aynı süre zarfı içerisinde yirmi bir tane Başkim cemiyeti kurulmuştur ki bunların yaklaşık üye sayısı on bin kişi civarındadır⁷⁹¹. Kulüplerin görünürde açıklanan programlarında amaçları, Arnavut halkının kültürel gelişiminin sağlanması, "millî dil olan Osmanlıca ve Arnavutçanın öğretilmesi ve yayılması" şeklinde ifade edilmiştir⁷⁹². Ancak Başkim kulüpleri daha çok Arnavut aydınlarının siyasî faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezler olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, Meşrutiyetin ilk günlerinde Arnavut kulüplerinin faaliyetlerine engel olmamış; kontrolü altında tutabildiği müddetçe bu kulüplerin gelişimini teşvik etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilandan sonra kurulan kulüpler arasında Manastır, Selanik ve İstanbul kulüpleri önemli rol oynamışlardır.

Manastır Arnavut Başkim Kulübü, 1908 yılının Ağustos ayının son günlerinde kurulmuş ve 14 Eylül 1908 günü çalışmalarına başlamıştır. Kulübün açılış töreninde

⁷⁸⁹ BOA, HR.SYS., 140/9, 6 Haziran 1911.

⁷⁹⁰ Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşı Öncesinde İşkodra ve Kosova Vilayetlerinin Durumuna Dair Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey'in Bir Raporu", *ATAM Dergisi*, C. 28, S. 84, Kasım 2012, s. 47.

⁷⁹¹ Bartl, a.g.e., s. 276. Akşin, *Şeriatçı...*, s. 88.

⁷⁹² Tunaya, a.g.e., s. 563.

yapılan konuşmalarda Arnavut kültürünün Osmanlı bayrağı altında geliştirilmesi gerekliliği dile getirilmiş ve konuşmalar “yaşasın Arnavut ulusu ve kültürel gelişimi” ifadeleriyle sona ermiştir. Manastır Arnavut Başkim Kulübü başkanlığını Fehim Zavalani, ikinci başkanlığını Avusturya-Macaristan Konsolosluğu tercümanı ve British Foreign Bible Society temsilcisi Gjergj Qiriazı (George Kyrias) yapmıştır. Naum Naçi ve avukat Ferit Bey, Kulübün kâtipleriyle üyeleri arasında Manastır idadisi öğretmenlerinden Yaşar Efendi, Gjergj Qiriazı’nın kardeşi Christo Qiriazı, İtalya fahri Dragomanı Alexander Valtador ve Reji Direktörü Rıfat Zavalani yer almışlardır. Kuruluş aşamasında Manastır Arnavut Başkim Kulübü’nün üye sayısı yaklaşık olarak kırk kişi olmasına rağmen diğer bölgelerde kurulan Başkim kulüplerine örnek olmuş ve 30 Ağustos 1908 tarihinde kurulan Görice Arnavut Başkim Kulübünün ilk aşamada üye sayısı iki yüz kişi olmuştur. Arnavut kulüplerinin birlik ve beraberliğini sağlamak, bir noktada kulüplerin tek bir merkezden sevk ve idaresini gerçekleştirmek için Manastır Kulübünün merkez konumunda olması düşünülmüştür. Kulüpler arasındaki ilişkinin sürekli hale getirilmesi ve birliğin güçlendirilmesi amacıyla Manastır’da yaşayan Debreli, Elbasanlı ve Görice Arnavutlardan ikişer kişinin katılımıyla bir heyet oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Debreli, kulübün kurulumu aşamasında kendilerinin davet edilmediğini ifade ederek kendi kulüplerini kurma düşüncesinde olduklarını belirtmiş ve kulüp nizamnamesinde değişiklik yapılmasını istemişlerdir. Değiştirilmesini istedikleri en önemli husus, mezhepsel eşitliğe ilişkin maddenin silinerek kulübün İslamî bir karaktere sahip olduğunun belirtilmesi olmuştur. Mithat Fraşeri’nin girişimleri neticesinde taraflar uzlaştırılarak Kalkandelenli Recep Hoca Kulübün başkanlığına getirilmiş Fehim Zavalani ikinci başkan olmuştur. Yeni heyetin beşer Tosk ve Geg’ten oluşmasına karar verilmiş yeni şekliyle kulüpte yüz altmış Geg, yetmiş Tosk üye yer almıştır⁷⁹³. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kurulan Manastır Arnavut Başkim Kulübü, II. Abdülhamid tarafından da desteklenmiştir. Gazete haberlerine yansıdığı kadarıyla Sultan II. Abdülhamid, “Manastırda teşekkül eden Arnavut kulübüne yüz lira ihsan buyurmuştur.”⁷⁹⁴

Manastır Kulübü’nün başlıca görevleri arasında Arnavutça kitaplar ve bir gazete yayınlamak yer almaktadır. Ancak bu görevlerin yerine getirilmesi için öncelikli olarak çözülmesi gereken sorun, Arnavutçanın hangi alfabeye yazılacağı meselesi olmuş ve

⁷⁹³ Sönmez, a.g.e., s. 93-95.

⁷⁹⁴ “Manastır Arnavut Kulübü”, **Tanin**, Nu: 40, 17 Ağustos 1324 (30 Ağustos 1908), s. 4.

bunun için Manastır Kongresi'nin toplanmasına öncülük etmiştir. Bununla beraber Manastır Kulübü, düzenlemiş olduğu akşam okuma yazma kursları vasıtasıyla Arnavutçanın yaygınlaşması için çalışmalar gerçekleştirmiştir⁷⁹⁵.

Arnavut Başkim Kulübü için hem Arnavutluk coğrafyasında hem de başta Romanya, Fransa, Amerika ve Bulgaristan gibi farklı ülkelerde nakdi yardımlar toplanmıştır. Özellikle Romanya hükümeti, daha önce Drita isimli Arnavut cemiyetine tahsis etmiş olduğu yıllık 16 bin Franklık para yardımını kesmiş ve bu miktara 4 bin Frank daha ekleyerek her yıl Başkim cemiyetine 20 bin Frank para yardımı yapmaya başlamıştır⁷⁹⁶.

İstanbul Arnavut Başkim Kulübü, Ağustos ayının sonlarında aralarında Mirdita Beyinin bulunduğu Arnavut ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Kulübün kuruluşu için çalışmaların başlamasıyla ilgili olarak Tanin gazetesinin 30 Ağustos 1908 tarihli nüshasında “*Evvelki gün şehrimizde bulunan Arnavut muteberânından birkaç zât Yani Birahânesinin üst katında dâire-i mahsusta ictimâ ederek (Arnavut İttihâd Kulübü) nâmıyla bir kulüp teşkili esbabını müzâkere etmişlerdir*”⁷⁹⁷ ifadeleri yer almıştır. Kulüp, 21 Eylül’de tüzük çalışmalarının tamamlanmasıyla 24 Eylül 1908 tarihinden itibaren Sultan Mahmud Türbesi’nin karşısında kiralanmış bir konakta faaliyetlerine başlamıştır⁷⁹⁸. Yirmi üç maddelik tüzüğünde “encümen-i ilmiye” ve “erbâb-ı lisan ve kalemden bir heyet-i tetkikiye ve telifiye” olmak üzere iki komisyon kurulacağı, İstanbul’da Arapça, Farsça, Türkçe ve Arnavutça dillerinde eğitim verecek ve “Başkim” adıyla anılacak bir okul açılacağı, bir matbaa kurularak Türkçe ve Arnavutça yayınlanan bir gazetenin basılacağı, düzenlenecek konferanslar vasıtasıyla Arnavutlara Türkçe ve Arnavutça okuma yazma öğretileceği ve bu noktada taşrada bulunan Arnavut kulüplerine yardım edileceği ifade edilmiştir⁷⁹⁹.

İstanbul Arnavut Başkim Kulübü, 1910 yılının Ocak ayında ismindeki Başkim kelimesini kaldırarak ismini Arnavut Tamim-i Maârif Kulübü olarak değiştirmiştir⁸⁰⁰. Kulübe bağlı olarak Arnavut Talebe Cemiyeti adıyla bir öğrenci cemiyeti faaliyet göstermiştir. İstanbul’da faaliyet gösteren cemiyet, nizamnâmesinin bazı maddelerinde değişiklikler yapmak için Arnavut öğrencileri 17 Mart 1911 tarihinde Sultan Mahmud

⁷⁹⁵ Sönmez, a.g.e., s. 94-95.

⁷⁹⁶ BOA, Y.PRK.EŞA., 50/37, 29 Ra 1325 (12 Mayıs 1907).

⁷⁹⁷ “Arnavud İttihâd Kulübü”, Tanin, Nu: 40, 17 Ağustos 1324 (30 Ağustos 1908), s. 4.

⁷⁹⁸ Aykut Kansu, 1908 Devrimi, Çev.: Erdal Erbal, 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 257.

⁷⁹⁹ Çelik, a.g.e., s. 212.

⁸⁰⁰ BOA, DH.MUİ., 57/40, 12 M 1328 (24 Ocak 1910).

Türbesi yakınlarında bulunan Arnavut Tamim-i Maârif Kulübünde toplantıya davet etmiştir⁸⁰¹. Böylece İstanbul’da yaşayan Arnavut öğrencilerle ilişki kurmayı ve onları örgütlü hale getirmeye çalışmıştır.

1908 yılının Eylül ayında Mithat Fraşeri’nin önderliğinde “Shoqeri e Shqiptarevet” adıyla Selanik’te bir Arnavut kulübü kurulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı olan Mithat Fraşeri, cemiyetin açılış konuşmasında siyasî bir amaca sahip olmadıklarını, insanî gayelerle eğitim ve kültür faaliyetlerinde bulunmak için çalışacaklarını belirtmiştir⁸⁰².

Berat Arnavut Başkim Kulübü, 1909 yılı başlarında nizamnamesini yayınlayarak çalışmalarına başlamıştır. Berat Arnavut Başkim Kulübünün nizamnamesinde; toplantılarda kullanılan dilin Arnavutça olacağı, kulüp tarafından bir okul açılarak görevlendirilecek öğretmenin maaşının kulüp tarafından karşılanacağı, köylerde okullar açılarak köylünün eğitilmesinin millî bir görevleri olacağı, eğitim faaliyetlerinin giderlerini karşılamak için yardımlar toplanacağı ve gerekirse yurtdışında yaşayan Arnavut vatanseverlere başvurulacağı ifade edilmiştir⁸⁰³.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin teşvikiyle Bajo Topulli (Bayram Fehmi) ve Şahin Kolonya tarafından Üsküp Arnavut Kulübü açılmıştır. Üsküp’te Arnavut ulusal bilincinin gelişmemiş olması ve aydınların kendilerini önce Müslüman, sonra Arnavut olarak nitelendirmesi kulübün açılışında etkili olmuştur⁸⁰⁴. Üsküp Arnavut Kulübü, yirmi altı maddelik nizamnamesinde kulüp bünyesinde bir kütüphanenin açılacağı, Arnavutçanın geliştirilmesi için bir heyet oluşturulacağı, görevlendirilecek bir öğretmen vasıtasıyla Arnavutça bilmeyen cemiyet üyelerine Arnavutçanın öğretilebileceği ifade edilmiştir⁸⁰⁵.

2-8 Eylül 1909 tarihinde gerçekleşen Elbasan Kongresinden sonra kurulan Perparim Cemiyeti, Romanya, İtalya ve Avusturya’da merkez ve şubeleri bulunan Arnavutlara ait iptidai mekteplerde İslam, Ortodoks ve Rum çocuklarının bir arada eğitim görmesini amaçlayan ve bir takım siyasî programlara ve hususi emellere sahip olan bir cemiyettir. Cemiyet tarafından Görice ve Elbasan’da açılan okullar, çok kısa bir müddet sonra dinî ve siyasî mahzurları, ruhsatsız olmaları ve Maârif-i Umûmiyye

⁸⁰¹ Arnavut Talebe Cemiyeti, Yeni Gazete’nin 16 Mart 1911 tarihli ve 917 numaralı nüshasında “Arnavut Talebe Cemiyeti’nden” başlığı ile toplantıyı duyurmuştur. **BOA, DH.EUM.KADL., 11/10, 17 Ra 1329** (18 Mart 1911).

⁸⁰² Birecikli, **a.g.t.**, s. 159.

⁸⁰³ Çelik, **a.g.e.**, s. 217.

⁸⁰⁴ Birecikli, **a.g.t.**, s. 161.

⁸⁰⁵ Çelik, **a.g.e.**, s. 217.

Nizamnâmesinin Mekâtib-i İptidaiyeye dair olan maddelerine muhalif faaliyetleri gerekçe gösterilerek kapatılmıştır⁸⁰⁶. Eğitimin yaygınlaşması maksadıyla faaliyet gösteren Perparim Cemiyeti, kendisinin kamu yararına faaliyette bulunan, o günkü tabiriyle, “*menâfi-i umumiyye hadim müessesât*” olarak tanınması talebinde bulunmuşsa da Şurâ-yı Devlet, cemiyetin bu talebini toplum yararına herhangi bir faaliyetleri bulunmadığı için 24 Nisan 1910 tarihinde uygun görmemiştir⁸⁰⁷.

30 Kasım 1910 tarihinde Görice Perparim Cemiyeti Reisi İstavro Karol’un kapatılan okulların tekrar açılması talebine ilk aşamada pek de olumlu bakılmamıştır. Bir takım zararlı siyasî fikir ve maksatlarla açılmak istenilen mekteplere ruhsat verilmemesi düşüncesiyle beraber okullarda İslam, Rum ve Ortodoks çocukların bir arada okutulacak olması da bunda etkili olmuştur⁸⁰⁸. Dönemin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa’nın imzasıyla 3 Ocak 1911 tarihinde Arnavut mektepleri hakkında Sadarete gönderilen yazıda da Görice ve Elbasan’da ruhsatsız oldukları gerekçesiyle daha önce kapatılan bu okulların açılmasının uygun olmayacağı ifade edilmiştir. Talat Paşa, ilk olarak söz konusu yazıda “mahallerince gösterilen mahzur-ı diniyye ve siyâsî üzerine mukaddema meclis-i idâre-i vilâyet kararıyla” kapatılan bu mekteplerin tek bir cemaate mahsus olmayıp İslam, Rum ve Ortodoks cemaatlerine mensup çocuklara karma olarak eğitim verecek olmasına karşı çıkmıştır. Çünkü “tahsil-i iptidâi cemaatlerin idâresine metrûktur” bu yüzden İslâm ve Hıristiyan tebaanın çocuklarının bir diğeri tarafından açılan mektebe gitmeleri ve karma olarak eğitim almaları mümkün değildir. Aynı noktada Talat Paşa, Ortodoks namıyla bir cemaatin varlığı devletçe “tasdik ve kabul edilmemiş iken Ortodoks cemâati etfâline mahsus mekteb küşadına müsâade olunması garip düşeceği” için de söz konusu Arnavut okullarının açılmasına karşı çıkmıştır. Talat Paşa, “maksad ve gaye-i teşekkülü henüz tamamıyla inkişâf etmemiş olan Romanya, İtalya ve Avusturya’da merkez ve şubeleri mevcut ve siyâsî programlarıyla maksad-ı mahsusa takip eylediği müsbet bulunan mezkûr Perparim Cemiyeti mensublarının efkâr-ı mefsedetkârânelerinin men-i intişârı için bu gibi mekteplere ruhsat” verilmesini gayr-i câiz olarak niteleyerek karşı çıkmıştır⁸⁰⁹.

Ancak, bir müddet sonra, 3 Ocak 1911’de Maarif Nezareti, Manastır vilâyetinde Arnavut Başkim Kulübü tarafından “ruhsat-ı resmiye istihsâl edilmeksizin küşâd

⁸⁰⁶ BOA, BEO, 3864/289739, 29 S 1329 (1 Mart 1911). BOA, BEO, 3860/289428, 21 S 1329 (21 Şubat 1911). BOA, BEO, 3851/288823, 29 M 1329 (30 Ocak 1911).

⁸⁰⁷ BOA, DH.MUİ., 69-3/19, 3 R 1328 (14 Nisan 1910).

⁸⁰⁸ BOA, DH.SYS., 68/8, 12 B 1330 (27 Haziran 1912).

⁸⁰⁹ BOA, BEO, 3864/289739, 29 S 1329 (1 Mart 1911).

edilmesinden ve maârif-i umûmiyye nizamnâmesinin mekâtib-i iptidaiye dâir olan mevâd-ı mahsûsası ahkâmına muhâlif bir surette tedrisât icrâ edilmekte olduğundan dolayı Meclis-i idâre-i vilâyet kararıyla seddedilen mekâtibin etfâl-i mahalliyeyi ecnebi mekteplerine müracaata mecbur etmemek üzere tekrar” açılmalarında “bir beis” görülmediği yönünde kanaat belirtmiştir⁸¹⁰. Maârif Nezâretinin tekrar açılması yönündeki görüşü üzerine, okulların Maârif-i Umumiye Nizamnâmesinin 129. maddesine ve mekâtib-i hususiye hakkında Maârif idarelerine tebliğ olunan emir ve kararlara tabi olmak ve İslam çocuklarına Arap alfabesi, Kur‘an-ı Kerim ve akâid-i diniye dersleri verilmesi şartıyla sürekli bir şekilde teftiş edilmesi kararlaştırılarak, 1 Mart 1911 tarihinde açılmasına izin verilmiştir⁸¹¹.

4.3. II. Meşrutiyet Döneminde Düzenlenen Kongreler ve Alınan Kararlar

II. Meşrutiyetin ilanından sonra milliyetçi Arnavut liderler, bağımsız bir millî kimlik inşası sürecinde halkın kültürel gelişimine büyük önem vermiş ve politikalarını da bu yönde geliştirmişlerdir⁸¹². Bu doğrultuda 1908 Manastır, 1909 Debre ve 1910 Manastır Kongreleri ile siyasî ve kültürel konularda önemli kararlar almışlardır.

4.3.1. Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)

Arnavutlar, 1908 yılının Kasım ayında hangi alfabeyi kullanacaklarına karar vermek amacıyla ilk genel kongrelerini Manastır’da toplamışlardır⁸¹³. Manastır Kongresi’nin toplanmasına Manastır Başkim Kulübü öncülük etmiştir. Kulüp, 21 Ağustos 1908 tarihinde kongre yapma kararı almış ve 28 Ağustos’ta bu kararını ilan etmiştir. 23 Eylül 1908’de çıkarılan davetiye, Arnavut dernek, cemiyet ve kulüplerine gönderilerek onlardan 14 Kasım 1908 tarihinde Manastır’da toplanacak olan kongreye bir veya iki delegeyle katılmaları istenmiştir. Kaleme alınan davetiyede “Arnavutların mutluluğu ve ilerlemesi için ‘tüfek ve barut ile değil, kalem ve kâğıt ile’ mücadele edilmesi gerektiği ve bu toplantının bu bağlamda alfabe birliği meselesini tartışmak üzere yapıldığı belirtilmekte ve alfabenin sanayinin gelişmesi ve medenileşmedeki öneminin altı çizilmektedir.”⁸¹⁴

⁸¹⁰ BOA, BEO, 3851/288823, 29 M 1329 (30 Ocak 1911). BOA, BEO, 3867/289739, 29 S 1329 (1 Mart 1911). BOA, BEO, 3860/289428, 21 S 1329 (21 Şubat 1911).

⁸¹¹ BOA, DH.SYS., 68/8, 12 B 1330 (27 Haziran 1912).

⁸¹² Psilos, a.g.m., s. 31.

⁸¹³ “Arnavutlar ve Hatt-ı Arabî”, *Beyanü’l-Hakk*, Nu: 19, 26 Kânunusani 1324 (8 Şubat 1909).

⁸¹⁴ Bülent Bilmez, “Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)”, *Toplumsal Tarih*, S. 179, Kasım 2008, s. 25.

14 Kasım 1908 Cuma günü Manastır Başkim Kulübü'nde kulüp başkanı ve Mısır delegesi Fehim Bey Zavalani'nin açılış konuşmasıyla kongre çalışmaları başlamıştır⁸¹⁵. Onursal başkanlığını Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nın yaptığı kongreye Sünni, Bektaşî, Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere farklı dinlerin farklı mezheplerine mensup 58 delege katılmıştır⁸¹⁶. Böylece tespit edilecek alfabenin farklı din ve mezheplere mensup tüm Arnavutlar tarafından benimsenmesi amaçlanmıştır.

Kongrenin ilk günleri genel olarak uyumlu, yapıcı ve birleştirici bir ortamda geçmiş, alfabe sorununun ötesinde Arnavutlar ve sorunlarıyla ilgili birleştirici konuşmalar yapılmıştır. Alfabe konusu ele alınırken Geg-Tosk birliği, Müslüman-Hıristiyan kardeşliği vurgulanarak heterojen bir yapıya sahip olan Arnavut halkı üzerinden kurulmak istenilen Arnavut ulusal kimliğinin inşasına çalışılmıştır. Kongreye katılan delegeler, belirli bir alfabeyi savunmak ve bunun ortak alfabe olarak kabul edilmesini sağlamak için gelmişlerse de toplantıya “birleştirici söylem ve birlik arayışı” hakim olmuştur. Toplantının üçüncü günü Gjergj Fishta tarafından yapılan konuşmada belirli bir alfabeyi kabul ettirmek için değil, birlik ve beraberliğin tesisi için bir araya geldiklerini, meselenin hangi alfabenin kabul edileceği değil, herkesin uyacağı bir alfabeye karar verilmesi olduğu belirtilmiştir⁸¹⁷.

Mithat Fraşeri'nin başkanlığını yaptığı kongre, delegeler içerisinde en yüksek eğitim seviyesine sahip 11 kişiden oluşan bir komite belirleyerek Arnavutça için kullanılacak alfabenin tespit edilmesine karar vermiştir. Fransiskan rahip Gjergj Fishta başkanlığında oluşturulan komitenin üyelerinden 4'ü Müslüman, 4'ü Ortodoks ve 3'ü de Katolik'ti. Komite üyeleri “İstanbul Alfabesi” taraftarları “Bashkimi Alfabesi” taraftarları şeklinde ikiye ayrılmıştır. “İstanbul Alfabesi” yanlıları, 30 yıldır kullanılan bu alfabeye çok sayıda kitap basıldığını, iletişim ve uluslararası ticarete çok büyük kolaylıklar sağladığını ifade ederek tercih edilmesini savunurken, “Bashkimi Alfabesi” yanlıları savundukları alfabenin daha millî olduğunu ve bu nedenle onun kullanılması

⁸¹⁵ Bilmez, “Arnavut Dil-Ulusçuluğu...”, s. 25. Fehim Bey Zavalani, Manastır'da yayımlanan Bashkimi i Kombit gazetesinin mesul müdürlüğünü yapmıştır. Gazetede yayımlanan bir makaleden dolayı Yakova Divân-ı Harb-i Örfisince yargılanmış; makale yazarı berat ederken, mesuliyet müdüre ait olduğu gerekçesiyle Matbuat Kanunun 23. Maddesi gereğince 15 Temmuz 1910 tarihinde altı ay hapis ile elli lira para cezasına çarptırılmıştır. Fehim Bey, hem kendisinin hem de oğlu Asım'ın dilekçeleri neticesinde 4 Ekim 1910 tarihinde padişah iradesiyle affedilmiştir. **BOA, BEO, 3786/283908, 23 B 1328** (31 Temmuz 1910). **BOA, BEO, 3802/285098, 2 N 1328** (7 Eylül 1910). **BOA, BEO, 3815/286098, 21 L 1328** (26 Ekim 1910).

⁸¹⁶ “Albanians in Congress”, **The Missionary Herald**, Vol. CV – MAY 1909, No. V, s. 203.

⁸¹⁷ Bilmez, “100. Yılında Manastır...”, s. 27.

gerektiğini ifade etmişlerdir. Komiteyi oluşturan isimlerin destekledikleri alfabelere göre dinleri ve meslekleri şu şekildedir:

İstanbul Alfabetini Destekleyenler

Midhat Fraşeri	Müslüman	Memur
Bayram Topulli	Müslüman	Manastır İdadisi Müdür Yardımcısı
Şahin Kolonya	Müslüman	Mekteb-i Mülkiye mezunu, Editör
Nüzhet Bey Vrioni	Müslüman	Meclis-i Mebusan üyesi
Ndre Mjeda	Katolik	Papaz, “Agimi Alfabeti”ni oluşturmuştur.

Bashkimi Alfabetini Destekleyenler

Sotir Peci	Ortodoks	Editör (Boston)
Gjergj Qiriazı	Ortodoks Protestan	İngiliz İncil Derneği Temsilcisi
Gligor Cilka	Ortodoks Protestan	Görice Amerikan Okulu Müdürü
Dhimitri Buda	Ortodoks	Eczacı
Gjergj Fishta	Katolik	Rahip
Luigj Gurakuqi	Katolik	Yazar, siyasetçi

Yapılan tartışmalar neticesinde bir takım düzeltmeler yapıldıktan sonra her iki alfabenin de resmî alfabe olarak kabul edilmesine karar verilmiştir. Bunun yanı sıra alfabe konusunu tekrar ele almak üzere iki yıl sonra yeni bir kongrenin toplanmasına karar verilmiştir⁸¹⁸. Kongre neticesinde Latin ve Grek alfabeleri temeline dayanan İstanbul alfabetinin kullanılmasına karar verilmiş ve bu alfabenin Arnavutça eğitimde kullanılması da karara bağlanmıştır⁸¹⁹. Kongre neticesinde tek bir alfabe üzerinde anlaşma sağlanamamasına rağmen Arnavutçu gazetelerde Latin alfabetinin yeni Arnavut alfabeti olarak kabul edildiği “Arnavut Başkim Kulüpleri tarafından düzenlenen Manastır Kongresi ile Arnavutçanın hangi alfabeye yazılacağı “katiyen tayin ve müttefikken kabul edilmiştir” ifadeleriyle haberleştirilmiştir⁸²⁰.

Arnavutça’nın hangi alfabeye yazılacağı konusunda bir karara varmak amacıyla toplanan Manastır Kongresi’nin son günü Hüseyin Cahit, Tahidromos Gazetesinde yer alan bir haber üzerine “Yanya Tarafları ve Yunanistan” başlıklı bir makale kaleme almıştır. Hüseyin Cahit, makalesinde alfabe meselesinin ilmî bir meseleden olmaktan öte tamamen siyasî bir mesele olduğunu Yunanistan’ın Yanya bölgesi üzerindeki

⁸¹⁸ Trix, **a.g.m.**, s. 266.

⁸¹⁹ Psilos, **a.g.m.**, s. 31.

⁸²⁰ **Besa – Başkim**, Nu: 8, 1 Kânunusani 1324 (14 Ocak 1909), s. 2. **Besa**, Nu: 1, 5 Teşrinisani 1324 (18 Kasım 1908), s. 2.

emelleri doğrultusunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Arnavut lisanı Rumca harflerden başkasıyla yazılamazmış. Bunun için bir cemiyet teşkil edilecekmiş. Zahirîen sırf ilmî bir mesele gibi görünen bu teşebbüsün altında Yunanlıların “Epir” namını verdikleri Yanya taraflarının, koca Arnavutluk’un bir kısmının istikbâli oynanıyor demektir... Yunanlılar şimdi Arnavutlara kendi alfabelerini de kabul ettirmeye çalışarak buna muvaffak olurlarsa maksatlarına doğru kendilerini bir adım daha atmış addedecekler ve bizim zararımıza sevineceklerdir*”⁸²¹

Kongrede, 1908 yılının Aralık ayında toplanacak olan Meclis-i Mebusan’a Görice mebusu olarak seçilen Şahin Kolonya tarafından hazırlanan bir program da tartışılmıştır. Bu programa göre: Arnavutluk’ta bulunan ilk ve orta öğretim kurumlarında eğitim Arnavutça yapılacak, dördüncü sınıftan itibaren ek olarak Türkçe de öğretilecektir. Devlet tarafından desteklenmesi gereken bu okullara Yunan hükümeti tarafından yapılacak her türlü yardım teklifi engellenecek, Ortodoks Arnavutların yaşadığı bölgelerdeki okulların finansmanı için kiliselere ait arazilerin gelirlerinden yararlanılabilecek, ama bu okullar esas olarak hükümet tarafından finanse edilecektir. İleride bir Arnavut üniversitesi kurulması planlanırken, her yıl beş Arnavut öğrencinin hükümet tarafından burslu olarak Avrupa’ya veya Amerika’ya gönderilmesi ve böylece kurulması planlanan üniversite için öğretim elemanı yetiştirilmesi sağlanacaktır. Avusturya, İtalya ve Yunanistan’ın bölgedeki nüfuzunu kırmak için Hristiyan din adamlarının ücretinin Osmanlı hükümeti tarafından ödenmesi sağlanacaktır. Arnavut dili ve milliyeti Osmanlı hükümeti tarafından resmen tanınacak ve nüfus tezkerelerinde “Hristiyan Arnavut” veya “Müslüman Arnavut” ibaresi yer alacaktır⁸²².

Manastır Kongresinde alınan kararlar, beraberinde bir takım tepkileri de getirmiştir. Tepkinin kaynağı, Arap alfabesinin bir kenara bırakılması olmuştur. Bu çerçevede Kosova vilâyetine bağlı İpek kazası mutasarrıfı Hakkı Bey, vilâyete gönderdiği yazısında İpek halkını temsilen kongreye katılan Seyfeddin, Nazif ve Kerim beylerin bütün İpek halkı namına hareket edemeyeceğini, böyle bir durumun gülünç, garip ve mantıksız olacağını ifade ederek halkın çoğunun Latin alfabesine karşı olduğunu dile getirmiştir⁸²³.

⁸²¹ Hüseyin Cahit, “Yanya Tarafları ve Yunanistan”, **Tanin**, Nu: 112, 9 Teşrinisani 1324 (22 Kasım 1908), s. 1.

⁸²² Bilmez, “100. Yılında Manastır...”, s. 29. Şahin Kolonya’nın programının tam metni için bkz. Sönmez, **a.g.e.**, s. 229-230.

⁸²³ **BOA, HSD.TFR1., 2/74, 20 Ra 1328** (1 Nisan 1910).

Manastır Kongresi ile alfabe meselesinin çözümlenmesine yönelik atılan adımla Arnavutlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik de önemli bir adım atılmıştır. Tek bir alfabe üzerinde anlaşılabilmesine rağmen diğer alfabelerin kullanım dışı kalması Kuzeyli ve Güneyli Arnavutlar arasında iletişimi kolaylaştırıcı bir etkiye bulunmuştur. Öte yandan alfabe meselesi, Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki gizli çatışmanın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cemiyet, Müslümanların Arnavut diline ve Latin alfabesine gösterdikleri tepkiden yararlanarak İşkodra ve Kosova gibi bölgelerde bu kesimlerin tepkilerini harekete geçirecek doğrultuda propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur⁸²⁴.

4.3.2. Debre Kongresi (23-28 Temmuz 1909)

“Debre Osmanlı Arnavut İttihâd ve Meşrutiyet Kongresi”, meşrutiyetin ikinci kez ilânın birinci yıl dönümünde 23 Temmuz 1909 tarihinde Debre Hükümet konağında çalışmalarına başlamıştır. Kongre başkanı Debre mebusu İsmail Paşa’nın daha ilk konuşmacı konuşurken vefat etmesi üzerine kongrenin açılışı ertesi güne bırakılmıştır. İki yüz yetmiş delegenin katılımıyla başlayan kongre, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra ve Selanik vilâyetleri delegeleri arasından seçilen sekizer delegenin oluşturduğu kırk kişilik bir komisyonla çalışmalarını sürdürmüştür. Komisyon çalışmaları, Debre eşraflarından Zeynullah Efendinin konağında 25 Temmuz 1909’da başlamıştır. Debre Müftüsü Vehbi Bey başkanlığa seçilirken, Selanikli İlyas Bey ve Ergirili Halid Efendi kâtiplikle, Leskovikli İsmail Bey toplantıda söz alacakların isimlerini yazmakla görevlendirilmiştir.

Kongrede toplam altı birleşim gerçekleştirilirken eğitim konusunda en hararetli tartışmalar üçüncü birleşimde yaşanmıştır. Arnavutça eğitim ve kullanılacak harf konusunda oldukça sert tartışmalar yaşanmıştır. Hafız Ali Efendi, verdiği takrirle henüz mektebi olmayan köylerde hükümetçe mekâtib-i ibtidâiye inşa edilmesini ve Arnavutluk’taki tüm okullarda “lisân-ı millî” yani Arnavutçanın okutulmasını talep ederken, bir yandan da kongrede Arnavutça eğitim ve harf konusundaki tartışmaların fitilini yakmıştır. Sudi Efendi, Hafız Ali Efendi’ye Kigalar Latin alfabesini kabul etmezken hangi harflerin kullanılacağını daha açık söylemesini istemiştir. Manastırlı Kenan ise harf tartışmasını ve bu yapılırken kullanılan Geg, Tosk ifadelerinin Arnavut ırkının birlik ve beraberliğine zarar verdiğini, amaçlarının Arnavutların terakkisi

⁸²⁴ Sönmez, a.g.e., s. 101.

olduğunu bunun için hükümetten mektep inşası ve mekteplerde resmî dille beraber Arnavutçanın okutulması talebinde bulunarak kullanılacak harfin isteğe bırakılmasının daha uygun olacağını dile getirmiştir. Rıza Bey, lisân-ı milliye gerek olmadığını mekteplerde yalnızca Türkçe okutulması gerektiğini ifade ederken buna karşı çıkan müftü Recep Efendi, “*lisân-ı millî lazım değildir demek bu kavmin dünya yüzünden kalkmasını istemektir. Bu kadar senelerden beri kavmiyete sâdık, cesaret ve besaletle âşık olan bu kavim, devrin idrâk ettiği bedayi-i terakkiyât arasında eski halinde kalamaz, muhâcemât-ı irfân ile söner gider. Bunun için lisânı ehemmiyet-i mahsusa ile talep etmeli...*” şeklinde cevap verirken bu sözleri alkışlanmıştır. Yapılan tartışmaların neticesinde Hafız Ali tarafından verilen tahrir kabul edilmiştir⁸²⁵.

Kongre sonunda beş maddelik “Mevâd-ı İbtidâiyye-i İttihâdiyye”⁸²⁶ ile on iki maddeden oluşan “Mevâd-ı Tâliyye-i İhtiyâciyye”⁸²⁷ kararları ile “Protokol Sureti” kabul edilmiştir. Kongre, Osmanlı kimliğinin ve devlete bağlılığın yeniden beyan edilmesi; Kanun-i Esasi’ye bağlılık ve Türkiye’nin Avrupa’dan silinebileceği fikrinin inkârı; Kanun-i Esasi’yi savunmak için savaşılmaya hazır olma iradesi; iç veya dış bağlantılı isyanları bastırma kararlılığı; zorunlu askerliğin her yerde uygulanması yönünde bir takım kararlar almıştır⁸²⁸.

Kongrede Arnavutların eğitim ve kültür hayatlarıyla ilgili olarak “Mevad-ı Taliye-i İhtiyaciye” arasında yer alan üçüncü maddeyle medreselerin ıslahı ve düzenlenmesi; mevcut derslere ek olarak “ulum ve fûnun-ı mütenevvianın suret-i ciddiye ve mükemmelede taliminin temini” ve bunun için ders programlarının hazırlanması; gereken yerlerde darülmuallimin açılarak buralarda “felsefe-i diniyye ve ahlak-ı İslamiyye” derslerinin verilmesi; mevcut mekteplerin ıslah edilerek uygun görülecek yerlerde darülfûnun-ı ali açılması; eğitim açısından geri kalmış olan Arnavutluk coğrafyasında çok hızlı bir şekilde iptidâî, rüşdî, sanayi, ziraî ve idadî mekteplerinin açılması; resmî okullarda olduğu gibi “Arnavutçanın tahsili” ve bunun eğitim şeklinin serbest bırakılması ve mektepler için tahsisat verilmesi istenilmiştir⁸²⁹. Onuncu madde

⁸²⁵ Manastırlı Kenan, **Debre Kongresi**, Cihan Matbaası, İstanbul, 1328, s. 43-48. Manastırlı Kenan tarafından kaleme alınan “Debre Kongresi” isimli risalenin transkribe edilmiş metni için bkz. Faruk İlkan, “Debre Kongresi”, **Simurg**, Yıl: 1, S. 1, Ekim-1999, s. 200-249.

⁸²⁶ Manastırlı Kenan, **a.g.e.**, s. 88-90.

⁸²⁷ Manastırlı Kenan, **a.g.e.**, s. 91-95.

⁸²⁸ Clayer, **a.g.e.**, s. 487. Debre Kongresi ve alınan kararlar 5 Ağustos 1909 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde Osmanîşer Loyd gazetesinden alıntı yapılarak haberleştirilmiştir. **Tasvir-i Efkâr**, Nu: 66, 5 Ağustos 1909 (23 Temmuz 1325), s. 3-4.

⁸²⁹ “Madde 3 – Medreselerimizin bihakkın ıslâh ve tensikiyle şimdi okunmakta olan deruse ilâveten ulum ve fûnun-ı mütenevvianın suret-i ciddiye ve mükemmelede taliminin temini zımında tahsilin mükemmel

ile Ortodoks ahalinin “hissiyat-ı aliyye-i Osmaniyyelerini muhafaza etmek” ve bunu yaygınlaştırmak için mekteplerin kiliselerle olan bağlantılarını keserek Maarif Nezaretine bağlanması; Kanun-i Esasinin tüm din ve mezheplerin serbest bir şekilde yaşanmasına fırsat veren hükmüne bağlı olarak kendi anadillerinde ibadet edebilmeleri için o lisan vâkıf papaz ve din adamının tayini ve istihdamı talep edilmiştir⁸³⁰.

Ancak kongre ve kongrede alınan kararlar, tüm Arnavutlar tarafından tasvip edilmemiştir. Berat İttihat Kulübü, “Arnavut lisanı ve Başkim” aleyhinde büyük bir “nümayiş icra ederek” kongre kararlarına karşı çıkmıştır. Kongrenin son günü Berat’ta gerçekleşen bu olay karşısında Kongre, kendilerine karşı yapılan bu eylemi “Kanun-i Esasinin bahş eylediği lisan hürriyetine alenen taarruz” olarak nitelendirmiş ve Osmanlı hükümetinden buna cüret edenler hakkında kanunî takibat yapmasını talep etmiştir⁸³¹.

Debre Kongresinin en önemli karakteri, seçilen komisyon üyelerinin İttihatçı düşünceleri benimsemiş olmasıdır. Komisyon, aşırı milliyetçilere rağmen İttihatçı rejimin kararlarını kabul etmiştir. Buna karşılık olarak İttihat ve Terakki Arnavut eğitim kurumlarının kurulmasını, Arap alfabesinin dışında Latin alfabesinin kullanılmasını, bölgenin şartlarını, dil kültür ve geleneklerini bilen sivil idarecilerin atanmasını kabul etmiştir⁸³².

programlara ve imtihana tabi ve mukayyed bulunması ve bu suretle teşkil edilecek medârisin mekâtib-i âliyyeye mahreç olması ve maârif ve sanayi için muallim yetiştirmek üzere icâb eden mahallerde darülmuallimin tesisi ve küşâdı ve bunlara da kemâl-i ehemmiyetle felsefe-i diniyye ve ahlâk-ı İslâmiyye ile Kur’an-ı Kerim’in ilm-i tevcide muvafık bir surette muktedir ehl-i Kur’an taraflarından talimi ve mekâtib-i mevcudenin ıslahıyla Avrupa-yı Osmaninin münasib görülecek mahallinde bir darülfünun-ı âli küşâdı maârifte en geri kalan Arnavudluk havalisinde sürat-i mümkün ile ibtidâî, rüşdî, sanayi, ziraî ve idâdî mektepleri küşâdı ve mekâtib-i resmiyyede olduğu gibi lisan-ı mahalliyyenin yani Arnavutçanın tahsili ve tarz-ı tedrisinin ihtiyârî olması ve bu mekâtib için tahsisât-ı lâzime itası talep olunur.” Manastırlı Kenan, **a.g.e.**, s. 91-92.

⁸³⁰ “Madde 10 – Arnavud Ulah ve Ortodoks Hristiyanları hissiyât-ı âliyye-i Osmaniyyelerini muhâfaza ve tamim maksadıyla mekteplerinin kiliselerden fekk-i irtibatıyla Maârif Nezâretine rabten idâresi ve Kanun-i Esasinin umum edyân ve mezâhibin serbesti-i icrasına dâir olan müsâadât-ı mahsusası daîresinde kendi lisan-ı maderzâdeleriyle icrâ-yı âyin için lisanlarına vâkıf papaz ve memurin-i ruhaniyenin vekillerinin mecâlis-i idârelerde aza-yı tabiiyye sıfatıyla huzuru talep edilmiş ve bu bâbdaki hukuk ve metâlib zâten kanunen mazbut bulunmuş olmasıyla keyfiyetin hükûmet-i seniyyece nazar-ı dikkate alınması.” Manastırlı Kenan, **a.g.e.**, s. 94.

⁸³¹ **BOA, BEO, 3608/270530, 12 B 1327** (30 Temmuz 1909).

⁸³² Psilos, **a.g.m.**, s. 33.

4.3.3. Elbasan Kongresi (2-8 Eylül 1909)

2-8 Eylül 1909 tarihlerinde Elbasan'da “Arnavutluk'ta ve dışarıda bulunan Arnavut kulüp ve şirketleri tarafından gönderilen” 120 Murahhasın katılımıyla⁸³³ “Arnavut Maârif Kongresi” adıyla bir kongre gerçekleştirilmiştir⁸³⁴. Selanik Başkim Kulübü tarafından düzenlenen kongre, daha çok orta ve güney Arnavutluk'tan gelen delegeleri bir araya getirmiştir. İşkodra ve Kosova vilâyeti ile Avlonya'dan hiçbir delege kongreye katılmazken, Tiran ve Dıraç delegeleri kongreye çok geç iştirak etmişlerdir. Kongre katılımcılarından üçte birini Hristiyanlar oluştururken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun desteklediği üç Protestan misyoner kongrede büyük bir rol üstlenmişlerdir⁸³⁵. Derviş Bey'in başkanlığını yaptığı⁸³⁶ Elbasan Kongresi sonucunda çoğu Arnavut eğitim ve kültür hayatıyla ilgili olmak üzere aşağıdaki on beş maddelik karar alınmıştır:

“Madde 1: Elbasan'da sene-i hâliye Eylülünde altı sınıfı hâvî bir darü'l-muallimin tesis ve küşâd edecektir. Bu mektebin idâresi Arnavutluk'ta ve diğer memleketlerde bulunan bilumum kulüpler ve şirketlerle Arnavut kavminin terakkisini arzu buyuran vatanperver hamiyetmedân tarafından te'min olunacaktır. Sınıfların hadd-ı mukarrere iblağı ve talebe adetlerinin mikdâr-ı matlube vüsûlü hâlinde mezkûr mektep için senevî bin lira bir tahsisâtın lüzumu var ise de talebe adedinin noksan ve sınıfların nâ-tamam bulunacağı müddet zarfında mektebin idâresi için yalnız yedi yüz lira bir paranın lüzumu vardır. Kongre mektebin ayrıca tab ve neşr olunacak bir nizamnâmesini tertip etti.

Madde 2: Görice'de Terakki-i Arnavut Mekâtibi Cemiyeti nâmiyle bir îâne sandığı tesis ve bu sandığın Meclis-i Mebusanca bir şahs-ı manevî sıfatıyla tanınması kongrece takrir etti. Bu umumî sandık bilumum Arnavut kulüpleriyle cemiyetlerin ve kendi kavminin arzukeş-i terakkisi olan zevât-ı muhteremenin îaneleriyle idâme edilecektir. Sandık en evvel Elbasan'da tesis ve küşâd edilen Darülmualliminin idâresini temine mecbur olduğu gibi Arnavutluk'un her bir tarafında tesis ve küşâd olup müessisleri tarafından idâre edilemeyen mekâtibe muâvenet edilecek ve diğer taraftan sandık heyetince teşkili mutasavver olan heyet-i ilmiyece tetkik edilmek şartıyla kitap ve resâil-i lâzime ve tedrisiye tab' ve neşrine çalışılacaktır.

⁸³³ “Arnavutluk – İlbasan Kongresi”, **Tasvir-i Efkâr**, Nu: 109, 17 Eylül 1909, 4 Eylül 1325,

⁸³⁴ **BOA, MF.MKT., 1141/33, 25 N 1327** (10 Ekim 1909).

⁸³⁵ Clayer, **a.g.e.**, s. 482.

⁸³⁶ Skendi, **a.g.e.**, s. 381.

Madde 3: Görice cemiyetinin idâre edeceği mekâtib için hükümetin muâvenetini talep etmesi mukarrerdir.

Madde 4: Görice Mekâtib cemiyeti Elbasan Darümuallimininin te'min-i idâresinden sonra Arnavutların fakir ve iktidarsız bulunacağı yerlerde mektepler küşadına girecektir. Kongre Görice Mekâtib Cemiyetinin idâresine müteallik bir nizâmnâme tertip ve neşr etmiştir.

Madde 5: Arnavutlar Arnavutluk'ta mevcud olan resmî ve gayr-i resmî bilumum mekâtib-i sâireye Arnavutça lisanını da ithâl ve icrâ-yı tedrisât esbâbını istihzara çalışacaktır.

Madde 6: Arnavutluk'ta maârif ve sınaînin tamim ve intişârıyla esbâb-ı ümrân ve saâdetin taharri ve temini maksad-ı ulviyesine vusul için bilumum kulüp ve cemiyetlerle erbâb-ı hamiyet Arnavutlar müttehiden ve müttefiken çalışmakla ve Görice'deki Arnavut mekâtib cemiyeti sandığına muâvenet etmekle mükelleftir.

Madde 7: Umûm kulüp ve cemiyetler için bir merkez bulunacaktır.

Madde 8: Merkez kulübü Arnavutluk'ta bulunacak ibtidâî ve rüşdî mekteplerinde tedrisâtın Arnavut lisânı üzerine icrâ edilmesini talep etmek vazifesiyle mükelleftir.

Madde 9: İki sene için kongre merkez kulübü olmak üzere Manastır Başkim Kulübünü intisâb etmiş ve kulüplerin yekdiğeriyle yemin-i merbutiyeti hakkında birkaç mevad-ı esâsiyeyi hâvi ayrıca neşr olunacak bir nizamnâme tertip etmiştir.

Madde 10: Arnavutlar vilâyât merkez-i umumiyesi vesaitiyle Arnavutluk'un icâb eden mahallerinde birer ziraat mektebinin tesis ve küşadını hükümetten talep eyleyeceklerdir.

Madde 11: Elbasan şive-i tekellümü Arnavutluk'un her tarafında kolayca tefhim edilir bir şive olması hasebiyle kongre umum muharrirlerine te'lif edecekleri kitap ve resâilde Elbasan şive-i tekellümünün isti'mâlini rica eder.

Madde 12: Görice mekâtib cemiyeti heyet-i idâresinin intihâb ve tayini zımnında Mithat Bey, Derviş Bey, Naki Bey, Ahmet Efendi Dakli, Hristo Dako, Süleyman Bulışmi, Kıryasi, İrfan Bey ve Hacı Beyefendilerden müteşekkil bir heyetin Görice'ye azimeti kararlaştırılacaktır.

Madde 13: Arnavutluk'ta ilim ve marifet ve sanat ve sarfın medar-ı neşr ve tayini zımnında Arnavut lisanının serbesti-i talimi maksadını takip eden kulüp, cemiyet ve mekteplerden herhangisinin herhangi taraftan her ne gibi tazyikâta duçar olursa bu

dâire-i ittihatda bulunan bütün kulüp ve cemiyetler yekvücut olarak ve her türlü vesâit-i kanuniyeye müracât ederek tazyikât-ı vâkıayı ref‘ ve izâleye çalışacaklardır.

Madde 14: Arnavutların umum ihtiyacât-ı ilmiyesi hakkında müzâkerât ve mütâlaât dermiyan edilmek üzere 20 Ağustos 328 “1912 ve 1328” senesinde Elbasan’da tekrar bir kongrenin teşkili taht-ı karara alınmıştır.

*Madde 15: Üç sene sonra Elbasan’da inikad edecek kongre programının tanzimi ve vakt-i münasipte bu bâbda ilânât ve ihbarât-ı mukteziyede bulunması hususâtı kongrece Elbasan kulüp ve cemiyetlerine havale ve tevdi olunur.”*⁸³⁷

Kongre öncesi gazete haberlerinde gerçekleştirilecek olan kongreyle Ortodoks Arnavutların artık Fener Rum Patrikhanesine “itbâ’ etmeyeceklerini ve Patrikhane aleyhindeki fikirlerini” ortaya koyacakları yazılmışsa da kongre kararları içerisinde bu yönde bir ifade yer almamıştır⁸³⁸.

Kongre sonucunda alınan karar doğrultusunda 1 Aralık 1909 tarihinde altı kişilik eğitim kadrosuyla Elbasan Arnavut Darülmuallimini açılmıştır. İlk Arnavutçulardan Sotir Peci ve Luigi Gurakuqi de eğitmenler arasında yer almışlardır. Açılan darülmuallimin Arnavutçular için bir odak noktası haline gelmiş ve genç mebuslardan Hasan Priştina, Kosova bölgesinden birçok öğrenciyi bu okula göndermiştir⁸³⁹. Elbasan Kongre’si, Görice’de Perparimi (İlerleme) adında bir cemiyetin kurulmasına karar vermiştir. Cemiyetin görevi, Arnavut okullarının bakımı, onarımı ve okul kitaplarının basımı olarak belirlenmiştir. Delegeler Arnavutçu ağının yapılandırılması ve merkezileştirilmesi yönünde de kararlar almışlardır. Bu çerçevede Selanik Kulübünün başında bulunan Midhat Fraşeri’nin karşı çıkmasına rağmen Manastır kulübü merkez kulüp olarak tanınmıştır. Elbasan lehçesi Arnavutluk’un her yerinde anlaşılabilirdiği için yazarlardan yayınlacakları kitaplarda bu lehçeyi kullanmaları istenilmiştir.

Perparim Cemiyetinin kurulmasıyla Arnavutların dağınık şekilde gerçekleştirdikleri okul açma girişimleri merkezi bir yönetim tarafından sevk ve idare edilmeye başlanmıştır. Elbasan Kongresi neticesinde yakalanan ivmeyle Kosova’nın Gilan ve Mitroviçe şehirlerinde Arnavut okulları açılmış Üsküp’te bulunan rüştiyede Arnavutçanın Latin alfabesiyle öğretilmesine başlanmıştır. Bu gelişmeler, İttihat ve Terakki yönetiminin tepkisine neden olmuş, Cemiyet, Arap alfabesi yönündeki

⁸³⁷ BOA, MF.MKT., 1141/33, 25 N 1327 (10 Ekim 1909).

⁸³⁸ “Arnavutluk’un Terakkiyâtı Patrikhânenin Hoşnutsuzluğu”, *Tasvir-i Efkâr*, Nu: 89, 28 Ağustos 1909, 15 Ağustos 1325, s. 5.

⁸³⁹ Clayer, a.g.e., s. 484.

propaganda faaliyetlerini artırmıştır. 1910 yılının Ocak ayında İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kosovalı bir Arnavut olan Arif Hikmet'i Selanik'ten Kosova'ya göndererek Arap alfabesi lehinde propaganda yapmak üzere görevlendirmiştir. Arif Hikmet'in propaganda faaliyetleri, Müslüman ulema tarafından desteklenmiş ve bu doğrultuda Arnavutça için Arap alfabesi kullanılması yönünde gösteriler yapılmış ve bunları karşıt gösteriler takip etmiştir⁸⁴⁰.

4.3.4. Manastır Arnavut Maarif Kongresi (1 Nisan 1910)

İlk olarak 22 Mart 1910 tarihinde toplanması kararlaştırılan ancak çoğunluk sağlanamadığı için ertelenen⁸⁴¹ “Arnavut Maârif Kongresi”, 1 Nisan 1910 tarihinde İstanbul, Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra ve Selanik Arnavut maârif kulüp ve cemiyetlerinin murahhas ve vekillerinin katılımıyla Manastır'da toplanmıştır⁸⁴². “Arnavut hurufat meselesi” ve “hissiyât-ı milliyenin neşri ve tamimi” olmak üzere iki gündem maddesiyle, Bedri Beyin başkanlığında bir araya gelen 25 kongre üyesi, uzun müzakerelerden sonra bir takım kararlar almışlardır⁸⁴³.

Kongre çalışmaları neticesinde “Arnavut maârif kulüp ve cemiyetleri nâmına kongre heyeti” tarafından “Kanun-i Esâsi'nin madde-i mahsusasıyla serbesti-i tahsil-i elisine taht-ı temine” alınmış olduğu halde, hükümetin Arnavutçanın millî harflerle tedrisine karşı takındığı tavra karşı olduklarını, kendilerinin bu konuda serbest bırakılarak “muhâfaza-i hukuklarını talep ve istirhâm ettiklerini”, hükümetten Arnavutlar arasında harf meselesinden meydana gelen ihtilafın engellenmesini ve tahrikâta son vermesini, bir takım gizli teşvikatın önüne geçmesini, konunun hassasiyetine binâen Maârif Nezaretinin gerekli tedbirleri almasını, dinen bağlı bulundukları Patrikhane ve kiliseler tarafından yapılan baskılar sonucu arzuları hilafında Rum okullarına devam etmeye zorlandıklarını ve bu durumun kendilerini rahatsız ettiği için haklarının korunmasını istedikleri dört maddelik bir karar metni kaleme alınmıştır⁸⁴⁴.

⁸⁴⁰ Sönmez, a.g.e., s. 141.

⁸⁴¹ “Arnavud Kongresi”, *Tanin*, Nu: 572, 6 Nisan 1910 (24 Mart 1326), s. 3.

⁸⁴² *BOA, DH.MUİ., 88/23, 14 Ra 1328* (26 Mart 1910).

⁸⁴³ “Arnavud Kongresi”, *Tanin*, Nu: 572, 6 Nisan 1910 (24 Mart 1326), s. 3.

⁸⁴⁴ *BOA, DH.MUİ., 88/23, 14 Ra 1328* (26 Mart 1910). Kaynaklarda Manastır Arnavut Maarif Kongresi'nde alınan kararlar hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Bu yüzden diğer kaynaklarda yer alan karar metinlerini dipnotta vermeyi uygun gördük. 6 Nisan 1910 tarihli Tanin gazetesinde kongrede alınan kararlar şöyle verilmiştir: “1. Gelecek Haziranın 12'sinde şimdiki içtimada bulunan azadan daha fazla mebusları cami bir ikinci kongrenin akdi, 2. Arnavutluk ve hükümet arasında vesâtet hizmetini görmek üzere ikinci bir heyet-i istişâre vücuda getirmek. 3. Arnavut lisanının bütün mehâric-i hurufâtını adâya

4.4. II. Meşrutiyet Döneminde Harf Tartışmaları

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Arnavutçanın Arap, Latin ve Yunan alfabelerinden hangisiyle yazılacağı sorusu yoğun olarak tartışılan konulardan biri olmuştur. Öyle ki konu ilmî bir tartışma konusu olmaktan çıkmış tamamen siyasî bir mahiyet kazanmıştır. Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması durumunda bunun bir ayrılığa sebebiyet vereceğini düşünenlere karşı “*Arnavutlarla bizi birleştiren şey yazı yazmak için kullandığımız şu eğri büğrü çizikler değildir. Eğer Arnavutlar lisanlarını unutmuş olup da öteden beri Türkçeye alışmış olsa idiler, şimdi Arnavutçayı ihyaya çalışsa idiler, o zaman bunda bir ayrılık maksadı olduğuna hükmedebiliriz.*”⁸⁴⁵ şeklinde cevaplar verilmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında yaklaşık üç yüz milyon Müslüman, on beş on altı farklı lisana sahipken “hatt-ı Kur’an olan Arap yazısı” vasıtasıyla tek bir alfabe kullanmışlardır⁸⁴⁶. Panislamizm düşüncesi çerçevesinde kullanılan bu alfabe ile başta Osmanlı ülkesi olmak üzere tüm dünya Müslümanları arasında bir bağ kurulduğu düşünülmüştür. Buna karşı olarak milliyetçi Arnavutlar, ısrarlı bir şekilde, Arap alfabesinin Türkçeye olduğu gibi Arnavutçaya da uygun olmadığı düşüncesini savunmuşlardır. Bu düşüncelerini savunurken kullandıkları argümanların başında otuz kırk yıldır okuma yazma bildiği halde insanların çoğu zaman manasını bilmedikleri veya yabancı bir kelimeyi yazıp okuyamamaları ve sonra gelen kelimeler görülmedikçe yalnız olarak bazı kelimelerin okunamaması olmuştur. Bundan dolayı “Osmanlıcanın tahdid ve ıslah zamanının” geldiğini ifade ederek⁸⁴⁷ Arap alfabesinin kabul edilmemesinin nedenlerinden biri olarak Arnavutçada bulunan tüm seslerin Arap alfabesiyle ifade edilemiyor olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır⁸⁴⁸.

kâfil olan kendi hurûfât-ı milliyelerinin Arnavutlar tarafından lüzum-ı kabulü hakkında Maârif Nezaretine bir muhtıra itası. 4. Arnavut Ortodokslar üzerinde Yunanlılar tarafından icrâ kılınan neşriyatı akim bırakmak için tedâbir-i lâzime ittihazı.” “Arnavud Kongresi”, **Tanin**, 6 Nisan 1910 (24 Mart 1326), Nu: 572, s. 3. 6 Nisan 1910 tarihli Tasfir-i Efkâr gazetesinde ise kararlar şu şekilde verilmiştir: “1. 7 Haziran tarihinde Yanya’da ictimâ eylemek ve daha fazla azâyı şâmil olmak üzere ikinci bir kongre akd eylemek. 2. Arnavutluk ve hükûmet arasında icrâ-yı vesâtet etmek üzere payitahtta bir meclis-i istişâre teşkil etmek. 3. Arnavut lisanını tamamiyle ifhâm etmek için Lâtin hurufâtının kabul edilmesi elzem olduğunu beyân etmek üzere Maârif Nezâretine bir muhtıra takdim eylemek. 4. Ortodoks Arnavutlar üzerinde propaganda icrâ eden Rumların mesâisini akim bıraktırmak için icâb eden ihtiyâta tevessül eylemek.” “Arnavud Kongresi”, **Tasvir-i Efkâr**, Nu: 306, 24 Mart 1326 (6 Nisan 1910), s. 6-7.

⁸⁴⁵ “Arnavud Hurûfâtı”, **Arnavud**, 7 Kânunusani 1325, (20 Ocak 1910), s. 2.

⁸⁴⁶ “Arnavutlar ve Hatt-ı Arabî”, **Beyanü’l-Hakk**, Nu: 19, 26 Kânunusani 1324 (8 Şubat 1909).

⁸⁴⁷ “Arnavutça Türkçe Hurûfâtı Hakkında”, **Besa – Başkim**, Nu: 8, 1 Kânunusani 1324 (14 Ocak 1909), s. 1-2.

⁸⁴⁸ **Arnavud**, Nu: 6, 4 Şubat 1325 (17 Şubat 1910), s. 2.

Arnavutçanın hangi alfabe ile yazılması gerektiği konusundaki tartışmalara katılan Osmanlılık taraftarları, Arap alfabesi ifadesinin yerine Osmanlı harfleri ifadesini kullanmayı tercih etmişler ve Osmanlılık dolayısıyla Arnavutça için kullanılması gereken alfabenin Osmanlı harfleri olduğu fikrini savunmuşlardır. Bu doğrultuda faaliyet gösteren “Arnavud Lisânının Osmanlı Hurufuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti”, Hukuk-ı Umumiye gazetesinin 9 Ocak 1909 tarihli nüshasında “Arnavud Kardaş ve Vatandaşlarımıza” başlığıyla yayınladıkları beyannamede Arnavutçanın neden “Osmanlı hurufuyla” yazılması gerektiğini şöyle izah etmişlerdir: *“Arnavudlar artık elbette kendi lisânlarını öğrenecek, okuyacaklar. Fakat nasıl? Hangi harfle? Şüphesiz ki Osmanlı harfleriyle çünkü her birimizin umûr-ı diniyyemize müteallik tedrisatımızın îrâs-ı hallinden masuniyeti Kanun-i Esâsimizin taht-ı kefâletinde olup ancak madem ki Osmanlıyız ve Türkçe bilmeye, şimdiden sonra askerlikte, ticarete, memuriyette, işte, her şeyde bilmeye lüzum var, madem ki eski günlerimizin geçip bir daha avdet etmeyeceğine emniyet-i tâmmemiz var; madem ki Osmanlı muhitinden ayrılmayacağımıza emel-i katimiz var mademki Müslümanlar için kitab-ı diniyyelerini okumaya, Hristiyanlar içinde devletin muâmelât-ı resmiye ve sairesi için Türkçeyi öğrenmeye mecburiyet var o halde artık Latin hurufuyla evlatlarımızı karındaşlarımızı, köylülerimizi alıştırıp ecnebilere yaklaştırmaktan ise halen ıslah ve ihtiyaca elverişli bir hale ifrağ edilen Osmanlı hurufuyla lisanımızı zabt ve tahrir etmekliğimiz hususu bir nispetsiz bir richan ile nümayan olmaz mı? Komşularımıza birçok amal-i garibane bahşeden ve bize muzırrat-ı müteaddidesinden maada asla ve asla faidesi olmayan Latin harflerinin bizce lüzumu hangi fikr-i selim ne gibi delail-i tarihiyye ve hazıra ve atıyye ile ispat edebilir?”*⁸⁴⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı ülkesinde birliğin sağlanmasına yönelik Osmanlıcı ve merkezîyetçi politika doğrultusunda Latin alfabesinin ortak bir ulus fikrine yol açarak Arnavutları birleştireceğinden ve sonunda da Arnavutların imparatorluktan ayrılabilceğinden endişe etmiştir. Yaşanması muhtemel böyle bir sonucu engellemek için Müslüman Arnavutları kazanmak maksadıyla dinî propagandaya başvurmuştur⁸⁵⁰. Arnavutçanın Latin alfabesiyle yazılmasına karşı çıkanlar, Avusturya-Macaristan’ın Arnavutluk üzerindeki yayılcı politikalarını engellemek için bunu yaptıklarını ifade ederek Latin alfabesini tercih edenleri

⁸⁴⁹ “Arnavud Kardaş ve Vatandaşlarımıza”, **Hukuk-ı Umumiye**, Nu: 112, 27 Kânunuevvel 1324 (9 Ocak 1909), s. 3-4.

⁸⁵⁰ Sönmez, **a.g.e.**, s. 137-138.

Katoliklik ve Avusturya politikalarına hizmet etmekle itham etmişlerdir. Tanin gazetesinin 4 Eylül 1909 tarihli nüshasında kaleme alınan bir makalede Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması hakkındaki düşünceler şu şekilde ifade edilmiştir: “*Şarka hulul politikasını her türlü vesâit ve desâisle takip eden Avusturya, bir takım Cizvit papazlarıyla Arnavut köylülerinin vicdan-ı safına hücum ederek bu yerlerde Katoliklik kuvvetiyle teyid-i nüfuz etmeye çalışmakta ve maatteessüf bazı yerlerde muvaffak olmaktadır. Arnavut lisanının (Latin) hurufuyla yazılmasını terviç edenler, bilhassa bu fikrin hadimi veya bu hadimlerin firiftesi bulunuyorlar. Bu huruf kabul olunduktan sonra Kur’an-ı Azimü’ş-şanın kitab ve kıraatı müstahil ve binaenaleyh Arnavutları Hristiyanlık dairesine idhal suretiyle tevs-i nüfuz etmek isteyenlerin maksadı hasıl olacağından asabiyet-i diniyyesi taassub-ı kavmiyyesinden daha metin olan bu kavim, bu suretle farkında olamayarak, yavaş yavaş terk-i din etmiş olur... Arnavutlar lisanlarını istedikleri gibi talim ve tamim etsinler. Yalnız şunu hatırdan çıkarmasınlar ki bu gün memalik-i Osmaniyyede istimal olunan elsine arasında Arnavutçanın asla rekabet edemeyeceği derecede mükemmel ve müterakki lisanlar vardır. İptidai bir vasıta-yı beyan, hiçbir vakit lisan-ı resmi olamaz.*”⁸⁵¹

Latin alfabesinin kullanılmasının dinî ve siyâsî bir takım mahzurları bulunduğunu ifade eden bu görüşe karşılık Süleyman Nazif’e hitaben kaleme alınan ve Tasvir-i Efkâr gazetesinde aynen yayımlanan Debreli R. D. imzalı bir mektupta alfabe ile din arasında bir bağlantı olamayacağı düşüncesi şöyle ifade edilmiştir: “*Tarz-ı tahrir ile din arasında hakiki bir münasebet görülüyorsa, asıl lisan ile bu münasebet neden ihmal oluyor? Üç yüz milyon ehl-i İslam’ın ekseriyet-i azimesi ne için Kur’an-ı azimü’ş-şanı anlayacakları lisanlarla yani Türkçe, Farsça, Arnavutça, Rumca, Hintçe, Çince ve sair bunca lisanlarla mütekellim olmaları ref-i avaze-i şikayata bais olmuyor? Yoksa Kur’an-ı azimü’ş-şanı okumak haşa anlamaya tercih mi olunuyor?*”⁸⁵²

Tanin gazetesinin 19 Ocak 1910 tarihli nüshasında yer alan on üç Arnavut mebusun Kosova, İşkodra ve Manastır vilâyetleri ahalisi namına sadârete sundukları arizada Firzovik Toplantısında ve Debre Kongresinde “Arnavut Hurufu” olarak isimlendirilmek istenen Latin alfabesinin kesin olarak reddedildiği ifade edilmiştir⁸⁵³.

⁸⁵¹ “Osmanlılık Arnavutlar”, **Tanin**, Nu: 95, 22 Ağustos 1325 (4 Eylül 1909), s. 1.

⁸⁵² “Süleyman Nazif Beyefendiye”, **Tasvir-i Efkâr**, 31 Ağustos 1325 (13 Eylül 1909), Nu: 105, s. 3.

⁸⁵³ Arnavutluk Meb’ûsânı Tarafından Bugün Makâm-ı Sadârete Müctemiân Takdim Olunan Ariza Suretidir, **Tanin**, Nu: 26-495, 6 Kânunusani 1325 (19 Ocak 1910), s. 2. On üç milletvekilinin yukarıda bahsedilen beyanatına karşı 17 Şubat 1910’da Arnavud Gazetesinde şu ifadelere yer verilerek mebuslar çok sert bir şekilde eleştirilmişlerdir: “...ilmî bir meseleye dinî rengi vererek vekil bulunduğu tebea-i

Milletvekillerinin arızası üzerine Priştine Mebusu Hasan Bey tarafından kaleme alınan “Arnavud Hurufu” başlıklı yazıda arızayı imzalayan mebusların tüm Arnavutlar adına söz söylemeye haklarının olmadığı; hele hele ırkî ve lisânî olarak Arnavutlarla hiçbir bağlantısı olmayanların hangi sıfatla buna müdâhil olduklarının anlaşılamadığı ifade edilmiştir⁸⁵⁴. Tanin gazetesinde yer alan açık mektuba karşılık olarak Arnavud gazetesinin 27 Ocak 1910 tarihli nüshasında “Huzur-ı Sâmi-i Sadaretpenahiye” başlıklı cevabî bir yazı yayınlanmıştır. Beratlı Aziz Viryon, Tiranlı Esat, Avlonyalı İsmail Kemal, Kolonyalı Şahin, Mitroviçeli Mehmed Necip, Piriştineli Hasan, Yakovalı Ali Haydar, Fraşarlı Gani, Ergirili Müfid, Margaliçeli Hamdi tarafından imzalanan yazıda iddialara cevap verilirken alfabe konusunun tarihi gelişimi hakkında da kısa bir bilgi verildiği görülmektedir. Bu çerçevede yazıda özetle şu ifadeler yer almıştır: Firzovik toplantısında bu konuyu ele alınmamış ve Debre Kongresinde de böyle bir ret meydana gelmemiştir. Bununla beraber harf birliği tesis edilememiş olsa da Arnavut okullarının açılması talep edilmiş ve harf seçimi de tercihe bırakılmıştır. Arnavut Alfabeti, 1870’li yıllarda Müslüman ve Hıristiyan Arnavutları dış tesirlerden korumak amacıyla İstanbul’daki bir kısım Arnavut ileri gelen tarafından tertip edilmiştir ve Âli Paşanın delâletiyle Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilmiş ve bunun üzerine Arnavutça olarak bu alfabe ile bir teşekkür mektubu kaleme alınarak Sultan Abdülaziz’e takdim edilmiştir. I. Meşrutiyetin ilanı ile bir komisyon oluşturularak bu alfabe biraz daha geliştirilmiş ve Maarif Nezaretinin izni ile “Drita” ve “Dituria” adıyla iki dergi ve birçok ders kitabı yayınlanmıştır. Daha sonra bunlar engellenmeye çalışıldığı halde yavaş bir şekilde bu devam etmiş ve nihayet II. Meşrutiyetin ilanı ile tüm Arnavutluk’a yayılmıştır. Debre Kongresi’nde olduğu gibi Elbasan Kongresi’nde de Kuzey ve Güney şivesi dikkate alınarak alfabe yeniden düzenlenmiş ve bu “Arnavut Eşgâl-i Hurufu” adıyla kesin olarak kabul edilmiştir. Bütün Arnavut kulüpleri Arnavut aydınları bu karara uygun hareket ederken, isminin başında “mebusluk sıfatı” bulunanlar bunu engelleyemeyecektir. Mekâtib-i ibtidaide, mekatib-i idadide ve mekteb-i âli-i mülkiyede yetmiş öğrencinin bunu takip ettiği, Arnavut hissiyatından istifade ile halkın bir

gayr-i Müslimenin hukukunu ihmâl ve kâide-i meşrutiyetin tayin ettiği vazife ve salahiyeti su-i istimal suretiyle ve müvekkillerinin arzusu hilâfında ve parlamento haricinde istida takdim etmeleri...” **Arnavud**, Nu: 6, 4 Şubat 1325 (17 Şubat 1910), s. 2.

⁸⁵⁴ Priştine Mebusu Hasan, “Arnavud Hurûfu”, **Tanin**, Nu: 498-29, 9 Kânunusani 1325 (22 Ocak 1910).

kısının desteklenirken bir kısmının baskı ve tehdide maruz bırakılmasının doğru olmadığı ve işin tabii akışına bırakılması gerektiği ifade edilmiştir⁸⁵⁵.

Bu noktada tartışmalara katılan ve Arnavutçanın Türkçe harflerle yazılması yönünde kanaat belirten cemiyetlerden biri “Arnavud Lisanının Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti” olmuştur⁸⁵⁶. Cemiyet, Arnavutçanın Türkçe harflerle yazılmasının Osmanlının birlik ve bütünlüğü için elzem olduğunu belirtirken; çok yoğun bir eleştiriye uğramaktan da kurtulamamıştır. Cemiyete yöneltilen eleştirilerden biri, Osmanlıların birlikteliğinin gönül ve menfaat birlikteliğiyle vatan sevgisine dayandığı şeklinde olmuştur. Diğer bir eleştiri ise dört kişiden oluşan cemiyet üyelerinden üçünün hiç bir şekilde bilmediği, diğer kişinin ise sonradan öğrendiği halde Arnavutçanın hangi alfabeyle yazılması gerektiği konusunda fikir beyan etmeleri olmuştur. Eleştiri oklarından nasibini alan bir diğer grup, İstanbul’da yaşayan Arnavutlar olmuş ve şu ifadelerle eleştirilmişlerdir: “Payitaht-ı Osmani’de sâkin umum Arnavutlar mûmâ-ileyhumâ Arnavutçayı Türkçe hurûfla değil mümkün ise arzu edilirse Çince ve Japonca hurûfla yazmaya bol bol müsaade ederler.”⁸⁵⁷

Darülfünun talebesi tarafından kaleme alınarak 3 Şubat 1910 tarihli Arnavud gazetesinde yayınlanan beyannamede Arnavutların millî harfleriyle terakkilerinde “hiçbir tehlike-i siyâsiye ve diniye” olmadığı ve “hükümetin bitaraf kalması” gerektiği ifade edilmiştir⁸⁵⁸. Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Tıp Fakültesi, Ziraat Mektebi, Baytar Mektebi, Hendese-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani’de eğitim gören kalabalık bir Arnavut öğrenci grubu tarafından kaleme alınan bir başka beyannamede ise “*otuz kırk seneden beri tertib ve ihdat edilen huruf-ı milliyemize dermeyeran olunan mahazir-i diniye ve siyasiyenin mahiyetini dur ü diraz tedkik ettik yalnız kendi say ü tatbiamızdan mütevellid ictihadatla iktifa etmeyerek en namdar âlimlerimizin ârâ ve efkârına da müracaat eyledik neticede suret-i katiyede kani olundu ki: Lisanımızın huruf-ı hâzırasıyla tahririnde ne dinî ne siyâsî hiçbir mahzur vârid değildir. Bilakis gözümüzün*

⁸⁵⁵ “Huzur-ı Sâmi-i Sadaretpenâhiye”, **Arnavud**, Nu: 3, 14 Kânunusani 1325, (27 Ocak 1910), s. 1-2.

⁸⁵⁶ “Arnavud Lisanının Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti” ismiyle anılan cemiyet, 7 Ocak 1909 tarihinde İstanbul’da Arnavutlara hitaben uzun bir beyanname yayımlayarak “Arnavut lisanının Latin hurûfâtıyla yazılmayarak Osmanlı hurûfuyla tahririnde fâide bulunduğu ve yekvücut Osmanlı olarak yaşamak için bundan başka çare olmadığı...” ifade edilmiştir. **İkdâm**, Nu: 5251, 26 Kânunuevvel 1324 (8 Ocak 1909), s. 4.

⁸⁵⁷ “Arnavutça Türkçe Hurûfâtı Hakkında”, **Besa – Başkim**, Nu: 8, 1 Kânunusani 1324 (14 Ocak 1909), s. 1-2.

⁸⁵⁸ “Darü’l-fünûn Arnavut Talebesi”, **Arnavud**, Nu: 4, 21 Kânunusani 1325 (3 Şubat 1910), s. 1.

önünde dikilip duran seyl-i muhâtarattan vatanımızı kurtarmak için çâre-i yegâne bundan ibarettir."⁸⁵⁹ ifadeleri kullanılmıştır.

Genel olarak Arnavutlar arasında yaşanan alfabe konusunda tarafsız bir tavır takınmış olan hükümet⁸⁶⁰, 4 Şubat 1910 tarihinde Selanik, Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilâyetlerine gönderilen telgrafla mekteplerde Arnavutçanın hangi alfabe ile talim edileceğini "eshâb-ı lisânın ihtiyarına terk" etmiştir. On beş gün sonra 19 Şubat 1910 tarihinde Kosova vilâyetine Maârif Nazırı Emrullah imzasıyla gönderilen telgrafla Kosova halkının büyük çoğunluğunun Latin alfabesine karşı olduğu anlaşıldığı için mekteplerde Arnavutçanın Arap alfabesiyle öğretilmesinin gerekli olacağı beyan edilmiştir. Bunun üzerine yapılan inceleme neticesinde Manastır Müftüsü Recep Efendi⁸⁶¹ tarafından kaleme alınan alfabe kitabının kullanılmasına karar verilmiştir⁸⁶².

⁸⁵⁹ "Arnavutça Harfler Meselesi", **Arnavud**, Nu: 4, 21 Kânunusani 1325 (14 Ocak 1910), s. 1-2.

⁸⁶⁰ Hüseyin Cahit, konunun bir encümen oluşturularak karara bağlanmasının doğru olmayacağı, köylerden ve kasabalardan temsilcilerin katılımıyla büyük toplantı yapılarak ortak bir karara varılmasını ve her kesin buna rıza göstermesi gerektiği düşüncesindedir. Hüseyin Cahit, "Arnavud Hurûfu", **Tanin**, Nu: 507-38, 18 Kânunusani 1325 (31 Ocak 1910), s. 1.

⁸⁶¹ Recep Voka (1847-1917), "Kalkandelen'e (Makedonya) bağlı Şipkoviça (Shipkovicë) köyünde doğdu. Asıl adı Receb Cûdî b. Nûreddin Voka'dır. Arnavutlar arasında Rexhep Vokë Tetova olarak tanınır. 1868'de İstanbul'a gidip Fatih dersiâmlarından ders okudu ve icâzet aldı. Daha sonra aynı ilim muhitinde 1895 yılına kadar hocalık yaptı. Bu arada İstanbul Aksaray'da Arnavutlar tarafından kurulan Mahfil kulübüne üye oldu ve buradaki Arnavut halkının sorunlarıyla ilgilendi. 1895'te memleketine döndü ve Kalkandelen'deki medresede dinî ilimler okutmaya başladı, 1903 yılında Manastır vilâyeti müftülüğüne tayin edildi. Arnavut halkının dinî ve kültürel meseleleriyle burada da ilgilendi; ancak ortaya koyduğu görüşler sebebiyle muhaliflerince eleştirildi. Bunun üzerine görevinden istifa edip muhtemelen 1910'da İstanbul'a döndü. İstanbul'da bir süre fetva işleriyle meşgul oldu, kitapçılık yaptı. Ancak yazdığı bazı eserlerde Arnavut milliyetçiliği propagandası yaptığı ileri sürüldüğünden hayatının son günlerini işsiz olarak maddî sıkıntı içinde geçirdi. İstanbul'da vefat etti, kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir. Eserleri. 1. A-Beja Shqip (Arnavutça elifbâ). Manastır Kongresi için hazırlanan alfabe kırk dört harften oluşmaktadır; eserin ilk sayfalarının bir kısmı Türkçe açıklamalara ayrılmıştır (İstanbul 1327). 2. Arnavutça Mufasssal İlmihal. Müellifin bizzat hazırladığı alfabe ile kaleme alınmış 100 sayfalık bir eserdir (İstanbul 1328). 3. Mendime (düşünceler). On altı sayfalık risâlede Arnavut halkının geleceği ve çağdaş eğitimi konusu ele alınmaktadır. Voka bu eserini de kendi alfabesiyle yazmış (İstanbul 1328), eseri daha sonra orijinali ve Latin harfleriyle birlikte Feti Mehdiu derleyip Kalkandelen Müftülüğü neşriyatı arasında yayımlamıştır (Tetovë 1991). 4. Gramatika Elementare Shqipe (Arnavutça gramer kitabı) (İstanbul 1911)." Feti Mehdiu, Muhammet Aruçi, "Voka, Receb (1847-1917)", **TDV İA**, C. 43, s. 122-123. Protestan misyonerler tarafından kaleme alınan Arnavutça dinî kitaplar vasıtasıyla Arnavutça okumayı öğrenmiştir. Firzovik Olayı'ndaki faaliyetleri neticesinde Manastır müftülüğüne getirilmiştir. İstanbul'da yayınlanan Bulgar gazetesi Vestî'ye verdiği bir demeçte şu ifadeleri kullanmıştır: "[Arnavutlar], Arap harflerini kullanırsa idarî dil olan Türkçeyi daha kolay öğrenebilecektir. Bu şekilde bir yandan devlet idaresinde daha çok Arnavut yer alabilecek ve diğer yandan da bizi Türkiye'nin dönmeleri [olarak gören] Türkler arasında hakkımızda var olan kötü düşünceleri bertaraf etmemiz kolaylaşacaktır." Clayer, **a.g.e.**, s. 486.

⁸⁶² "Arnavutluk'ta Hurûf Meselesi ve Hurûf-u Arabiyyenin Hükümetçe Kabulü", **Sırât-ı Müstakim**, Nu: 78, 18 Şubat 1325 (3 Mart 1910), s. 420. Arnavud Gazetesinin 10 Şubat 1910 tarihli nüshasında "Arnavut Hurufu Hükümet Bitaraf Kalıyor" başlıklı haberde alfabe konusunda hükümetin kesin bir şekilde tarafsız kalma kararı aldığını ve bu kararın Maarif Nezâreti tarafından Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra vilayetlerine çekilen telgrafla bildirildiği ifade edilmiştir. Vilayetlere gönderilen telgrafta "...tedris-i elsineyi serbest bırakan hükümet-i Osmaniyyenin bu bâbda müdahalesi muvaffak görülmediğine binaen lisân-ı mezkûrun huruf-ı Arabiye ile tedrisini arzu edenlere bu huruf ile Latin

Manastır Müftüsü Recep Efendi, Arnavutça elifbanın dışında mufassal ilmihal ve kıraat kitapları da kaleme almıştır ve bunlar mekteplerde okutulmuştur⁸⁶³. Manastır Müftüsü Recep Efendinin Arap harfleriyle hazırlamış olduğu Arnavutça elifba kullanılmadan önce 1909 yılının ilk aylarında Yanya vilâyetinde yaşanan alfabe tartışmalarına bir son vermek amacıyla Rumeli Müfettişliği tarafından Arif Hikmet Efendi Türkçe harflerde oluşan Arnavutça bir elifba kitabı hazırlamakla görevlendirilmiş ve İstanbul'a yollanmıştır. Ancak Arif Hikmet Beyden uzun bir süre haber alınması mümkün olmamıştır⁸⁶⁴. Manastır Müftüsü Recep Efendi tarafından hazırlanan Arnavutça alfabe kitabı, İttihat ve Terakki Cemiyeti aracılığıyla Arnavutlar arasında dağıtılmıştır. 1909 yılının Şubat ayından itibaren Çameri'deki Filat kulübü gibi Jön Türk kulüpleri de Arap harfleri lehinde propaganda yapmaya başlamışlardır. Arap harfleriyle hazırlanan alfabe kitapları, İşkodra'ya gönderilerek şehrin önde gelen isimlerine ulaştırılmıştır. Hükümet tarafından da söz konusu alfabenin dağıtımı Üsküp, Priştine, Peç, Kalkandelen ve Gostivar gibi şehirlerde yapılırken aynı dönem içerisinde İttihat ve Terakki'nin destekleriyle Arap alfabesini desteklemek amacıyla bir ulema cemiyeti kurulmuştur⁸⁶⁵.

Her ne kadar merkezi hükümet, Arnavutluk'u oluşturan vilâyet valiliklerine gönderdiği yazıyla Arnavutçanın hangi alfabe ile yazılacağı hususunda tarafsız kalınacağını ve buna çoğunluğun karar vereceğini ifade etmişse de kimi yerlerdeki mülkî amirler tarafsız kalmamışlardır⁸⁶⁶. Yanya vilâyetine bağlı Koniçe kazası kaymakamı Yusuf Abbas Bey, bir Arnavut milliyetçisi olarak, göreve başladığı ilk günden itibaren “Arnavutluk” düşüncesine hizmet etmiş; Mevlid-i Şerif ve Hadika'yı Latin harfleriyle Arnavutça okuyan kaymakam, Türkçeyi “menhus lisân” olarak nitelendirmiş ve Latin harfleriyle eğitim yapılması düşüncesini yaymaya çalışmıştır⁸⁶⁷. Aynı şekilde Elbasan kaymakamının da Latin alfabesi taraftarı olduğu ve bu noktada halk temsilcilerine hakaret ederek çok yoğun baskı yaptığı yönünde bir takım şikâyetler sadaret makamına gönderilmiştir⁸⁶⁸. Manastır vilâyetinde “kavmiyetçilik” yapan devlet

hurufu ile talimi arzu edenler de bu harf ile tedrisi kararlaştırılmış ve bu kararın icrâsı emrinde lisân-ı mezkûrun tedris edilmekte olduğu mekâtib-i resmîyeye ikinci bir lisan muallimi tayini iktiza ederse bunlara da maaş tahsisi tensip olunmuştur. İşbu karar dâiresinde hareket edilmesi tavsiye olunur.” ifadelerine yer verilmiştir. “Arnavut Hurufu Hükümet Tarafsız Kalıyor”, **Arnavud**, Nu: 5, 28 Kânunusani 1325 (10 Şubat 1910), s. 1.

⁸⁶³ BOA, MF.MKT., 1168/70, 24 Ra 1329 (25 Mart 1911).

⁸⁶⁴ BOA, TFR.I.MKM., 34/3342, 20 S 1327 (13 Mart 1900).

⁸⁶⁵ Clayer, a, a.g.e., s. 487.

⁸⁶⁶ BOA, MF. MKT., 1152/25, 29 R 1328 (20 Mayıs 1909).

⁸⁶⁷ BOA, DH.MUİ., 81/52, 6 Ca 1328 (16 Mayıs 1910).

⁸⁶⁸ BOA, DH.MUİ., 78/30, 16 Ra 1328 (28 Mart 1910).

memurlarından bir diğeri Vilâyet Sıhhiye Müfettişi Abdurrahman Bey olmuştur. Manastır Arnavut Kulübü Merkez-i Umumi Reis-i Sânisî vekilliğini de yürüten Abdurrahman Bey, “ahvâl-i sıhhiye-i vilâyeti teftiş vesilesiyle mülhakâtı dolaştığı esnada” Arnavut alfabesi lehinde halkı telkin ve tahrik etmeye çalışmıştır⁸⁶⁹.

Esasen alfabe konusundaki tartışma hükümet ile Arnavutlar arasında meydana gelmekten ziyade Arnavutların kendi aralarında cereyan etmiştir. 1910 yılında ortaya çıkan Arnavut isyanının nedenlerini tetkik eden bazı yabancı gazeteler, isyanın nedenlerinden biri olarak hükümetin Latin alfabesine izin verilmemesini ve Latin harfleriyle eğitim yapan bazı okulların kapatılmasını göstermişlerdir. Ne var ki isyanın meydana geldiği Kuzey Arnavutluk’taki halk, Latin alfabesinin değil aksine Arap alfabesinin lehindeydi ve bu durumda isyanın nedeni Latin alfabesine müsaade edilmesi olabilirdi⁸⁷⁰.

Arnavutluk coğrafyasının çok farklı yerlerinden hükümete gönderilen telgraflarla Arnavut lisanının Arap alfabesi ile yazılması ve okutulması talepleri dile getirilirken⁸⁷¹; zaman zaman farklı tarih ve yerlerde mitingler ve toplantılar düzenlenerek Latin alfabesinin kullanılmasına karşı çıkmışlardır. 26 Temmuz 1909 tarihinde Tiran’da yapılan bir miting ile Arnavutlar, Latin alfabesiyle çocuklarına Arnavutça eğitim yapılmasına karşı olduklarını, Kur’an-ı Kerim ve Türkçenin dışında eğitim almalarını istemediklerini hükümete duyurmaya çalışmışlardır. Talepleri arasında Arnavutçanın ne Türkçe ne de Latin alfabesiyle öğretilmemesi yer alırken Başkim kulübünün kapatılmasını, aksi takdirde kendilerinin bizzat kapatacaklarını ifade etmiş ve Amerikalıların da Tiran’dan çıkarılmasını istemişlerdir. Dönemin İşkodra valisi Mirliwa Bedri’ye göre halkın bir araya gelmeleri “bir tarafın teşvikine mebni olmayıp mücerred hamiyet ve muhabbet-i vataniye ilcasına tabien” gerçekleşmiştir⁸⁷².

Halk, Priştine mebusu Hasan Bey’in ısrarlı bir şekilde kullanılmasını talep ettiği ve mekteplerde kullanılmaya başlanan Latin alfabesine karşı zamanla daha sert tepki göstermeye başlamıştır. Bunlardan en dikkat çekicilerden biri Gilan kazasında yaşanmıştır. Gilan’da köylüler ellerine geçirdikleri Latin harfli dil ve gramer kitaplarını yayılım ateşe tutarak parçalamışlardır. 1910 yılının Şubat ayında Üsküp’te yaklaşık on

⁸⁶⁹ BOA, DH.MUİ., 65/48, 16 S 1328 (27 Şubat 1910).

⁸⁷⁰ Hüsetin Cahit, “Arnavud Hurûfu Mes‘elesî” **Tanin**, Nu: 915, 8 Mart 1327 (21 Mart 1911), s. 1.

⁸⁷¹ BOA, BEO, 3703/277666, 4 S 1328 (15 Şubat 1910). BOA, BEO, 3702/277634, 2 S 1328 (13 Şubat 1910).

⁸⁷² BOA, DH.MKT., 2898/11, 25 B 1327 (12 Ağustos 1909). BOA, DH.MKT., 2887/46, 11 B 1327 (29 Temmuz 1909).

bin kişinin katılımıyla gerçekleşen bir mitingle Latin harflerinin kullanılması reddedilmiştir. Mitinge katılımın yoğun olması, halkın heyecanını artırırken; asayişin bozulması tehlikesi belirmiş ve bunun üzerine Latin harfleriyle eğitim yapmaya başlayan idadilerde bu uygulamaya son verilmiştir. Böylece Latin alfabesi karşıtları teskin edilmeye çalışılırken bu kez de Latin alfabesi taraftarları kızdırılmış ve bunlar harekete geçmek için hazırlık yapmaya başlamışlardır. Latin alfabesi taraftarlarını bu konuda harekete geçmeye sevk eden en önemli isimlerden biri Priştine mebusu Hasan Bey olmuştur⁸⁷³.

17 Şubat 1910 tarihinde Prepol'de Müslüman ve Hristiyan ahaliden oluşan on iki binden fazla insan bir araya gelerek Arnavutçanın Latin alfabesiyle öğretilmesine karşı büyük bir miting düzenlemişlerdir. Mitingin sonunda Prepol ahalisi namına Sadarete gönderilen telgrafta halkın Latin alfabesiyle eğitim yapılmasına kesinlikle razı olmadığı, bundan dolayı Latin alfabesiyle eğitime izin verilmemesi, bu alfabe ile basılan kitap ve risale varsa bunların toplattırılması istenmiştir⁸⁷⁴.

Manastır Arnavut Kulübü Merkez-i Umumisi, miting ve nümayişlere karşı hükümeti yüreklendirmek, Arnavutçanın Arnavut alfabesi ile yazılması ve okutulması kararından vazgeçilmesini engellemek için hükümete çektiği telgrafla bu tarz nümayişlere ehemmiyet verilmemesini “meşrutiyetin rükn-ü esası olan serbesti-i tahrir ve tedrisin her türlü taarruza” rağmen sağlanmasını istemiştir⁸⁷⁵.

Aynı günlerde Görice'de on iki bin kişinin katılımıyla Latin alfabesi yanlıları tarafından bir miting gerçekleştirilmiştir. Miting esnasında konuşmacılardan Sami Bey, Arnavutça nutkunda “*hurufatımızı kanla dahi müdafaa etmeliyiz zira Arnavut hurufu düşmanlara karşı vaz' edilecek tek silahtır... Ey Arkadaşlar! Biliyor musunuz ki buraya ne için toplandık? Padişah ve hükümet bize Türkçe ve Arapça hurufatla okumayı vermek istiyor Arnavutça Latin hurufatıyla okumayı bırakmazlar işte bu Latin hurufatıyla okuyacağız fakat padişah bize top ve tüfekte vuracaktır. Vursun biz bundan vaz geçmeyelim icabında kan dökeriz...*” şeklindeki ifadeleriyle halkı galeyana getirmeye çalışmıştır. İlerleyen günlerde Sami Bey, bu ifadeleriyle “tahrikâmiz nutuk

⁸⁷³ BOA, DH.MUİ., 60/50, 27 M 1328 (8 Şubat 1910). BOA, 3698/277339, 25 M 1328 (6 Şubat 1910). Ebubekir Sofuoğlu, Cem Topsakal, “Osmanlı Devleti'nin Kosova Eğitim Sistemi'ne Yönelik Yönetimsel Düzenlemeleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Haziran 2007, C. IV, S. 1, s. 73-74.

⁸⁷⁴ BOA, BEO, 3708/278092, 13 S 1328 (24 Şubat 1910).

⁸⁷⁵ BOA, DH.MUİ., 65/48, 16 S 1328 (27 Şubat 1910). BOA, BEO, 3708/278092, 13 S 1328 (24 Şubat 1910).

irâd etmesinden gazetesi ile neşriyatta bulunmasından” dolayı tevkif edilerek hakkında soruşturma başlatılmıştır⁸⁷⁶.

Arnavutlar arasında yaşanan alfabe tartışması o kadar ileri boyutlara taşınmıştır ki Yanya vilâyetine bağlı Berat kazasında halkın bir çatışma içerisine girmesi ihtimaline karşı Preveze’den bir müfrezenin Berat’a gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁷⁷. Kosova vilâyetinde, yaşanan harf meselesinden “separatist” bir komite olarak nitelendirilen Başkim cemiyeti sorumlu tutulurken, yaşanan bu tarz olayların ileride vahim sonuçlar doğurmasını engellemek ve devlet otoritesini tesis etmek için askerî harekât yapılarak nüfus, arazi ve emlak tahriratı yapılmasına çalışılması yönünde bir karar alınmıştır. Kosova valisi, 19 Nisan 1910 tarihinde Yanya Valisi Mustafa Bey’e gönderdiği bir yazıda “*Hükümet-i merkeziye birkaç arsızın yaygarasına ehemmiyet vermeyerek bir meslek-i metin ittihâz eder ve siyâset-i dâhiliyesinde sebât-ı tâm gösterirse biz de buralarda netâyic-i müfide istihsâl ederiz.*” ifadeleriyle merkezî hükümetin göstereceği dirayet doğrultusunda kendilerinin bölgede yaşanan olayları bastırmada başarılı olabileceklerini dile getirmiştir⁸⁷⁸. İlerleyen günlerde alfabe konusundaki tarafgirlik mezhep mensubiyetine bağlı olarak Bektaşilerin Latin, Sünnilerin Arap alfabesini talep etmeleri şeklinde Sünnilik – Bektaşilik tartışmasına değin uzandığı görülmektedir⁸⁷⁹.

1910 yılının Şubat ayında Manastır Maârif Müdürünün emriyle Arnavut alfabesinin kullanılmasının yasaklanması öğrenciler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Manastır Maârif Müdürünün bu uygulamasını “huruf-ı millimizin men’i” olarak değerlendiren idadi talebeleri şikâyetlerini Sadarete iletmek için telgraf çekmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır⁸⁸⁰. Arnavut alfabesinin yasaklanmasına karşı en büyük tepki, 1910 yılın Mart ayında yaşanmıştır. Berat’ta toplanan yaklaşık on beş bin kişi, bu yasağı “huruf-ı hazıra-i milliyemizi şiddetle müdafaada ısrar” edeceğiz diyerek; Manastırlı Kara Recep’e hazırlatılan Türkçe alfabe ile Arnavutça hazırlanan elifba kitaplarını yakmış ve protesto etmişlerdir⁸⁸¹. Aynı şekilde “ekseriyetin arzusuna binâen” Arnavutçanın mekteplerde Arap alfabesi ile okutulmasının emredilmesi üzerine,

⁸⁷⁶ BOA, DH.MUİ., 84-1/49, 9 R 1328 (20 Nisan 1910).

⁸⁷⁷ BOA, DH.MUİ., 81/52, 6 Ca 1328 (16 Mayıs 1910).

⁸⁷⁸ BOA, HSD.TFR1., 2/76, 10 Ra 1328 (22 Mart 1910).

⁸⁷⁹ BOA, MF.MKT., 1076/21, 14 Ş 1326 (11 Eylül 1908).

⁸⁸⁰ BOA, BEO, 3708/278090, 13 S 1328 (24 Şubat 1910). BOA, MF.THR., 1149/36, 24 S 1328 (7 Mart 1910).

⁸⁸¹ BOA, DH.MUİ., 75/43, 10 Ra 1328 (22 Mart 1910).

Elbasan ve Görice’de mitingler düzenlenerek hükümetin bu konuda tarafsız kalması istenilmiştir⁸⁸².

Arnavutların Arap alfabesini kullanmaktan vazgeçmesinin bir takım mahzurları olduğunu düşünenlerinin ısrarlı bir şekilde üzerinde durdukları endişeleri, Arap alfabesini terk etmeleri durumunda Arnavutların İslâm âlemiyle bağlantılarının kesileceği olurken; Müslüman bir kavmin alfabesini değiştirmesinin onun din ve millet yapısında bozulmalara yol açacağını düşünmüşlerdir⁸⁸³. 1912 yılında dönemin Dâhiliye Nazırı Âdil Bey, Sadarete sunduğu layihasında Arnavutluk’un bir kısmında Latin alfabesinin bir kısmında Arap alfabesinin kullanılmasının “efradın vahdet-i hissiye ve merbutiyet-i Osmaniyeleri” noktasında vahim neticelere sebebiyet vereceğini ifade ederek buna karşı çıkmıştır. Âdil Bey, Viyana’da basılarak İşkodra, Elbasan, Prizren ve Yanya’daki Arnavut mekteplerinde okutulan kitaplarla Osmanlılık fikrinin ve Osmanlılık hissiyatının ortadan kaldırılmak istendiğini, bu okullardaki tarih ve coğrafya derslerinde Osmanlı tarih ve coğrafyasından ziyade Avusturya tarih ve coğrafyasına yer verildiğini ve bunun Osmanlı’nın birliği için büyük bir tehdit olduğunu belirtmiştir. Adil Bey’in bu tehdit karşısındaki önerisi, hangi alfabe ve dille olursa olsun ders kitaplarının Maârif Nezaretinin kontrolünde basılması olmuştur⁸⁸⁴.

Maârif Nazırı Emrullah Efendi, konu hakkındaki mütalaasında, tartışmanın esas nedenini Arnavutlar arasında bir ittifak bulunmamasına bağlamıştır. Emrullah Efendiye göre her ne kadar halkın büyük bir kısmı, Arap alfabesinden yana olsa da bu yönde alınacak kararlar azınlığın hukuku çiğnenecektir; bundan dolayı hükümet, “maârif-i umumiye ve menâfi-i memleket namına” bir karar vermelidir. Emrullah Efendi, iki farklı alfabe ile mekâtib-i umumide eğitim yapılmasını mahzurlu görürken; meselenin çözüm yolu olarak eğitimin Türkçe yapılmasını, Arnavutçanın bir ders olarak istenilen harf ile okutulmasını ve mekâtib-i hususiyede İslam çocuklarına Arap alfabesi, Kur’an-ı Kerim ve ilmihal okutturulması ve Türkçe öğretilmesi şartıyla eğitim dilinin serbest bırakılmasını tavsiye etmiştir⁸⁸⁵. Aynı doğrultuda fikir beyan bir diğer kişi de dönemin Yanya Valisi Mustafa Zühtü olmuştur. Mustafa Zühtü Bey, Babıali’ye gönderdiği 7 Nisan 1910 tarihli yazısında resmî okullarda Arnavut alfabesinin kullanımının

⁸⁸² İhsan Murad, “Hükümet Tarafgirlik Etmeyecekti”, **Arnavud**, Nu: 12, 18 Mart 1326 (31 Mart 1910), s. 1-2.

⁸⁸³ Çerkeş Şeyhizâde Halil Hâlid, “Müslüman Arnavutlar ve Arabî Harfler”, **Sırât-ı Müstakim**, Nu: 80, 4 Mart 1326 (17 Mart 1910), s. 33-34.

⁸⁸⁴ **BOA, BEO, 4056/304168, 12 B 1330** (27 Haziran 1912).

⁸⁸⁵ **BOA, BEO, 4056/304168, 12 B 1330** (27 Haziran 1912).

kaldırılarak özel okullarda serbest bırakılmasını ve bu konuda asayiş bozanların en sert şekilde cezalandırılmaları tavsiyesinde bulunmuştur⁸⁸⁶. 17 Temmuz 1911 tarihinde dönemin İşkodra valisi tarafından kaleme alınan yazı da ise Arnavutların anadillerinden başka bir dille eğitim almaları nedeniyle halkın ancak % 10'unun eğitim alabildiği diğerlerinin ise cahil kaldığı belirtilerek halkı cehaletten kurtarmak için ana dillerinde eğitim yapılmasının zaruri olduğu ifade edilmiştir. İşkodra Valisi, alfabe ve imla konusunda yaşanan tartışmanın bir kenara bırakılarak zamana terkedilmesini, hangi alfabe kullanılmak isteniyorsa serbest bırakılmasını, mektep programlarına Arnavutçanın eklenmesini, din, edebiyat ve tarih derslerinin genel programlara uygun olarak bu okullara göre tertip edilmesini ve bu konuda İstanbul'da bulunan Arnavut Maârif Cemiyetinden yardım alınmasını önermiştir⁸⁸⁷.

Harf değişikliğinin bir takım ayrılıklara sebebiyet vereceğini düşünenlere cevap olarak harf değişikliğiyle Arnavutların Osmanlılıkla irtibatının hiçbir şekilde bozulmayacağı, çünkü siyasî ve iktisadî olarak varlıklarının devamının birbirlerine bağlı olduğu ve bundan daha önemlisi İslâm dinin birleştirici ve bütünleştirici etkisinin buna imkân vermeyeceği ifade edilmiştir⁸⁸⁸. Hükümeti endişelendiren husus, Latin alfabesiyle eğitim yapılırken kullanılan kitapların çoğunlukla Avusturyalı ruhbanlar ve Bükreş'teki Arnavut milliyetçileri vasıtasıyla tedarik ediliyor olması ve bu kitaplar vasıtasıyla İslam mekteplerinde İslam inancına aykırı bilgilerin okutulması olmuştur. Bu nedenle ilgililerden bu konuya itina göstermeleri istenmiştir⁸⁸⁹.

Bu dönemde Arnavutçanın Arap alfabesiyle yazılması için faaliyet gösteren "Arnavud Lisanının Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti" ile birlikte "İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfili" de oldukça etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir⁸⁹⁰. Merkezi İstanbul Aksaray'da bulunan mahfilin başkanlığını Elbasan Mebusu Hacı Ali Efendi yapmıştır⁸⁹¹. 6 Mart 1910'da mahfilin resmî açılışı gerçekleştirilmiş ve açılış Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilâyetlerindeki müftülük ve belediye başkanlıklarına bildirilerek Arnavutların mahfilden haberdar olmasına çalışılmıştır⁸⁹².

⁸⁸⁶ BOA, MF.MKT., 1076/21, 14 N 1326 (10 Ekim 1908).

⁸⁸⁷ BOA, A.MKT.MHM., 737/25, 18 Ş 1329 (14 Ağustos 1911).

⁸⁸⁸ Arnavud, Nu: 6, 4 Şubat 1325 (17 Şubat 1910), s. 2.

⁸⁸⁹ BOA, DH.SYS., 68/8, 12 B 1330 (27 Haziran 1912).

⁸⁹⁰ Tanin, Nu: 569, 21 Mart 1326 (3 Nisan 1910), s. 4.

⁸⁹¹ Arnavud, 8 Mart 1326, Nu: 12.

⁸⁹² "İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfili", Tasvir-i Efkâr, Nu: 276, 7 Mart 1910 (22 Şubat 1325), s. 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Tasvir-i Efkâr, Nu: 271, 2 Mart 1910 (17 Şubat 1325), s. 2. Mahfil'in merkezi ilk olarak Aksaray'da olsa da burada çıkan bir yangından sonra kurtarılabilen eşyalarla Fatih'e taşınmıştır. Daha sonra merkezi bir yer olması için Cağaloğlu'nda Askeri Tekâüd Sandığı

Mahfil tarafından ilk olarak imtiyaz sahipliğini ve mesul müdürlüğünü Arif Hikmet'in yaptığı Doğru Söz gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır. Haftada bir defa yayımlanan gazete “İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maaârif Mahfilinin Mürevvic-i Efkârı” olarak kırk dokuz sayı çıkartılmıştır. Mahfil, açık bir şekilde Arnavutçu bir politika takip ederken, kendilerini “*Biz Arnavutların bir maksadımız, bir gaye-i faâliyetimiz vardır... Dâima Osmanlı kalmak, dâima Osmanlı yaşamak*” şeklinde ifade etmişlerdir⁸⁹³. Gazetenin 24 Kasım 1910 tarihli ilk nüshasında Arif Hikmet tarafından kaleme alınan “Heyet-i Osmaniye İçinde Arnavutların Mevkii” başlıklı uzun makalede Arnavutlar arasında eğitimin artırılması, bunun anadille yapılması gibi konulara da değinilmiştir. Arif Hikmet bu konudaki düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Mektepler, her yerde bütün köylerimizde mektepler ve dâima ilelebet mektepler açmaya çalışmalı ve bunu akdes-i vezâif bilmeliyiz ta ki bütün hüviyetimizi sarsan bu cehâlete zaferyâb olalım... Esas ihtiyâcâtımızın mektepler olduğunu anladıktan sonra bu müesseselerde ne gibi şeyler edeceğimiz, vatanın mukadderât-ı âtiyesini ellerine almaya hazırlanacak evlatlarımızı ne yolda yetiştireceğimiz meselesi de hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü Arnavutlar, hâl-i hâzırda öyle bir vaziyettedirler ki her hangi bir muallim kendilerini istediği taraflara kolaylıkla sürükleyebilir ve hissiyât ve muhâkemâtı üzerinde de istediği tahribâtı vücuda getirebilir... Şimdi biz tedrisâta nasıl başlayacak, hangi lisanlarla, hangi kitap ve muallimlerle tahsil-i ilm ve irfan edeceğiz? Terakki, maârifin bütün sunuf ve tabakât-ı ahâli arasında intişârıyla olabileceğinden biz de Arnavutluk'un her tarafında bi't-tabi Arnavutça mektepler açmaya ve açtırmaya mecbur kalacağız. Aynı zamanda Türkçe de okutturabilecek bu mekteplerde lisân-ı mâderzâdemizle yapılacak tedrisattan pek büyük fâideler bekleriz... Yalnız Türkçe mektepler maksâd-ı terakkiyi hiçbir vakitte temin ve ihâtâ edemez. Umumiyet itibariyle çiftçi ve çoban olan Arnavutların ömürlerinin ehemmiyetli bir kısmını Türkçenin tahsiline tahsis etmeleri gayr-i kabildir. Sırf Türkçe mekteplerde âşinâ olmadığı bir lisan ile ne dereceye kadar iktisâb-ı malumât edebileceği ise şâyân-ı mutâlaa bile değildir... Nihayet mesele – bazı teşebbüsât-ı hususiye ve mesâi-i zâtiye bertaraf edilmek üzere – umumen ve müttefikten hal ve huruf-ı Arabiyye cihetinde istikrar edildi. Şimdi kitaplar tab'ı, muallimler yetiştirilmesi, mektepler küşâdı gibi üç

karşısında bir konak kiralanarak buraya taşınmıştır. “İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfili”, **Yürek**, Nu: 1, 5 Kânunuevvel 1327 (18 Aralık 1911), s. 3.

⁸⁹³ Arif Hikmet, “Maksat ve Vazifemiz Fakat Nasıl Muvaffak Olacağız?”, **Doğru Söz**, Nu: 21, 11 Teşrinisani 1326 (24 Kasım 1910), s. 1-2.

mühim ve esaslı vazife karşısında bulunuyoruz. Bu pek mühim ve pek kıymetli vazifede de bütün Arnavutlar başta ulema-yı fâzıla ve mütefekkirin olmak üzere seyyanen alâkadârdırlar. Dersaadette bulunan Arnavutlar bu mukaddes vazifelerini layıkıyla takdir ettiler kaviyyen ümit eder ve şüpheden vâreste biliriz, ki Arnavutluk'ta bulunan muhterem karındaşlarımız da bâ-husus müsâade-i mevkiyeden de istifâde ederek şubeler tesisi gibi teşkilât-ı iptidâiyeye başlayacak hamiyet-i diniye ve vataniyyelerini bu suretle de ibrâz edeceklerdir. Bu cihetle el ele verir ve kanun-i terakki ve tekâmülû emin ve muntazam hatvellerle takip edebilirsek solgun ve pejmürde hayatımızı canlandırarak ebediyetlere kadar isal edeceğimize, ecdat ve ahfadımızla beraber daima yaşayacağımıza şüphe yoktur.”⁸⁹⁴

Mahfil tarafından 18 Aralık 1911 tarihinden itibaren haftada bir yayınlanmak üzere “Yürek” isminde bir gazete çıkarılmaya başlanmış ve mesul müdürlüğünü Elbasan Mebusu Hâcî Ali Efendi, üstlenmiştir. Türkçe ve Arap alfabesiyle Arnavutça olarak iki dilde yayınlanan Yürek’in birinci nüshasında “Maksad ve Meslek” başlığı altında yayın amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Temiz yürekle sâha-yı intişâra çıkan gazetemiz büyük Osmanlılığın bir kuvve-i müttehhide-i maddiye ve maneviye ile irâe-i mevcudiyet etmesi mesleğini takiben en ziyâde muhtaç olduğumuz maârif hususunu esâs maksad ittihaz etmiştir. Bu cihetle Avrupa-yı Osmanî’de meskûn Arnavud kavminin kalblerindeki Osmanlılık hiss-i mefharetini tebcilen terakki-i maârif emr-i mühiminde, Osmanlıcaya esâs olan ve Kur’an-ı azim-i zîşanın şekl-i tahririsine muhtass bulunan Arabî hurufunu Arnavutçanın da tahririnde kabul etmiş olan “İttihad-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfili” nin mürevviç-i efkârı olmak üzere inâyet-i Rabbanî ve muâvenet-i peygamberî ile bu günden itibaren neşr-i hakâika başlamıştır.”⁸⁹⁵

Mahfilin Arnavutluk topraklarında şubeleri açılmıştır. Bu şubelerde görev alan kişiler genel itibariyle devlet memurlarından oluşmuştur. 1910 yılının Eylül ayında kurulan Dıraç şubesinin başkanlığını Müftü Mehmet Efendi yaparken Müderris Yusuf, Belediye Reisi Hafız Ali, Sâbık Rüsumat Müdürü Zeynel, Mahkeme-i Şer’iye Kâtibi

⁸⁹⁴ Ârif Hikmet, “Heyet-i Osmaniyye İçinde Arnavutların Mevkii”, **Doğru Söz**, Nu: 1, 24 Haziran 1326 (7 Temmuz 1910), s. 1-2.

⁸⁹⁵ “Maksad ve Meslek”, **Yürek**, Nu: 1, 5 Kânunuevvel 1327 (18 Aralık 1911), s. 1.

Sadık üye olarak yer almışlardır⁸⁹⁶. Daha sonra Gostivar gibi yerlerde de şubeler açılmıştır⁸⁹⁷.

Mahfil tarafından gelecekte Darülfünun-ı Osmaniye'ye “nakl ve rabt” olması düşüncesiyle bir “Arnavutça Darülmuallemin” açılmıştır. Açılacak olan bu öğretmen okulunda üç aylık bir eğitimden geçirilecek olan talebelere üç Mecidiye burs verilmesi ve üç ayın sonunda Arnavutluk'taki darülmualleminlere Arnavutça muallimi olarak 600 kuruş maaşla görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştır. Mahfil tarafından Doğru Söz gazetesine verilen ilanla talebelerin “müsabaka edilecekleri” ifade edilmiş ve “bir darülmuallemin muallimliği için muktezi malumat-ı fenniye ve lâzimeyi hâiz olanların mahfile mürâcaatla kaydolanmaları ilan olunmuştur.”⁸⁹⁸ Birinci eğitim döneminde yaklaşık olarak yüz Arnavut vatandaşının mezun olarak büyük bir çoğunluğunun “Arnavutluğun muhtelif mahallerine muallim” olarak gidecekleri tahmin olunmuştur⁸⁹⁹.

Mahfil tarafından hem ders kitapları hem de Arnavutça alfabe kitapları basılarak dağıtılmıştır⁹⁰⁰. Arap alfabesiyle Arnavutça olarak hazırlanan ve “Maârif Nezâretince takdir ve tasvip edilen” Arnavutça alfabe kitabı 20 bin nüsha basılarak satışı yapılmıştır⁹⁰¹.

4.4.1. Harf Tartışmaları Konusunda Meşihat Makamının Kararı

Arnavutçanın hangi alfabeyle yazılması gerektiği hususundaki tartışmalara meşihat makamı da müdahil olmuştur. Arnavut lisanının Latin alfabesiyle yazılmasının şeriata uygun olup olmadığına dâir “makam-ı âli-i meşihatpenâhiye” sunulan istiftanâmeye fetvahâne tarafından 5 Nisan 1910 (24 Rebiyülevvel 1328) tarihinde cevap verilmiştir⁹⁰². Kaleme alınan cevabî yazıda Arap alfabesinin öğrenilmesinin oldukça kolay olduğu, çocukların bunu çok kısa süre içerisinde öğrenebildikleri ifade edilmiş; eğitimin yaygınlaşmamasının “huruf-ı diniye ve resmiyenin” zorluğundan değil, köylerin mektepsizliğinden, şehir mekteplerinin düzensizliğinden, muallimlerin dikkatsizliğinden kaynaklandığı dile getirilmiştir. Arap alfabesinin Arnavutçanın ses yapısına uygun olmadığı görüşüne de karşı çıkılarak Arap harflerine eklenen bir takım

⁸⁹⁶ “Dıraç'ta Mahfil Şubesi”, **Doğru Söz**, Nu: 11, 2 Eylül 1326 (15 Eylül 1910), s. 3.

⁸⁹⁷ “Gostivar'da Mahfil Şubesi”, **Doğru Söz**, Nu: 24, 16 Kânunuevvel 1326 (29 Aralık 1910), s. 2.

⁸⁹⁸ **Doğru Söz**, Nu: 30, 27 Kânunusani 1326 (9 Şubat 1911), s. 3.

⁸⁹⁹ “Arnavutça Tedrisât”, **Doğru Söz**, Nu: 37, 17 Mart 1327 (30 Mart 1911), s. 3.

⁹⁰⁰ “Arnavutça Tedrisât”, **Doğru Söz**, Nu: 37, 17 Mart 1327 (30 Mart 1911), s. 3.

⁹⁰¹ **Doğru Söz**, Nu: 36, 10 Mart 1327 (23 Mart 1911), s. 3.

⁹⁰² Necip P. Alban, **Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?**, Ulucan Matbaası, Ankara, 1979, s. 13. Ayrıca Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 561.

işaretlerle bunun çözüldüğü ve okullarda bu şekilde eğitim yapıldığı ifade edilmiştir. Latin alfabesinin kullanılması durumunda çocukların “dinen tahsile mecbur olduğu” Arap alfabesinin yanında bir de Latin alfabesini öğrenmek zorunda kalacakları için çocukların işlerinin kolaylaştırılmaktan ziyade daha da zorlaştırılacağı görüşü savunulmuştur. Nihayetinde “*Latin hurûfunun kabulü ve mekâtib-i İslâmiyede tedrisi aslâ mukârin-i cevâz-i şer’-i âli olamayacağı*” için uygun görülmemiştir⁹⁰³.

1911 yılının ilk günlerin gelindiğinde ise Meşihat makamının da desteği ile Kosova, Manastır ve Yanya vilâyetlerinde Bektaşilik ve Latin alfabesine karşı ulemeden otuz iki kişi vaizliğe seçilmiş ve “ahkâm-ı diniyenin” halka anlatılmasıyla görevlendirilmiştir⁹⁰⁴. Sırât-ı Müstakim gazetesinin 30 Eylül 1911 tarihli nüshasında İşkodra ve havâlisindeki Müslümanlar ve bunların ihtiyaçları hakkında inceleme yapmak için İşkodra’ya giden, ancak ismi verilmeyen bir kişinin mektubuna yer verilmiştir. Bu mektupta İşkodra’da halkın Latin alfabesi gibi bir talebinin olmadığı, yalnız “İtalyanlara satılmış bir iki dinsiz” tarafından bunun istenildiği ifade edilmiştir⁹⁰⁵.

4.4.2. Harf Konusunun Meclis-i Mebusan’da Tartışılması

II. Meşrutiyetin ilanından sonra toplanan 275 üyeli Meclis-i Mebusan’da Arnavutluk coğrafyasını temsilen yirmi beş mebus yer almıştır. Türkler ve Araplardan sonra en kalabalık grubu oluşturan Arnavut mebusların tümü, İttihat ve Terakki karşıtı olmamakla beraber, büyük bir kısmı muhalefet cephesinde yer almışlar ve ayrılıkçı tartışmalara katılmışlardır. Zaman içerisinde bir kısmı İttihat ve Terakki’den istifa ederken, bir kısmı da Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucuları arasında yer almışlardır. Arnavut mebusların milliyetçi tutumları 1908’den 1912’ye değin artan bir şekilde devam etmiştir. 1908 yılında Osmanlıcı bir tavrın içinde olan Arnavut mebuslar, 1912 yılına gelindiğinde “milliyetçilikleriyle iftihar ettiklerini” ve “Arnavut isyanının meşruluğunu” ifade etmeye başlamışlardır⁹⁰⁶.

Arap alfabesi dışında Arnavut alfabesi veya Latin alfabesi kullanılması tartışmaları Meclis-i Mebusuna da taşınmıştır. Berat Mebusu Süreyya Bey, 8 Temmuz

⁹⁰³ “Arnavud Lisâmi Hakkında”, *Salnâme-i Servet-i Fünûn* 1327, s. 208-209. Ayrıca bkz. “Arnavud Lisâmi Hakkında” *Sırât-ı Müstakim*, Nu: 125, 13 Kânunusani 1326 (26 Ocak 1911), s. 350-351. Ayrıca bkz. “Arnavud Lisâmi Hakkında”, *Servet-i Fünûn*, Nu: 1023, 30 Kânunuevvel 1326 (12 Ocak 1911), s. 208-209.

⁹⁰⁴ *BOA, DH.SYS., 44/1-4, 27 Z 1329* (19 Aralık 1911).

⁹⁰⁵ “Mekâtib”, *Sırât-ı Müstakim*, Nu: 160, 17 Eylül 1327 (30 Eylül 1910), s. 62.

⁹⁰⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 565.

1912 tarihli meclis oturumunda “*Hükümet dini, diyaneti şu asr-ı medeniyette vasıta ve mânîa ittihaz etmemek lâzım gelirken bir fetvâ-yı şerifle hurufun muhilli diyânet olduğunu ilan etmiş ve bu büyük bir tefrikayı mucip olmuştur.*”⁹⁰⁷ sözleriyle bu konuda bir fetva yayınlanmış olmasını eleştirmiştir. Süreyya Beyin bu sözleri konuyu farklı bir boyuta taşımış ve bu sözlerle karşılık olarak Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey, Süreyya Bey gibi Arnavut asıllı Prizren Mebusu Aziz Efendi, Denizli Mebusu Sadık Bey, İstanbul Mebusu Hacı Şefik Bey, tepki göstererek “*Makam-ı Fetva’dan verilen bir fetvanın mahall-i tenkidi Meclis-i Mebusân kürsüsü değildir...*”, “*Fetvâ-yı Şerif tenkid edilemez...*”, “*Fetvâ hakkında kat’iyen söz söyleyemezsiniz...*”⁹⁰⁸ gibi ifadelerle tepkilerini dile getirmişlerdir.

Çamlık Mebusu Mehmet Şahin Bey, konuşmasında “Kim isterse Arap hurufuyla ve kim isterse Arnavut hurufuyla okusun. Bunun önünü almak için ben Hükümete tedbiri arz edeyim. Hükümet maarif-i Osmaniyyenin tamimi esbabına bihakkın ve cidden tevessül etsin. Bu rağbet, belki o vakit kendi kendine sükût eder. Bir zamanlar bizim taraflarda Latin hurufunu yazmak bile istemez iken, evvelce vâki olan tazyik neticesinde bir takım kimseler ona katıldı.”⁹⁰⁹ ifadeleriyle alfabe konusunda devletin daha özgürlükçü bir tavır takınmasını, aksi takdirde zorlama ile bunun daha da yaygınlaşacağını dile getirmiştir.

Prizren Mebusu Saffet Destan Efendi konuşmasında “*Bizim Kosova vilâyetinde hiç kimse bunu arzu etmez, başka yerleri bilmem ama hükümet bizim tarafta hurufat için şiddet göstermemiştir. Biz kendimiz telgraf verdik ki biz o huruf-ı Arabiye’yi bizim tarafta herkes ister. Bunun için resmî telgraflar vermişlerdir. Yani hükümet, sen bu Arnavutçayı okuyacaksın diye şiddet göstermemiştir. Hükümet, ihtiyara bırakmıştır. Ben diyemem ki Arap hurufunu istemem; benim ağzıma vururlar...*”⁹¹⁰

4.5. II. Meşrutiyet Döneminde Okullaşma ve Arnavutça Eğitim

1908 yılının Ağustos ayından itibaren Arnavutluk coğrafyasında hızlı bir şekilde Arnavut okulları açılmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1908 yılının Ağustos ayında Elbasan’da bir iptidai açılmış ve Şemseddin Sami tarafından hazırlanan İstanbul alfabesiyle eğitim vermeye başlamıştır. Eylül ayında Dituria Cemiyetinin girişimleri

⁹⁰⁷ MMZC, D.: 2, C. 2, İ.S.: 1, İ.: 28, (26.06.1328), s. 135.

⁹⁰⁸ MMZC, D.: 2, C. 2, İ.S.: 1, İ.: 28, (26.06.1328), s. 135.

⁹⁰⁹ MMZC, D.: 2, C. 2, İ.S.: 1, İ.: 28, (26.06.1328), s. 139.

⁹¹⁰ MMZC, D.: 2, C. 2, İ.S.: 1, İ.: 28, (26.06.1328), s. 139.

neticesinde daha önce kapatılmış olan iki mektep tekrar eğitime başlamış ve Berat'ta Jorgi Karbunari'nin öğretmenlik yaptığı iki okul açılmıştır. Aynı şekilde Avlonya ve Tiran'da okullar açılırken Eylül-Ekim ayında Ergiri'de Liria Okulu ile Luros ve Filat'ta Arnavut okulları eğitime başlamıştır. Manastır ve Berat'ta Arnavutça eğitim veren yeni okulların açılmasıyla beraber 1908 yılının Kasım ayına gelindiğinde Arnavutluk'ta faaliyet gösteren okulların sayısı on beşi gündüz ve beşi gece okulu olmak üzere yirmiye ulaşmıştır⁹¹¹. II. Meşrutiyetin ilanından sonraki on aylık süre zarfı içerisinde Elbasan, Avlonya, Berat ve Ergiri gibi şehirlerde yirmi dört akşam okulu ve otuz dört ilkokul açılmıştır⁹¹².

25 Ağustos 1908 tarihinde Görice'de Arnavutça ve Türkçe eğitim yapacak bir iptidainin açılması yönünde girişimlerde bulunulması, meşrutiyet düzenine geçişin neticelerinin ne kadar kısa sürede alınmaya başlandığının bir göstergesidir⁹¹³. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Yanya vilâyetine bağlı Avlonya'da Arnavutça eğitim yapacak bir okulun açılması kararı Müslim ve gayr-i Müslim Arnavut halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır; Kanun-i Esasinin kendilerine bahsettiği bu hak karşında insanlar büyük bir şok yaşamıştır⁹¹⁴. Arnavutça eğitim yapacak bir okulun açılması kararı, Yanya valiliği tarafından merkezi hükümete bildirilerek bir noktada şikâyetle bulunulmuşsa da hükümet, Arnavutça eğitim yasağının eskide kaldığını, artık kanun dairesinde bunun serbest olduğunu, dolayısıyla müdahale edilemeyeceğini bildirmiştir⁹¹⁵.

1909'da Arnavutluk'ta yaşanan isyanın arkasında cehaletin bulunduğunu belirten Cavid Paşa, *“Arnavud kavm-i necibi akıllı, hissiyat-ı vatanperverane ile mütehassis kahramanlardan müterekkib bulunuyor. Arnavutluk'ta yalnız mekteb noksanı var. Eğer Arnavutluk'ta maârif terakki ve tevsî' edecek olursa memalik-i Osmaniyenin en mütemeddin noktası belki Arnavutluk olur. Ahali o kadar hâiz-i istidad ve kabiliyetlidir.”*⁹¹⁶ ifadeleriyle Arnavutluk bölgesinde eğitime ve okullaşmaya önem verilmesi gerekliliğini ifade etmiştir.

⁹¹¹ Skendi, **a.g.e.**, s. 367. Birecikli, **a.g.t.**, s. 183.

⁹¹² Mehmet Hacısalıhoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s. 259.

⁹¹³ **BOA, MF.MKT., 1085/38, 16 Za 1326** (10 Aralık 1908).

⁹¹⁴ **BOA, BEO, 3389/254155, 7 Ş 1326** (4 Eylül 1908).

⁹¹⁵ **BOA, DH.MKT., 1288/30, 5 Ş 1326** (2 Eylül 1908).

⁹¹⁶ “Arnavutluk Ahvâli Hakkında Cavid Paşa ile Mülâkât”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, Nu: 50, 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909), s. 2.

II. Meşrutiyet döneminde Arnavutluk'taki okullaşma faaliyetlerine Meşrutiyetin ilanında önemli bir yere sahip olan ve “Kahraman-ı hürriyet” olarak isimlendirilen Arnavut asıllı Kolağası Niyazi Bey de katılmıştır. Resneli Niyazi'nin öncülüğünde Resne'de “Mekteb-i İnkılâb” olarak isimlendirilen bir mektep inşa edilmiştir. Resne Belediye Başkanı Cemal Bey, 3 Eylül 1909 tarihinde yapılacak olan mektebin resmî açılış törenine gazetelere verdiği ilanla halkı davet etmekten geri durmamıştır⁹¹⁷.

Arnavud Gazetesi, 1910 yılında bir girişimde bulunarak Struga ve Berzeşte'de Türkçe ve Arnavutça eğitim yapacak millî ibtidai mekteplerin açılması için bir bağış kampanyası başlatmıştır⁹¹⁸. Yine 1910 yılında Manastır Kongresi, Üsküp'te bir Arnavut idâdiyesi açılmasını kararlaştırmıştır. Masraflarının iâne yoluyla karşılanmasına karar verilen idâdi için Arnavutça yayın yapan gazetelerde birer sütun ayrılması ve burada bağışta bulunanların isimlerinin verilmesi ve İstanbul'da oynanacak bir tiyatro oyununun gelirinin yarısının bağışlanması kararlaştırılmıştır⁹¹⁹.

1910 yılında Perparim Cemiyeti tarafından açılan Görice ve Elbasan'da bulunan Arnavut okulları, dinî ve siyasî mahzurlarından dolayı kapatılmışlardır⁹²⁰. Özellikle okullara devam eden öğrencilerin Müslüman olmasına rağmen, Cuma günleri ders yapılması ve hafta tatilinin Pazar günü yapılması okulların kapatılmasındaki gerekçelerden biri olmuştur⁹²¹. Arnavut milliyetçileri, okulların kapatılmasının bir kanunsuzluk olduğunu ve devletin birçok yerinde programları dinî olan ruhban okulu bulunduğu halde, bu Arnavut okullarının kapatılmasının bir çifte standart olduğunu, bununla beraber “Arnavutlar, bu mekteplerde istiklâl fikrini tedris ediyorlar” iddiasının asılsız olduğunu ifade etmişlerdir⁹²². Ancak kapatılan bu okullar kısa bir müddet sonra tekrar açılmıştır.

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte bir yandan hızlı bir şekilde yeni okullar açılırken bir yandan da Manastır, Yanya, Selanik ve İşkodra'da bulunan iptidai ve idadilerde okutulan dersler arasında Arnavutça da yer almaya başlamıştır⁹²³. 1911 yılına gelindiğinde ise Dâhiliye Nezâreti'nden Manastır, Kosova ve İşkodra vilâyetlerine

⁹¹⁷ “Resne'de Mekteb-i İnkılâbın Resm-i Kûşâdı”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, Nu: 67, 12 Ağustos 1325 (25 Ağustos 1909), s. 4.

⁹¹⁸ “Struga ve Priştine'de Mekâtib-i İptidadiye”, **Arnavud**, Nu: 22, 10 Haziran 1326 (23 Haziran 1910), s. 2. “Maârif-i Milliyye Muâvenet”, **Arnavud**, Nu: 23, 23 Haziran 1326 (6 Temmuz 1910), s. 2.

⁹¹⁹ “Manastır Kongresi”, **Sabah**, Nu: 7381, 27 Mart 1327 (9 Nisan 1910), s. 3.

⁹²⁰ Avlonyalı Süreyya, “Müdâfaa-i Hakikat”, **Arnavud**, Nu: 29, 5 Ramazan 1327 (20 Eylül 1909).

⁹²¹ **Doğru Söz**, Nu: 10, 26 Ağustos 1326 (8 Eylül 1910), s. 2.

⁹²² Faik, “Kanunsuzluk”, **Arnavud**, Nu: 43, 21 Kânunuevvel 1326.

⁹²³ **Hukuk-ı Umumiye**, Nu: 15, 4 Ramazan 1326 (30 Eylül 1908), s. 4.

gönderilen bir telgrafla Latin harfleriyle eğitim yapmak üzere açılan okulların Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesinin yüz yirmi dokuzuncu maddesine ve özel okullar hakkında maarif idarelerine gönderilen emir ve kararlara tabi olacakları ifade edilmiştir. Bununla beraber söz konusu okulların, Müslüman çocuklarına Arap alfabesi ile Kur'an-ı Kerim ve akâid-i diniye dersleri verilmek ve teftiş altında bulundurulmak şartıyla açılabilceği ifade edilmiştir⁹²⁴. Böylece Latin harfleriyle eğitim yapacak bu okullar, özel okul statüsüne taşınmıştır⁹²⁵. 1911 yılında önce Manastır Maârif Müfettişinin birtakım itirazlarına rağmen Gusine, Görice⁹²⁶, daha sonrada Struga, Estarova, Prizren, Piriştine, Filat ve Ergiri'de Latin harfleriyle Arnavutça eğitim yapacak okulların açılması kararlaştırılmıştır⁹²⁷. Arnavut Maârif Kulübü tarafından yapılan müracaatlar neticesinde 22 Mart 1911 tarihinde Şura-yı Devlet tarafından Yanya vilâyetine bağlı Ergiri kasabasında Arnavut erkek çocukları için "Hürriyet Mektebi" adında özel bir okulun açılmasına izin verilmiştir⁹²⁸.

1911 yılının sonlarına doğru Arnavutluk'ta iptidai mekteplerin açılmasına büyük bir gayret sarf edilmiştir. Bu doğrultuda bölgede açılacak iptidai mekteplerin açılmasıyla ilgili muamelatın yerine getirilmesi⁹²⁹ ve yapılacak ıslahat çalışmalarıyla ilgilenmek üzere 18 Kasım 1911 tarihli padişah irâdesiyle Maârif Nezâreti Muhâsebât Dâiresi Müdürü Cevdet Bey ve Matbaa-i Âmire Müdürü Hamdi Bey görevlendirilmiştir⁹³⁰. "Arnavutluk Vilâyâtına İ'zâm Olunacak Te'sis-i Mekâtib Me'mûrları Hakkında Talimât" adıyla hazırlanan talimatta mevcut okulların ıslahı

⁹²⁴ **Tanzimat**, "Arnavut Mektepleri", S. 914, 7 Mart 1327 (20 Mart 1911), s. 2. "Arnavut Mektepleri", **Servet-i Fünûn**, Nu: 1034, 17 Mart 1327 (30 Mart 1911), s. 469-470.

⁹²⁵ Maarif Nizamnamesinin 129. maddesi özel okulları kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Buna göre: a- Özel okullar, cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli-ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş, bu okulların masrafları kendi müesseseleri veya bağlı oldukları vakıflarca karşılanması hükmü getirilmiştir.

b- Bu okulların kurulması için öğretmenlerin elinde, Maarif Nezaretinden veya Mahalli Maarif idaresinden verilmiş diploma olması veya ikinci olarak da bu okullarda adaba ve politikaya aykırı ders okutturulmaması için kitapların Maarif Nezaretine veya Mahalli Maarif idaresinden tasdik edilmesi şartı konulmuştur.

c- Ruhsat verme yetkisi; Vilayet Maarif idaresi, Vilayet Valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezaretine verilmiştir.

Tüm bu şartlar yerine getirilmediği takdirde özel okullar açılmayacak, ruhsat verilmeyecek ve okulların kapatılacağı kayıt edilmiştir. Açılan bu okullarda istihdam edilecek öğretmenlerin, ellerindeki diplomalarını Maarif İdaresine tasdik ettirmeleri şart koşulmuştur. Ebru Esenkal, **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007, s. 55-56.

⁹²⁶ "Arnavut Mekâtibi", **Sabah**, Nu: 7829, 10 Recep 1329 (7 Temmuz 1911), s. 2.

⁹²⁷ "Arnavutluk'ta Mekâtib", **Sabah**, Nu: 7836, 17 Recep 1329 (14 Temmuz 1911), s. 2.

⁹²⁸ **BOA, ŞD., 226/69, 5 Z 1323** (31 Ocak 1906).

⁹²⁹ **BOA, DH.SYS., 68/8, 12 B 1330** (27 Haziran 1912).

⁹³⁰ **BOA, MV., 226/34, 26 Z 1329** (18 Aralık 1911).

yoksa yeni okulların yapılması, okullarda kullanılacak alfabenin ihtiyar heyeti ve köyün ileri gelenleriyle yapılacak görüşme neticesinde belirlenmesi, mahallin büyüklük ve ehemmiyetine göre birden fazla okul açılabilceğı ve görev yapacak muallimlerin nasıl atanacağı gibi konulara değinilmiştir⁹³¹.

Kosova ve İşkodra vilâyetlerinden sorumlu olan Cevdet Bey, Üsküp'te; Manastır ve Yanya vilâyetlerinden sorumlu olan Hamid Bey, Manastır'da göreve başlamıştır. Arnavutluk'ta yapılacak mektepler ve darülmuallimlerde Arnavut lisan şubeleri açılması için görevlendirilen Hamdi Bey, Darülmuallimin lisan şubesinde biri Latin diğeri Arap harfleriyle Arnavutça eğitim verecek iki sınıf açılması için çalışmıştır. Sınıfların açılabilmesi için ihtiyaç duyulan Arnavutça bilen muallimlerin bulunabilmesi amacıyla Vilâyet tarafından Neyyr-i Hakikât ve Drita gazeteleri vasıtasıyla ilanlar yapılmış, el broşürleri dağıtılmış, duvarlara afişler asılmıştır. Darülmuallimin veya idadi mezunları arasından seçilecek olanlara iki ay eğitim verilerek Arnavutça muallimi olarak görevlendirilmeleri planlanırken, ilgi çekici bir şekilde okula ne öğrenci olarak ne de muallim olarak başvuru olmamıştır⁹³².

Arnavut ileri gelenlerinin bölgeye yönelik yapılmasını istedikleri ıslahat taleplerinde eğitim konularına da değinilmiştir. 8-9 Ağustos 1912 tarihinde elli kadar Arnavut ileri geleninin imzasını taşıyan on dört maddelik bir istidaname Piriştine'de bulunan Heyet-i Tahkike reisi Müşir İbrahim Paşa'nın vasıtasıyla hükümete sunulmuştur. Söz konusu on dört maddelik talep içerisinde eğitimle ilgili olanları şunlardır:

5. madde: *Kosova, Manastır, Yanya, İşkodra vilâyâtları merâkizinde ve üç yüz bin nüfusu mütecâviz olan livâlarda sultânî ve memleketin bütün manasıyla ziraat memleketi olması hasebiyle Selânîk'teki Ziraat Mektebine mümâsil mekteblerin te'sis ve küşâdı, lisân-ı mahallinin ders programlarına idhâli.* **7. madde:** *Mekâtib-i hususiye te'sis ve küşadı Arnavutluk'ta serbest olacaktır.* **8. madde:** *Gerek ibtidâî ve gerek rüşdî ve gerek tâli mekâtibte lisan-ı mahalliye'nin tedrisi ve talimi.*⁹³³

⁹³¹ **Arnavutluk Vilâyâtına İ'zâm Olunacak Te'sis-i Mekâtib Me'mûrları Hakkında Ta'limât**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1327, s. 9-10. İlerleyen tarihlerde Te'sis-i Mekâtib Me'mûrları çok tartışılan konulardan biri olan alfabe konusunda fikir beyan etmelerinin doğru olmayacağı yönünde uyarılmışlardır. **BOA, BEO, 4001/300031, 21 S 1330** (10 Şubat 1912). **BOA, BEO, 3998/299810, 14 S 1330** (3 Şubat 1912).

⁹³² "Arnavutluk Mekâtibi", **Tanin**, Nu: 1222, 14 Kânunusani 1327 (27 Ocak 1912), s. 4.

⁹³³ **BOA, MV., 167/70, 27 S 1330** (11 Ağustos 1912). Talepler için ayrıca bkz. "Arnavutların Metâlibi", **Tanzimat**, S. 230, 10 Ağustos 1328 (24 Temmuz 1912).

Hükümet, beşinci maddede yer alan taleplere genel itibariyle olumlu yaklaşmıştır. Kanun-i Esasiye göre devletin resmi dilinin Türkçe olması nedeniyle eğitimin Türkçe yapılmasının gayet tabii olduğu ifade edilirken, gerekli yerlerde sultanî ve ziraat mekteplerinin açılması ve bunların programlarına mahallî dillerin bırakılmasına karar verilmiştir. Özel okulların açılmasına yönelik yedinci maddede yer alan talep hakkında “mekâtib-i hususiye tesisi zaten serbest” olduğu için bir karar alınmamıştır. Sekizinci maddede yer alan talep hakkında kesin bir karar verilmeyerek; “icâb edenlere ona göre tebligat-ı lâzime ifâsının Maarif Nezâretine havalesi...” ifadelerine yer verilmiştir⁹³⁴.

Öncesi ve sonrasında II. Meşrutiyet döneminin en etkin siyasî aktörü İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1908 yılında kabul edilen programında devletin resmî dilinin Türkçe olduğu belirtilmiş ve “Tahsil-i İptidaide lisan-ı Türkî mecburü’t-talimdir”⁹³⁵ ifadelerine yer verilmiştir. 1909 programında ise “Mekâtib-i iptidaiyede lisan-ı tedris her kavmin kendi lisanı olacaktır; fakat sıbyan sınıflarından mâada olan sunuf-ı iptidaiyede Türkçe talim olunmak mecburidir... Tahsil-i iptidai ve âlide lisan-ı tedris Türkçedir. Bununla beraber mekâtib-i idadiyede elsine-i mahalliye dahi talim ettirilecektir.”⁹³⁶ ifadeleri kullanılmıştır. 1913 yılında ise “Mekâtib-i iptidaiye-i umumiye ve tâliyyede Türkçenin yalnız lisan olarak tedrisi mecburî olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisan-ı tedris olacaktır.”⁹³⁷ ifadeleri yer almıştır. Görüldüğü üzere 1908 ve 1909 programlarında Türkçe daha ön plana çıkarılırken 1913 programında Türkçe bir dil dersi haline getirilmiştir. Bunun arkasındaki neden de Balkan Savaşı sonunda geriye kalan topraklar üzerindeki özellikle Arap halkını teskin etmek olarak değerlendirilebilir.

Meşrutiyetin ilanından sonraki günlerde Arnavut Maârif ve Teâvün Kulüplerinin ilk talepleri, Arnavutçanın diğer diller gibi mektep programlarına bir ders olarak eklenmesi yönünde olmuştur⁹³⁸. “Devr-i menhus-ı istibdatta en ziyade ezilmiş lisânı kasten imhâ edilmek istenilmiş vadi-i cehalette kalmış bir kavim varsa o da Arnavutlardır”⁹³⁹ ifadeleriyle içerisinde bulundukları bu geri kalmışlıktan Türkçe ile beraber anadilleri olan Arnavutçanın diğer diller gibi mektep programlarına eklenmesiyle kurtulabileceklerini ifade etmişlerdir. Milliyetçi Arnavutlar, sadece geri

⁹³⁴ BOA, MV., 167/70, 27 Ş 1330 (11 Ağustos 1912).

⁹³⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 99.

⁹³⁶ Tunaya, a.g.e., s. 115.

⁹³⁷ Tunaya, a.g.e., s. 144.

⁹³⁸ BOA, DH.MKT., 2706/58, 20 Z 1326 (13 Ocak 1909).

⁹³⁹ BOA, MF.MKT., 1076/21, 14 Ş 1326 (11 Eylül 1908).

kalmışlıklarına bir son vererek halkın cehaletten kurtarılmasını değil, daha çok “muhafaza-i kavmiyeleri” için Arnavutçanın Latin alfabesiyle okullarda okutulması talebinde bulunmuşlardır⁹⁴⁰.

II. Meşruiyetin ilânıyla Arnavutların kendi lisanlarıyla eğitim yapmalarının önündeki engeller yavaş yavaş kalkmaya başlamıştır. Meşrutiyetin ilanından sonraki süreç içerisinde 1908 yılında Yanya, Kosova ve Manastır vilâyetinde gazeteler aracılığıyla Arnavutçanın bu vilâyetlerdeki ders programlarına kabul edildiği yönünde bir takım haberler çıkmıştır. Ancak bunun bir türlü uygulanmaması hem halkı hem de öğrencileri oldukça rahatsız etmiş ve bir takım nümayişler gerçekleştirilirken Yanya İdadisi öğrencileri de derslere girmeyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır⁹⁴¹.

Maarif Nezâreti, Manastır vilâyeti tarafından 1909 yılının Haziran ayında yapılan idâdî ve rüşdiyelerde Arnavutça eğitim yapılması talebini karşılayarak; 28 Haziran 1909 ve 3 Temmuz 1909 tarihlerinde Yanya, Selanik, Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerine gönderdiği telgraflarla diğer diller gibi Arnavutçanın da idâdî ve rüştiyelerde okutulmasının tabii olduğunu bildirmiştir⁹⁴². Maarif Nezâreti tarafından alınan bu karar, 4 Temmuz 1909 tarihinde gazeteler vasıtasıyla Maârif Müdüriyetleri tarafından halka duyurulmuştur⁹⁴³.

Arnavutça eğitim ve Arnavutça öğretimi konusunda meydana gelen gelişmeler, yükseköğretim kurumlarına da yansımıştır. Bu çerçevede 8 Ocak 1910 tarihinde Maarif Nezâreti tarafından arzu eden Mekteb-i Mülkiye talebesine Arnavutça dersinin verilmesi uygun görülmüştür⁹⁴⁴. 9 Ocak 1910 tarihinde ilk ders gerçekleştirilmiş ve bu vesileyle öğrencilerden Ohrili Emirzade Hasan Mizad Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır⁹⁴⁵. Balkan Savaşı’nın ayak seslerinin duyulmaya başladığı 21 Eylül 1912 tarihinde Arnavut milliyetçiliğinin önemli simalarından Selanik eski Umur-ı Ecnebiye Müdürü Fraşarlı Mithat Bey, Maarif Nezâreti’ne verdiği bir dilekçeyle Arnavutçaya hâkim memur ve öğretmenler yetiştirmek için Darümuallimin ve Mekteb-i Mülkiyede Arnavutçanın ders olarak okutulmasını ve kendisinin de Mülkiye’de bu dersi okutmakla

⁹⁴⁰ BOA, MF.HTF., 1/55, 1 B 1328 (9 Temmuz 1910).

⁹⁴¹ BOA, MF.MKT., 1089/65, 5 Z 1326 (29 Aralık 1908). 9 Ocak 1909 tarihli Maarif Nezâretinden Yanya Maarif Müdüriyetine gönderilen bir yazıda Arnavutçanın hangi derecedeki okul programlarına alınacağına meclis tarafından belirleneceği ifade edilmektedir. BOA, MF.MKT., 1091/20, 16 Z 1326 (9 Ocak 1909).

⁹⁴² BOA, MF.MKT., 1132/58, 9 Ca 1327 (29 Mayıs 1909). BOA, MF.MKT., 1076/21, 14 Ş 1326 (11 Eylül 1908).

⁹⁴³ “Maârif Müdüriyet-i Aliyyesinden”, Yıldız, S.: 18, 21 Haziran 1325 (4 Temmuz 1909), s. 6.

⁹⁴⁴ BOA, MF.MKT., 1145/82, 27 Z 1327 (9 Ocak 1910).

⁹⁴⁵ Arnavud, Nu: 1, 31 Kânunuevvel 1325 (10 Ocak 1910), s. 2.

görevlendirilmesini istemiştir. Mithat Beyin dilekçesine verilen cevapla 1912 bütçesinde Midhat Beyin muallimliğe atanabilmesi için bir ödeneğin olmadığı, Rumeli’de bulunan Darülmuallimler için 1913 bütçesinden ödenek ayrılması gerektiği ve İstanbul Darülmuallimininde böyle bir dersin programa eklenmesinin lüzumsuz olduğu ifade edilmiştir⁹⁴⁶.

Mekteb-i Mülkiye’de bu gelişmeler yaşanırken “Arnavud” gazetesinin 13 Ocak 1910 tarihli nüshasında “Arnavut Lisânı Hakkında” başlıklı haberde Piriştine Meb’ûsu Hasan Beyefendiye ulemadan, eşraftan ve ileri gelenlerden bazı kişilerin gönderdiği bir mektuba yer verilmiştir. Söz konusu mektupta Arnavutça eğitimin siyasî ve dinî bir mahzurunun bulunmadığı aksine siyasî bir takım faydalarının olacağı belirtilerek anadilde eğitim yapılması talep edilmiş ve “mekatib-i ibtidaiyemizde Türkçe ayrıca bir lisan olarak okutturulmak üzere ulûm ve fûnûnun Arnavutça tedrisi” hususunda çalışılması istenmiştir⁹⁴⁷.

Arnavutçanın mektep programlarına ders olarak eklenmesiyle beraber bu derslere muallimlik edecek kişilerin kimler olacağı ve bunlara ne kadar maaş ödeneceği şeklinde bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır. Arnavutça muallimlerine verilecek ücretin mahallince ödenmesi kararlaştırıldığı için vilâyetler arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Yanya vilâyetinde rüştiyelerde derse girenlere iki yüz elli kuruş, idadilerde derse girenlere üç yüz elli kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Manastır vilâyetinde ise idadi mezunları veya dışarıdan gelenlerin beş yüz kuruşla muallim-i sani veya muallim-i salis olarak tayini kararlaştırılırken; seyyar Arnavutça muallimlerine en fazla iki yüz elli kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır⁹⁴⁸.

1912 yılının Eylül ayına gelindiğinde ise lisân-ı mahallî olan Arnavutçanın “Mekâtib-i sultaniye” ve “ idadiyede” okutulmasına karar verildiği gibi İşkodra, Yanya ve Manastır idadilerinin de liseye çevrilmesine karar verilmiştir. Alınan bu kararların icrası için maarif bütçesine de eklemeler yapılması kararlaştırılarak meclise sunulmak üzere bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanan tasarıya göre Arnavutçanın tedrisi için 72000, İşkodra, Yanya ve Manastır idadilerinin liseye çevrilmesi için de 610000

⁹⁴⁶ BOA, DH.İD., 26-2/6, 16 L 1330 (28 Eylül 1912).

⁹⁴⁷ “Arnavud Lisânı Hakkında”, *Arnavud*, Nu: 1, 31 Kânunuevvel 1325 (10 Ocak 1910), s. 2.

⁹⁴⁸ BOA, ME.MKT., 1076/21, 14 Ş 1326 (11 Eylül 1908).

kuruşun maarif bütçesine eklenmesi kararlaştırılmıştır⁹⁴⁹. Ancak bu tasarının kanunlaşması 23 Aralık 1915'te, yürürlüğe girmesi de 18 Mayıs 1916'da olmuştur⁹⁵⁰.

⁹⁴⁹ BOA, MV., 227/202, 30 N 1330 (12 Eylül 1912).

⁹⁵⁰ BOA, İ.DUİT., 83/71, 15 B 1334 (18 Mayıs 1916).

SONUÇ

Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'ne karşı gelişen en geç milliyetçilik hareketi, Arnavut milliyetçiliği olmuştur. Bunun bir neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında yaşadığı son kriz olan Balkan Savaşı'ndan istifade eden Arnavutlar, bağımsızlıklarını ilan ederek, Balkan coğrafyasında, Osmanlı Devleti'nden ayrılan son millet olmuştur. Halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle Arnavut milliyetçiliği, uzun süredir uygulanmaya çalışılan "İslamcı" bir "Osmanlılık" düşüncesinin tutunamayacağına en açık habercisi olmuş ve kaçınılmaz son kendisini I. Dünya Savaşı'nda göstermiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve sonrasında yaşanan siyasî ve askerî olaylar, Osmanlı Devleti'nin Arnavutların yaşadıkları toprakları koruyamayacağı düşüncesine sevk ederek Arnavut milliyetçiliğinin uyanmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren Arnavut aydınları, gerçekleştirmiş oldukları eğitim ve kültür faaliyetleriyle Arnavutlar arasındaki dinî, kültürel ve sosyal farklılıklardan kaynaklanan ayrışmaları ortadan kaldırmaya, hiç olmazsa farklılıkların etkilerini azaltmaya gayret göstermişlerdir. Böylece içerisinde bulundukları zor coğrafyada Bulgarlara, Sırlara ve Yunanlılara; bunla birlikte bölgede etkin bir şekilde siyaset yürüten Avusturya-Macaristan, İtalya ve Yunanistan gibi devletlere karşı millî varlıklarını koruyabileceklerini düşünmüşlerdir.

Dinî, sosyal ve kültürel ayrışmaların yaşandığı Arnavutlar arasındaki millî birlik ve beraberliğin tesisi için kullanılan en güçlü unsur dil olmuştur. Ancak Arnavutçanın Geg ve Tosk olarak iki farklı lehçeye ayrılması, Arnavutçanın Latin, Arap ve Grek olmak üzere üç farklı alfabe ile yazılıyor olması karşılaşılan en büyük güçlükler olmuştur. Bu nedenle Arnavut milliyetçiler tarafından bu sorunun çözümüne yönelik olarak Latin, Arap ve Grek alfabeleri temel alınarak çok sayıda alfabe üretilmiştir. Bu durum, söz konusu problemi çözmekten ziyade içinden çıkılmaz hale getirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra düzenlenen kongrelerde alfabe sorununun çözüme yönelik bazı kararlar alınmışsa da bunlar yeterli olmamış ve alfabe konusunda yaşanan tartışmalar bağımsız bir Arnavut devletinin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Alfabe konusunda yaşanan bu ayrışma o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır ki zaman zaman Arnavutlar, silahlı çatışmaların eşiğine gelmişlerdir.

Arnavut milliyetçiler tarafından kurulan dernek ve cemiyetler, Arnavutçanın yaygınlaşması ve yeni nesillerin milliyetçi duygularla yetiştirilmeleri için çok yoğun bir

şekilde eğitim ve kültür faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bu çerçevede 1879'da kurulan “Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye”, her ne kadar çok uzun ömürlü olmasa da, üyeleri, faaliyetleri ve açtığı yolla kendinden sonraki cemiyetlere örnek olmuştur. Cemiyetin kurucularından birinin Şemseddin Sami olması, Arnavutça için “İstanbul Alfabeti” adıyla bir alfabe oluşturmaları, cemiyet üyelerinin girişimleri neticesinde Görice’de 1887 yılında Arnavutça eğitim veren ilk resmî okulun kurulması ve Arnavutça ders kitapları kaleme alarak yayınlamaları Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminin ilk etapta göze çarpan faaliyetleri arasında yer almıştır.

1887 yılında açılan Görice Arnavut Mektebi, Arnavutça eğitim veren ilk resmî okul olması nedeniyle Arnavut milliyetçileri için bir simge haline gelmiştir. Okulun açılışının yapıldığı 7 Mart tarihi bugün Arnavutluk’ta öğretmenler günü olarak kutlanırken okul binası da ulusal eğitim müzesi olarak faaliyet göstermektedir. Bu durum dün Arnavut millî kimliğinin inşası sürecinde etkili olan Görice Arnavut Mektebinin bugün de Arnavut milliyetçiliğinin sürdürülmesinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Resmî bir şekilde Arnavutça eğitim yapan okulların yanı sıra Arnavutluk’un dört bir tarafında kurulan ancak haklarında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız onlarca okul, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olmuştur.

1891 yılında Görice’de açılan kız mektebi, Amerikan Board tarafından desteklenmiş hem Müslüman hem de gayrimüslim Arnavutların bir arada eğitim aldıkları önemli bir kurum haline gelmiştir. Okul programında Arnavutça ve Türkçenin yanı sıra Batı dillerine yer verilmesi okulu bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Misyonerler tarafından desteklenen okul, “Arnavut milliyetçiliğinin yuvası” olarak nitelendirilmiş takip edilen eğitim programı neticesinde geleceğin milliyetçi Arnavut anneleri yetiştirilmiştir.

Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde Arnavutlar tarafından açılan mekteplerin yanı sıra Yunanistan, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından açılan mektepler de etkili olmuştur. Devlet okullarının ihtiyaçlara yeterince cevap veremediği bu dönemde çocuklarının yabancı dil öğrenerek iyi bir eğitim almasını isteyen Arnavut aileler yabancılar tarafından açılan veya onlar tarafından desteklenen okulları tercih etmişlerdir. Özellikle Yunanistan tarafından desteklenen Zosimaia Rum Mektebi, Şemseddin Sami, Naim Fraşeri ve İsmail Kemal gibi Arnavut milliyetçilerinin yetiştikleri eğitim kurumu olmuştur. Bu isimler almış oldukları eğitimin bir neticesi olarak Arnavut milliyetçiliğinin siyasî ve kültürel gelişiminde söz sahibi olmuşlardır.

Özellikle Şemseddin Sami, kaleme almış olduğu eserler ve yapmış olduğu çalışmalar ile hem Arnavutluk hem de Türkiye için tarihî ve edebî kişiliğiyle paylaşılamayan bir figür haline gelmiştir. İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Arnavutluk coğrafyasında bulunan konsoloslukları, açılan bu okulları aleni bir şekilde destekledikleri gibi Osmanlılık düşüncesine karşı olarak Arnavut millî kimliğinin daha belirgin hale gelmesi için Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine yönelik çalışmaların içerisinde bizzat yer almışlardır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu açılan okullarda eğitim dilinin Arnavutça olmasına büyük bir önem vermiş o dönemde Arnavutça için hazırlanan Agimi ve Bashkim alfabelerini desteklemiş ve bu alfabelerde Arnavutça kitapların basımını sağlamıştır. Böylece Arnavut millî kimliğinin inşası sürecinde yadsınamaz bir yere sahip olmuştur. İtalya daha birliğini tesis etmeden önce İpek ve Yakova'da açılan okullar vasıtasıyla Arnavutlar üzerinde etkinlik kurmaya başlamıştır. Okul ders programlarında Arnavutçaya yer vermesi, Napoli'de Arnavutça için bir kürsü kurulması, bölgede bulunan subayların Arnavutlara millî kimliklerini hatırlatıcı ve ayırıştırıcı söylem ve ifadeler kullanmaları Arnavut milliyetçiliğinin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır.

Arnavut milliyetçiliği Osmanlı Devleti'nin sınırları dışındaki eğitim ve kültür faaliyetleriyle gelişim göstermiştir. Özellikle Güney İtalya'da yaşayan Arnavut asıllı Arbereshler, Arnavutluk'a yakın olmalarının da etkisiyle kültürel değerlerini ve dillerini muhafaza etmiş, İtalya'da yapmış oldukları dil, edebiyat ve eğitim çalışmalarıyla Arnavut millî kimliğinin inşasına çok büyük katkılar sağlamışlardır. Arnavut diasporasının yoğun bir şekilde yaşadığı, Arnavutça yayınların basıldığı, milliyetçi faaliyetlerin finanse edildiği, eğitim kurumlarının açıldığı bir başka ülke Romanya olmuştur. Bu açıdan Romanya, Arnavut milliyetçilerin minnetle andıkları bir ülke olmuştur. Romanya'da faaliyet gösteren Drita ve Dituria cemiyetleri, Osmanlı Devleti'nde basılamayan kitap, dergi ve gazetelerin basımını gerçekleştirerek bunların Arnavutça eğitim yapan okullara ulaştırılmasını sağlamışlardır. Drita Cemiyeti tarafından kurulan kültür enstitüsü bünyesinde tüm din ve mezheplere mensup Arnavut çocuklarını aynı ortamda eğiterek dinî farklılıklardan kaynaklanması muhtemel ayrışmaların önüne geçmeye çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti, mektepler vasıtasıyla gelişen Arnavut milliyetçiliğinin önünü alabilmek amacıyla bir takım çözüm yolları arayışına girmiştir. Türkçenin yaygınlaştırılması, ders programlarının iyileştirilmesi, Aşiret Mektebine Arnavut

çocuklarının alınması, gayrimüslim mekteplerine Müslüman çocuklarının girmesinin engellenmesi, kitapların kontrol edilmesi, idadilerin leyli hale getirilmesi, Arnavut çocuklarının İstanbul'a getirilmesi uygulanan veya teklif edilen çözüm yolları arasında yer almıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı, meydana gelen siyasî ve askerî olayların gelişimine bağlı olarak Arnavut milliyetçiliğinin artan bir ivmeyle yükselmesine neden olmuştur. Özellikle 1878 yılında başlayıp 1912 yılına kadar devam eden 34 yıllık süreç, Arnavutların eğitim ve kültür faaliyetlerine önem verdikleri bir dönem olmuştur. Merkezinde Arnavutça eğitimin yer aldığı Arnavut okulları ve yabancı mektepler, ayrılıkçı Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde yaşanan askerî ve siyasî olaylar kadar etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri (Belgelerin Dosya ve Gömlek Numaraları Dipnotlarda Verilmiştir.)

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.AMD.	A.MKT.MHM.	A.MTZ.(04)	BEO.
DH.EUM.KADL.	DH.EUM.VRK.	DH.İD.	DH.MKT.
DH.MUI.	DH.SYS.	DH.ŞFR.	HR.HMŞ.İŞO.
HR.SYS.	HSD.TFR1.	İ.DUİT.	İ.HUS.
İ.MF.	MF.HTF.	MF.MGM.	MF.MKT.
MF.THR.	MV.	MVL.	ŞD.
ŞD.TNZ.	TFR.I.A.	TFR.I.İŞ.	TFR.I.KV.
TFR.I.MKM.	TFR.I.MN	TFR.I.UM.	Y.A.HUS.
Y.EE.	Y.EE.KP.	Y.MTV.	Y.PRK.ASK.
Y.PRK.BŞK.	Y.PRK.GZT.	Y.PRK.MF.	Y.PRK.MŞ.
Y.PRK.MYD.	Y.PRK.TKM.	Y.PRK.UM.	ZB.

2. İslam Araştırmaları Merkezi Arşivi (İSAM)

HHPE

B. Resmi Yayınlar

Salnâmeler

İşkodra Vilâyet Salnâmesi (1310, 1312,)

Kosova Vilâyet Salnâmesi (1300, 1311, 1314)

Manastır Vilâyet Salnâmesi (1310, 1311, 1312)

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (1305)

Salnâme-i Maârif (1316, 1317, 1318, 1319, 1321)

Yanya Vilâyet Salnâmesi (1308)

C. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Arnavud	Besa – Başkim	Beyanü'l-Hakk	Doğru Söz
Mecmua-i Ulûm	Mümeyyiz	Sabah	Sebil'ü-r-Reşâd
Servet-i Fünûn	Sırat-ı Müstakim	Şehbal	Tanin
Tanzimat	Tasvir-i Efkâr	The Missionary Herald	
Yıldız	Yürek		

D. Kitap ve Makaleler

- AÇIKSES, Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, TTK Yay., Ankara, 2003.
- ADANIR, Fikret, **Makedonya Sorunu Oluşumu ve 1908'e Kadar Gelişimi**, (Çev.: İhsan Catay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Kasım 2001.
- ADEMİ, Rahman, "Bağımsızlığa Giden Yolda Arnavutlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 26, Bahar 2013, s. 7-19
- Ahmed Hamdi, **Arnavutluk Hakkında Mütâlaa-yı Muhtasıra (Arnavut Hükümeti Nasıl Olmalıdır) Rapor Sureti**, Orhaniye Matbaası, 1920.
- AKÇURA, Yusuf, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2010.
- AKŞİN, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, Kasım 1994.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Hoca Tahsin (1811-1881)", **TDVİA**, C. 18, İstanbul, 1998, s. 198-206.
- AKYÜZ, Yahya, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, Ankara, 1970, s. 121-130.
- ALAN, Gülbadi, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", **Journal of Islamic Research**, 2007; 20 (4), s. 464-475.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 6, S. 12, 2008, s. 9-84.
- ALKAN, Necmettin, "1908 Jön Türk İhtilali'nde Firzovik Toplantısının Önemi", **Toplumsal Tarih**, S. 177, Eylül 2008, s. 78-84.

ALPAN, Necip P., “Arnavutluk ve Arnavutlar”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 133 Ocak 1998, s. 31-35.

_____, **Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabeti Nasıl Doğdu?**, Ulucan Matbaası, Ankara, 1979.

_____, **Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal**, Ankara, 1982.

_____, **Kuruluşunun 100. Yıldönümünde Prizren Birliği ve Arnavutlar**, Çağdaş Basımevi, Ankara, 1978.

ALTINTAŞ, Ahmet, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VII, S. 2, 2005, s. 69-91.

ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çev.: İskender Savaşır, 7. Baskı, Metis Yay., İstanbul, Ocak 2014.

ARAI, Masami, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev.: Tansel Demirel, 5. Baskı İletişim Yay., İstanbul, 2011.

Arnavutluk Vilâyâtına İ‘zâm Olunacak Te‘sis-i Mekâtib Me‘mûrları Hakkında Talimât, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1327.

ARSAL, Sadrî Maksudî, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1979.

ARSLAN, Ali, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı”, **Balkanlarda İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Tiran, Arnavutluk, 4 – 7 Aralık 2003**, IRCICA, İstanbul, 2006, s. 57.

_____, “Balkanlar’da Rum – Ulah Çatışması”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 4, 2003, s. 1-25.

ASLAN, Halide, “Osmanlı Son Döneminde Kosova’da İhtidâ (İslâmlaşma Süreci) Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 52: 1 (2011), s. 165-188.

ASLAN, Zehra, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusan’da Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, Vol. 3 / 11 Spring 2010, s. 57-72.

ATALAY, Necla, “Arnavutlar ve Türk Arnavut Münasebetleri”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 125, Mayıs 1997, s. 46-51.

- Avlonyalı Ekrem Bey [Vlora], **Osmanlı Arnavutluk’unda Anılar (1885-1912)**, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2006.
- AYDIN, Mehmet, “Türkiye’ye Yönelik Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü”, **Türkiye’de Misyonerlik** Ed.: Ömer Faruk Harman, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, Ocak 2005, s. 93-122.
- AYDIN, Mithat, **Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri**, 1. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, Şubat 2008.
- AYNÎ, Mehmet Ali, **Milliyetçilik Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik**, Hazl.: İsmail Dervişoğlu, 1. Baskı, Kurtuba Kitap, İstanbul, Mayıs 2011.
- BABUNA, Aydın, “The Albanians of Kosovo and Macedonia: Ethnic Identity Superseding Religion”, **Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity**, Vol.: 28, No.: 1, 2000, s. 67-92.
- BALCI, Ramazan, “Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası’nın Kosova’da Uygulanması”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 22/Güz, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 1-37.
- BART, Peter, **Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, Çev.: Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1998.
- BARTON, James L., **Free Albania: A Momentous Situation Confronting the American Board**, Envelope Series, Vol: XVI, No: 3, October 1913, ABCFM, Boston, Massachusetts.
- BAYRAKTAR, Bayram, “20. Yüzyıl Başlarında Arnavutluk Sorunu ve Konuyla İlgili Islahat Girişimleri”, **CIÊPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri 18-22 Eylül 2000, Çeşme**, Yay. Hazl.: Tuncer Baykara, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2004, s. 51-66.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II/IV, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1991.
- BELLO, Hasan, **Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk’ta 1911 Malisörler İsyanı**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 19. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Haziran 2013.

- BEYDİLLİ, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes‘elesine Dâir”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. IX, İstanbul 1989, s. 77-99.
- BİERNAT, Agata, “Albanian Political Activity in Ottoman Empire (1878-1912)”, **World Journal of Islamic History and Civilization**, Volume: 3, Number: 1, 2013, s. 1-8.
- BİLGE, Mesut L., “Arnavutluk”, **TDVİA**, C. 3, İstanbul, 1991, s. 383-390.
- BİLMEZ, Bülent, “Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Mayıs 1908)”, **Toplumsal Tarih**, S. 179, Kasım 2008, s. 22-31.
- _____, “Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemsettin Sami Frasheri İmaji”, **Balkanlarda İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri**, (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003), IRCICA, İstanbul, 2006, s. 71-125.
- _____, “Ölümünün Yüzüncü Yılında Şemsettin Sami Frashëri Paylaşamayan Aydın”, **Toplumsal Tarih**, S. 126, Haziran 2004, s. 38-45.
- _____, “Sami Fraheri or Şemseddin Sami? Mythologization Of An Ottoman Intellectual In The Modern Turkish And Socialist Albanian Historiographies Based On « Selective Perception »”, **Bakanologie**, Vol.: VII, Nu: 2, December 2003, s. 19-46.
- _____, “Şemseddin Sami Frashëri’nin Bazı Metinlerinde Arnavut ve Türk “Biz”inin İnşasına Katkıda Bulunan Otoktonluk ve Köken Mitleri”, Çev.: Veysel Öztürk, **Tanzimat ve Edebiyat Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebi Kültür**, Yay. Hzl.: Mehmet Fatih Uslu, Fatih Altuğ, 1. Baskı, Türkiye İşbankası Kültür Yay., İstanbul, Haziran 2014, s. 385-421.
- _____, “Tarihyazımında Kaynak Olarak Seyahatname Evliya Çelebi’de Arnavut Bektaşiliği”, **Toplumsal Tarih**, S. 97, Ocak 2002, s. 32-41.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Arnavutluk Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 29, Prof. Dr. Reşat GENÇ Özel Sayı II, Temmuz, Ankara, 2009, s. 1023-1046.
- _____, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 3, S. 5 Kış 2009, s. 95-122.
- _____, **Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

- BLUMI, Isa, "Teaching Loyalty in the Late Ottoman Balkans: Educational Reform in the Vilayets of Manastir and Yanya, 1878-1912", **Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East**, Vol. XX1 No. 1&2 (2001), s. 15-23.
- _____, "The Role of Education in the Formation of Albanian Identity and its Myths", **Albanian Identities Myth and History**, Ed.: Stephanie Schwandner-Sievers, Bernd J. Fischer, Indiana University Press, 2002, 49-59.
- _____, "The Social Parameters of Identity: The Role of Education in Albanian Identity Formation", **International Congress on Learning and Education in the Ottoman World (12-15 April 1999: Istanbul)**, IRCICA, İstanbul, 2001, s. 225-235.
- BOZBORA, Nuray, "Arnavutların Kökeni", **Balkankar El Kitabı**, C. I: Tarih, (Drl.: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), KaraM&Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 261-269.
- _____, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi**, 1. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul, Ocak 1997.
- BOZKURT, Gülnihâl, **Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- CALHOUN, Craig, **Milliyetçilik**, Çev.: Bilgen Sütçüoğlu, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Ekim 2012.
- CİN, Ali, "Avram Galanti'nin "Türkçede Arabî ve Lâtin Harfleri ve İmlâ Meseleleri" Adlı Çalışması", **Turkish Studies**, Volume: 4/3 Spring 2009, s. 445-491.
- CLAYER, Nathalie, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Yayımlanan Arnavut Bektaşılık Dergisi (1954-1955): Bektaşiliğin Yolu", Çev.: Ali Aktaş, Didem Çankaya, **Türk Kültür ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, S. 32, 2004, s. 241-254.
- _____, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", Çev.: Orhan Koloğlu, **Toplumsal Tarih**, S. 2, 1 Şubat 1994, s. 58-61.
- _____, **Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu**, Çev.: Ali Berktaş, 1. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Haziran 2013.
- ÇELİK, Bilgin, "Adem-i Merkezîyetçi Bir Darbe Girişimi 31 Mart İsyanında İsmail Kemal Bey'in Rolü", **Toplumsal Tarih**, S. 124, Nisan 2004, s. 86-91.

- _____, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane’den Ayrılma Çabaları”, **OTAM**, S. 16, Ankara, 2004, s. 131-150.
- _____, “Romanya’da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya’daki Faaliyetleri”, **History Studies**, Vol. 2/2 2010, s. 363-375.
- _____, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, 1. Baskı, Büke Kitapları, İstanbul, Ağustos 2004.
- ÇETİN, Atillâ, “Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 10-11, 1980-1981, s. 189-219.
- ÇOLAKU, Şaban, “İstanbul’daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine”, **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990)**, C. 4, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 1737-1744.
- DEMİRCİ, Mehmet, “Balkan Müslümanlığında Gazi-Dervişlerin Roller ve Sarı Saltuk Örneği”, **Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (21-23 Nisan 2000, Sofya)**, Ed.: Ali Çaksu, IRCICA Yay., İstanbul, 2002, s. 75-86.
- DOĞAN, İsmail, “Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Bazı Tespitler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 2, Ankara, 1991, s. 461-471.
- DOĞAN, Mehmet Ali, **American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and “Nominal Christians”: Elieas Riggs (1810 - 1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire**, Utah Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs 2013.
- DUKA, Ferit, “XV – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslâmlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler”, **XI. Türk Tarih Kongresi (5 – 9 Eylül 1990)**, Kongreye Sunulan Bildiriler C. IV, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 1691-1699.
- _____, “XV. – XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, S. 2, Ankara, 1991, s. 63-71.
- DURHAM, M. Edith, , **High Albania**, Edward Arnold, Londra, 1909.
- EGRO, Dritan, “Arnavut Milliyetçi Doktrininde Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Avrupa’nın Algılanışı”, **OTAM Dergisi**, S. 33 Bahar 2013, s. 31-41.

- _____, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (4 – 8 Ekim 1999)**, TTK Yay., Ankara, 2002, s. 373.
- ELSIE, Robert, **Albanian Literature A Short History**, I. B. Tauris, New York, 2005.
- _____, **A Biographical Dictionary of Albanian History**, I. B. Tauris, London, 2013.
- _____, **Historical Dictionary of Albania**, Scarecrow Press, Plymouth, 2010.
- ENGELHARDT, Edouard Philippe, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev.: Ali Reşad, 1. Baskı, Kaknüs Yay., İstanbul, Kasım 1999.
- ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C. 3-4, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ESENKAL, Ebru, **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007.
- FORTNA, Benjamin C., **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, Çev: Pelin Sıral, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- FRASHERI, Kristo, **The History of Albania (A Brief Survey)**, Tirana, 1964.
- GAZEL, Ahmet Ali, Ş. Ortak, “İkinci Meşrutiyet’ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 1, Erzurum, 2006, s. 223-256.
- GEORGEON, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Çev.: Ali Berktaş, 3. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Şubat-2013.
- GÖLEN, Zafer, “Mehmet Akif Ersoy’un Gençliğinde Balkanlar’da Osmanlı Coğrafyası”, **International Novi Pazar University Mehmet Akif Ersoy Balkanlar’da Kültür-Düşünce Hareketleri ve Yeniden Yapılanması Sempozyumu**, Novi Pazar, Sırbistan, 25-26 Mayıs 2009.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 13 S. 24 (2008/I), s. 99-127.
- _____, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008.
- HALL, Richard C., **Balkan savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası**, Çev.: M. Tanju Akad, 1. Baskı, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.
- HAYDAROĞLU, İlknur, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-**

Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD),
C. 25, S. 39, s. 149-160.

HOBSBAWN, Eric J., **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit ve Gerçeklik"**, Çev.: Osman Akinhay, 4. Baskı, Ayrını Yay., İstanbul, 2010.

ILIKAN, Faruk, "Debre Kongresi", **Simurg**, Yıl: 1, S. 1, Ekim-1999, s. 200-

İBRAHİMGİL, Mehmet Z., "Arnavutluk'taki Kruya (Akçahisar) Sarı Saltuk Külliyesi", **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlararası Sempozyumu Tebliğleri (21-23 Nisan 2000, Sofya)**, Ed.: Ali Çaksu, IRCICA Yay., İstanbul, 2002, s. 93-95.

İNALCIK, Halil, "İskender Bey", **TDVİA**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 561-563.

_____, **Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987.

İRTEM, Süleyman Kâni, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanların Kördüğümü**, haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999.

İZETİ, Metin, "Arnavutlar ve Bektaşilik", **Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I Bildiriler ve Müzakereler, Süleyman Demirel Üniversitesi (28-30 Eylül 2005)**, I. Baskı, Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi, Isparta, Kasım 2005, s. 517-525.

_____, "Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşiliği Ve Düşüncesi", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 52 Kış-2009, s. 59-70.

JACQUES, Edwin E., **The Albanians An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present**, McFarland, North Carolina, 1995.

JELAVICH, Barbara, **Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl**, Çev.: Zehra Savan, Hatice Uğur, 2. Baskı Küre Yay., İstanbul, Aralık 2009.

KALEŞİ, Hasan, "Şemsettin Sami Fraşeri'nin Siyasî Görüşleri", **VII. Türk Tarih Kongresi**, (Ankara: 25-29 Eylül 1970), C. II, TTK Yay., Ankara, 1973, s. 644-654.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, Çev.: Erdal Erbal, 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2011.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.: VIII, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2007.

KARPAT, Kemal H., **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev.: Recep Boztemur, 2. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, Şubat 2012.

- _____, **Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik**, Çev.: Recep Boztemur, 1. Baskı, Timaş Yay., İstanbul, Şubat 2011.
- KAVAS, Ahmet, “Modern Devletlerin Yüreğini Ağzına Getiren Kelime: Balkanlaşma”, **Kültür**, S. 14 Bahar 2009 (Rumeli Özel Sayısı), s. 14-17.
- KEÇECİ KURT, Songül, “Osmanlı Devleti’nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, S. 19, 2012, s. 105-123.
- KEDOURIE, Elie, “Milliyetçilik ve Self-determinasyon”, **Milletler ve Milliyetçilik**, Der.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 111-128.
- KILIÇ, Seda, “Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk’a Dair Görüş ve Düşünceleri”, **OTAM**, S. 19, 2006, s. 257-270.
- KIRMIZI, Abdülhamit, “Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk’ta Meşrutiyete Karşı Bir İsyan Teşebbüsü”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. 14, S. 26 (2009/1), s. 1-34.
- _____, **Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet**, 1. Baskı, Klasik Yay., İstanbul, Temmuz 2014.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu’daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ağustos 2000.
- KODAMAN, Bayram, “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. 1, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s. 323-337.
- _____, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1999.
- KOHN, Hans, “Milliyetçilik Fikri”, **Milletler ve Milliyetçilik**, Der.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 131-146.
- KONITZA, M., **The Albanian Question**, Williams Lea, London, 1918.
- KÖSE, İsmail, “ABD’li Misyonerlerin 1830-1917 Yılları Arasındaki Osmanlı Topraklarındaki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin İki Ülke Diplomatik İlişkilerine Etkisine Genel Bakış”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik)**, C. 8, Ed.: Mehmet Metin Hülalü, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 145-172.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Balkan Savaşı Öncesinde İşkodra ve Kosova Vilayetlerinin Durumuna Dair Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey’in Bir Raporu”, **ATAM Dergisi**, C.: 28, S.: 84, Kasım 2012, s. 41-56.

- KUZUCU, Kemalettin, “Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk’un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)”, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. 12, S. 2 (Kış 2012), s. 309-332.
- KÜÇÜK, Murat, **Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk’ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan**, 2. Baskı, Horasan Yay., İstanbul, Ekim 2006.
- KÜLÇE, Süleyman, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir, 1944.
- LEVEND, Agâh Sırrı, **Şemsettin Sami**, 2. Baskı, Can Yay., İstanbul, Mart 2010.
- MACAR, Elçin, “İstanbul’dan Ankara’ya: İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti (Syllogos) Kütüphanesi’nin İzinde”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 12, S. 23 Bahar 2013, s. 139-149.
- MADEN, Fahri, **Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları**, TTK Yay., Ankara, 2013.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi‘, **Maârif-i Umumiye Nezareti Târihçes-i Teşkilât ve İcrââtı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Hzl.: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001.
- MALCOLM, Noel, **Kosova Balkanları Anlamak İçin**, Çev.: Özden Arıkan, 1. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, Mart 1999.
- Manastırlı Kenan, **Debre Kongresi**, Cihan Matbaası, İstanbul, 1328.
- MEHDIU, Feti, Muhammet Aruçi, , “Voka, Receb (1847-1917)”, **TDVİA**, C. 43, s. 122-123.
- NESİMİ, Qani, “Küreselleşme, Din ve Arnavutlar”, **Uluslararası Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve Canik Belediyesi, Samsun, 26-28 Kasım 2010, s. 101.
- _____, **Ortodoks Arnavutlar**, 1. Baskı, Kaknüs Yay., İstanbul, 2011.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, “Yanya Vilayetinin Durumuna Dair Hazırlanan Layihalar ve Sonuçları”, **OTAM Dergisi**, S. 33, Bahar 2013, s. 197-228.
- NURDOĞAN, Arzu M., “II. Abdülhamid Döneminde Rumeli’de Maarifin Teftişi”, **OTAM Dergisi**, S. 26/Güz 2009, Ankara, 2011, s. 194-220.
- _____, “II. Abdülhamit Döneminde Kosova’daki Gayrimüslim Okullaşma ve Babıali’nin Bu Okullara yönelik Politikası”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi (KUYEB)**, 13/1 Kış 2013, İstanbul, 2013, s. 557-584.

- OBA, Ali Engin, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara, Ocak 1995.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Sarı Saltık’ın Kimliği ve Tarihsel Rolü”, **Toplumsal Tarih**, S. 97, Ocak 2002, s. 25-30.
- ORTAYLI, İlber, “Balkan Milliyetçiliği”, **Türkiye Günlüğü**, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 5-10.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, TTK Yay., Ankara, 2002, s. 1-15.
- _____, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 15. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2003.
- ÖZCAN, Uğur, “1878-1912 Yılları Arasında Manastır Vilayeti’nde Okullaşma ve Okullaşmanın Milliyetçilik Üzerine Etkisi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, C. II, S. I, İstanbul, 2013, s. 353-423.
- ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, 4. Baskı, Doğu Batı Yay., Ankara, Ocak 2013.
- PAMUK, Bilgehan, “Osmanlı Döneminde Arnavutluk”, **Balkankar El Kitabı**, Cilt I: Tarih, (Drl.: Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ), KaraM&Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 340-349.
- PEZA(PERRIU), Majlinda, Andriola Kambo, “The Italian Arberesh And Albanian National Case”, **Mediterranean Journal of Social Sciences**, C. 5, S. 19, Ağustos 2014, s. 651-655.
- PSILOS, Christophoros, “Albanian Nationalism and Unionist Ottomanization, 1908 to 1912”, **Mediterranean Quarterly: A Journal of Global Issues**, Vol.: 17, Nu.: 3, 2006, s. 26-42.
- RENAN, Ernest, “Millet Nedir?”, **Milletler ve Milliyetçilikler**, Der.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 45-58.
- SEZER, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 16, Ekim 1999, s. 169-183.
- SHPUZA, Gazmend, “Arnavutluk’ta Yahudiler”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. XIII., İstanbul, 1993, s. 39-43.
- SAYGILI, Hasip, “Sultan II. Abdülhamid’in Meşruiyet Krizi: 1903’te Mitroviçe’de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina’nın Öldürülmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 20/2014 Bahar, 163-191.

- SİNNO, Abdurrauf, **Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar-Kürtler-Arnavutlar 1877-1881**, Çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2011.
- SKENDI, Stavro, "Albanian Political Thought and Revolutionary Activity, 1881-1912", **Südost Forschungen**, Vol. 13, Münih, 1954, s. 159-199.
- _____, **The Albanian National Awakening 1878-1912**, Princeton University Press, Princeton, 1967.
- SLOANE, William M., **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, Çev. Sibel Özbudun, 1. Baskı, Süreç Yay., İstanbul, Eylül 1987.
- SMITH, Anthony D., **Millî Kimlik**, Çev.: Bahadır Sina Şener, 7. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2014.
- _____, **Milliyetçilik (Kuram-İdeoloji-Tarih)**, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yay., Ankara, 2013.
- SOFUOĞLU Ebubekir, Cem Topsakal, "Osmanlı Devleti'nin Kosova Eğitim Sistemi'ne Yönelik Yönetimsel Düzenlemeleri", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Haziran 2007, C. IV, S. I, s. 60-80.
- SOMEL, Selçuk Akşin, "Arnavut Milliyetçiliği, Bab-Ali ve İstanbul Ekümenik Patrikhanesi", **Mersin Üniversitesi I. Ulusal Tarih Kongresi (30 Nisan – 2 Mayıs 1997) Tarih ve Milliyetçilik**, s. 327-340.
- _____, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, Çev.: Osman Yener, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- _____, "Ottoman Islamic Education in the Balkans in the Nineteenth Century", **Islamic Studies**, Vol. 36, No. 2/3, Special Issue: Islam in the Balkans (Summer/Autumn 1997) Islamic Research Institute, International Islamic University, Islamabad, s. 439-464.
- SÖNMEZ, Banu İşlet, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, 1. Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Nisan 2007.
- STORY, Sommerville, **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, Çev.: Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007.
- SÜSSEHEİM, Karl, "Arnavutluk", **İslam Ansiklopedisi**, C. 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., 573-592.
- ŞAM, Emine Altunay, "Arnavut Birliği'nin Kurulması ve Derviş Paşa'nın Lâyihası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 149 Nisan 2004, s. 201-210.

Şemseddin Sami, **Arnavutluk, Ne İdi, Nedir, Ne Olacak?** (Vatan-ı Mukaddesimiz Olan Arnavutluk’u İhâta Eden Tehlike ve Muhâtıralardan Tahlisine Dair Efkâr ve Mutâlaât), Çev.: Şahin Kolonya.

_____, “Arbanya”, **Kâmûs’ü-l-Alâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 86.

_____, “Arberya”, **Kâmûs’ü-l-Alâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 87.

_____, “Arnavud”, **Kâmûs’ü-l-Âlâm**, C. 1, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s. 146-147.

ŞIVGIN, Hale, “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 147 Kasım-Aralık 2003, s. 131-152.

_____, “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 6, S. 11, Kış 2012, s. 1-15.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Türk Yazı Devrimi**, TTK Yay., Ankara, 1992.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “**Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar**”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, Kayseri, 2001, s. 13-30.

TEKELİ, İlhan– Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999.

TİMUR, Taner, “Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923”, **Mülkiye Dergisi**, C. 33, S. 265, Ankara, 2009, s. 181-218.

_____, “Uluslaşma Süreci, İttihatçılık ve Devrim”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed.: Sina Akşin vd., 1. Baskı, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ekim 2010, s. 39-60.

TOKAY, Gül, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yay., İstanbul, Ocak 1996.

TOPRAK, Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 205-205.

TRIX, Frances, “The Stamboul Alphabet Of Shemseddin Sami Bey: Precursor To Turkish Script Reform”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 31, No. 2 (May, 1999), Cambridge University Press, s. 255-272.

TSANOFF, Vladimir A., **Reports and Letters of American Missionaries 1858-1918** (Referring to the Distribution of Nationalities in the Former Provinces of European Turkey), Sofia, 1999.

Tunalı Hilmi, **Makedonya Mazisi-Hâli-İstikbâli**, 2. Baskı, Kahire, 1326.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918), 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

UYANIK, Ercan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”, **Amme İdaresi Dergisi**, S. 42/2 Haziran/2009, s. 67-88.

ÜNLÜ, Mucize, **Kosova Vilâyeti (1877-1912)**, 1. Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara, Nisan 2014.

_____, **Kosova Vilâyeti’nin İdârî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.

Vasa Efendi, **Arnavutluk ve Arnavutlar**, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1297.

WEBER, Max, “Millet”, **Milletler ve Milliyetçilik**, Der.: Mümtaz’er Türköne, Etkileşim Yay., Ekim 2012, s. 61-68.

YAKUT, Kemal, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, **Balkanlar’da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003)**, s. 29-53.

YILMAZ, Zafer, Kemal Bakır, “Balkan Milliyetçiliğinin Türk Eğitim Düşüncesine Etkileri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 13, S. 1, Nisan 2009, s. 53-70.

YİĞİT, Yücel, “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 4/8 Fall 2009, s. 2462-2491.

D. İnternet Sayfaları

<http://reformation.edu/albania/pages/phineas-kennedy.htm> (E. T. 05.12.2013)

<http://www.dlir.org/archive/items/show/12133> (E. T. 5.12.2013)

<http://www.dlir.org/archive/items/show/12132> (E. T. 5.12.2013)

<http://www.dlir.org/archive/items/show/13163> (E. T. 5.12.2013)

<http://www.dlir.org/archive/items/show/13164> (E. T. 5.12.2013)

http://en.wikipedia.org/wiki/Zosimaia_School (E. T. 16.11.2014)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Said OLGUN
Öğrenci Numarası	101211207
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Yakınçağ Tarihi
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Yard. Doç. Dr. Özcan TATAR
Tez Başlığı (Türkçe)	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 222 sayfalık kısmına ilişkin, 17/05/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aştığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yard. Doç. Dr. Özcan TATAR

Danışman

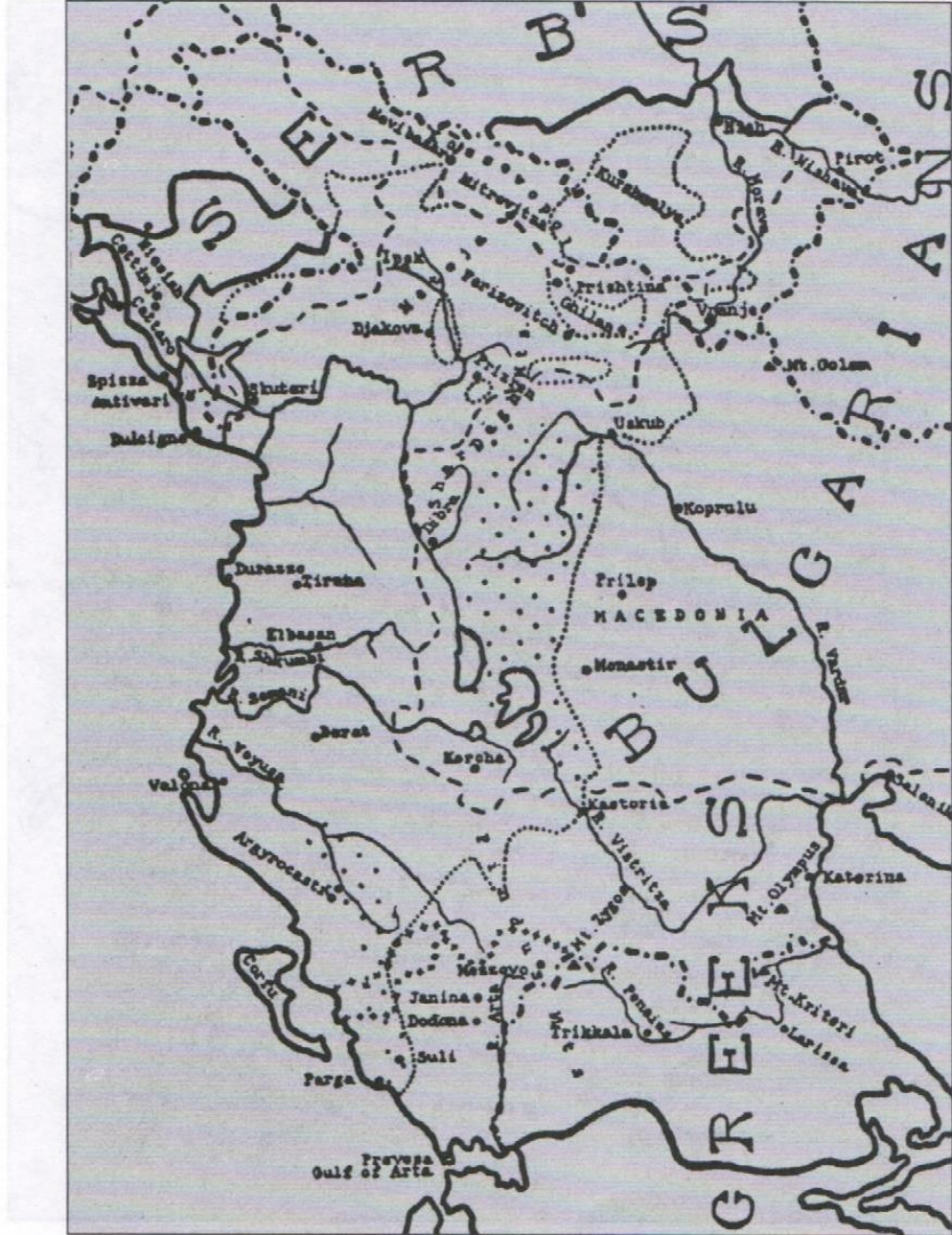
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı

F.Ü. LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

EKLER

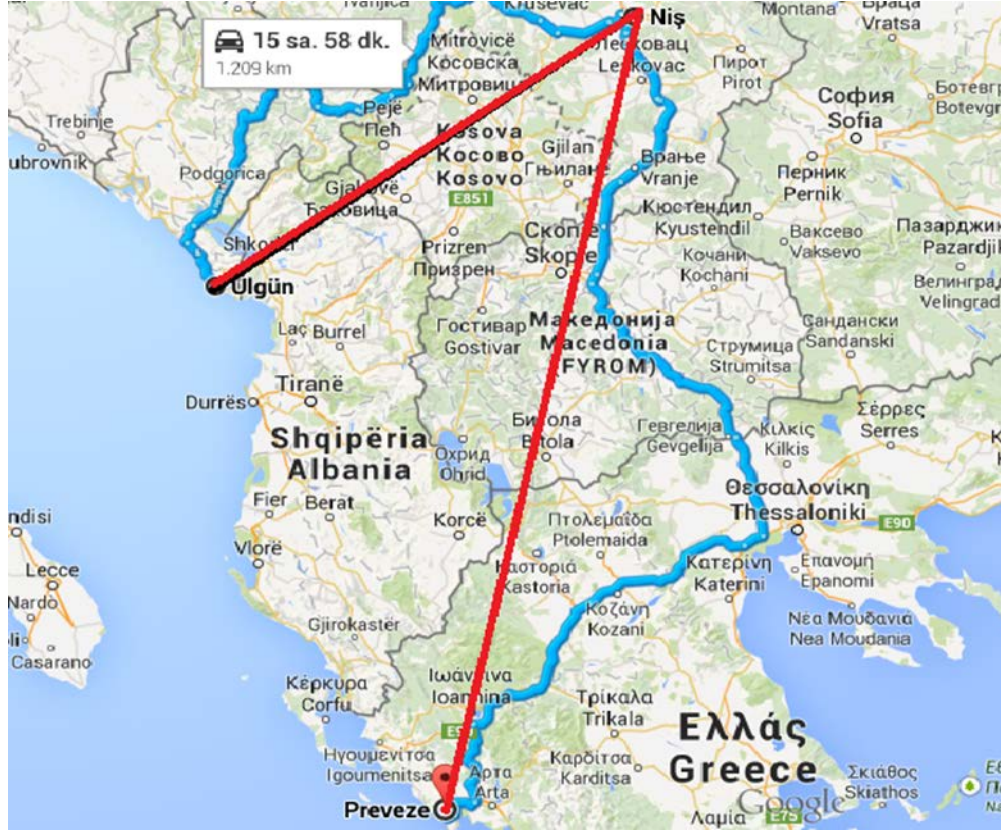

- Berlin Antlaşması öncesinde genel kabul gören asgari Arnavut etnik sınırlar
- Geniş yabancı azınlıkların yer aldığı Arnavut bölgeler
- Ayastefanos Antlaşması öncesindeki sınırlar
- Ayastefanos Antlaşmasına göre çizilen sınırlar
- Berlin Antlaşması ile belirlenen sınırlar
- Berlin Kongresinde Yunanistan için önerilen sınırlar

Prizren Birliği arefesinde Arnavut vilayetlerinin yayılışı. (1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı öncesinde Arnavutluk bölgesi, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır olmak üzere dört ayrı vilayete bölünmüştür. Prizren Birliği'nin kurulmasından sonra yapılan Kurultay toplantısında Arnavutluk bölgesinin tek bir vilayet sınırları içinde toplanması karara bağlanmıştır.)

Harita: Lidhja Shqiptare E Prizrenit, Shtëpia Botuese '8 Nentori', Tirana, 1979.

Süleyman Külçe'ye Göre Arnavutluk'un Sınırları Ülgün-Niş-Preveze Üçgeni
Külçe, a.g.e., s. 9

1887 Yılında Açılan Görice Arnavut Mektebi 1899
(http://en.wikipedia.org/wiki/Congress_of_Manastir)

1887'de Açılan Görice Arnavut Mektebi (Arnavutluk Eğitim Müzesi)
 (<http://timeofalbania.com/portfolio/first-albanian-school-museum/>)

Gjerasim Qiriazhi Tarafından Açılan Görice Kız Mektebi, 1899
 (http://en.wikipedia.org/wiki/Kristo_Shuli#/media/File:First_Albanian_School_for_girls,_Korcha,_1899.png)

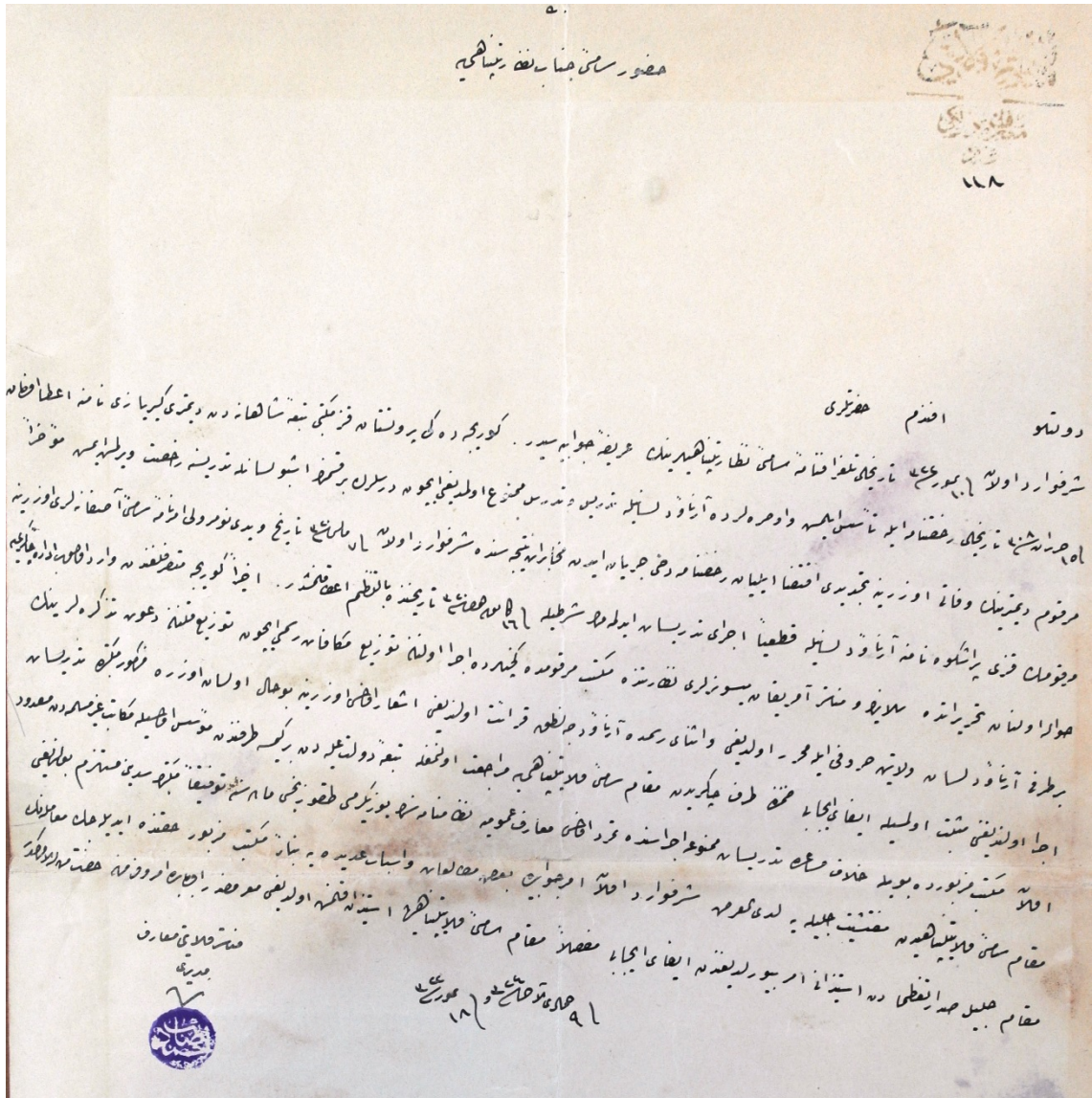

Zosimaia Rum İdadisi
 (http://en.wikipedia.org/wiki/Zosimaia_School)

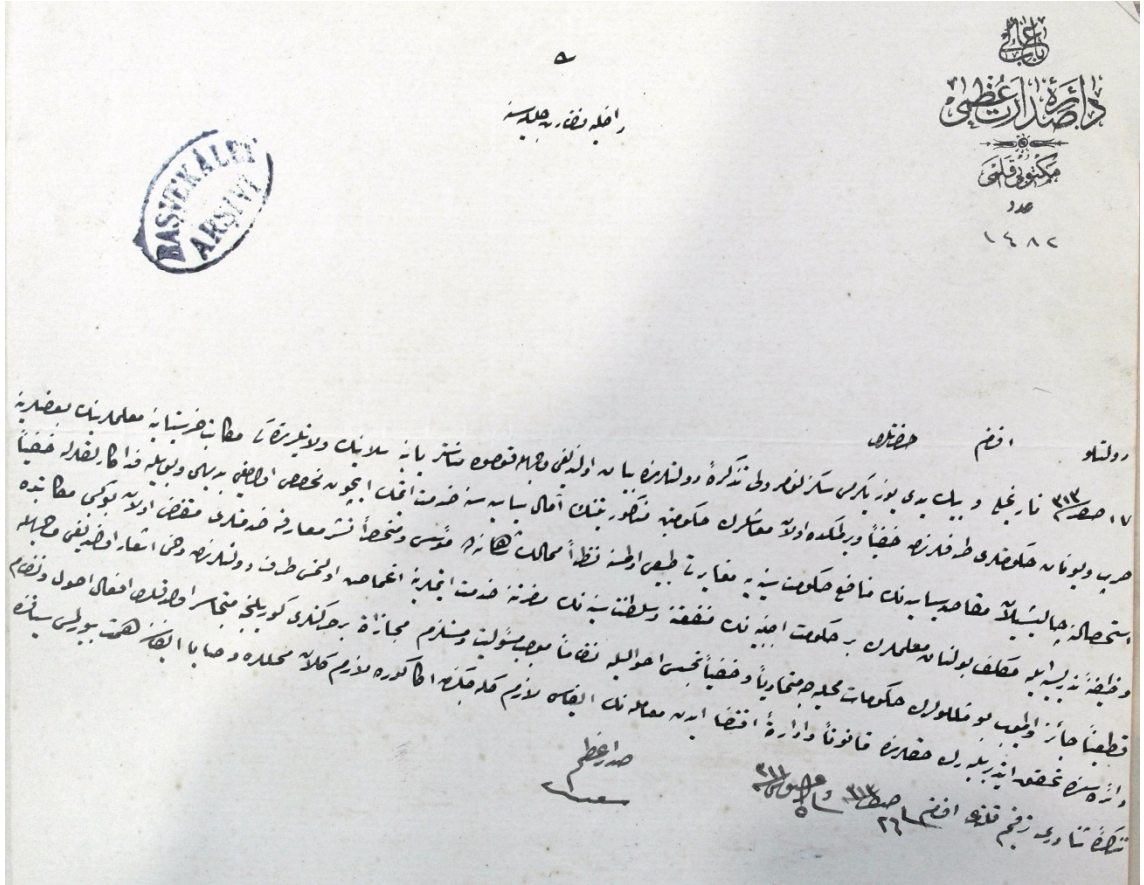

Bükreş Arnavut Komitesinin Filibe Şubesi
BOA, FTG., 82/1

Arnavutluk'ta açılacak okullarda okutulmak üzere Latin harfleriyle Arnavutça basılacak kitapların basımı için gerekli harflerin temini hakkında 7 Ocak 1912 tarihli Meclis-i Vükela kararı **BOA, MV., 160/45, 17 M. 1330.**

Görice Kız Mektebi Hakkında Manastır Vilayeti Maârif Müdürlüğü tarafından 31
Temmuz 1906 tarihinde kaleme alınan yazı
BOA, MF.MKT, 946/74 18 C. 1324

Kosova, Manastır, Yanya ve Selanik vilâyetlerindeki ecnebi mekteplerinde görevli öğretmenlere Sırbistan Yunanistan Hükümetleri tarafından Maaş verildiğine dair Sadrazam Said Paşa tarafından Dâhiliye Nezaretine 17 Ağustos 1895 tarihli yazı
BOA, DH.MKT., 403/31, 5 S. 1313

۴

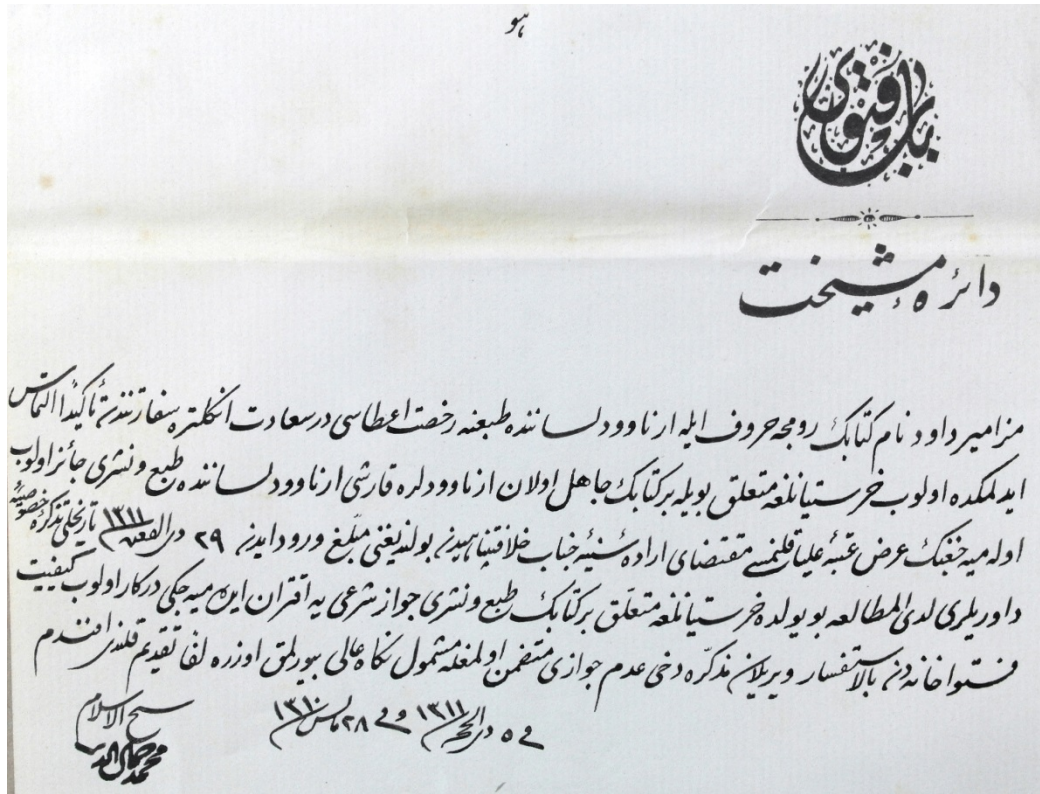
عشیره کتبه انستیتو تقاضای از این سه هفته خدمت فضا لکدم اولایه کوی
نقد از وارد الحاقه تخفیف لازم کلام بنی بیه
بصله در

تخفیف لازم کلام غیرتر	نوع وظایف
۷۵۰۰	مسائلت
۷۵۰۰	لحم سک
	کودت
	وظایف
۴۸۰۰	لحمیه
۱۴۰۰۰	السم
۱۴۰۰	ماده شومخانه
۵۰۰	خطه و کوزه
۴۵۰	توروات
۵۰۰	نقوشان و عیدات
۱۶۰۰۰	اقبال
۷۵۰۰	تفرقه
۷۵۰۰	کودت
۷۵۰۰	جسایه کودت

لکدم کلام مکتب از این سه هفته خدمت فضا لکدم اولایه کوی
نقد از وارد الحاقه تخفیف لازم کلام بنی بیه
بصله در

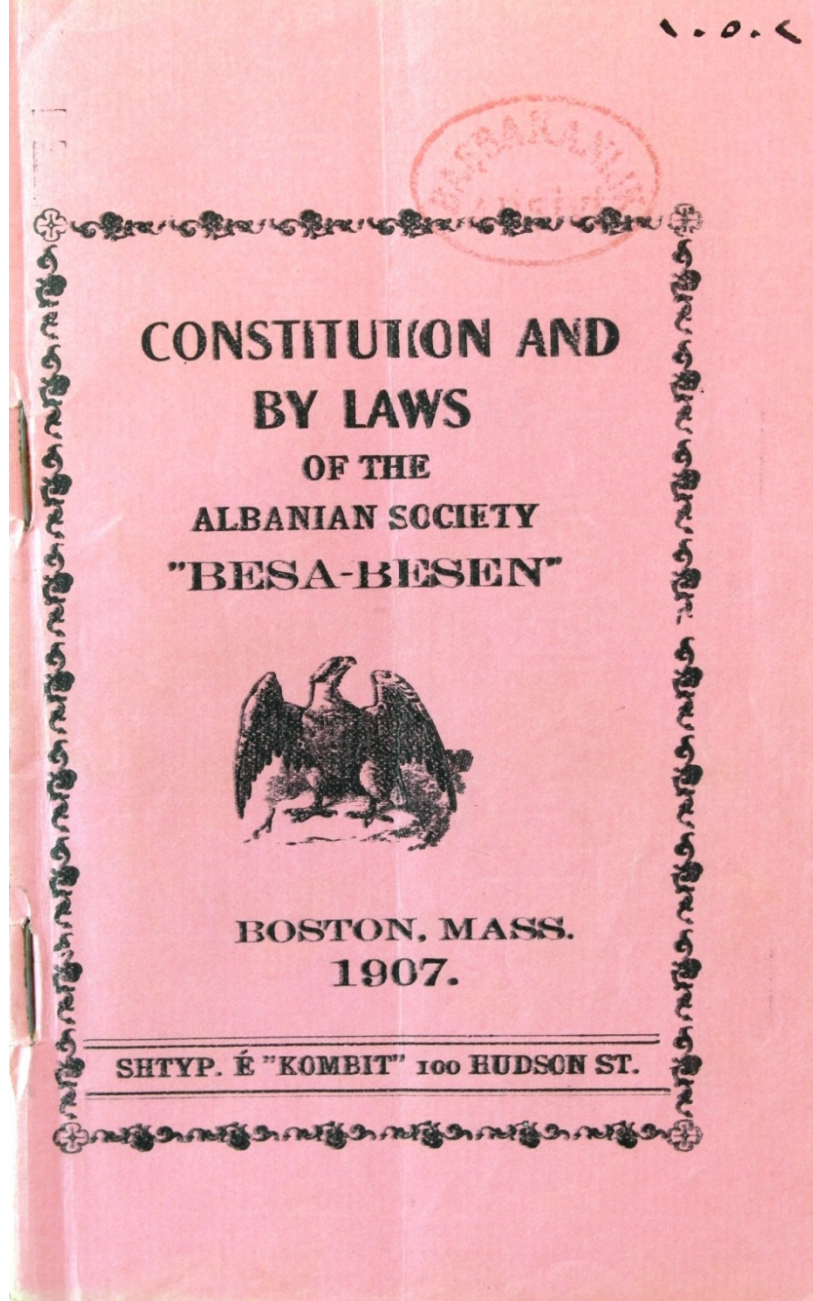
Aşiret Mektebine alınmasına karar verilen 20 Arnavut öğrenci için gerekli tahsisatı gösteren cetvel

BOA, İ.MF. 8/32 20 C. 1320.

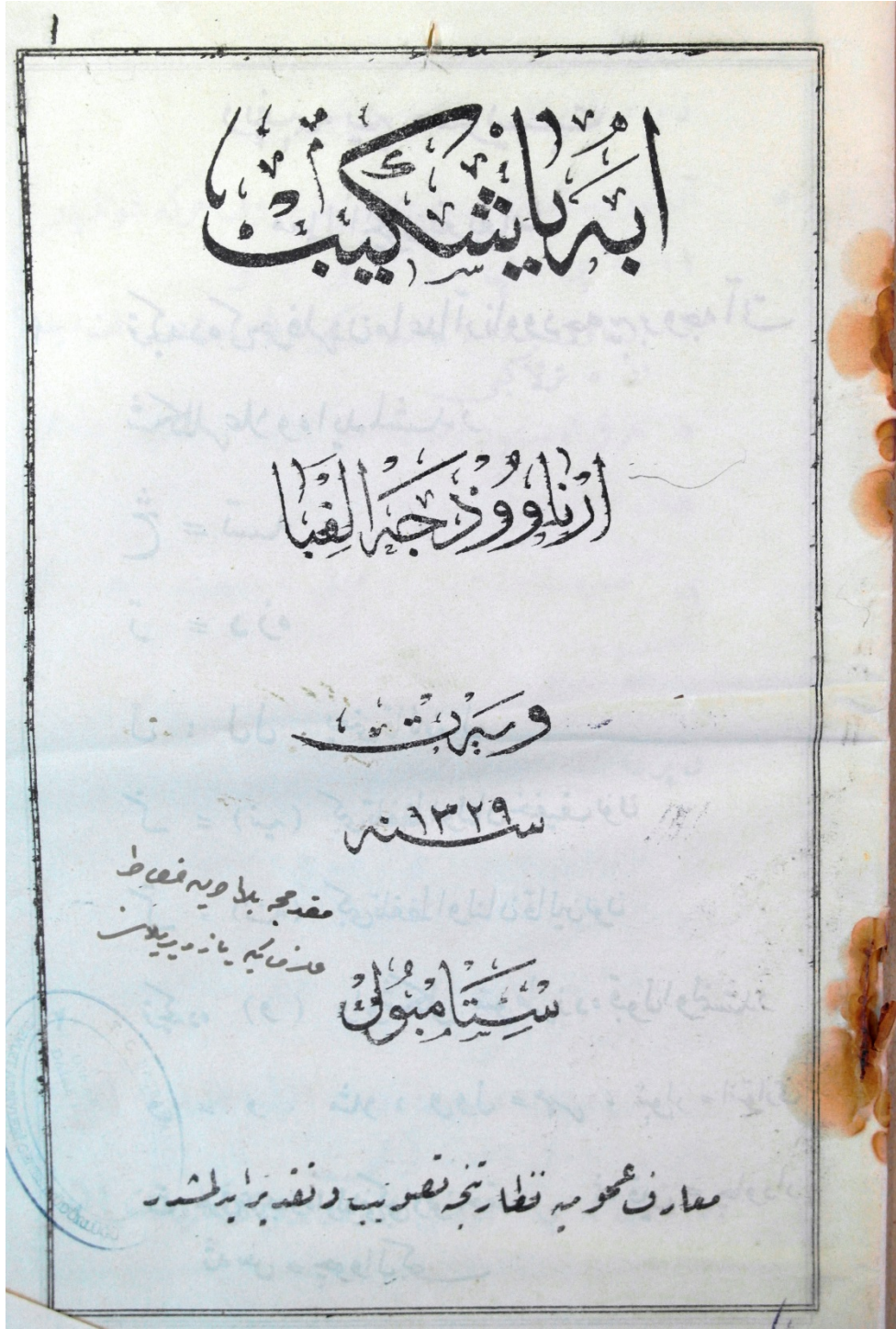

Arnavutça İncil basımının caiz olmadığına dair Meşihat makamının 9 Haziran 1894 tarihli kararı

BOA, Y.MTV., 97/31 5 Z. 1311.

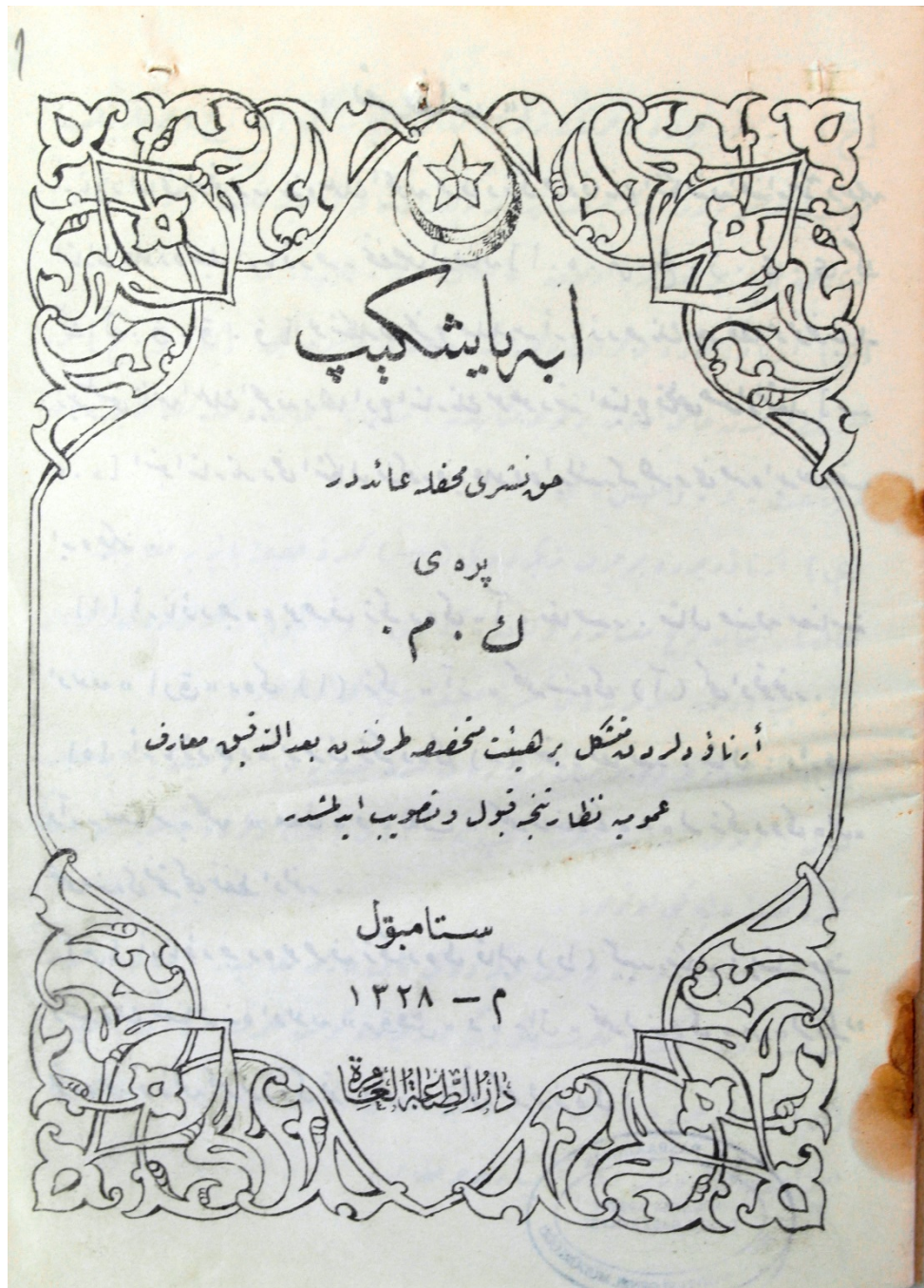

Amerika'da Faaliyet Gösteren Besa-Besen Cemiyetinin Tüzüğü
BOA, MTV., 5 Za 1325.

1911 Yılında Maârif-i Umumiye Nezaretince tasvib ve takdir edilen Arap alfabesiyle oluşturulan Arnavut Alfabeti

BOA, MF. MKT. 1242/26, 19 C. 1329.

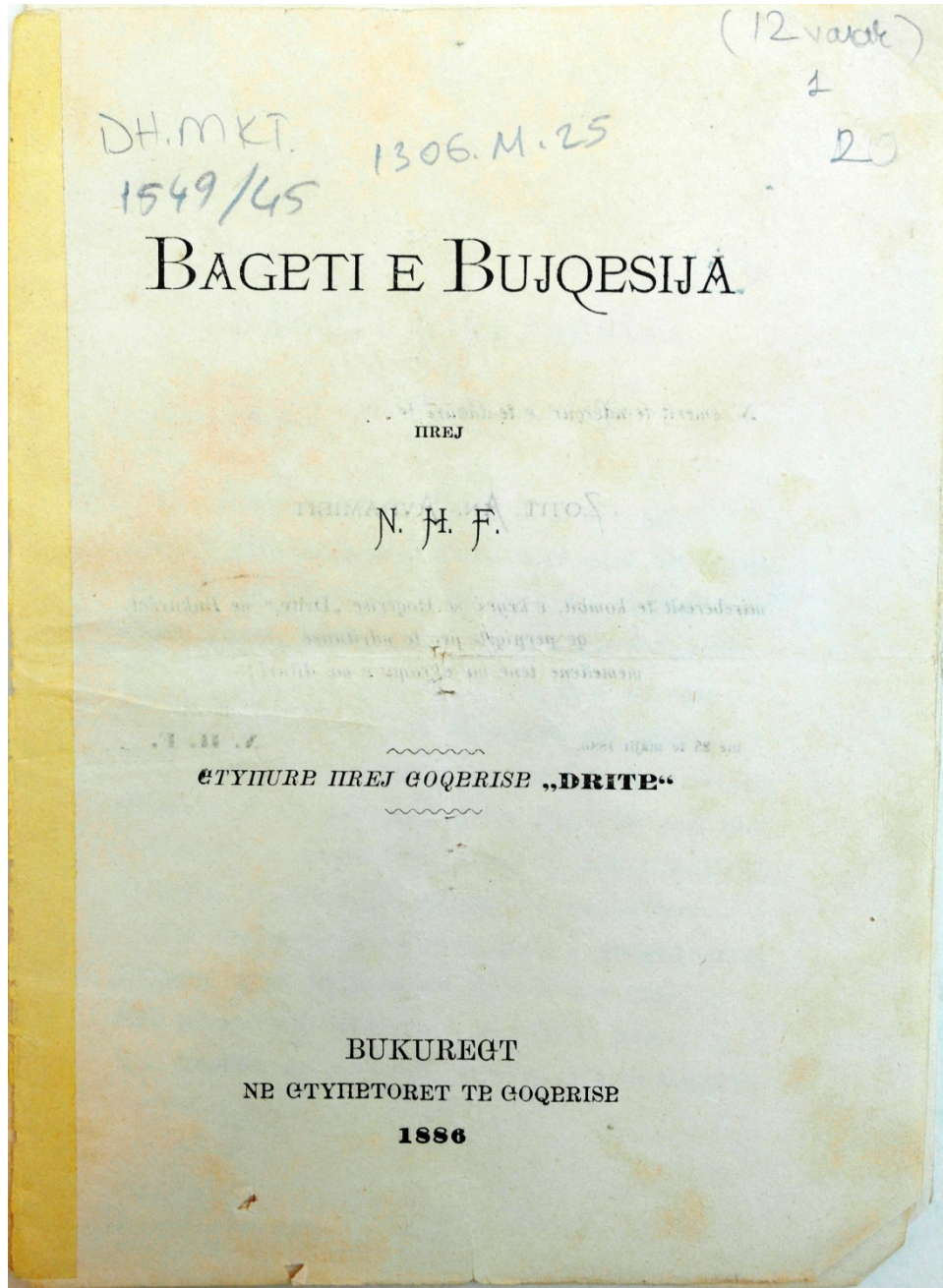
Ocak 1910'da Arap Alfabetiyle Basılan Arnavutça Alfabe kitabı
 BOA, MF. MKT. 1242/26, 19 C. 1329.

Kombi Arnavut Cemiyetinin mührü
DH.SYS. 19/1 16 R. 1330.

Bükreş Drita Cemiyetinin mührü
BOA, HR.TO., 534/24, 1 Ağustos 1890.

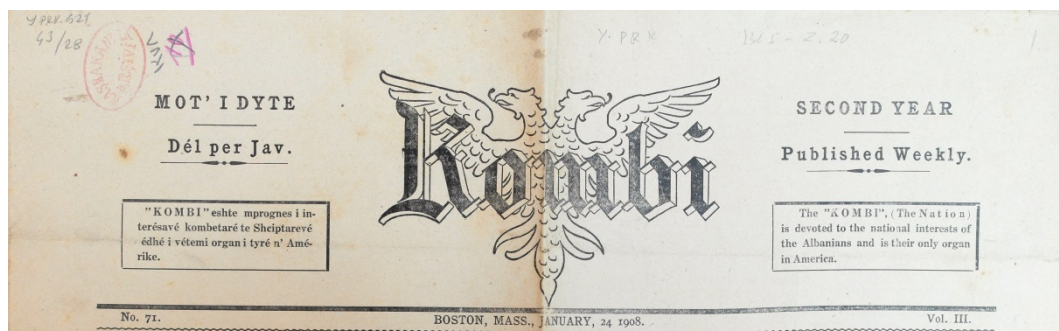
Naim Halid Fraşeri tarafından kaleme alınan “Hayvan ve Kuşlar” isimli kitabın 1886 yılında Bükreş’te basılan nüshası
BOA, DH.MKT., 1549/45, 25 M 1306

Albano-Makedonia Gazetesi, 28 Aralık 1893, Nu: 1
BOA, DH.MKT., 196/4, 7 B. 1311

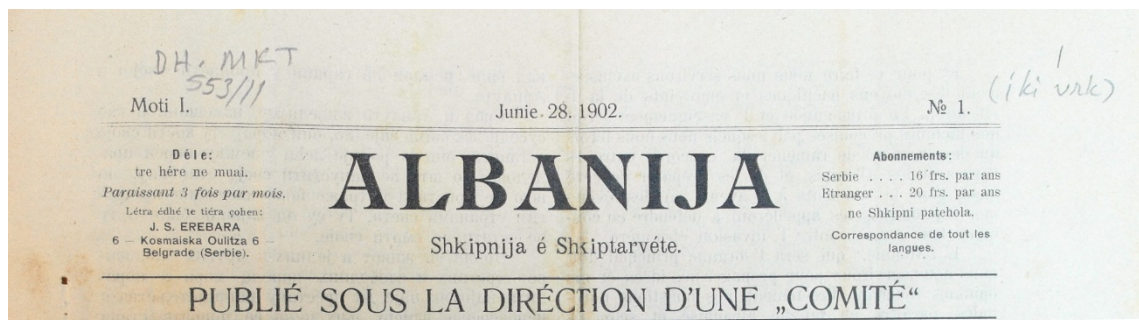
Bükreş'te Arnavutça ve Rumence yayınlanan Sqipetari Albanezul isimli gazetenin 8
Ağustos 1888 tarihli ilk sayısı
BOA, DH.MKT., 1549/45, 25 M 1306

Kombi Gazetesi, 24 Ocak 1908, Nu: 71.
BOA, YPRK.GZT., 43/28 24 Ocak 1908.

Drita Gazetesi, 1 Ocak 1908
BOA, TFR.IKV., 196/19595, 10 R. 1326

Albanija Gazetesi, 28 Haziran 1902, Nu: 1
BOA, DH.MKT., 553/11, 28 R. 1320

آرناؤد لسانی الفبا سیلہ ترکیب عبارتہ

آرناؤد لوق نہ ایدی، نہ در، نہ اولہ جق؟
 وطن مقدس مزاولان آرناؤد لغی احاطہ ایدن
 تہلکہ و مخاطرہ لردن تخلص نہ دائر افکار و مصلحت
 اثر: مش. سامی فراشیری
 بکروش ۱۴۱۵، ۱۸۹۹

Iqinxi faseλ. — Arnautlar pendilerini muhafazaja muktədirmiderlar?
 (Mabaad)

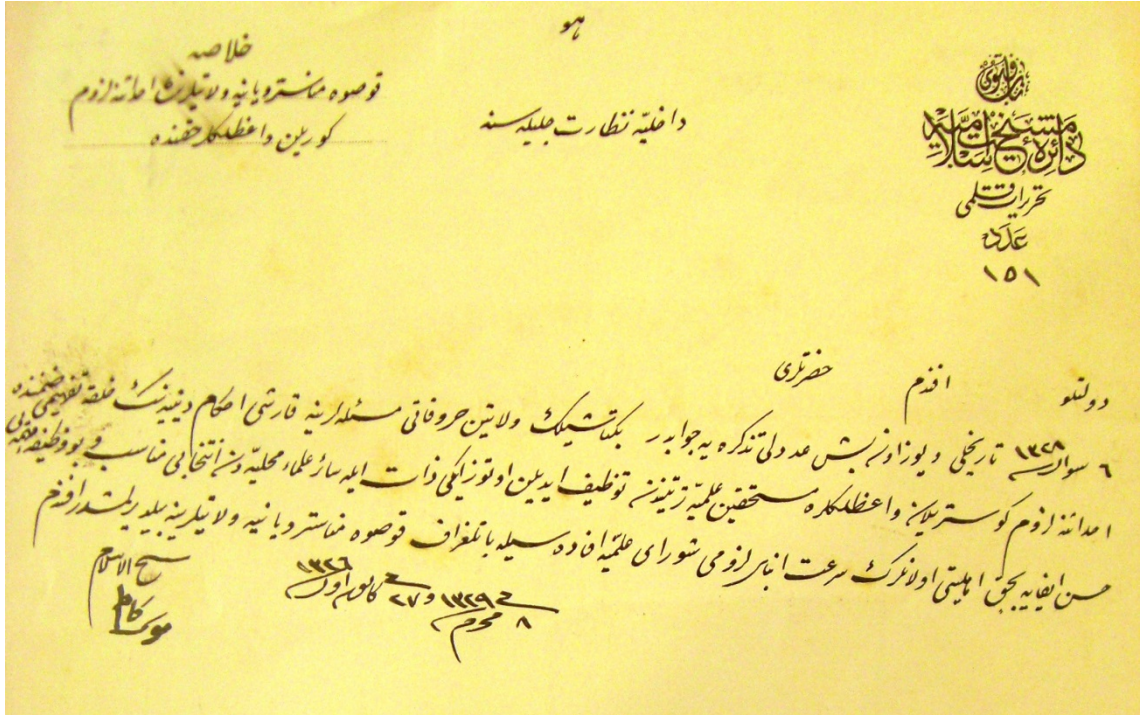
Bu dynjada iqi eş lazemder: hakk ile kuvvet. Kuvvete mystenid olmajan hakk, ve hakka mystenid olmajan kuvvet, bir teq kuş kunadi qibider; teq kunad ile hiç bir kuş uçamaz. Hakka mystenid olmajan kuvvet ender iş goror, ve kuvvete mystenit olmajan hakk peq sejqreq dinleneler. Her vaket byjyq baλek qyçygi jer. Imdi, hakk Arnautlarda oldegi eybhe jokder. Fendi lisaneni okujup jazmaga naseλ Arnautden hakki olmasen? bytyn milletler, en misqin ve en zaifleri bile, bu hakka maliq ve hiç qimse manii olmaz iqen! Qyrre i arzen bytyn akvami maliq oldekλari bir hakkdan

Şemseddin Sami'nin Arnavutluk Ne İdi, Nedir, Ne Olacak? İsimli kitabının Drita gazetesinde Arnavut alfabesiyle Türkçe yayınlanan bir kısmı

BOA, TFR.I.MKM., 28/2742, 29 Ra 1326.

ABECEDA QQII L' ALFABET ALBANAIS آرناؤدلسا فی الفباسی TO ALBANIKON ΑΛΦΑΒΗΤΟΝ															
eq.	frn.	tyrq.	grq.	semb.	eq.	frn.	tyrq.	grq.	semb.	eq.	frn.	tyrq.	grq.	semb.	eq.
a	a	أ	α	ar	n	n	ن	ν	nate	n	n	ن	ν	nate	n
b	b	ب	μπ	bar	η	gn	فی	ν	ηeri	η	gn	فی	ν	ηeri	η
c	ts	تس	τσ	cap	o	o	او	ο	ore	o	o	او	ο	ore	o
ç	tch	چ	τσ	çap	p	p	پ	π	pule	p	p	پ	π	pule	p
d	d	د	ντ	daσ	q	q	ك	κ	qεpe	q	q	ك	κ	qεpe	q
dh	dh	ذظ	δ	dê	r	r	ر	ρ	rip	r	r	ر	ρ	rip	r
e	é	ئه	ε	εdε	p	rr	رر	ρρ	pap	p	rr	رر	ρρ	pap	p
e	e	ا	n	engel	s	s	س	σ	sy	s	s	س	σ	sy	s
f	f	ف	φ	frike	sch	sch	ش	σ	sose	sch	sch	ش	σ	sose	sch
g	g	غ	γα	gale	t	t	ت	τ	trim	t	t	ت	τ	trim	t
g	gh	ك	γε	garper	d	th	ث	θ	dane	d	th	ث	θ	dane	d
h	h	ح	χ	hale	u	ou	او	ο	uê	u	ou	او	ο	uê	u
i	i	ای	ι	i mire	v	v	و	β	vaê	v	v	و	β	vaê	v
j	y	ی	ι	jave	x	dz	دزه	ντζ	xbadure	x	dz	دزه	ντζ	xbadure	x
k	k	ق	κα	kaste	x	dj	ج	δζ	xami	x	dj	ج	δζ	xami	x
l	l	ل	λε	laker	y	u	ار	υ	yl	y	u	ار	υ	yl	y
λ	lh	ل	λα	lambe	z	z	ز	ζ	zemere	z	z	ز	ζ	zemere	z
m	m	م	μ	meme	z	j	ژ	ζτ	zuзуλ	z	j	ژ	ζτ	zuзуλ	z

Drita gazetesinde yayınlanan Arnavut alfabesi
BOA, TFR.I.MKM., 28/2742, 29 Ra 1326.

Şeyhülislam Musa Kazım'ın Bektaşilik ve Latin alfabesine karşı yaptıkları çalışmalar hakkında Dâhiliye Nezareti'ne 9 Ocak 1911 tarihli yazısı
BOA, DH.SYS, 4/1-4 27 Safer 1329.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجلس

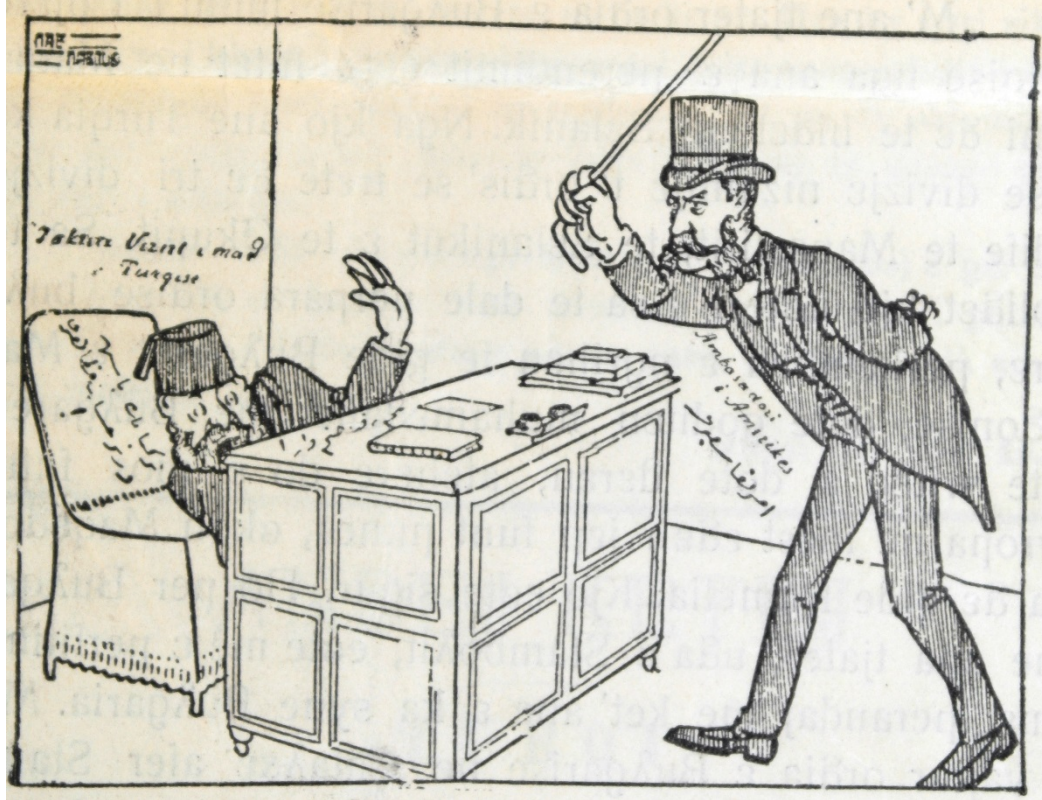
مردود

در این مجلس ولای احکام علیه در ۴ صحنه تاریخی دیگری عددی ایله مرتضی امامیاری تعظیم اولاده امرنامه ساجی جناب و کاتبین کتبه و طبعه اولد قلمه لریه
بولنامه اهالی مسلم اولد و در بر ساه روی ایلمشون اولد و در ترکیه اقبوبه یازمه بلورلر نه و اطفال و حبیبانی برحق قوم ساد افکار روم خراج لر نه انساب
تربیه ایله اکثری روم آیه و مشربی اهد و اعتیاد نیمه اولد قلم نه اولیاده اوجی اردوی اهایو نه مفتشکی طرف نه و قیچولا اشعار و زبیه بولالک خصل
حاشی منیطه اهالی روم ملک ساد ترکیه الشیطانیمه اقصا ایدنه تالیملر اتحاد و حبیبی امروا شایریشدر کتبه و طبعه ساج اولد و در محول عرش له
عبدنم اولد استفورده خجاعتک ملحقه و در اقصیه روم سانی اوزره تکلم اولد و معناد اولد و ساج ساد مذکور قضا نه بیدیلر نادر و بلکه
معدوم حکم نه اولد و در فقط مقدما استفورده جبال ماحضی اهالی مسلم ملک مکتب و معاماری و دوزم و تیرلری تعلیم و تفسیر ایدنه بیه جبال فوج
واماماری اولد و در ملایس سیه اولد و در کله لایله اهالی ملک آیه و اصولیه سلوک ایدرک اهلبره تبعیت ایدرک اولد قلمی عهد اولد و در ملایس
جناب یاد تلخیص جبال ماحضه بارده سینه انت اولد و در مقصد جیبیه مکتب لری و سکر و تفسیر قضا و معلم وامامار و سطر سیه حالات مذکور ملک خجاعتی
الذره جبال مذکور اهالی مسلم ملک عفا و دین لری نصیح اولد و در العیم جبال مذکور ده کله یکریمی اخی باب جیبیه مکتب جمع ذکر و انان سکر و در تبحر
اطفال اهالی اکثر تعلیم و تربیه ایدرک و آید بانه ایدر و در مکتبه اولمده و جبال ماحضه مذکور اهالی مسلم اکثری اکره ساد ترکیه و لایف و کلایس ده
مکتبه مخصوص اولد و در مسلم و خریسایه بیت عوی بول نه ایدر و در سانی اوزره تکلم ایدر و در بولالک محمد ذانتا قضا نه مکتبه جیبیه انا حنه سیه
ساد ترکیه خجاعتی انتا بولمده اولد و در اهالی مسلم روم آیه و مشربی الف انان و اطفال مسلم روم معامار نه تعلیم ایدرک قضیه لریک برادرده و خجاعتی
اولمده اولیاده ایدر و در حوضه مده اولد و در

بسم الله الرحمن الرحيم
مجلس
مردود

İşkodra mutasarrıfı İsmail Hakkı'nın Arnavutların devlete olan sadakatini artırmak için alınması gereken tedbirler hakkında sadarete gönderdiği 7 Ağustos 1865 tarihli yazısı

BOA, MVL, 1017/70, 21 R. 1282.

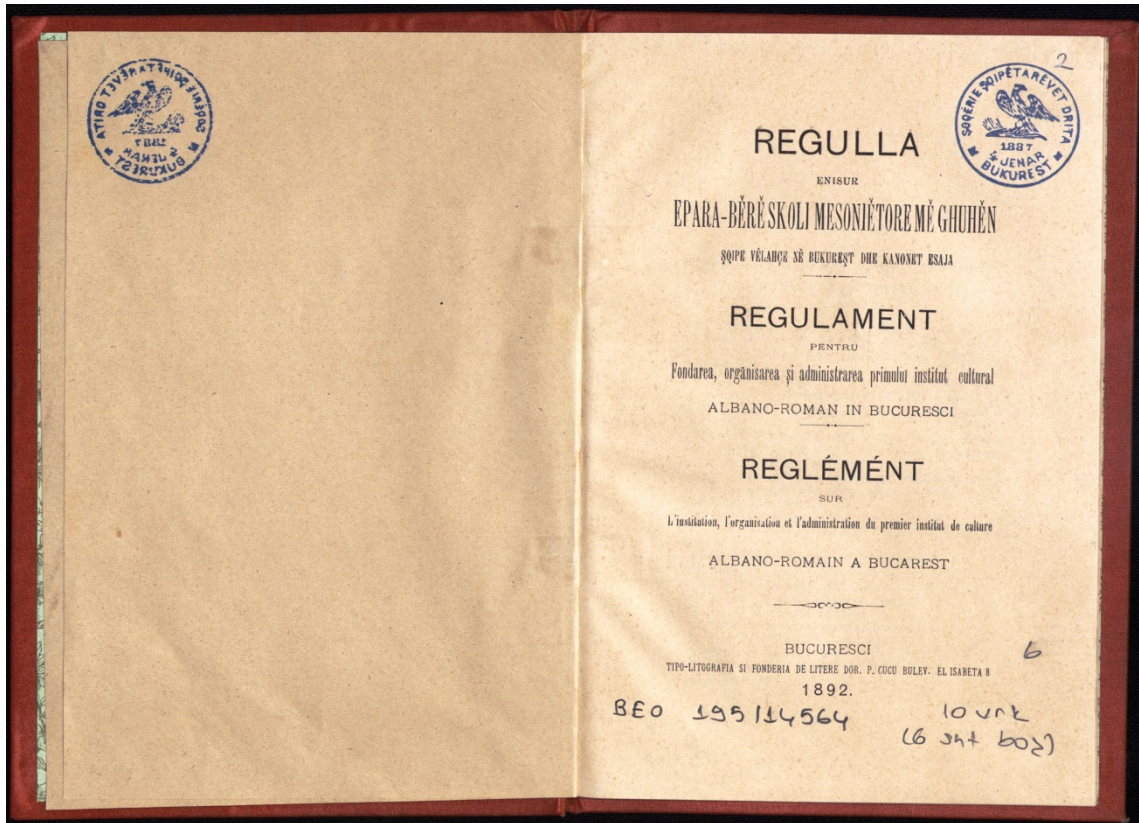

حکومت ترکیه نك وزیر " قره کوز " — سمیری
 امریکا سفیرینه : امان الجی افندی حضرتلری ، آیاغکی
 اوپهیم ، بنم قباحتم یوقدر ، سرای همایوندن آلدیغ امر
 اوزرینه حرکت ایتدم ، نه بیایم ؟ تحسین و عزت پاشالرن
 قورقیورم ، هله ابوالهدادن بتون بتون اودم باطلا یور !
 امان ، قییمه بکا ! آه بیلسهک الجی افندی حضرتلری تندر
 سورم امریقایی و امریتالیلری ! (آی ، آی ، آی ، باستونده)
 دهشنلی ایش ها !

امریکا سفیری وزیر رزالت مظاهره : ادبسنز
 اوتانمز حریفلر ! سز ایستر قیاهق پروتستان مکتبلر !
 سز یپار فالق بزم آدملره ! سز آلق ایستر روشفت
 امریتانک آدملردن ! سن بوستان قورقولنی اوله جق
 بورده ؟ دفع اول ، بیقبل سنده ، سنی بوراده برلشدیرنده .

Drita, 1 Ocak 1908 Nu: 95

BOA, TFR.IKV., 196/19595, 10 R. 1326 ()

1892'de Bükreş'te açılan Albano-Roman Enstitüsünün Nizamnamesi
BOA, BEO, 195/14564,

ÖZGEÇMİŞ

12.10.1980 tarihinde Kahramanmaraş ilinin Elbistan ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Elbistan’da tamamladı. 1999 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde başladığı lisans eğitimini 2003 yılında tamamladı. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı ve 2006 yılında “Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askerî ve Siyasî Faaliyetleri, Eserleri” başlıklı teziyle buradaki eğitimini tamamladı. 2006-2007 yılları arasında dil eğitimi için bir yıl Amerika’da bulundu. 2008 yılında İstanbul’da vatanî görevini yerine getirdi. 2009 yılında Siirt Üniversitesi’nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi okutmanı olarak göreve başladı ve halen bu görevine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.